

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIV. KÖTET. — 1. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
BUBICS ZSIGMOND

T. TAG FÖLÖTT

ORTVAY TIVADAR

R. TAGTÓL

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1908. évi december 21-én tartott ülésén.)

ARCZKÉPPEL

Ára 1 kor. 20 fillér.

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1908.

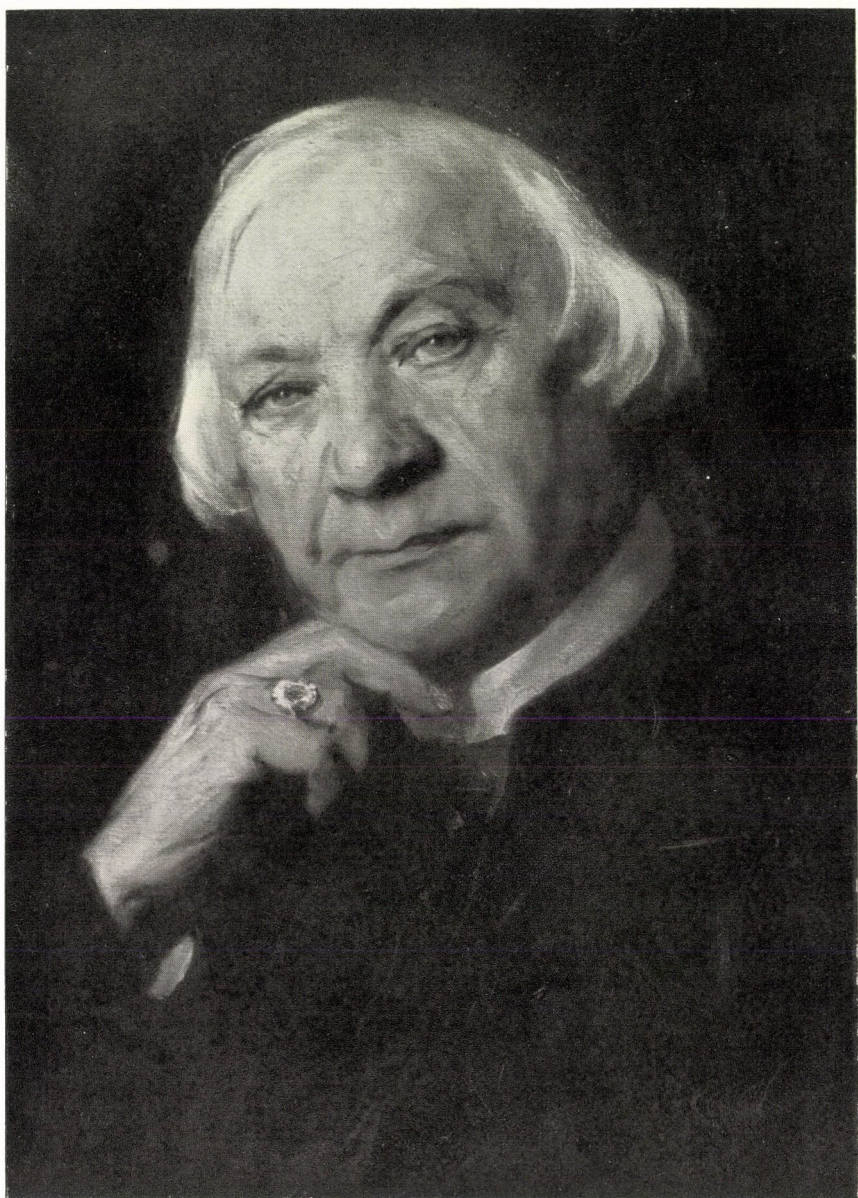

I. KÖTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fil.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossek József</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— > 20 >
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— > 20 >
II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— > 80 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynold Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— > 20 >
III. KÖTET.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	— > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— > 40 >
IV. KÖTET.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 20 >
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Korizmics László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >

Bibico Zigmund

BUBICS ZSIGMOND TISZT. TAG EMLÉKEZETE.

ORTVAY TIVADAR r. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1908. évi december 21-én tartott ülésén.)

*Mi örömet tűzünk egy babérlevelet
azon érdemfűzérhez, mely a derék pap
homlokát övezi. (Vereby Soma: Hon-
polgárok könyve, 1873. VIII. köt.)*

A görög bölcsondását, hogy *halála előtt senki sem boldog*, élet és történelem egyaránt igazolják. Krözustól kezdve napjainkig, az élet és történelem változatos alakulásain át számtalan esetben fejeződik ki Solon mondásának igazsága. Oly egyéneknel is, kiknek külső élettörténetük csupa jólétnek, sikernek látszik, a maguk után hagyott tanúság, az »élés összege« hirdeti, hogy boldogoknak ők sem nevezhetők. És áll ez, a mi jelenleg leginkább érdekel, azon férfiuól is, a kinek emlékezetének kegyeletes megülésére ma e díszes teremben összegyülekeztünk: *Bubics Zsigmond* tiszteleti tagról. Az ő bölcsojébe az égi tündérek, mondhatni, az élet legszebb ajándékait dobták: testi boldoguláshoz egészséget és jó módot; lelki boldoguláshoz jeles észbeli tehetségeket, nemes nagyra-vágyást, az élet fensőbb javai iránt való finom fogékonytságot, megserkentő életvidorságot s mindezeket felül még oly bőséges ember-szeretetet s emberbizalmat is, milyen csak kevés halandónak jut osztályrészül. És ime, még neki is, ki sohasem ismerte a létért való küzdelem sanyarúságát, kinek zavartalan tanulmányaiba a kegyes mûzsák illatos mézet csepegtettek s kinek nemes ambiciója ritka fényes előmenetelben nyerhetett kielégítést, a ki magáról hihette, hogy mivel ő mindenkit szeretett, őt sem gyölöl-

heti senki, sikerekben gazdag életének végszakán azonkép tapasztalnia kellett, hogy halála előtt senki sem boldog. Épp akkor, mikor kedélyét az a nagy tudat melengethette, hogy mint a jó sors gyermeke, rózsás multra pillanthat vissza, tornyosultak föléje vészes felhők. Csalódás és keserűség érték egyszerre. Jó hírneve, mocsoktalan élete, tisztas igyekezete súlyos hirlapi meghurczolásra került, még tudományát is tagadásba vették. Már nem is volt maradása a régi jó barátok, a bizalmas ismerősök, alkotásainak fényes eredményei közepette. Székhelyét mintegy futva kellett elhagynia, hogy végre életét valóságos számkivetésben, idegen országban, elhagyottan befejezze, hol elmélázhatott a kegyetlen mondás szavain: Dum fueris felix, multos numerabis amicos, Tempora si fuerint nubila, solus eris.

És ugyan miért mindez? Honnan ez irgalmatlan fordulat?

A sors e nagy fordulásában az ő részéről nem jelölhetni meg egyéb okot, mint azt, mely szívének határtalan szeretetében, emberek iránt való vak bizalmában és hiszékenységeiben, egyéni jóságának senkit ki nem záró túlos bőségében s később aggkorának természetes gyöngeségeiben rejlett. Élettörténete ezért valóban nagy okulásunkra szolgálhat.

I.

Bubics Zsigmond Károly Oskár, Akadémiánk tiszteleti tagja, 1821 márczius 17-ikén¹⁾ született a tolnavármegyei Ozorán egy eredetileg a vasmegyei Fraknóból bevándorolt s tősgyökeres magyarrá lett horvát család sarjaként.²⁾ Atyja, Mihály, herczeg

¹⁾ Születését többen márczius 11-ikére teszik, mint Szinnyei József (*Magyar Irók I.*, 1371.), Hoffmann Arnold (*Magyarország vármegyéi és városai I. köt.* Abauj-Torna vármegye és Kassa. 141. l.), Acsády Ignác (*Az Athenaeum kézi Lexikona* Budapest 1868. 293.), a Pallas Nagy Lexikon (III., 749.), mások, mint Vereby Soma (*Honpolgárok könyve* 1873. VIII. köt.), Sturm Albert (*Új országgyűlési Almanach* 1887—1892. 14. l.), Szokolszky Bertalan (*A százéves kassai püspökség.* Kassa, 1904. 135. l.) márczius 17-ikére. Az *Akadémiái Almanach* is márcz. 17-ikét fogadta el és ez a helyes dátum, miről az ozorai kath. plébánia *anyakönyve* tanúskodik.

²⁾ Ily értelemben módosítandó Spinoza cikkének az az állítása hogy »Bubics tősgyökeres magyar nemes ember, abból a régi jó dzsentriből

Esterháznak köztiszteletben állott főtiszte, anyja a női és szülői erényekkel ékeskedő, szegények iránt kegyes szívű nemes Thanner Anna volt. Atyja mindaddig, míglen egy szerencsétlen véletlen következtében súlyos anyagi veszteség nem érte,¹⁾ jómódban élt, ki nagy családjáról anyagi nyomasztó gond nélkül tisztességesen gondoskodhatott. Összesen hatan voltak testvérek,²⁾ kik közül Ede mint mérnök és író jó hírt hagyott maga után,³⁾ másik testvére, Károly pedig mint folyami mérnök s szakíró ugyancsak jeleskedett. A testvérek közül mégis Zsigmondnak jutott a legkiválóbb szerep. Ő volt a család reménye, majd tekintélye és büszkesége. Tanulmányait eleitől fogva kitűnő sikerrel végezte, az alsóbbakat Magyar-Óvárotnál, a felsőbbeket Sopronban és Győrött. Hivatást érezve a papi pálya iránt, atyja hirtelen halála után Asztal kanonok részéről pártfogolva még Győrött 1838-ban állott be theologusnak, honnan őt a második hittudományi évfolyam befejezése után magasabb papi kiképeztetés céljából 1841-ben a bécsi Pázmáneumba küldték, a mi mint minden pázmányitánál kitüntetésszámba ment. Itt ismerkedett és barátkozott meg azon jeles tanulótársaival, kik később a papi hierarchiában magas polczra emelkedve, az egyházi életben és tudományban fontos szerepet játszottak, mint Ipolyi Arnold, Kovács Zsigmond, Lönhardt Ferencz, Bende Imre, kik valamennyien püspöki székekre jutottak, Krotky József és Barton József, kik mint egyházi dignitáriusok, amaz az egyházi szónoklat, emez a világi tanügy

---

való, melynek ivadéakai napról-napra jobban ritkulnak a magyar főpapi polczokon. (*Budapesti Hírlap* 1887. évf. 338. sz.) A család, de maga Bubics Zsigmond is nevét eredetileg *Bubits*nak és *Bubich*nek írta. Egyik testvére, Károly, egy hibásan írt kinevezési okmány alapján a *Bobics* nevet használta, de halála után († 1888.) fia, József és leszármazói ismét használatba vették az eredeti *Bubics* nevet.

¹⁾ Egyik pesti tartózkodása idején, mikor a hercegi uradalom számára nagy marha-jószág bevásárlására az Alföldre indult, egy fővárosi szédelgő, magát rokonának hazudozva, erőszakolt ölelés közben teljes pénzétől megfosztotta. A nagy összegű kárt természetesen Bubics Mihálynak kellett megtérítenie, mire minden félretett vagyona ráment.

²⁾ Négy fiu: Zsigmond, Károly, Mihály, Lajos és két leány: Mária (férjezett Sissovcics) és Sarolta hajadon.

³⁾ L. Ribiczey Alfréd: *Leben und Wirken des E. von Bubics*. Güns, 1885. Azonkívül Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. I., 1370—71.

terén jutottak jogos elismeréshez.¹⁾ Bubics a Pázmáneumban fiatal kora miatt a theológiát újból előlről kezdette, mint harmadéves letette a keleti nyelvekből a szigorlatot s a pázmáneumi tanulmányok végeztével őt 1844 július 22-ikén áldozópappá szentelték. Első miséjét ez év augusztus hó 15-én, Nagyboldogasszony napján mondotta. Úgy volt akkor, hogy ő a gróf Erdődy-családhoz megy nevelőnek, de püspöke, Sztankovits János, őt segédlelkészi minőségben 1845-ben Magyar-Óvárra küldte. Itt nem sokáig — egy évig — működött mindössze, mikor már is fensőbb hivatás érte: a Sz. Ágostonról címzett bécsi felső papi-intézetbe került, hová az egyházmegyék legjelesb papjaikat szokták küldeni. Ez intézetben lelkiismeretes, ernyedetlen tanulmányoknak szentelt 3 évet, letette a hittudományi szigorlatot s aztán Győrött kellett volna az egyházmegyei papnevelőintézetben segédtanári minőségben működnie. De mivel időközben az 1848-iki események miatt e helyt az előadások szüneteltek, tanári székét tényleg nem foglalhatta el. E helyett őt 1848 november havában herczeg Esterházy Pál, akkor a felség személye körüli miniszter, a volt londoni nagykövet, nevelőül hívta meg unokái, Esterházy Miklós Pál Antal herczeg fiai: *Pál* Antal Miklós, *Alajos* György Rudolf és *Antal* Miklós mellé.²⁾ Bubics a megtisztelő meghívást Karner győri püspök felszólítására elfogadta s inntől fogva, kerülve a közélet nyilvános piaczat, folyton a herczegi udvarban tartózkodott, mely neki lelkének továbbművelésére bőséges módot s alkalmat nyújtott. A herczegi családdal felváltva Kismartonban, Fraknón, Esterházán, Kőszegen, Lékán, Pottendorfban s Bécsben lakott, érintkezve mindazon nagyszámú előkelő egyénnel, kik a fényben úszó herczegi család vendégeiül jelentkeztek. A fiatal herczegekkel időnként nagyobb külföldi utakra is kelt, mindenütt ellesve a látottak és hallottak képző tanulságát. 1853-ban Angolországban, 1856-ban Németországban járt. Amott szerénységénél és finom társalgási modoránál fogva őt a legelőkelőbb főúri házakban szívesen látták,

¹⁾ L. Rimely Károly: *Historia Collegii Pázmániani*. Vienna, 1865. 368. l.

²⁾ Az *Ország Világ*-ban megjelent cikk (1887. VIII. évf. 34. sz.), de mások szerint is Bubics neveltjei Pál herczeg, a miniszter, *fiai* voltak, de ez tévedés.

minek eredménye volt, hogy ő a hercegi család külföldi rokonaival levelezés útján ismertette meg szeretett hazáját és ennek politikai és egyházi viszonyait, képekkel is illusztrálván előadásait.¹⁾ Emitt — Németországban — főleg Drezdában, a festészetet tanulmányozta.²⁾ Majd aztán Olaszországban utazott, melynek klasszikus földjén kaptak leginkább művészi hajlamai alakot. Német- és Olaszországban sajátította el magának azon ritka ismereteket, melyekkel a képzőművészet, kivált a festészet és képmetszet körében dicsekedhetett s melyekkel utóbb hazai műgyűjteményeink terén is oly dicséretesen érvényesült.

Hogy nevelésének eredményével mennyire volt Pál herceg meglegedve, ez kitetszik annak egyik, 1850-ben unokájához, Pál Antal Miklós herceghez írt leveléből, melyben szívére köti neki, hogy »mindenekben nagyérdemű nevelőjének példáját kövesse, ő fogja neki a leghelyesebb életutat kijelölni.«³⁾ Hogy Bubics általán mily nagy mértékben bírta a hercegi család és illetve a grófi várományosok bizalmát, abból is kitetszik, hogy őt Esterházy Miklós herceg, mikor a család anyagi viszonyai zavarba jutottak, a hercegi uradalmak zárgondnokságának elvállalására kérte fel. Bubics úgy a beléje helyezett feltétlen bizalom erkölcsi súlyánál, mint a hercegi család iránt való határtalan tiszteleténél fogva vállalkozott is a sok gonddal, munkával és felelősséggel járó zárgondnokságra, de csakis azon feltétel alatt, hogy fáradozásaiért semmi fizetés, semmi díj ne járjon, mert mint független jóbarát s nem mint fizetett szolga akarta ezen főúri család pénzügyi bajait orvosolni. Sikerült is neki felhasználni a kedvező pillanatot az öröklött súlyos hercegi adósságok konvertálására s az újabb terheknek oly módon való kifizetésére, hogy abba a várományosok is beleegyeztek. Ilykép bizonyította be fényesen helyes tapintatát, messze ható üzleti körültekintését és financiaiális ügyességét.⁴⁾ A herceg pedig, méltányolva a másfél évtizeden át tartott nagy fáradoalmakat, melyek a főúri

1) Vereby Soma : Honpolgárok könyve 1873. VIII. köt.

2) Vereby i. m. i. h. Sturm Albert : *Új országgyűlési Almanach* 1887—1892. 14. l.

3) E levél Bubics püspök birtokába került. L. Szokolszky : *A százéves kassai püspökség*. 136. l.

4) V. ö. *Vasárnapi Ujság* 1887. XXXIV. évf. 27. sz.

családot visszaállíták régi fényébe s azt ismét arisztokrata társadalmunk erős oszlopává tették, végzett munka után — mi ellen most már Bubics sem szabadkozhatott — 100.000 frtnyi honoráriumban részesítette. Évi nyugdíjul Bubics amúgy is 4000 forintot élvezett.

De ezenfelül a hercegi családnak Bubics iránt való bizalma még másképp is nyilvánult. Az öreg Pál herceg rábízta levelezéseinek rendezését, mi, tekintve hogy e levelek a herceg korának történetéhez, kivált a 48—49-iki szabadságharcz történetéhez a legbecsesebb adatokat szolgáltatják, a Bubics tapintatában, diszkrétiojában, érett ítéletében sigazságszeretetében való feltétlen megbízás bizonyítéka. A család bizalmának és figyelmének egy másik ténye pedig abban nyilvánult, hogy mikor neveltjeinek nővére, *Sarah Zsófia Katalin* hercegnő 1869-ben júl. 6-ikán Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst herceg nejévé lett, az egybekelés egyházi szertartásának végzésére Bubicsot kérték fel, kinek a hercegnő nevelésében ugyancsak nagy része volt.¹⁾

II.

Mégis nagyobb hírhez Bubics csak akkor jutott, mikor közelebb megbarátkozott a fővárosi hangadó s vezető körökkel. »Amint Bubics köztünk megjelent, írja egyik írói jelesünk, társadalmi műveltsége, finom modora és az a melegség, melylyel különösen a képzőművészetek és a műipar iránt viseltetett, megszerezte neki minden körben, melylyel érintkezett, az általános szeretetet.«²⁾ Rövid idő alatt egész »udvart« teremtett maga körül.³⁾ Tényleg Bubics egyéni tulajdonságai olyanok voltak, melyek ellenállhatatlanul hódítottak. Műveltsége ritka tökéletességűnek mondható. Már mint ifjú nagy súlyt fektetett és sok gondot fordított lelke, elméje kiművelésére. Szorosán vett hivatásos tanulmányain kívül sokat tanult a világi és társadalmi ismeretek köréből. A hercegi udvarban való tartózkodása és a legelőkelőbb urakkal

1) V. ö. Vereby Soma : *Honpolgárok könyve*. 1873. VIII. köt.

2) *Vasárnapi Ujság*. 1887. XXXIV. évf. 27. sz.

3) Szokolszky : *A százéves kassai püspökség* 138. l.

való érintkezése megkövetelték több nyelvnek tudását. Beszélte a magyar nyelven kívül az angol, francia, német nyelvet, tanulmányai során pedig elsajátította a latin s a héber nyelvek tudását. Megnyerő, nyájas, nyílt vonásai, klasszikus alkotású feje, impozáns, festői alakja, behízelgő, érczes hangja, kék szemének szelid tekintete, kedvesen mosolygó ajkai, választékos külseje és finom, előkelő modora őt mindenki kedvenczév tették s akár fellépésében, akár társadalmi érintkezéseiben és magatartásában, ha volt is sok nagyúri, de soha semmi sértő, kihívó vagy lenéző. Fiatal éveiben szőke, aggkorában hófehér fürtai kiválóan vonzóvá tették jóságos, derült arczát, a mint azok az arczképek, melyek fiatal éveiből fenmaradtak vagy a melyek, mint a művészet legújabb termékei, László Fülöp ecsetjének remekei,¹⁾ a szemlélőt mindig hódítani fogják; mert a vonásokon, az arcz színén a lélek derűje és a szív jósága csillámlik át, meleg rokonszenvet keltve azon egyén iránt, kit e vonások és színek ábrázolnak. Szellemi tulajdonai: szellemessége, elmés ötletessége, társalgási élénksége, széleskörű tudományos képzettsége rendkívüli módon fokozták külső előnyeinek hatását, úgy hogy valósággal elbűvölte a vele

¹⁾ Ezek egyike a Szépművészeti Múzeum, másika a kassai Felsőmagyarországi Múzeum, harmadika a kassai püspöki székház, negyediké Fraknoi Vilmos püspök, ötödike Nyári Sándor birtokában van. Egy hatodik (olajfestményű futólagos vázlat), halála után hagyatékából a bécsi Dorotheumban került árverésre (L. *Dorotheum-Auction* 1907. 41. sz. a.), melyen azt Beer József Konstantin, a Szépművészeti Múzeum képtárának restaurátora vette meg, a kinek most is tulajdonában van. Kicsiny vázlatkép, úgyszólván festői széljegyzet. Ugyancsak a nevezett árverésen szerepelt Halásy Bélának »a karosszékből ülő Bubicsot« feltüntető olajfestménye (*Dorotheum-Auction* 1907. 35. sz. a.), valamint egy ismeretlen festőnek »Bubics karosszékből« jelzett olajfestménye. (U. o. 72. sz. a.) Ezekon kívül közzöltek Bubics arczképét Vereby Soma a *Honpolgárok könyvében*. 1873. VIII. köt. Továbbá az *Ország-Világ* 1887. évf. 34. sz., a *Vasárnapi Ujság* 1887. évf. 27. sz., Farbászi Aranyossy Ákosnak a kassai múzeumban lévő eredetije után *Magyarország vármegyéi és városai* (Abauj-Torna), 1896. 137. l. és Szokoliszky (*A százéves kassai püspökség* 134. l.). Több színes felvétel, tustollrajz, tusecsetűs radirozott arczképe a bécsi Dorotheum-aukezióban került eladásra. (L. *Dorotheum-Auction* 1907. 141—144. sz. a.) Márvány mellszobrát Istók János faragta. Egy miniatűr gipsz ülőszobrát Gönczy L. készítette s ez jelenleg Bubics József katonai építészeti mérnök birtokában van.

társalgókat. »Finom izlése, nagyúri modora és kedvessége szinte elbájolta az embert — írja egyik ismerője.¹⁾ — Minden tárgyhoz alapos ismerettel tudott hozzászólni s valóságos iskola volt a vele való beszélgetés. A legkomolyabb dolgokhoz s a legnehezebb témákhoz derült hangulatban, könnyedén tudott hozzászólni s szavainak varázslata feledhetetlen benyomást tett a hallgatóra. Én az első pillanattól nagyon megkedveltem és nagyon tiszteltem a magyar papságnak ezt a mintaalakját, a milyent vajmi keveset találunk ma már sorainkban.«

Vitás kérdésekhez való hozzászólása a legmegnyerőbb volt. »Társalgás közben — írja egyik hirlapi biografusa — a vitatkozóknak megjegyzései közé kezdetben keveset szól, majd kezdi fejtegetni nézeteit, azután belemelegedve, mind mélyebbre hatol, kitarja bő tudománya kincseit, a meggyőző érvek halmazával száll sikra, de mindezt nem bántóan, az ellenérv merev megtagadásával teszi, hanem éppen az ellenállásból indul ki s oly gyönyörűen, megkapóan, — észrevétlen folytonossággal szedi szét az ellenérveket, oly atyai szelidséggel és keresztényi türelemmel fejti ki magas elveit, hogy a legyőzöttek nem is jut eszébe neheztelni a leveretésért, hanem örvend a lelki tápnak, melyet a keresztény szeretet buzgó hirdetője szavaiból merített s szinte kedvet kap újabb kétélyeket támasztani és ellenvetéseket tenni csak azért, hogy legyen alkalma hallani azt a czáfolatot, mely oly lágy-szeliden szól, de megdönthetetlen erővel ragad magával.«²⁾

Hozzáadjuk, hogy jóságának alig volt határa. Ha rokonaitól eltekintünk, kik iránt, úgy látszik, némi bizalmatlansággal és fukarkodással viseltetett, mondhatni mindenki részéről könnyen hozzáférhető volt. Soha senkitől sem tagadta meg támogatását, segélyezését, pártfogását. Abban a szomorú korszakban, mely a szabadságharcz leverése után nehezedett nemzetünkre, áldozatkész jósága nem ismert határt. »Ő akkorában — írja egyik kortársa — már Bécsben volt a hercegi háznál, s ama rémes korszakban igen gyakran, a ki hozzá bizalommal fordult, pedig vajmi sokan voltak, nem jött el vigasztalás és eredmény nélkül, mert ő a bajon rögtön segítve vagy a hercegi családtól, vagy

1) Szentkláray Jenő apát-kanonok.

2) *Pesti Hirlap* 1887. évf. 157. sz.

igen gyakran a magából is pótolva, nem mulasztá el szenvedő és üldözött honfitársain segíteni.«¹⁾ Ezt a jóságát, ezt a bőkezűségét ezentúl sem tagadta meg soha. A hercegi családnak 200-nál több plébániára kiterjedő kegyúri jogának gyakorlásában nagy befolyása jutott Bubicsnak mint tanácsadónak és gondnoknak. Sok templom, sok iskola érezte az ő bőkezűségét, melyek az ő révén jutottak ornátusokhoz, megfelelő épületekhez meg szükséges felszereléshez.²⁾ Mint olyan egyén, ki mindenkit tisztességesnek és becsületesnek tartott, persze nem egyszer ki is lett zsákmányolva. Nem egyszer oly körökben is visszaéltek rútul jóságával, melyek egyes egyéneiről ily visszaélés nem volna feltételezhető.³⁾

E jóságával szemben szeretetreméltósága még inkább fokozódott a közelismerésben az által, hogy minden jómódja mellett ő maga a legegyszerűbben élt, semmitsem pazarolva a maga személyére oktalan dúslakodásokkal vagy felesleges élvezetekkel. Mintha mindig az írásbeli »Sobrii estote« szavak csengtek volna füleiben.

Annál bőkezűbben szórta anyagi eszközeit művészeti és szellemi értékek beszerzésére. Itt már elmondhatni, hogy minden vagyonával szellemi passzióinak, a tudománynak, művészetnek, játékonyságnak és esztétikai műízlésének áldozott. Medici volt magyar kiadásban, kinek nevét, hírét, bőkezűségét Budapesten, Bécsben egyaránt ismerték a régiség- és műkereskedők. Sok

1) Vereby Soma: *Honpolgárok könyve* 1873. VIII. köt.

2) Szokolszky: *A százéves kassai püspökség* 137. l.

3) A közviszonyok jellemzésére hozzuk fel, hogy egyik hangos szereplésű, de érdemes dolgokban nem sok vizet zavaró volt szabadelvű képviselő, ki általánosan ismeretes volt arról, hogy a kath. főpapság emlíőin táplálkozik, Bubicsot is irgalmatlanul szipolyozta. Mikor a tűrés és szenvedés pohara csordultig megtelt, Bubics a zsarolásnak véget vetett s alkalmatlan emberét egyszer s mindenkorra eltiltotta magától. Egy idő múlva Bubics táviratot kap a kérdésben lévő zsaroló képviselő leányától, melyben őt értesíti, hogy atyja meghalt s kér temetésre való költséget. Bubics 300 forintot küldött, abban a tudatban, hogy úgy is az a legutolsó kiadás e czég számlájára. Csakhogy rövid idő múlva a halott feltámad s a megrémült Bubics elé járul, jókedvvel bevallván, hogy nagy szükségében a halálát jelző táviratot ő maga küldte, tudva, hogy másképp pénzhez nem jut, a mint hogy úgy is volt.

ritka szép és nagyértékű *műkincseket* gyűjtött össze, melyeket, míg az Esterházyaknál volt, rendesen különböző helyeken bérelt privátlakásaiban, később Sándor főherczeg-utczai, meg aztán a Magyar Tud. Akadémia palotájában levő lakásában,¹⁾ Kassán pedig püspöki székházában helyezett el. Kassai, budapesti, bécsi, kismartoni, klehburgi lakásai valóságos múzeumok voltak. Műkincsek vásárlásához, hogy a vevő fel ne üljön az eladó furfangosan számító kapzsiságának és csaló pénzvágynak, a tapasztalatok és ismeretek nem csekély summája kívántatik. Bubics tisztult izlése, műkorokban és műstílemben, valamint műtechnikában való biztos jártassága megóvták őt nagy károsodásoktól s ha találtattak is műszerzeményei között egyes silányabb műdarabok, egészben véve mégis mondhatni, hogy szerencsés volt aqvisitióiban. Műkincsei ötvösművekből, egyházi szerekből, egyházi öltönyökből, majolikákból, kivált holicsei és tatai porcellánokból, valamint olaj-, víz-, sepia-festményekből és pasztellekből, kréta-, irón-sepia- és tus-rajzokból, réz- és fametszetekből, rézkarczokból, kőnyomatokból, szobrokból s különféle nippekből állottak. Met-szet- és nyomtatványnyűjteménye nem egy unikumot mutat-hatott fel. Gyűjteményéről általán azt vallja egyik műismerőnk, hogy az »még a külföldön is számot tett volna.«²⁾

Bubics különben nemcsak műszerző, műgyűjtő, hanem *műtermelő* is volt. Az ecsetet ifjúkorától fogva szenvedélylyel és nagy műügyességgel forgatta. Művészete magasan felülemelkedett az imitáló diletantismus kísérletezésén s minden képe hirdeti, hogy a szépművészet ez ága iránt való vonzalma valódi hivatás volt nála. Úgy mint herczegi nevelő, valamint később mint kanonok is sokat festett, jobbára virágokat, gyümölcsfélét csendéletet, de tájképeket és lepkéket is. Virágfestményei a Budapesti Képzőművészeti Társulat kiállításain, így 1866—67. és 1873. években, de a bécsi nyilvános műkiállításokon, nevezetesen az 1868-adikiban és az 1871-iki nagy nemzetközi tárlatban is mindig nagy tetszésben részesültek. Azok általán remekszámba vehetők s nem egy fényes szalonban díszlenek nálunk s a kül-

1) Három évvel halála előtt akadémiai lakásán egy betörő öngyilkosságot követett el, akkor onnan kiköltözött s szállóban lakott.

2) Dr. Nyári Sándor.

földön. A külföldön kiválóan sok angol notabilitás bír tőle festményeket. Nálunk a Szépművészeti Múzeumban van 4 festménye : egy tájkép és 3 alpesi virágkép. Legtöbb van Kassán, a Felső-magyarországi Múzeumban, számszerint 36, legtöbbje virág : alpesi és tavaszi virágok, rózsák, árvácskák violák, gentianák, rhododendronok, gnaphaliumok, lonicerák, anemonák, arnicák, ibolyák, abutylonok, ranunculusok, campanulák, azonkívül gyümölcsfélék : őszibaraczkok, szőlőfürtök, szilvák, de tájképek is : a hohenstaufi Alpesek, a tiroli Achensee, a fraknoi vár, az eszterházai, kismartoni és pottendorfi kastélyok, — mind az ő ajándékából. Bubics legnagyobb öröméhez tartozott, ha festményei kitünőbb darabjait intézeteknek és magánosoknak, jó ismerőseinek ajándékozhatta, a mint általában sok és becses ajándékokkal szeretett bizalmasb vagy általa különösen kegyelt embe-
reinek kedveskedni. IX. Pius pápának püspöki jubileuma alkalmából 1877-ben egy virágokkal környezett Madonnát ábrázoló képét ajánlotta fel, ki is azt a legnagyobb elismeréssel fogadta.¹⁾ A hannoverai királynő, György király neje, egy virágoktól környezett védangyalt feltüntető képét, valamint Hohenlohe hercegasszony egy magyar tájat mutató gyönyörű képét azonképp nagy örömteléssel fogadták.²⁾ Az Esterházyak, Simor primás s más kitünőségek is több szép képét bírták és bírják.³⁾ Ifjúkori barátját, Ipolyit, kellemesen lepte meg kedvencz szentkereszti nyaralójának, a váradi püspöki laknak és székesegyháznak képeivel.⁴⁾ Halála után 3 szignált festménye, egy »virágkoszorú« (aquarell), egy »virágcsokor« (gouache) és egy »a czimbalmos« című (aquarell) Bécsben nyilvános árverésen magánbirtokba került.⁵⁾ Mind e műveivel szemben mindenki elismerte festészeti képességét, finom műízlését és művészi hivatottságát. A bécsi művészek tár-

1) *Pesti Hirlap* 1887. jún. 9. 157. sz. E kép kópiája a győri székesegyházban levő csodatevő régi Mária-képnek. IX. Pius halála után ennek hagyatékából e kép egyik udvari főpapnak, majd egyik rokonának birtokába jutott, kitől aztán azt Bubics azon az összegben, melyet érte egy műértő angol kínált, visszaszerezte. (Szokolszky: *A százéves kassai püspökség* 138—139.)

2) Vereby: *Honpolgárok könyve* 1873. VIII. köt.

3) *Basárnap Ujság* 1887. XXXIV. évf. 27. sz.

4) *Ludapesti Hirlap* 1887. 338. sz.

5) V. *Dorotheum* 1907. 94—96. sz. a.

sulata tiszteletbeli tagjának is választotta.¹⁾ Elismerésre talált eme művészete jelentékenyen hozzájárult ahhoz, hogy kedélyét vidor derűtségben és boldogító összhangban tartsa. Maga mondá egyik kései beszédében: »általában nagyrabecsülöm a művészeket, hiszen még nem oly régen magam is művelői közé tartoztam s egyházi és egyéb hivatásos teendőimen kívül ez édesítette meg életemet«. Mint a művészet pártfogója, rendes tagja volt a magyar képzőművészeti egyesületnek.

A festőművészetén kívül nemesen rajongott a zene és ének művészetéért is. Ezeket a művészetek legfőbbikeinek tartotta. »Különös előszeretettel viseltetem az ének és a zeneművészet iránt is, mondja mint püspök az Országos Magyar Daláregyesület tagjainak. Ifjúkoromban magam is műveltem a zenét s ha ezt most nem is tehetem, szeretetem iránta megmaradt.«²⁾ Az ének- és zeneművészet nagy szeretetétől áthatva, buzdított úgy a vallásos énekekre, mert »a vallásos ének tényleg a legnemesítőbb emberi művészetek egyike«,³⁾ mint a világi dalra, melynek, ha nemzeti érzésen alapul, legyőzhetetlen ereje van. »Szükséges, mondotta, hogy nemes versenyre kelve, a művészetnek csak jó és szép termékeit énekelve, terjesztve, hassanak oda ama magasabb irány fejlesztésére, mely az Önök énekét a valódi művészet magaslatára emeli. Nem szabad e közben arról sem megfeledkezni, hogy ezen művészeti ágnek is nemzeti irányt adjanak, mert hatása nemzeti szempontból csak akkor lesz, ha ez a művészet is magyar motívumokon épül fel.«⁴⁾

III.

A *bőkezűség*, melylyel Bubics egyesek és intézmények iránt viseltetett, nemesen jellemzi önzetlen egyéniségét. Főpapjaink és főuraink sorában kétségtelenül egyik legadakozóbb maecénásnak mondható. A ki az üllői-úti Iparművészeti Múzeum gazdag tárlóit

1) Vereby: *Honpolgárok könyve* 1873. VIII. köt.

2) *Az Országos Magyar Daláregyesület 1901. évi közgyűlését megnyitó beszédében*, I. lap.

3) U. o. 4. l.

4) U. o. 8. l.

szemléli, ismételten és ismételten bukkan az ő illusztris nevére, mint adományozóéra. A mult században oly híressé vált tatai és holicsei magyar majolika-gyáraknak általa drága pénzen szerzett termékei egy nagy része — összesen 700 darab — mint ajándék, ide szállott.¹⁾ Tőle kapott a Szépművészeti Múzeum két képet: egy Murillo iskolájából származó, XVII-ik századi Madonnát szentekkel és Girolamo dela Bacchianak egy kis Madonna-képét. A Magyar Történeti Képcsarnok, mely a M. Tud. Akadémia palotájában van elhelyezve, 3 érdekes képet köszön az ő munificenciájának, egy ismeretlen festő két művét: gróf Fekete György és ausztriai Mária képeit, valamint Waldmüller G. F. festményét: Gaál György író képét. Sok tárgyat juttatott a Magyar Nemzeti Múzeumnak, kivált ennek archaeologiai osztályának, hová a püspöki birtokokon előkerült leletek jutottak, de még sokkalta többet kapott tőle a nemes Klimkovichok által alapított kassai Felsőmagyarországi Múzeum. Ez utóbbit ő különösen pártolta, annak mindvégiglen a legbőkezűbb védnöke és tiszteletbeli elnöke volt. Örökké emlékezetes marad Kassa város történetében a nagynevű maecenásnak az ünnepi közgyűlésen 1896-ban bejelentett azon ténye, hogy műkincseiből 100.000 korona értékű tárgyakat ajándékoz az imént nevezett intézetnek, egyúttal 4000 koronányi alapítványt is téve, melynek kamatait a gyűjtemény gondozásával megbízott tisztviselő élvezze. »A múzeum történetében — írja Mihalik József, a múzeum miniszteri biztosa — örök-emlékezetű s bizvást mondhatjuk, egész országunk kulturájára kiható tettel örökítette meg nevét a millenáris esztendőben *Bubics Zsigmond*, a ki, hogy kulturális téren tapasztalható szegénységünket némileg enyhítse s hogy Kassa város történetében a milleniumi ünnepség nemzeti dicsőségét maradandó emléküvé tegye, »100 darabból álló eredeti olajfestmény-gyűjteményét, 50 darabból álló magyar, német, angol és francia vízfestményeit, 3000 rézmetszetű arcképgyűjteményét és sok darabból álló érem, fayence, porcellán s egyéb ritkaságait, köztük »egy ereklyét Corvin Mátyás köntöséből ezüstsobrocskával« Kassa városának ajándékozta. Ezek az ajándéktárgyak, a melyeket a nemes főpap

¹⁾ Kalauz az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. Budapest, 1907. 16. l.

időközben tetemesen gyarapított, a Kassai Múzeum elsőrendű műkincseit képezik s mindaddig hirdetni fogják a bőkezű főpap hazaszeretetét s fejedelmi áldozatkészségét, a meddig az emberek szívében a hálataljes megemlékezés nemes érzelme lakozni fog.¹⁾ Az ajándéktárgyak egész összege 3856 darab.²⁾ Ezek közt a festmények egyes darabjai kitűnő művek, melyek bármely nagyvárosi képtárnak is díszére válnának. Német, olasz, flamand, holland, francia, osztrák, magyar mesterek nevei vagy iskolái képviselvék e művekben.³⁾ A porcellánok, fayenceok, majolikák, cserépek közt számos a XVIII. század elejéről való termék. Az egyházi szerek: kelyhek, miseruhák, stólák, manipulások, pallák, bursák, kehelytakarók, keztyűk, infulák közt vannak XV. századi és nyilván még régebbi darabok. A rézmetszetek mesterei közt világhírű nevek találunk.⁴⁾ A sárgaréztárgyak közt vannak XVI., a bronzok közt XII—XIII. századi művek. A fegyverfélék és

¹⁾ *A kassai múzeum gyűjteményeinek leíró lajstroma.* Kassa, 1903. Előszó IV—V. ll.

²⁾ *L. Jegyzéke ama tárgyaknak és régiségeknek, melyeket Bubics Zsigmond püspök úr a kassai Múzeumnak ajándékozott.* Kézirat a Múzeum birtokában.

³⁾ A *hollandok* közül képviselvék: Ruisdael J., Breughel Jan, Van der Helst, Netscher Gáspár, Pieter van Avont, Drooghsloot Jon Cornelis, Verkolje Johan, Adriaen van Ostade, Nicolaus van Hoyer, Cuyt Benjamin Gerritz, Mieris Vilmos, Hondicoeter Melchior, L. F. G. van der Rigt, Bles Dávid; — a *flamandok* közül: ifj. Teniers David, Lairese Gérard, Seghers Dávid, id. Jean Breughel; — a *németek* közül: Fischer Vincze, Moos Frigyes, Lach András, Bayer Ágoston, Elzheimer Ádám, Dietrich (Ditrich) Keresztély Vilmos, Füger Frigyes Henrik, Schilleher Antal, Overbeck János, Riepenhausen Ferencz; — az *osztrákok* közül: Gauermann Frigyes, Schwemmer József, Schäffer Ágoston, Raab György, Hoffmann Hans, Jansch Lőrincz, Brand J. K., Brunner Ádám, Schöpf József, Mengs Antal Ráfael, Rottmayr János Mihály, Hamilton János György, Schnorr Ferdinánd, Ranftl János Mátyás, Brunner József, Sattler János, Alt Ferencz, Alt Jakab; — az *olaszok* közül: Ricci Antonio, Ricci Sebastiano, Bronzino Angiolo di Cosimo, Guido Reni, Bottani József, Carracci Annibale, Carracci Agostino, Sacchi Andrea, Andrea del Sarto, Tintoretto, Procaccini Camillo; a *franciák* közül: Michau Theobald, Rigaud Francis Inigo, Gudin János, David Jakab Lajos, Poussin Miklós; — a *magyarok* közül: László Fülöp, Markó Károly, Ligeti Antal, Miskovszky Viktor.

⁴⁾ Dürer Albert, Sadeler Egyed, Gole János, Mansfeld János, Schmutzer Jakab, Hopfer Dániel, Volpato János, Morghen Ráfael, Vogel

praehistorikus tárgyak is érdekesek. Egyszóval, Bubics e nagyszerű ajándékával szemben méltán írhatta a Magyar Tört. Társulat közlönye: »Kassa városa ez ajándékban oly kincset nyert, melyet méltán irigyelhet tőle mindegyik gyűjteményünk is. A város történetében Bubics e tény által elévülhetetlenül örökítette meg nevét.«¹⁾ Ezért Kassa városa Bubicsnál méltóbbat nem is választhatott meg *diszpolgárának*, a mely megtsiszteltetésben őt 1896 május 18-ikán részesítette.

Műtárgyakon kívül szenvedélyesen gyűjtött *könyveket* és *kéziratokat* is. A könyvek szeretetében nagy lelki műveltség nyilvánul s ha Bubicsnak könyvekre fordított gondjait és költségeit tekintjük, akkor igazán mondhatni, hogy lelki műveltségének igen nagyra kellett lennie. Magánkönyvtára szép is, értékes is volt, nem egy ritkaságszámba menő nyomtatvány volt abban. Könyveinek azonban, fájdalom, nem egy-egy nagyértékű példánya, kikölcsönöztetvén, soha többé vissza nem került, a mi felett nem egyszer panaszkodott is. De úgy mint hercegi nevelő a hercegi s úgy mint püspök későbbben a codexekben és incunabulumokban gazdag²⁾ püspöki könyvtárakat szintén kiválóan gondozta s szakszerűen rendezte, jól tudván azt, hogy minél nagyobb a könyvek sokasága, annál nagyobb rendtartásra van szükség, mert a rendezetlen könyvtár rosszul értékesíthető könyvhalmaz. Két tényt kívánok itt kiemelni: az egyik az Esterházy-, a másik a kassai püspöki könyvtárt illeti. Mikor az Esterházy-javak zár alá vételekor a bécsi mariahilfi Rothes Haus eladatott, a benne elhelyezett hercegi könyvtár, mely úgy nagyságánál, mint történelmi kútfőkben való gazdagságánál fogva a hazai magánkönyvtárak egyik legjelentékenyebbike, komoly veszedelembé jutott. Bubicsé az érdem, hogy ezen 25.000 válogatott munkát magában foglaló könyves kincs megmenekült. Az ő kérésére a becses könyvtárt 300 ládában Kismartonba szállították, hol ő aztán ezt az igazgatósági lakban 8 teremben ritka

Bernát, Rugendas György, Drevet Péter, Martinet Alfons, Ardel James Mac, Calamatta Lajos, Rota Márton, Farbaszi Aranyossy Ákos.

¹⁾ L. *Századok* 1898. XXIV., 85.

²⁾ Jegyzéköket kiadta Récsey Viktor Budapest, 1891. V. ö. *Magyar Könyvszemle* 1891. évf. 332. l. Szokolszky: *A százéves kassai püspökség* 198. l.

szakértelemmel rendezte s a tudományos bűvárlat számára hozzáférhetővé tette.¹⁾ A kassai püspöki könyvtár ügyén pedig úgy segített, hogy megvette 1893-ban javadalmi kölcsön felhasználásával Kassán 72.000 koronán a püspöki palotával szomszédos házat, melyben a szükséges átalakítások után a könyvtárt kényelmesen és szakszerűen felállíttathatta.²⁾ Nem jelentéktelenül gyarapította a fővárosi közkönyvtárakat is: a múzeumit, egyetemit s akadémiait.³⁾

Hogy mennyi tiszta lelkiörömet okozott magasröptű szellemének a régi könyvek bűvárlata, azt nem egyszer fennen hangoztatta bizalmasai előtt. Kivált mikor valamelyes új dologra akadt e bűvárlatában. Így, mikor a müncheni könyvtár gazdag gyűjteményében egy hazánkra vonatkozó igen érdekes metszetet fedezett fel, mely »Városok és Várak« című alább külön említendő művéhez becses adalékul járulhatott. Értjük Esztergomnak 1594-ik évi rajzát.⁴⁾

Különös gondot szentelt a régi *könyvírás* és *könyvdisztés* művészete tanulmányozásának is. Tanulmányozta, ismerte az európai hírneves könyvpéldányokat, a középkori miniaturefestészetről külön dolgozatot bocsátott közre, mely ebbeli széles

¹⁾ »Hallottuk, — írja Bubics egyik régibb kortársa, — hogy történetíróink nagymestere, Szalay László, élte majdnem utolsó évében az öreg Pál herczeg által a fraknoi és kismartoni történelmi kincsek megtekintésére hivatva, e könyvtárt szemlélvén, fenhangon mondá: »Mily kincs ez itten, hazánkban ily jól gondozott könyvtárt alig láttam.« (Vereby Soma: *Honpolgárok könyve* 1873. VIII. köt.)

²⁾ Szokolszky: *A százéves kassai püspökség* 198. l.

³⁾ L. *Magyar Könyvszemle* 1895. évf. Új foly. III., 270. — U. o. IV., 202. — U. o. VII., 296. — U. o. VIII., 304. — U. o. XI., 287. — U. o. XII., 132., 231. — U. o. XIII., 259. — U. o. XIV., 93. — U. o. XV., 264.

⁴⁾ E rajznak 3, latin, német és magyar nyelvű feliratai közül az utolsó így hangzik: »Esztergham Várának, hozza tartozando helieijével egetemben ighaz es voltakeppen való meghirása, melliet ez elot 700 esztendőwel, Isthwan első Magiarij kiral magának lako heliwl epitetett, es ugan ott Ersekseget fundalt, Kijtt annak utanna Suliman Teorök Chazár 1543, eszten-deoben Kis Azz hawának 10 napian megh veott, Ez végezetre az miképpen az ielen 1594 eztendeoben az kereztyenec alaija menteck, es megh zallották.« (*Századok* 1881. XV., 869—70.)

és alapos ismereteiről fényesen tanúskodik¹⁾ s »számottevő munkának« el van ismervé.²⁾ E tanulmányát 1883. márczius 29-ikén olvasta fel a nagyváradi királyi jogakadémia dísztermében, mely nyilván legilletékesebb hely volt annak hirdetésére, hogy »a munka és szorgalom előmozdítja a műveltséget, a műveltség pedig nemesíti a szabadságot«.

Örök hálára van neki lekötelve a nemzet azon fáradalmakért is, melyeket műgyűjteményeink némely fajai rendezésére és ismertetésére fordított. Midőn a fővárosban azok, kik tudományosságát megismerték és megbecsülni tudták, itt marasztalták, szívesen fogadta el a neki felajánlott tiszteletbeli állást a M. Nemzeti Múzeumnál. Mint ez intézet könyvtára metszgyűjteményének főőre, rendezte annak fa-, réz- és aczélmetszeteit, minek egyik eredménye azon nevezetes czikk, melyből megtudjuk mindazon hírneves mesterek neveit, kik műveikkel múzeumi gyűjteményünkben képviselve vannak. E nevek sorozatában van a Dürer, Schöuflesin, Thewrdañck, Lautensack, Cranach, Aldegrener, Lucas von Leyden, Beham, Hopfer, Dominicus Custos, Sadeler — a német ; Andrea Mantegna, Marc Antonio Raimondi, Agostino Caracci, Carlo Cesio, Giovanni Benedetto Castiglione — az olasz ; Rembrandt van Ryn, Van Vliet, Vischer, Vorstermann, Wierix, de Galle, Bost — a németalföldi és Poilly, Callot, de Bry a francia művészek közül.³⁾

Búvárlatainak másik eredménye az, hogy megtanított *hazai metszők* nevei után kutatni. Tudjuk, hogy a XVII. század vége felé, a vallásos eszmék és tusák korában, midőn Telegdi a nagyszombati könyvnyomdát felállította, az ott megjelent könyveket, naptárakat és az ünnepélyes tudori felavatáskor szokásos dissertatiók lapjait ábrákkal ékesítették. Fa- és rézmetszőknek tehát nálunk is sűrűn kellett lenniök. És Bubics tényleg rá is talált a Nagyszombatban működött I. D. T. P. és illetőleg I. D. Ther

1) *A középkori miniature-festészetéről.* Irta Bubics Zsigmond nagyváradi kanonok. Két színnyomatú táblával. Budapest, 1883.

2) *Ország-Világ* 1887. VIII. évf. 34. sz.

3) Bubics Zsigmond : *A nemzeti múzeum fa- és rézmetszetei.* Megjelent az *Arch. Ért.* 1877. évf. XI., 104—109. és *Magyar Könyvszemle* 1877. évf., II., 218—222.

Porthen delin. et fecit Tyrnaviae szíglájú lapokra, melyekre néveztán egy a M. N. Múzeumban levő 1659. évi naptárhoz mellékelte, I. Lipót császárt feltüntető arczképmetszeten a művész teljes nevét fedezte fel ez alakban: Joh. Daniel Ther Porthen fecit Tyrnaviae.¹⁾

E nemű kutatásainak harmadik eredménye a fentemlített »Magyarországi Várak és Városok« című ismertető műve.²⁾ E fáradságos dolgozat által Bubics a tudomány mai igényeinek lehetőleg megfelelő katalógust juttatott a historikusok és műtörténészek, de, a mennyiben neki a régi csataterekre is kiterjedt a figyelme, a hadtörténetíróknak is a kezeibe. Ezekben a XV. századtól a XVIII. századig terjedő ábrázolásokban és jegyzékbeszedésekben hazai történelmünk egyik legszomorúbb korszaka, a magyarországi »törökvilág« korszaka tárul az érdeklődő közönség szemei elé. Lehetőleg hű rajzokban látjuk a letűnt századok várait, népes városait, vérrel szerzett és megszentelt, már is részben vagy egészben elpusztult helyeit. Betürendben sorolja fel azokat, mi a lajstrom használatát könnyíti, de e mellett felvilágosító jegyzeteket is csatol hozzájuk. Röviden jellemezni kívánja ezekben az ábrák hűségét s a hol lehetett, azok művészi értékét is. E könyv műtörténeti jelentősége egyébiránt más irányban is nyilvánul. A magyarországi harci események Európa figyelmét vonták magukra. Nemcsak dicsőség- és prédasóvár külföldi vitézek és vezérek özönlöttek hazánkba, hanem az irodalmi vállalatok: könyvek, röpiratok, hirlapok kiadói jeles rajzolóikat is ideküldték, hogy a helyszínén örökítsék meg a hadiesemények lokális szituációit. Nem valamennyi rajz készült e szerint a színhelytől távol, pusztá ábránd és képzelet alapján, hanem tetteleg itt helyben. Ismeretesekké lettek a rajzok felkutatása és rendszerezése által azok az európai művészek, kik Nürnbergből, Kölnből, Frankfurtból, Velenczéből, Ferrarából, Bolognából, Rómából, Párisból, Brüsszelből, Antwerpenből s sok egyéb helyről hazánkban jártak,

¹⁾ *Forgácskák a magyar rézmetszés történetéhez*, közölve az *Arch. Ért.* 1878. évf. XII., 387—88.

²⁾ *Magyarországi várak és városoknak a M. N. Múzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei*. Ismerteti Bubics Zsigmond. Budapest, 1880. Magát a művet ismertetve l. a *Századok* 1881. XV., 686—87. és u. o. 1884. XVIII., 691. lapjain. Azonkívül v. ö. *Magyar Könyvszemle* 1878. évf. III., 332—33.

hogy várakat és csatatereket, de csatákat is természet után rajzoljanak, a mely rajzok aztán karczokban, fa- és rézmetszetekben sokszorosítottak. Mondhatjuk ezért, hogy Bubics könyve a történeti ismereteknek egyik legérdekesebb és legbővebb forrása úgy a szakember, mint a laikus kezében. Kulturtörténeti hűségét és tudományos értékét mindenkinek el kell ismernie.

Abban is nagy és kiváló érdeme van, hogy a híres *Esterházy-képtár*, melyet a magyar kormány s parlament 1869-ben 1,300.000 frton vett meg, 1871-ben hazai tulajdonba jött. Ő rendezte s ő hozta vissza ezen 694 olajfestményt és 54.000 régi metszetet és kézi rajzot magában foglaló gyűjteményt a hercegnek bécsi mariahilfi, a régi Kaunitz-féle kerti palotájából.¹⁾ E nagyértékű gyűjtemény, melylyel az 1871: XI. t.-cz. az Országos Képtár alapját vetette meg s mely kezdetben a Nemzeti Múzeumban s később a Tud. Akadémiában talált volt befogadásra, ma a szakértők és laikusok lelkének gyönyörködtetésére ott pompázik a városligeti új Szépművészeti Múzeum termeiben, ébren tartva bennünk a hálás elismerést azon férfiu iránt, kinek e nemzeti kincs megszerzése körül annyi köszönettel tartozunk.

IV.

Bubics szakavatottságának és a minden nemes vállalat iránt való készségének következménye volt, hogy segítségét és hozzájárulását soha sem tagadta meg oly vállalatoktól, melyek hazafias, képzőművészeti, avagy jótékonyági célból indultak meg s melyekhez közreműködését kérték.

»Mikor 1879-ben az árvíz Szegedet elborította — írja egy jeles veterán írónk — az egész ország megdöbben és sietett részvétét tettekben nyilvánítani. A fővárosban gróf Zichy Pálné kezdeményezésére bizottság alakult, melynek élére miniszterek álltak s melyben főurak s mindazok résztvettek, kik műkincseknek és hazánk multja emlékeinek voltak birtokában, hogy műkiállítást rögtönözzenek a régi idők ékszereiből és fegyvereiből, egyházi eszközeiből és szöveteiből, őseink bútorából és ruházatából.

¹⁾ *Századok* 1896. XXX., 951.

Gróf Károlyi Alajos átengedte e czélra palotájának földszinti termeit ; ő felsége megengedte, hogy híres Ambrasi-gyűjteményéből a magyarországi emlékek itt jussanak közszemlére ; és arisztokráciánk szívesen küldte be az ősi ereklyéket. Négy hét alatt összegyűlt ily módon a hazai kincsek oly nagy száma, minőt előbbi időkben nem volt szerencsénk még együtt láthatni. Ezeket azonban izléseesen rendezni s tudományosan lajstromozni kellett, mi oly nagy munkát és oly tetemes időt igényelt, hogy egy embernek ereje annak megfelelni nem lett volna képes. A munkafelosztás elve szerint tehát Rómer Flóris indítványára a rendezés Henszlmann Imre tanárra és Bubics Zsigmond apátra bízott.¹⁾ Bubics jóformán ekkor jelent meg először a főváros szerepvivői közt, mikor is műveltsége, valamint kedves, megnyerő modora biztosította számára mindazoknak a nagyrabecsülését, a kikkel érintkeznie alkalma volt.²⁾ A rábízott munkának derekasan meg is felelt. Henszlmann Imrével együtt rendezte — mondhatni bravourral — a szegedi árvíz kárvesztettjei javára a műkiállítás. Ők bocsátották közre az emlékkiállítás tárgyainak lajstromát is.³⁾

Henszlmann Imre, kit mint Bubics rendezőtársát imént említünk, tudományos s műtörténeti működésével nagyon rászolgált arra, hogy emlékét hű kegyelettel megőrizzük. Ő az 1813—1893. évek közé eső kornak egy kimagasló nagy alakja : a magyar műtörténelem megalkotója. Monumentális művei, melyeket a hazai, részben általa alapjaikban felásott műemlékekről, ha nem is zamatos sima magyarsággal, de kétségtelenül mélyen alapos tárgyismerettel megírva közrebocsátott, nevét hazánk művelődési történetében feledhetetlenné teszik. Ő a külföldön is respektált író, ki főleg a csúcsíves stíl alaparányairól francia nyelven írt művével keltett megérdemelt feltűnést. A 90-es években indult meg szűkebb hazájában, Felső-Magyarországban, Kassán az a dicséretes mozgalom, melynek célja volt ez érdemes férfi emlékét egy, kassai szülőházára alkalmazandó feliratos márványtáblával megörökíteni. E célból bizottság alakult Stöhr Antal elnökele alatt s e bizottság Bubics Zsigmondban lelkes támogatóra és

¹⁾ *Vasárnapi Ujság.* 1887. XXXIV. évf. 27. sz.

²⁾ *Ország-Világ* 1887. VIII. évf. 34. sz.

³⁾ *A magyarországi árvízkárosultak javára rendezett műipari és történelmi emlékkiállítás tárgyainak lajstroma.* Budapest.

szószólóra talált. Nemcsak hogy maga is az emléktábla elkészítésének költségeihez hozzájárult,¹⁾ de a mozgalmat szélesebb körben is előbbresegítette. Ezúttal is hű barátnak, az érdemet méltányosan felbecsülni tudó hazafinak bizonyult.

Henszlmann Imre halála után kevés időre, 1889 márcz. 18-án, újabb nagy veszteség érte hazai régészeti tudományunkat. Ennek legnépszerűbb úttörője, Rómer Flóris halt meg ekkor Nagyváradon. Az, hogy a két tudós, Henszlmann szarkasztikus, Rómer temperamentumos természeténél fogva, nem a legjobb harmóniában élt, mitsem vonhat le egyiknek érdeméből és rokonszenveségéből sem. Egymást meg-megszólva s meg-megkritizálva, nemes hévvel, hazafias ambícióval közösen törekedtek egy nagy cél felé: hazánk archaeológiáját és műtörténetét fejleszteni s amennyire lehet európai színvonalra emelni, s Bubics, ki mindkét barátjának eme tudományos törekvését a szakember igazságszeretetével felbecsülni tudta, Rómer halálakor is méltó elismerést adott a maga méltánylásának. Alapított a nagyvárad-újvárosi káptalani iskolánál egy jó tanuló fiú jutalmazására *Rómer emlékére* ösztöndíjalapot. Ez eredetileg csak 214 forintból és 19 krajczárból állott, de meghagyta, hogy mindaddig kell kamatoztatni, míg 500 frtra növekszik. Ez az alapítványi összeg épp a most folyó év végén lesz 500 frt s így a jövő évtől kezdve kamatai kiosztásra kerülnek.²⁾

Mikor 1900-ban, jún. 3-ikán, pünkösöd első napján, a külföld példájára a kassai nyomdászok is a Gutenberg János ötszázados emlékezetét ünnepelték s ez alkalomból emléklapot szerkesztettek, Bubics ez ügyet is szívesen karolta fel s készségesen írt ez emléklapba alkalmi sorokat.³⁾

A legnemesebb hazafias ambíciója lett volna tényleges részt venni azon országos ünnepségekben, melyeket hazánk magyarságának fennen liktető patriotizmusa megható megnyilatkozása közt az egész ország Orsovától Kassáig s azon túl is mindenfelé megült: a *Rákóczi hamvai hazahozatalának és Kassán való végleges eltakarításának ünnepségében.* »Különös kegyelem

1) *Századok* 1897. XXXI., 178.

2) Karácsonyi János apát-kanonok tudósítása.

3) *Magy. Könyvszemle* 1900. évf. Új foly. VIII., 332.

az — írja 1904-ben hiveihez intézett szózatában — hogy ezen boltíves szentély (t. i. a kassai dómé), melyhez oly sok nagy esemény emléke fűződik elválaszthatatlanul, rövid idő multával páratlan történelmi nevezetességre teszen szert, idehantolván, ezen beszédes kövek mélyére, azt a nagy nemzeti hőünket, a kinek dicső nevének említéskor büszke önérzet, nemes lelkesültség száll meg minden magyart, ki hazájának hű fia s kit rajongó szeretet kötelékei fűznek az ország történelmének magasztos emlékeihez és kegyeletérzelme borús napoknak nagyjaihoz.«¹⁾ »Nincs is az országban méltóbb hely, — mondja más helyt — hová hamvait elhelyezhetnők; az ő egész egyénisége és tragikus sorsa hozzáfűzik őt székesegyházunk szent köveinek hagyományához és mi örömmel várjuk érkezését a nagy bujdosónak, hogy nevéhez és emlékezetéhez méltó módon helyezzük ravatalra.« A gondolat, hogy e nagy halott az ő székesegyházában fog örök nyugalomra letétni, eltölté egész valóját boldogító önérzéssel. »Szívrepesve várjuk — mondja ugyanazon szózatában — hogy nemsokára betérjen ide mihozzánk a zaklatott életű, feledhetetlen nagy Bujdosó és hogy itt, hol mindenik araszn yi tér az ő meghitt ismerőse, hajdanta való legkedvesebb városában, sok évszázadok előtti kultura kövekből faragott poézisét megörökítő templomunkban, hánytvetett lelke igaz pihenést, csöndes megnyugvást, zavartalan álmot találjon.«²⁾ »A kassai dómban helyezzük el Rákóczi Ferencz hamvait s a boltíves hajó, hol az ő fohásza is magasba szállt, kegyeletes zarándokhelye legyen kései századok magyarjainak.«³⁾ Ám ezt a kegyelmet a Gondviselés, mely őt, mint maga hátatelten elismerte, annyi sok kegyelemben részesítette, megtagadta tőle. Bubics a nagy nemzeti ünnepségekben már nem vehetett részt.

¹⁾ *Gyémántmisés szózata* 7. l.

²⁾ *Ugyanott* 9. l.

³⁾ *Bubics Zsigmond kassai püspök egyházmegyéje lelkipásztorainak és minden hívének.* (1904. júl. 3-iki VIII. sz. pástorlevele.)

V.

Bubics, mint érdemes, nemesen nagyratörekvő férfiú, kinek érdemeit félreismerni nem lehetett, pályáján gyorsan emelkedett. 1856-ban szept. 12-ikén a pápa őt kamarásává tette.¹⁾ 1867-ben aug. 10-ikén őt püspöke a győri egyházmegye szentszéki ülnökévé nevezte ki,²⁾ négy év múlva, 1871-ben aug. 10-ikén nyerte el a Bold. Szűzről nevezett Komárom feletti *monostori apátság* címét,³⁾ nyolcz évvel rá 1879-ben címen kívül reális javadalmat, a Bold. Szűz Máriáról nevezett *rátóti prépostságot* kapta Esterházy herceg kegyúri adományából s ugyanez évben nevezte ki őt ő felsége nagyvárad irodalmi kanonokká, mi úgy laikus, mint papi s irodalmi körökben közhelyesléssel találkozott.⁴⁾ Püspöke, Lipovniczky István pedig — bizalma különös tanúságául — a szeminárium igazgatását bízta reá.

E megbízatása fontos és az egyházi életre erősen kiható volt. Mert Bubics célja és törekvése volt a papnevelésbe már régóta szükségelt reformokat behozni, mire őt úgy elméleti tudományos képzettsége, mint nagy tapasztalata és sokoldalú életfilozófiája egyaránt képesítették. A szemináriumi nevelés hazánkban csaknem mindenfelé a papnövendékek egyházi tudományos kiképzésére: theológiára, szertartásra, énekre s csekély mértékben egyházi szónoklatra szorítkozott. Bubics ezeken kívül a *növendékek kedélyének, izlésének és társadalmi modorának kiképzésére* is törekedett. A kedély kiművelésére azzal törekedett, hogy a művészet iránt való fogékonyságot törekedett bennök felébresztetni és azt a szellemet, mely művészeti eszmék elhangzására és művészi érzések megnyilatkozására válik alkalmassá. Mint harmónikus lelki egyéniség, mely csínt és tetszetőséget, behizelgő alakiságot keresett, csín és formaság iránt kívánta növendékeit fogékonyakká tenni. Szépítette lakásuk termeit, az udvart, a kertet. Rajta volt, hogy a növendékek tanulják meg a mozogni tudást művelt társaságban, az étkezés művészetét, az érintkezés

¹⁾ Vereby Soma: *Honpolgárok könyve*. 1873. VIII. köt.

²⁾ U. o.

³⁾ *Budapesti Közlöny*. 1871. aug. 23. 192. sz.

⁴⁾ *L. Századok* 1879. XIII., 184. — *Arch. Ért.* 1879. XII., 84.

simaságát, az öltözködésben való tisztaságot és csínt, szóval az illetet. Ő maga mindezekben jó példával járt elől s a növendékekkel való bánásmódja sem volt a félelmet keltő, rideg előljáróé, hanem a barátságos, jóindulatú apáé. A műveltség külső formái mellett emberségesen gondoskodott aztán az ifjak egészségéről is, csináltatott nekik téli öltönyt, bár abban a régi iskola hivei elkényeztetéshez vezető veszedelmes újítást láttak. Szegényebb növendékeket pénzzel is segített. És minthogy a vezetésére bízott intézetben nemcsak latin, de görög-katholikus növendékek is voltak, azért kiválólag arra is törekedett, hogy e két rítus ne válaszsza el az egyéneket. Megbarátkoztatta egymással az ifjakat s mindnyájában erősen ébresztette a hazafiságot, mely előtte nemzetiségi érzelmeknél fogva talán nem volt éppen kifogástalan. Tényleg nagyrészből Bubics érdeme, hogy szemináriumából, bár rektori működése csak rövid tartamu — az 1880—81. évekre szorítkozó volt, sok hazafias érzésű, jóra való, derék pap került ki, mi egymaga is eléggé okadatolja azok nézetét, kik szerint Bubics »egyházi működésének legkimagaslóbb pontja a nagyvárad papnevelő-intézet igazgatása.«¹⁾ Gyöngéd figyelme és gondoskodása különben a szeminárium előljáróságára is kiterjedt, a mennyiben számára a szeminárium egyik helyiségét társalgó-teremmé alakította át, azt saját költségén szépen bebutoroztatta s arcképével is feldíszítette. A szeminárium kis kertjében egy kis nyaraló-helyiséget létesíttetett, ugyancsak saját költségén.²⁾ A szeminárium udvari kertjében felállította a Patrona Hungariae szobrát. Mikor Váradon, Sz. László városában, a székesegyház felszentelésének százéves jubileumát ünnepelték, ő a papnevelőintézet külsejét saját költségén kicsinosíttatta.

Bizonyára nem érdektelen e helyt felemlíteni, hogy a nagyvárad szeminárium egyik kispapját ő segítette abban, hogy énekművészsze képezze ki magát. E növendékpapja Takács Mihály, operánk ünnepelt büszkesége.³⁾ Nem hagyhatni továbbá felemlítés nélkül azt sem, hogy a várad székesegyházat több műkincsel gyarapította, a többi közt egy művészi kivitelű

1) *Ország-Világ* 1887. VIII. évf. 34. sz.

2) Karácsonyi János nagyvárad kanonok szíves tudósítása.

3) Szokolszky: *A százéves kassai püspökség* 139. l.

csipkedísszel ellátott oltárterítővel, melynek elkészítésén 40 munkásnő két évig fáradozott.¹⁾ Szóval elég ok és érdem arra, hogy őt ő felsége 1882-ben a közművelődés terén szerzett érdemei elismerésül a Lipót-rend lovagkeresztjével kitüntesse.²⁾ Elég ok és érdem arra, hogy »Nagyváradon a legkellemesebb emléket és sokak szívében mély hálát hagyott.«³⁾

Az 1881-iki év elszólította őt Váradról. Ez súlyos, érzékeny veszteség volt a városra s szemináriumára egyaránt. A város, melynek szegényeit pénzzel, étellel, ruházattal segítette s a növendékpapok, kiknek atyjuk, az előljárók, kiknek barátjuk volt, egyaránt érezték a távozásából származó veszteséget. A tanári kar kifejezést is adott hódolatának s nagyrabecsülésének, elismerve, »hogymint az ő kimagasló alakjához a jótékonyosság, nemes szív, emelkedett egyházi szellem és őszinte testvéri szeretet emléke fűződik s hogy az ő fenkölt szelleme ezen kiváló tulajdonaival intézetükre fényt derített«. Távozásának oka az volt, hogy Sopron vármegye eszterházai kerülete, a mely megyében virilista is volt, megválasztotta őt országgyűlési képviselőjének. Mint ilyen — 6 éven át — a szabadelvű törekvéseknek volt a híve. Nem tartozott ugyan a szónokló és szereplő képviselők közé, de kulturai és tanügyi kérdésekben igen hasznos és buzgó tagja volt a képviselőháznak. Működését főleg a bizottságokban fejtette ki szívósan és céltudatosan s kivált a középiskolai törvény alkotásában volt nagy része abban, hogy a kormány és a klérus közt a kívánt egyezmény létrejött, a nélkül, hogy egyházi állásával a parlamentben ellenkezésbe jött volna.⁴⁾ Ebbeli működését Haynald érsek is dícsérettel emelte ki.⁵⁾ Képviselői minőségében a mellett a művészet érdekeit is felkarolva, azokat hathatósan előmozdította. Ebbeli érdemei méltánylásra is találtak. 1886-ban augusztus 1-én a novii címzetes püspökséget nyerte el, s mikor a szombathelyi püspökség megürült, az illetékes körök őt szemelték ki azon egyházmegye püspöké-

¹⁾ *Pesti Hírlap* 1887. jun. 9. 157. sz.

²⁾ *Budapesti Közlöny*.

³⁾ *Pesti Hírlap* 1887 jun. 9. 157. sz. Szokolszky id. m. 139—40. ll.

⁴⁾ *Vasárnapi Ujság* 1887. XXXIV. évf. 27. sz. V. ö. Sturm Albert: *Új országgyűlési Almanach* 1887—1892. 14. 1. *Budapesti Hírlap* 1887. 338. sz.

⁵⁾ Szokolszky: *A százéves kassai püspökség*. 140. l.

nek, csakhogye szándékot az ellene Rómában folyt ármánykodások meghíusították. Azzal vádolták, hogy szabadkőműves, mi pedig nem volt igaz. Ez utóbb ki is derült, mert végre is 1887-ben május 30-án kassai megyés püspökké lett.¹⁾ Püspökké november 20-án Schlauch Lőrincz váradi püspök szentelte fel Nagyváradon. Beiktatása 1887 nov. hó 29-ikén történt írók, művészek, tudósok, egyházi és világi egyének nagy sokasága jelenlétében, oly ovációk és lelkesedés mellett, melyek párjukat ritkítják.²⁾ Mintegy közérzésszámba ment, »ha van valaki, a ki képes azon ürt betölteni a főpapság világi hatáskörében, melyet Ipolyi Arnoldnak váratlan halála a nemzet mély fájdalomára okozott, akkor bizonyosan Bubics Zsigmond az, a ki a tudomány, művészet és nevelésterén igyekezni fog elhunyt barátját lehetőleg pótolni s hazafias működése által a nemzetnek a nagy veszteség fölötti fájdalmát enyhíteni.«³⁾ És e közérzés nem is volt csaló. Bubics 1887 november 29-én vette át egyházmegyéje kormányzását. Vele abba a székházba, melyben elődje, Schuster Konstantin, szigorú takarékoságot, egyhangú zárkózottságot, háztartási egyszerűséget honosított meg, izléses fényűzés, úri vendégszeretet, finom előkelőség és otthonosság költözködött be.

Bubics Zsigmond mint püspök, bár előhaladott korban, élete 66-ik évében jutott e magas polczra, fiatalos erővel, derekasan felelt meg hivatásának, úgy hogy egy későbbi ünnepélyes alkalomkor elmondhatta magáról: »Egyházi kormányzásunk múltó évei folyamán igyekeztünk megfelelni a reánk hármló feladatoknak, soha sem feledve, hogy mi a tartozásunk édes magyar hazánk s szent vallásunk iránt.«⁴⁾ Pásztorleveleinek kenetteljes szózata, emelkedett szárnyalása s aranytiszta hazafisága leghívebben bizonyítják, mennyire igyekezett

1) *Budapesti Közlöny* 1887. aug. 19. 188. sz. A kinevezési okirat Lainzban kelt.

2) *Századok*. 1887. XXI., 875. Ez alkalomból a kassai prémontrei tanártestület ünnepi költeményt szerkesztett s adott ki e czímen: *Örömdal, melyet Bubics Zsigmond kassai megyés püspök urnak püspöki székhelyi ünnepi alkalmával az 1887-ik év november havának 29-ik napján legmélyebb tisztelete és hódolata jeléül átnyújtott a kassai prémontrei főgymnasium tanártestülete*. Kassa 1887.

3) *Vasárnapi Ujság* 1887. XXXIV. évf. 27. sz.

4) *Gyémántmisés szózata* 13. l.

híveiben az élő hithűséget a lángoló hazaszeretettel egybekapcsolni s nagygyá növeszteni. A polgári házasságról,¹⁾ a kivándorlásról²⁾ és panszlavizmusról, s a pápai jubileumról,³⁾ a nemzeti millenium alkalmakor⁴⁾ s a szocializmus ellen⁵⁾ kiadott pásztorlevelei úgy bölcs egyházpolitikai felfogásáról, mint lángoló hazaszeretetről és az egyház feje iránt való hódoló ragaszkodásáról tesznek megható tanúbizonyságot. Azon allokucziók, melyeket püspöki beiktatásakor papságához⁶⁾ és híveihez⁷⁾ intézett, retorikai szépségük mellett erkölcsi hatásukban is számottevők. Azokban, mikben papságát a *modus vivendi* dolgában kioktatja, nagyon lekötölte magának az intelligens laikus népet is. Tudja ugyan, hogy nem minden prédikáló plébános lehet Aranyászú Sz. János, de az nem is szükséges, mert a hívek csak azt kívánják, hogy »a pap okosan, lelkesedéssel és keresztény szeretettel szóljon hozzájuk és hogy a szószéken ne szóljon olyan dolgokról, melyek nem odavalók. Polgári jogaiból a papot senki sem szoríthatja el, nem is szükséges egészen elvonulnia azon térről, a melyen megjelenie hazánk alkotmánya, régi szokásai és törvényei erejénél

1) *De matrimonio civili* literae pastorale Sigismundi Episcopi Cassoviensis ad Clerum ejusdem Dioecesis in festo Nativitatis Domini MDCCCXCIV. Budapestini 1895. Ugyanez németül is: *Die Civil-Ehe*. Hirtenbrief des Bischofs von Kaschau Sigismund von Bubics vom 24 December 1894. Budapest, 1895. És olaszul is: *Lettera pastorale di Sigismundo vescovo di Kassa (Ungheria) in occasione del SS. Natale dell 1894*. Budapest, 1895.

2) *Zsigmond püspök a kassai egyházmegye lelkipásztorainak és minden híveinek*. (VIII. sz. 1904. évi júl. 3-ikán keltezett pásztorlevele.)

3) *Ecce Sacerdos magnus*. Lettere pastorale di Sigismundo vescovo di Kassa (Cassovia in Ungheria) in occasione del Giubileo Episcopale di Sua Santità Papa Leone XIII. nel 1893. Versione dall' Ungherese.

4) *Zsigmond, Isten irgalmából, az apostoli Szentszék s az apostoli magyar király kegyelméből kassai püspöknek szózata ... Magyarország fennállása ezredéves ünnepe alkalmából*. Budapest.

5) L. Szokolozky Bertalan: *A százéves kassai püspökség*. 143 l.

6) *Allocutio quam Dei miseratione et apostolicae sedis gratia S. Cassoviensis Ecclesiae episcopus occasione canonicae suae in sedem episcopalem introductionis ad Clerum dioecesanum ... habuit anno salutis MDCCCLXXXVII*. Budapestini 1887.

7) *Bubics Zsigmond, a kassai egyházmegye püspökének e püspöki székbe történt beiktatása alkalmából a kassai egyházmegye híveihez intézett főpásztori szózata*. Budapest, 1887.

fogva jogosult. Ő is polgár, a haza fia, senki sem tilthatja el őt attól, hogy befolyást gyakoroljon az országos ügyek vezetésébe. Csakhogy e téren a papi méltóság, a mérséklet és az igazság, nem pedig a szenvedély fegyvereivel kell küzdenie.« Méltán mondhatta tehát b. Nyáry Jenő, a püspök akadémiai ajánlója : »Pásztorlevelei mindig a valódi tudós, fenkölt és nemes szellemű főpásztorról tanúskodnak.«¹⁾ De azok a beszédei is, melyeket különböző alkalmakkor mondott, mint 1898 december 11-én a kassai nemzeti szövetség alakuló közgyűlésén,²⁾ aztán a bártfai plébánia-templom újonvaló consecratiójakor,³⁾ a kereszténység uralmának 1900-ados jubileumakor⁴⁾ és az országos magyar daláregyesület 1901-ik évi Kassán tartott közgyűlésén,⁵⁾ vagy Andrassy Dénes grófné temetésén,⁶⁾ mind a fenkölt lelkű, a nemes szívű főpásztort hirdetik. Míg növendékpapjait arra buzdítja, hogy »vértézzék fel magukat az Isten- és emberszeretetnek, a tudományoknak és ismereteknek minden fegyverével«, az akadémiai ifjúságot pedig arra, hogy »legyenek keresztény hívek s ne szégyeljék a keresztet«, addig a dalosoknak szívére köti, hogy »az éneket mint művészetet emeljék arra a polczra, mely azt méltán megilleti«.

E mellett dícséretesen fáradozott püspöksége hitéletének, erkölcsi és anyagi állapotainak és érdekeinek emelésén is. Az ő

¹⁾ 1900. évi tagajánlásában.

²⁾ *Bubics Zsigmond kassai püspök beszéde, melylyel a kassai nemzeti szövetség 1898 december 11-én tartott alakuló közgyűlését megnyitotta.* Budapest, 1898.

³⁾ *(Bubics) Zsigmond kassai püspök beszéde, melyet a Sz. Egyedről nevezett ósrégi bártfai plébániatemplomban újra való felszentelése alkalmával mondott.* Budapest, 1899.

⁴⁾ *Bubics Zsigmond kassai püspök megnyitó beszéde a kassai egyházmegye növendékpapjaihoz és a kassai királyi jogakadémia katolikus ifjaihoz a kereszténység uralmának 1900-ados jubileuma alkalmából a kassai püspöki papnevelő-intézetben 1901 május 25-én megtartott örömműnnepen.* Budapest, 1901.

⁵⁾ *Bubics Zsigmond kassai püspök az országos magyar daláregyesület 1901-iki Kassán tartott közgyűlési díszelnökének beszéde, melylyel ezen közgyűlést 1901 augusztus 16-án megnyitotta.* Budapest (1901).

⁶⁾ *Bubics Zsigmond kassai megyés püspök gyászbeszéde, elmondotta Krasznahorka-Váralján, Andrassy Dénes gróf mauzoleumában, Francisca grófné temetési szertartásán 1904 október hó 26-án.* Budapest, 1904.

püspökösködése alatt 1887 óta 105 új hitbuzgalmi társulat, vagy 50 léleknesesítő egyesület, 7 új női szerzetesház keletkezett egyházmegyéjében, 28 új templom és kápolna épült, 64 templom és 5 kápolna pedig megújult.¹⁾ A püspökség anyagi érdekeit illetőleg azonképp sokat tett. A püspöki palotát 1887-ben 72.000 korona költségen átalakíttatta és nagyértékű bútorokkal meg ezüst asztali készlettel felszerelte. A palota házi kápolnáját 1888-ban ékesen és stilszerűen berendezte. Az Esterházy Károly egri püspöktől a kassai püspökségre nyárilakul szállott hejczy kastélyt kápolnájával együtt 1888-ban restauráltatta és 1889-ben ünnepélyesen megáldotta; a kastélynak birkalegelővé vált díszkertjét újból felvirágoztatta, birtokán a gazdasági felszerelést helyreállíttatta, a gazdálkodást rendszerezőbbé tette és kellőleg ellenőriztette, a püspöki jövedelmeket évi 43 ezer forintról 57 ezerre emelte.²⁾ A gazdaságot a pap életében fontos tényezőnek tartva, amennyiben sok lelkeszkedő pap jövedelmét a gazdaságból kapja, elrendelte 1898-ban, hogy a növendékpapok a gazdasági tudományokban is nyerjenek oktatást. Ennek értelmében a hittanhallgatókat arra szorította, hogy a kassai gazdasági intézetnél az állattenyésztést, a mezőgazdasági növénytermelést és jószágberendezést valamint a kertészettant hallgassák.³⁾

Mindezekhez hozzá kell adnunk, hogy ő, mint a magyar katolikus episcopatus tagja, oly eszmék és intézmények felett is tűnődött, igyekezve azokat megvalósuláshoz juttatni, melyek következményeikben egyházára és a katolikus státusra nagy horderővel volnának. Ő a *katholikus sajtó* megteremtése ügyében 1893 február 28-án adott át egy indokolt indítványt hazánk bíboros hercegprímásának azon kéréssel, hogy azt az aznapi püspöki értekezlet elé terjessze. Kiindult azon tényből, hogy, midőn a magyar hierarchiáról van szó, akkor Rómában sokszor oly befolyások érvényesülnek, melyek éppenséggel nem mond-

¹⁾ Szokolszky Bertalan: *A százéves kassai püspökség* 148—49., 189. ll.

²⁾ Ez érdemben nyilván a legilletékesebben a jelenlegi kassai püspök, Fischer-Colbrie ő méltósága tájékoztathatna. Hozzá fordultam is, de választ kapni nem volt szerencsém s így meglehet, hogy egyik-másik állításom kiigazításra vagy kiegészítésre szorul.

³⁾ Szokolszky: *A százéves kassai püspökség* 207. l.

hatók reánk nézve barátságosaknak. Gyakran a nem-magyar befolyás érvényesül oly ügyekben, melyekben a katolicizmus érdekei mellett első sorban a magyar érdekeknek kellene predominálniok. Hogy ez jövődőben is ne így legyen, indítványozza, hogy a magyar katolicizmus elszigeteltségének megszüntetése czéljából egy világnyelven kiadandó egyházi folyóirat indíttassék meg, mely közegül szolgálna kath. népünk és az egész világ kath. népei között s mely közeg által egyházi és politikai viszonyainkat helyes módon ismertetőnk meg a külfölddel, és a melyből a külföld megtudhatná, »hogy van itt Európa közepén egy már ezer év óta fennálló állam, melynek hatalmas civilizációja van, mely szabadságon alapuló intézmények oltalma alatt él, melynek egyházi és világi rendei egyaránt hordozói és erős oszlopai a tudományoknak, művészeteknek s így a polgárosodásnak is«.

De minthogy másfelől a hazai katolicizmus nem csupán kifelé nincs képviselve semmiképen, de itthon, saját hazai közönségünkkel szemben sem kellőképen, azért másik indítványa az, »hogy legyen a magyar katolicizmusnak oly egyházi, politikai és társadalmi napi közlönye, melylyel számolniok kellene legelkeseredettebb ellenségeinknek is s mely másrészt világító fáklyája legyen Magyarország 8 milliónál nagyobb katolikus közönségének«.

Az ügy elodáztatván, Bubics 1895-ben »Két okirat« czímen egy újabb iratot bocsátott közre.¹⁾ Ő a kath. sajtó szükségességét azokban az években érezte leginkább, melyekben az egyházpolitikai reformok ügye közéletünk minden terén oly domináló módon lépett fel. Csakhogy ez újabb felszólalásának sem volt fogamatja. Bubicsnak meg kellett érnie, hogy ebbeli fontos eszméi meddők maradtak. Épp az a főpap állotta útját eszméi megtestesülésének, ki mint a katolikus érdekek intranzigens védője állott hírben.

Bubics a *népnevelés* terén is derekasan rajta volt, hogy azt a vallás és haza érdekei igényeinek megfelelően fejlessze. Pásztorleveleiben, püspöki körútjaiban, bérnálások alkalmával fel-

¹⁾ *Két okirat a magyarországi katolikus sajtó ügyében.* Irta Bubics Zsigmond kassai püspök. (Kézirat gyanánt.) Budapest, 1895.

emelte szózatát a *kisdedóvás* érdekében. Meghagyta papságának, hogy a népnevelés ez ágának ügyében buzgólkodjék. Hejczén ő maga állított kisdedóvót.¹⁾ XIII. Leo pápaságának negyedszázados jubileumakor meghagyta papságának, hogy a Péter-filléreken kívül a tanítók árvái számára emelendő árvaházra is gyűjtsenek. Szegény tanítókat amúgy is rendszeresen segélyezett. Már más-helyt mondtuk, hogy Nagyváradon iskolai ösztöndíjalapítványt létesített. A kassai legényegyesületnek ő volt egyik nagy jótévedője. Épp oly nemesen támogatta az abauj-tornavármegyei és kassai közművelődési egyesület törekvéseit a nép közművelődését előmozdítani és az eltótosodott lakókat visszamagyarosítani, a miért a nevezett egyesület őt díszelnökének is választotta. A magyarosítás tekintetében páratlan buzgalommal működött. Az 1879. évi XVIII. t.-cz. végrehajtásának nálánál nem volt energikusabb szorgalmazója. »Ne legyen az én egyházmegyém területén templom, — mondotta, — melyben a hivek a nemzet nyelvén is ne dicsőíthessék az Istent.« 1896-ban elrendelte, hogy az egyházmegye templomaiban ezentúl a tót szentbeszéd mellett magyar prédikációk is legyenek, a tót ének mellett magyar ének is zendüljön Isten házában, az iskolás-gyermekek ezentúl csak magyar szent-énekeket tanuljanak és a templomi hitelemzések is kizárólag magyar nyelven tartassanak. Míg előbb mind-össze csak 58 tisztán magyar plébániai templomban és a hozzátartozó 40 leányegyházban hangzott a magyar szó, addig a millenium évétől kezdve 197 plébániai és 795 fióktemplomban nyert polgárjogot a magyar nyelv.²⁾ Érthető ezért, hogy a panszláv sajtó őt örökösen támadta!

Bubics figyelmét a főiskolai oktatás ügye sem kerülte el. Az 1898-iki Szent István-napi körlevelében hangoztatta a *kath. egyetem* eszméjét s e célra 2400 koronát adott. Persze az eszme máig is csak vajudik, míg a protestáns egyetem egyre tökéletesebbé válik.

Egyházmegyéjének lakossága vegyes nemzetiségű és vallású lévén, a magyarok, tótok, németek, rutének közt a hazafias egyetértést és kölcsönös szeretetet igyekezett helyreállítani és meg-

¹⁾ Szokolszky: *A százéves kassai püspökség* 144—145 és 255. l.

²⁾ L. Szokolszky: *A százéves kassai püspökség* 146—147. k.

erősíteni. »Gondoljunk mindenekfelett arra, — hangoztatta egyik szózatában, — hogy egy az Istenünk, egy a hazánk, egy a királyunk s szeressük egymást, szűnjék meg a gyűlölet, a kenyérirígység, a pártoskodás szelleme, mely gyakran nemcsak a legszentebb családi kötelékeket tépte szét, hanem szegény hazánkat is bizony sokszor veszély örvényébe sodorta ; akkor szeretni fogják egymást, mint egy atyának gyermekei, tekintet nélkül arra, hogy egyik-másik tőlünk eltérőleg imádja Istent vagy más nyelven beszél mint mi. Akkor a haza javáért cselekszünk majd, engedelmeskedünk törvényeinknek s azokkal ellenkezésbe nem jutunk és életünket nem a mindennapi változó nézetek, hanem az örök igazság fogja irányozni, mely mindig egy s ugyanaz marad és nem változik az emberek és korok felfogása és szeszélyei szerint . . . Politikai, társadalmi, családi és egyéni életünkben ezek az irányelvek váltsák fel a mostaniakat. Tömörülésben, egyesülésben vagy az erő, az erők szétforgácsolása pedig romlásba vezet.«¹⁾ Helyesen ítélte meg Bubics püspöki pozícióját egyik hirlapi biográfusa, mikor azt mondja : »A vegyesajkú kassai egyházmegyének élére a magyar műveltségnek és művelt magyarságnak ily lelkes bajnoka kellett, a ki híveinek kormányzatában a vallás érdekei mellett nem feledi el a magyar nemzetiség igényeit.«²⁾

Bubics püspöki kormányzásának egy másik nagy érdeme azon buzgóság és áldozatkészség, melyet egyik legdicsebb hazai monumentális műemlékünk helyreállítása ügyében : az V. István király által megkezdett, az Anjou- és Luxemburgi királyok által folytatott s dicső Mátyás királyunk által befejezett *kassai dóm restaurálása* műveletében mint műértő püspök és az építési bizottság díszelnöke kifejtett. A csúcsíves stíl e gyöngyének restaurálása, Steindl Imre műépítész tervei szerint még, 1878-ban vevén kezdetét, részben már Bubics elődje, Schusztter Konstantin alatt folyt, de a 26 évet igényelt restaurálási idő tartamából Bubics püspöksége idejére 17 év, tehát a munka javarésze esik. Költségek tekintetében is Bubics áldozatai jelentékenyebbek az elődjeinél. Ő és elődje a nagy restaurálási költséghez (2,187.423 koronához) 66.000, a belfelszereléshez és kidíszítéshez Schusztter 30.000,

¹⁾ Gyémántmisés szózata 14—15. ll.

²⁾ Spinoza cikkke a *Budapesti Hírlapban* 1887. évf. 338. sz.

Bubics 33.066 koronával járultak.¹⁾ Bubics nevezetesen 3 fenséges oltárral és 2 pompás üvegfestménynyel díszítette a székesegyházat. A három király oltára és Sz. Anna oltára az ő munificenciájának tanúbizonyságai.²⁾ Az ő gondoskodásából létesült a Mettercia-oltár, a mennyiben ő mentette meg az enyészettől a városi lomtárban hevert azt az 1516-ból származó, fára nyilván a német iskola modorában magyar művész által festett, 31 szentet mutató nagybecsű képet, mely hűségesen tanúskodik a XVI. század magyar festészetének magas színvonaláról.³⁾ Ő javíttatta ki a bártfai templomból származó »Utolsó vacsora« oltárát. Ő állíttatta fel az új püspöki trónt, restauráltatta a püspöki sírboltot.⁴⁾

Az építészetében és felszerelésében, külső-belső feldíszítésében szerencsésen befejezett nagy mű századokra fogja hirdetni újraalkotóinak és ezekével Bubics Zsigmond nevének is a tiszteletreméltó érdemességét. Lelkének egyik legnagyobb öröme is volt, mikor a hétszázados multa visszatekintő s alakulásának kezdetivel a romantikus lovagkor aranyos kódébe elmerülő eme magasztos egyházépítmény, Isten dicsőségét hirdető eme hatalmas és fenséges imaház, vagy miként ő mondá : »ezen fenségében pazar, egyszerűségében nemes, művészi jelentőségében páratlan szent templom«⁵⁾ az alkotó művészek kezein, csaknem három évtizedet igénylő fáradságos munka után, elkészülve, 1896 szept. 6-ikán hazánk ezredéves ünnepeinek keretében az egész ország és a nemzeti kormány képviselője jelenlétében Samassa József egri érsek által újból felszenteltetett. Nemcsak Bubicsnak, nemcsak Kassa városának, nemcsak Felső-Magyarországnak, de mondhatni az egész országnak nagy örömnepnapja volt ez újonvaló consecratio. Emlékére a boldog főpásztor »Templomszentelési Emlék« címen egy díszesen kiállított elmélkedést tett közzé,⁶⁾ mely magában foglalja mindazt,

1) Forster Gyula : *Magyarország műemlékei* I. 42—43.

2) V. ö. Nyári Sándor : *Der Dom zu Kaschau* 30—31., 44. ll.

3) U. o. 28., 42. ll. A képet közli Szokolszky : *A százéves kassai püspökség* 150. l.

4) Szokolszky : *A százéves kassai püspökség* 150 l.

5) *Gyémántmisés szózatában* 12. l.

6) *Templomszentelési emlék a Sz. Erzsébetről nevezett kassai székesegyházban*

mit a templomszentelés alkalmából tartott rövid beszédében el nem mondhatott s melyben a megújhodott templomot, az ő sponsa charissimáját »úgy is mint az Isten házat s úgy is mint régi nemzeti nagyságunk egyik maradandó emlékét« mutatja be, kérve hiveit, hogy »olvassák e lapokat lelkök nyugalmában és buzduljanak általuk úgy az istenes életre, mint egyházunk és hazánk szeretetére«.

E művön kívül, az ünnepség emlékére, Bubics megíratta és kiadta a »Kassai Székesegyház« című illusztrált művet is, mely magyar ¹⁾ és német ²⁾ nyelven tájékoztat a hírneves épület százados története és restaurációjának menete iránt. E művet a püspök a consecratio napján, valamint a műtörténeti kongresszuson szétosztotta a jelenlévők közt.³⁾

Bubicsnak mindezen egyre nagyobbodó érdemeit a felség is méltó elismerésben részesítette. 1896 jún. 9-ikén kinevezte őt valóságos belső titkos tanácsosává,⁴⁾ két év múlva, 1898 márcz. 21-ikén pedig feldíszítette őt »az egyház és a közügyek terén kifejtett kiváló tevékenysége elismeréseül« az elsőosztályú vaskoronarenddel.⁵⁾

VI.

De mindezzel Bubics érdemei még koránt sincsenek kimerítve. Érdemes pozíciót foglal el hazánk tudományos világában mint történész és régész is. Az a körülmény, hogy ő hazánk egy oly hatalmas dinasztia-családjának, a milyen az Esterházyaké, belső

---

háznak 1896 szeptember 6-án történt újrafelszentelésének alkalmából ezen város római katolikus hiveinek ajánlja Bubics Zsigmond püspök. Budapest, 1896.

¹⁾ *A kassai székesegyház.* Nagyméltóságú Bubics Zsigmond valóságos belső titkos tanácsos, kassai megyés püspök úr megbízásából írta dr. Nyári Sándor műgyetemi m. tanár. Budapest, 1896.

²⁾ *Der Dom in Kaschau.* Im Auftrage Seiner Excellenz des Herrn Sigismund von Bubics, wirkl. Geheimer Rath, Bischof von Kaschau. Verfasst von Dr. Alexander Nyári, Docent für Kunstgeschichte an der Technischen Hochschule. Budapest, 1896.

³⁾ Sem a Nemzeti Múzeum, sem az Akadémia könyvtárában nincs meg.

⁴⁾ *Budapesti Közlöny.* 1896. jun. 9. 135. sz.

⁵⁾ *Budapesti Közlöny.* 1898. márcz. 29. 72. sz.

körébe jutott s a család tagjainak bizalmát, szeretetét és becsülését kinyerni képes volt, nem csekély kihatással volt hazai történeti ismereteink gyarapodására. Az Esterházyak levéltáráiban, kivált a kismartoniban, a történeti adatok tömérdek mennyiségben gyülemlettek fel. »Azon tudósaink — írja Bubics — kiknek volt alkalmuk e levéltárt láthatni s benne kutathatni, bizonyoságot fognak tehetni arról, hogy ez a leggazdagabb és legértékesebb családi levéltárak egyike az országban.«¹⁾ Csakhogy Bubics előtt ez adatkincset talán összes főúri családaink levelestárai között a hazai történetmívelés legkevesébbé ismerte s használta. »Tény az — folytatja Bubics — hogy nem sokan ismerik s hogy számos évtizedeken keresztül, bár hűségesen őrizték, annak rendszeres megismertetésével, a tudomány számára való kiaknázásával nem sokat törődtek. Horváth Mihály és Szalay László történetíróink voltak az írók közül talán az elsők, kik előtt megnyíltak a szentély ajtai.«²⁾ A család hengerített-e nehézségeket a történetkutató elé, vagy a történetkutató érzett-e kevesebb kedvet és bátorságot annak a nemzetségnek írásos gyűjteményeit kutatni, mely nemzetségnek egyik főképviselője — a híres nádor — kisebb rokonszenvet ébreszthetett mindazokban, kik a XVII. század nagy alkotmányos küzdelmeiben a nádor ellenfelei felé hajoltak inkább? Bubicsnak ezért kétségtelenül nagy érdemül róható fel, hogy a historiográfia ezen, mondjuk, közönyét vagy idegenkedését eloszlatta. A közfigyelmet a dúsgazdag hercegi levéltárra irányítva, vágyat ébresztett fel a hivatottakban e levéltárba bejutni s hogy bejuthattak, szintén az ő kiváló érdeme. Még 1867-ben gyűlnek ott össze a »Dunántúli történetkedvelők« buzgó tagjai: Ráth Károly, Nagy Imre, Véghelyi Dezső s mások nagy eredményű aratásra.³⁾ Az erről szóló jelentés a szerényen meghúzódó Bubicsot meg sem említi, pedig hogy a siker az ő befolyásának az érdeme, immár nem tagadható. Ezentúl is mindig ő volt az, ki e levéltár kincseinek felhasználását egyeseknek és társulatoknak lehetővé tette.

¹⁾ *Mars Hungaricus* 8. l.

²⁾ *Mars Hungaricus* 8. l.

³⁾ L. Nagy Imre: *A dunántúli történetkedvelők cz. czikkét. Emlékkönyv a M. Tört. Társulat negyedszázados fennállásának évforduló napján, 1892. május 15-ikén tartott ünnepélyes közgyűlése alkalmára.* Budapest, 1892. 79—80. ll.

Eleven történeti érzékének jelét Bubics elejétől kezdve nyilvánította. Ő volt a dunántúli történetkedvelőknek egyik leg-lelkesebb tagja, a mint a Magyar Történelmi Társulatnak is kezdettől fogva buzgó s lelkesen érdeklődő alapító-tagja volt. Mikor a »Dunántúli történetkedvelők«, kik 1863-ban tartották Sopronban alakuló gyűlésüket, elvetve azt a magot, melyből utóbb terebélyes tölgyként a Magyar Történelmi Társulat nevedett fel, 1867 szept. 12—17-ikén Kismartonban tartották VI. összejövetelüket, Bubics »a kismartoni várról« értekezett s annak minden részét meg is mutogatta, miáltal nem csekély mértékben élénkítette történeti érzetüket mindazoknak, kik hazánk e nevezetes és nagymultú várkastélyát, melyet 1670-ben gróf Esterházy Pál, a későbbi nádor (1681—1712.) és hercegi rangra emelkedett főúr építtetett, Bubics kalauzolása mellett szemlélhették.¹⁾

Minden alkalommal, mely történeti érzékének kimutatására kedvező volt, készségesen járult a szellemi érdekek előmozdításához.

Mikor Fraknóink nagy buzgóságának eredményeként a vatikáni levéltár kincsházának ajtai feltáruultak, Bubics nemcsak örömmel üdvözlí szerencsés pályatársának korszakos sikerét, hanem áldozatokra is kötelezi magát, a kiaknázandó okiratok publikálására évenként 250 frt adományozására kötelezve magát.²⁾

Mikor a Budavár visszavételéről irandó monográfia érdekében a hazai levéltárakat közreműködés végett megkeresték, Bubics sietve ígérte, hogy a kismartoni levéltár erre vonatkozó okiratainak kiadatását kieszközli,³⁾ sőt az ünnepség alkalmából maga is egy nagy mű kiadására készült, bár vele még csak 1891-ben készülhetett el.

Az 1687-ik év december 8-ikán kelt Pozsonyban az Esterházy-család hercegi diplomája, a miért a hercegi család 1887 decz-8-ikán rangi felemeltetésének 200-ados évfordulóját készült megünnepelni. Bubics egy, ez alkalomra készített díszmunkát mutatott be december 6-ikán, Miklós-napján, kéziratban az ünneplő

¹⁾ Századok 1867. I., 216.

²⁾ Századok 1882. XVI., 522.

³⁾ Századok 1885. XIX., 751.

családnak. E mű a hercegi levéltárban levő nagybecsű okiratok és naplók alapján a család történetét tartalmazta. Ennek egyik részlete, Esterházy Pál nádor fiatalkori naplója, meg is jelent aztán nyomtatásban.¹⁾

Mikor továbbá 1887-ben a nagyérdekű történelmi kiállítás létrejött, Bubics több arcképmetszettel tette azt érdekessé,²⁾ 1888-ban pedig Belgrádnak 1690. évi elvesztéséről egy, a herceg Esterházyak kismartoni levéltárában levő rendkívül érdekes jelentést tett közzé a Történelmi Tárban.³⁾ Később 1891-ben, bár már 1886-ra tervezve, kiadta fejedelmi költségen Cornaro Frigyes Bécsben alkalmazva volt velencei követnek a Signoriához Budavár vívásáról és visszavételéről tudósító nevezetes jelentéseit, melyek közlésével jelentékeny hézagot tölt ki az olasz Alberi, Barozzi és Berchet, meg az osztrák Arneth és Fiedler kiadásaiban. E mű, melyet nem kisebb ember, mint Thaly Kálmán, »nagyszabású és hervadhatatlan értékű forrásmű«-nek mond,⁴⁾ díszműveink egyik legkiválóbbika, melyet pazar színnyomatú képek, kitűnően megválasztott illusztrációk tesznek elsőrendűvé. E mű első sorban fogalmat ad a Bubics-gyűjtemény gazdagságáról, de másrészt rendkívül tájékoztató a kor eseményeiről és szereplő egyéneiről. Joggal írhatta Bubics: »az, a mit e kötetben vesz az olvasó, az éleseszű olasz államférfiúnak egykorú közleményei, a közvetlenség, a megfigyelés helyessége által, melylyel el vannak mondva, egyik legérdekesebb emlékét képezik ama fontos és nagy eseménynek.«⁵⁾ Bubics Cornaro jelentéseit eredeti olasz nyelven, de jó magyar fordításban is közli, a legfőbb szereplő egyének életrajzait is adja s számos jegyzetekkel tájékoztat a szöveg tartalma iránt, úgy hogy forrásmű is, feldolgozott történelmi mű is.⁶⁾ E művet aztán európai vonatkozásainál fogva, hiszen Budavár visszahódításában a keresztény külföld vezérei és seregei szolgáltatták a főkontingenst, illusztris szerzője 1892-ben német nyelven

1) *Századok* 1887. XXI., 779.

2) *Századok* 1887. XXI., 529.

3) *Tört. Tár* 1888. évf. IV. füz. 743—753. ll.

4) 1893. évi tagajánlásában.

5) *Cornaro*. Előszó.

6) Elismerő ismertetését Szilágyi S. tollából: I. a *Századok* 1891. évf. XXV., 589—90.

is kiadta¹⁾ s szétküldötte s méltán részesült fényes elismerésben. Albert szász király az Albert-rend, Luitpold bajor régensherceg a Sz. Mihály-rend csillagos középkeresztjével s Péter oldenburgi herceg a Pro litteris et artibus nagy aranyérmével díszítette fel.²⁾ Még megemlítjük, hogy a Bécsben aukezióra került Dankó-könyvgyűjtemény Cornaro-példánya a hírneves gyűjtemény legjobb áron elkelt könyvei közé tartozott.³⁾

Cornaron kívül egyéb kiadványokkal is érdekesítette magát Bubics történetirodalmi téren. Megíratta Sz. László életrajzát e nemzeti nagy király emlékünnepe alkalmából és azt magyar, német és tót nyelven szétosztatta hivei között.⁴⁾ A Hadtörténelmi Közleményekben felel arra a kérdésre, hogy kik vettek részt Buda 1686-ik évi ostromában? ⁵⁾ Ezt követi 1895-ben Esterházy Pál »Mars Hungaricusá«-nak az ismertetése,⁶⁾ élénk világot derítve vele azon, 1665 tavaszáig menő eseményekre, melyekben Esterházy Pál a nagy Zrinyi Miklós oldalán résztvett. Ha Bubics ez ismertetésében netán sok is a már ismeretes dolog, mégis le nem tagadható, hogy nem *egy* egészen ismeretlennel is gazdagította történeti tudásunkat. Zrinyi Miklós 1663. évi vezérsége, Esterházy Pál babocsai kalandja, Pécs leírása és ostroma, az eszéki híd felégetése mindmegannyi új részlet, melyekhez egyidejűleg Esterházy Pálnak feleségéhez írott levelei, valamint az általa a téli hadjáratban elfoglalt várakról, váracsokról s Kanizsáról készített tervrajzok közlése is járul.⁷⁾ Magának Esterházy Pálnak a kimerítő életrajza szintén egyik írói becsvágyát képezte Bubics-

1) *Berichte des venetianischen Gesandten Friedrich von Cornaro über die Belagerung und Rückeroberung Ofens im Jahre 1686.*

2) *Századok* 1892. XXVI., 355.

3) Elkelt 25 frton. L. *Magyar Könyv-Szemle* 1895. Új foly. III., 370. A könyv antikváriusi ára szintén 25 frt = 50 korona. (L. Ranschburg Gusztáv 1908. évi *Könyvjegyzékét* XIV. évf. 81. sz.)

4) *Századok* 1892. XXVI., 524. Szokolszky: *A százéves kassai püspökség* 147. l.

5) *Hadtört. Közlemények* 1892. évf. IV. és V. füz. (L. *Századok* 1892. XXVI., 83.)

6) *Esterházy Pál Mars Hungaricus.* Irta Bubics Zsigmond kassai püspök, a M. Tud. Akad. lev. tagja. Öt melléklettel és a szövegbe nyomott hat tervrajzzal. Budapest, 1895.

7) L. Pauler Gyula bírálatát a *Századokban* 1895. XXIX., 950—952.

nak, de e mű már csak az ő közreműködésével láthatott eddig napvilágot.¹⁾ E művet ugyanis *Bubics közreműködésével* Merényi Lajos írta s ha ez életírat talán túl is magasztalja a XVII. század ezen királyhűségéről, erős magyarságáról, bölcs politikájáról, persze haszonleső kapzsiságáról is kétségkívül nevezetes emberét s jellemében palástolni igyekszik azokat a vonásokat, melyek a jószágyszerző hatalmas főurat kevésbé teszik rokonszenvessé, mégis életkörülményeinek és kora eseményeinek elbeszélésével teljesen elismeréseméltó irodalmi termékkel gazdagítja történelmi irodalmunkat.²⁾

Élénk történeti érzése mellett Bubics természetesen a *régészet* iránt is lelkesült. Épp abban az időben született meg nálunk a régéstudomány Kubinyi, Érdy, Henszlmann, Paur Iván, Römer, Pulszky és Ipolyi buzgólkodása következtében. Bubics is érintkezésbe lépett régiségi szakmánk e hírnevessé vált művelőivel. Archaeologiai leveleket írt Römer Flórisnak, melyek annak a Tud. Akadémia által kiadott szaklapjában közzé is tétettek.³⁾ A hol szolgálatot csak tehetett a régiségi ügynek, ott nem fukarkodott a fáradságban. A vasmegyei Léka régi várát, mely a generális árendások alatt régiségeiben és faragványaiban sokat szenvedett, Bubics kímélés szempontjából ezentúl zár alatt tartotta. Az ő ösztönzésére parancsolta meg a herczeg azok fentartását, bár »a stupiditas és indolencia kifogott rajta«.⁴⁾ Az ő kérésére engedte meg a herczeg, hogy a lékai vár falbélletei közt levő falfestményeket Storno a M. N. Múzeum számára lehámozza.⁵⁾ Bubics az általa a kismartoni vár legvastagabb toronyaljában felfedezett címereket, melyek úgy be voltak mázolva, hogy csak hosszas tisztogatás után váltak felismerhetőkké, gondosan lerajzolta.

¹⁾ *Herczeg Esterházy Pál nádor. 1635—1713.* Bubics Zsigmond közreműködésével írta Merényi Lajos. (*Magyar Tört. Életrajzok* 1895. XI. évf. I. és 2. füz.)

²⁾ Szinnyi József szerint (*Magyar írók élete és munkái* I., 1372.) Bubicstól való a *Forgácskák a magyar nemzet történetéhez* című értekezés. Ez csak sajtóhibának tekinthető, mert egy és ugyanaz az *Arch. Ért.* XII. kötetében megjelent *Forgácskák a magyar rézmetszés történetéhez* című és általunk már szóba hozott cikkével.

³⁾ *L. Archaeologiai Értesítő* 1869. I., 285.

⁴⁾ U. o. i. l.

⁵⁾ *Arch. Ért.* 1869. I., 294.

E mellett egy 1593-ból való képre is akadt, Császár Orsolyára,¹⁾ melyet előbb lefényképeztetett, aztán konzerválás végett a fraknoi várba szállíttatott. Más 6 régi képet szintén helyreállíttatott.²⁾

De kiválóak Bubics érdemei Sopronmegye régészeti múzeum-egyletének felállítása körül is. Ő hívta össze 1885 nov. 12-ikére értekezletre a megye kitünőségeit. Az ő elnöklete alatt tartotta az egyesület nov. 13-ikán megalakulását. Az ez alkalommal mondott megleghangú, emelkedett szellemű beszéde, melylyel a társulat kebelében kifejtendő irodalmi működésre s ezzel a régészeti ismereteknek közkinccsá tételére buzdított, nagy hatást tett a jelenlevőkre s mikor megválasztották a tisztkart, Bubicsot egyhanguan elnökké tették.³⁾ Mint ilyen fáradhatatlan volt az egyesület érdekeinek előmozdításában, mit már az is tanúsít, hogy a múzeum-egyletnek mindjárt kezdetben 307 tagja volt.⁴⁾ Az a gyűjtő, tartalmas beszéde, melyet a társulat 1888 okt. 1-én tartott második közgyűlésén mondott, azonkép mélyen hatotta át a jelenvoltak hazafias érzését.⁵⁾ »Jóllehet — mondta — tagjaink száma elég tekintélyes, sokan vannak még, a kiknek érdeklődésére ügyünk joggal számíthatna. Ezekhez tartoznak első sorban az »alsó és felső processusbeli« nemesség utódai. Appellál a szakemberekre, a két főgimnázium, főreáliskola, kereskedelmi akadémia, felsőbb leányiskola, a két tanítóképző, a magángimnáziumok tanári karára. Mert habár társulatunk eddigelé kizárólag archaeologiai, idővel általában történelmi, ethnographiai, anthropologiai s geologiai múzeum-egyesületté nőheti ki magát. Ha megyénk nagyjai által létesülhetett egy az egész művelt világ figyelmét oly méltán kiérdemelt Nemzeti Múzeum és Országos Képtár: akkor nincs lehetetlenség abban, hogy az Esterházyak és Széchenyiek vármegyéje magának is teremtsen egy oly helyi érdekű vidéki múzeumot.«⁶⁾

1) Ursula Chászár de Landzér magfici Francisci Dersffy consors aetatis suae 26 obiit 23 febr.

2) *Arch. Ért.* 1869. I., 285.

3) *Századok* 1885. XIX., 686. és 755.

4) *Arch. Ért.* 1888. Új foly. VIII., 382. *Századok* 1888. XXII., 872.

5) *Századok* 1888. XXII., 872.

6) *Arch. Ért.* 1888. Új foly. VIII., 382. *Századok* 1888. XXII., 872.

Nagyon sok fáradságot, tanulást, kutatást fordított arra, hogy az egyházi szertartásos öltönyökben mindjobban mutatkozó elfajulásnak gátat vetendő, a régi formákat és szabásokat ismét helyreállítsa. Mikor monostori apáttá lett, kutatta elődeinek öltönyformáit s rá is jött ezek apáti süvegének és palástjának XIII. századi mintájára. Ismertette a régi korok remek hímezett munkáit s az akkor használatos egyházi viseletet. Saját tetemes költségén a régi monostori apáti ornátumot, nem mint mai időnkben szokás, tiszta aranyból vagy ezüsből, hanem az ókor hagyományos szokása szerint remek selyem-hímezettel, arannyal és ezüsttel kiverve készítteti el azon kijelölt s elhatározott szándékkal, hogy halála után azok ismét valamely magyarországi apátságnak vagy elszegényedett plébániának jussanak.¹⁾ A bártfai ősrégi plébánia-templom restaurálását Steindl Imre tervei értelmében 20 évi fáradságos munka után ő fejezte be 1898-ban s szentelte fel újból 1899 június 4-ikén.²⁾

VII.

Könyvekben és művészeti dolgokban való eme buzgó serénykedésének és az ezek körében kifejtett jeles ismereteinek köszönhetette Bubics, hogy *tudományos téren is* őt a legszebb kitüntetések érték. Az 1896 évi nemzetközi műtörténelmi kongresszus őt választotta meg elnökének.³⁾ Akkor francia nyelven mondott megnyitó-beszédét a külföldi sajtó is magasztalta. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, mikor 1898-ban, február 25-ikén egy, saját elnökle alatt álló nemzeti múzeumi tanácsot rendszerezített, e tanácsba a legkiválóbb hazai szakemberek közt Bubicsot is kinevezte, sőt őt a tanács másodelnöki tisztségének viselésére felkérte.⁴⁾ 1904 jan. 12-én ez a múzeumi tanács újjászerveztetvén,

1) Vereby Soma: *Honpolgárok könyve* 1873. VIII. köt.

2) Szokolszky i. m. 150. l.

3) Sturm: *Országgyűlési Új Almanach*. 1905—1910. Budapest, 1905. 12—13. ll.

4) L. Magy. *Könyvszemle* 1898. Új foly. VI., 108.

Bubicsot a miniszter újból a másodelnöki tisztség elfogadására kérte fel.¹⁾ A legfényesebb kitüntetésben azonban legfőbb tudományos intézetünk, a Magyar Tud. Akadémia részesítette őt, mikor őt 1893 május 12-én Pulszky Ferencz és Thaly Kálmán ajánlatára levelező, 1900 május 2-ikán pedig b. Nyáry Jenő ajánlatára tiszteleti tagjává választotta. Külön az Akadémia archaeologiai bizottságának is tagja lett.²⁾ E megtiszteltetés Bubics részéről ki volt érdemelve. Hasztalanul hangzottak el — halála után — e kitüntetésekkel szemben azon hamis és nemtelen vádak, hogy műveinek nagy részét nem is ő írta, hanem mások által iratta. E vádat rideg kajánságában a leghatározottabban el kell némitanunk Bubics kétségbevonhatatlan tudományos érdemeivel szemben. Ha egyes műveinek, névszerint pásztorleveleinek stilizálása nem is volna a Bubicsé, maguk a pásztorlevelek mégis legsajátosabb tulajdonai, mert az azokban kifejtett eszmék s az azokban kifejezésre jutó hazafias érzések az ő agyából és az ő szívéből fakadtak. De történeti munkái is, nevezetesen Cornaro, azonképen az ő elvitathatatlan szellemi szülöttei, ha magát a stilizálást netán más által végeztette. Mert hiszen mi e művekben az értékes és érdemes? Talán a stíl? Nem, határozottan a tartalom, ez pedig Bubics tanulmányainak, az ő fáradhatatlan utánjárásának, az ő lankadni nem tudó szellemi cselekvésének az eredménye. Az e művekhez szükségelt anyagot ő és nem mások kutatták fel a külföldi és hazai műgyűjteményekben és levéltárakban. A Cornaróhoz szükségelt követi jelentéseket ő maga kutatta fel a hatvanas években Velenczében való tartózkodásakor a San Marco levéltárban. Két évtizeden át gyűjtötte a legnagyobb szorgalommal és odaadással, éjjel-nappal dolgozva, e műhöz a többi anyagot. Nem kímélt sem személyi fáradságot, sem pénzbeli áldozatokat, hogy kedvencz témái létesüljenek és napvilágot lássanak. »Évek óta — írja ő maga — nagy érdeklődéssel olvastam mindazon történelmi emlékeket, melyek Budának 1686-ban történt visszafoglalására vonatkoznak. Gyűjtögettem az erre vonatkozó adatokat, könyveket, kéziratokat, érmekeket, arczképeket és egyéb idevágó rajzokat és metszeteket, röpiratokat, és számtalan feljegy-

1) *L. Magy. Könyvszemle* 1904. Új foly. XII., 126.

2) *L. Magy. Tud. Akadémiai Almanach* 1907. 135. 1.

zéseket tettem az olvasottakból.«¹⁾ Irhat-e ily öntudattal egy olyan ember, ki nincs lelkiismeretében is jogosítva arra, hogy ezt teljesen a maga művének tartsa?

Tudományos gondok, érdemes munkásság, hazafias példaadás és nemes áldozatkészség közt érte meg Bubics az aggkor éveit. 1894 július 21-ikén ülte meg Maria-Zellben áldozópapságának 50-ik, 1904 aug. 15-ikén pedig Kassán 60-ik évfordulóját. A jó sors, mely eddig nemtőként oldalán járt, megengedte, hogy gyémántmiséjét, a papi életnek ezt a vajmi ritka szent cselekményét, bemutathassa az Egek urának.²⁾ Ezt az örömnepét megaranyozták ő felsége kegyeinek újabban rá áramló sugarai is. Bubics az egyház és közügyek terén kifejtett tevékenysége és a hazai művészetek pártolása körül szerzett érdemei elismerésül a Lipót-rend nagykeresztjével lett feldíszítve.³⁾

Csakhogy senki sem boldog halála előtt. Bubics életének verőfényes ege ezentúl mindjobban elborult. Kegyes nemtője eltűnt oldala mellől. Ezután a válságos, keserves napok virradtak reá. Az aggkor természetrendje szerint való fogyatkozásai mind egyre feltűnőbbekké lettek. Véghetetlen bizalma és jóhiszeműsége egyre jobban veszítette el ellenállóképességét egyes rosszszándékú, álnok, kapzsi, szélhámos, kalandor emberek tolakodásával és otromba hizelgésével szemben. Önző céljuk elérése végett rútul biztatták a megüresedett kalocsai érsekséggel, czudarul színlelték ügyének pártfogását, de valójában csakis prédául tűzték ki maguknak a megtört, tehetetlen aggastyán vagyónát és műértékeit. A nyomasztó anyagi zavarok rohamosan nagyobbodtak és egyre érezhetőbbekké lettek. A szorongatott főpap, hogy pénzhez jusson, felajánlotta megvételre egyes értékes holmijait egyik püspöktársának, ki őt nagyobb összegekkel segíté. Végre is a Bubicstól kizsarolt összegek már annyira rúgtak, a tőle kierőszakolt váltók és kötelezvények annyira meggyülemlettek, hogy maga is személyes szükségletei fedezésében a legnagyobb

¹⁾ Cornaro. Előszóban.

²⁾ Úgy arany- mint gyémántmiséjének alkalmából megható szózatot intézett megyei klérusához. 1. *Bubics Zsigmond a kassai egyházmegye lelkipásztorainak üdvöt és áldást az Urban!* Budapest, 1894. 2. *Zsigmond kassai püspöknek gyémántmisés szózata.* Budapest, 1904.

³⁾ *Budapesti Közlöny.* 1904. aug. 14. 187. sz.

szorultságba jutott. Életén át annyi szeretettel gyűjtött műkin-
csei tehát kufár kezekbe kerültek, legnagyobb részük elkallódott
s számára veszendőbe ment.¹⁾ Majd a közhatóságnak kellett
ügyeibe beavatkoznia, a sajtó egyre kíméletlenebbül tárgyalta a
botrány esetét, a züllött hírkovácsok nem átalították a szegény
aggastyán magánéletét is meggyanusítani. A klehburgi várról,
melyet magának szerencsésebb napjaiban üdülő menedékül, gond-
űző buon retiro-ül szerzett és rendezett be, olyan piszkos dolgok
jutnak forgalomba, olyan ocsmány hírek, melyek obscurus rém-
regényekbe valók, de melyekből természetesen egy árva szó sem
volt igaz, annak a férfiúnak világában, kiről egyik komoly napi-
lapunk méltán állította, hogy »vonzódik mindenhez, a mi tiszta,
nyílt, őszinte, mert csak az harmónizál szeplőtlen lelke nemessé-
gével.«²⁾ Az ilykép meghurczoltnak — bár szemenszedett hazugság
volt minden — nem lehetett többé maradása itthon, idegenbe
kellett menekülnie, hol aztán a jóteknő halál megszabadította
anyagi és szellemi szenvedéseitől, és erkölcsi nagy megaláztatásától.
Meghalt Badenben, Bécs mellett, 1907 május 21. és 22. napja
közé eső éjjelen, élete 87. évében.

Már csak haló poraiban került vissza székhelyére s abba a
pompás székesegyházba, melynek megújulására annyi gondot,
annyi fáradságot és költséget fordított. Május 27-ikén véghezment
temetése rendkívül fényes volt, mi hangos tanúsága annak, *hogy
az ő jelleme, jóhíre, becsületessége a közvélemény szemében mocsok-
talan maradt s köztisztelete csorbát nem szenvedett.* Nem szenvedett
csorbát Akadémiánk testületének szemében sem, ezt bizonyítja
ennek őszinte részvéte, melylyel »kitűnő tagtársának« a főtitkár
által »mély megilletődéssel bejelentett« elhunytáról értesült; ezt
az a szép babérkoszorúja, melyet az elhunytanak ravatalára
tett le s ezt a mai ünnep, melyet emlékének kegyeletes megújítása
céljából rendezett.³⁾ S a mint Kassán a püspök-utódja által
emlékének emelt gótstílusú márvány-sírkő ékes szavakkal hirdeti

¹⁾ A mi megmaradt, az Bécsben 1907-ben került aukcióra a cs. kir.
árverezési hivatalban, a Dorotheumban. (*Auktion von Gemälden alter und
neuerer Meister, sowie von Antiquitäten aus dem Besitze des Bischofs Bubics
in Kaschau, des Baron M., und aus anderem Besitze.* Wien, 1907. 24 képpel.)

²⁾ *Pesti Hirlap* 1887. évf. 157. sz.

³⁾ V. ö. *Akadémiai Értesítő* 1907. jún.—júl. sz. 210—211 füz. 479. l.

az előd érdemességét,¹⁾ azonkép itt az Akadémiában is Bubics Zsigmond neve és emléke kései utódok épülésére és buzdítására mindvégiglen kegyeletesen fenn fog maradni!

¹⁾

D. O. M.

HIC IACET QUIDQUID MORTALE ERAT

SIGISMUNDI BUBICS

NONI EPISCOPI CASSOVIENSIS

S. CÆS. ET REG. AP. MAIEST. ACT. INT. STATUS CONSILIARII,

INS. ORD. LEOPOLDI IMP. I CLASSIS, ET

COR. FERR. M. CRVCIS PROPRIETARII.

ACADEMIÆ SCIENT. HUNG. MEMBRI,

URBIS CASSOVIENSIS AD HONORES CIVIS,

MORTUI 21 MAII 1907. ANNO ÆTAT. SVÆ 87

*

SPONSA PRÆBET TUMULUM SPONSO

DECOREM SUUM DILIGENTI SUB CUIUS

GUBERNIO ORNATISSIMA RESURREXIT

R. I. P.

TARTALOM.

	Lap
I. Bubics születése és származása. Iskolai tanulmányai. Pappá szentelése. Nevelői működése	1—6
II. Egyéni műveltsége. Személyes tulajdonai. Műgyűjteményei. Művészeti hajlamai és műtermelése	6—12
III. Bőkezűsége. Műadományai. Könyv- és kéziratgyűjteményei. Műtanulmányai	12—19
IV. Műrendezői és jótékonyági működése. Alapítványai és érdemek méltánylása	19—22
V. Pályáján való emelkedése. Kanonoksága. Seminariumi működése. Országos képviselősége. Püspökké történt kinevezése és felszentelése. Püspöki tevékenysége	23—34
VI. Történetírói és régészeti érdemei. Irodalmi termékei és kiadványai	34—41
VII. Tudományos kitüntetései. Életének végszaka. Halála	41—45

V. KÖTET.	I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

VI. KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beőthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendrakála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacs Kovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. KÖTET.	I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárá Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Bárá <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >

IX. KÖTET.	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L. r. tagtól</i> ...	—	kor. 60 fil.
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	1	> 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	—	> 60 >
X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály r. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz r. tagtól</i> ...	1	> — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos r. tagtól</i> ...	—	> 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	1	> — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól</i> ...	1	> — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly r. tagtól</i> ...	1	> — >
	XII. Gr. Andrassy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla t. tagtól</i> ...	—	> 30 >
XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János l. tagtól</i> ...	1	> 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos r. tagtól</i> ...	2	> — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Ketty Károly l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	VII. Hollósy Jusztinián l. tagról. <i>Fehér Ipoly t. tagtól</i> ...	—	> 40 <
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 40 <
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	—	> 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Móricz l. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	1	> — >
XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor r. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla r. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád l. tagtól</i> ...	—	> 45 >
XIII. KÖTET.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző r. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	III. Staub Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	IV. Gróf Kuun Géza tisz. és ig. tagról. <i>Goldziher I. r. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M. r. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő lev. tagtól</i> ...	1	> — >
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortvay Tivadar r. tagtól</i> ...	1	> — >
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos r. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortvay Tivadar r. tagtól</i> ...	1	> 20 >
	XI. Schmidt Sándor l. tagról. <i>Schafarzik Ferencz l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	XII. Hegedüs Sándor r. tagról. <i>Nagy Ferencz r. tagtól</i> ...	—	> 80 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIV. KÖTET. — 2. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
SIR WILLIAM THOMSON, LORD KELVIN

K. TAG FÖLÖTT

FRÖHLICH IZIDOR

R. TAGTÓL

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1909. márczius 29-iki összes ülésében.)

ARCZKÉPPEL ÉS EGY HASONMÁSSAL.

Ára 1 korona.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1909.

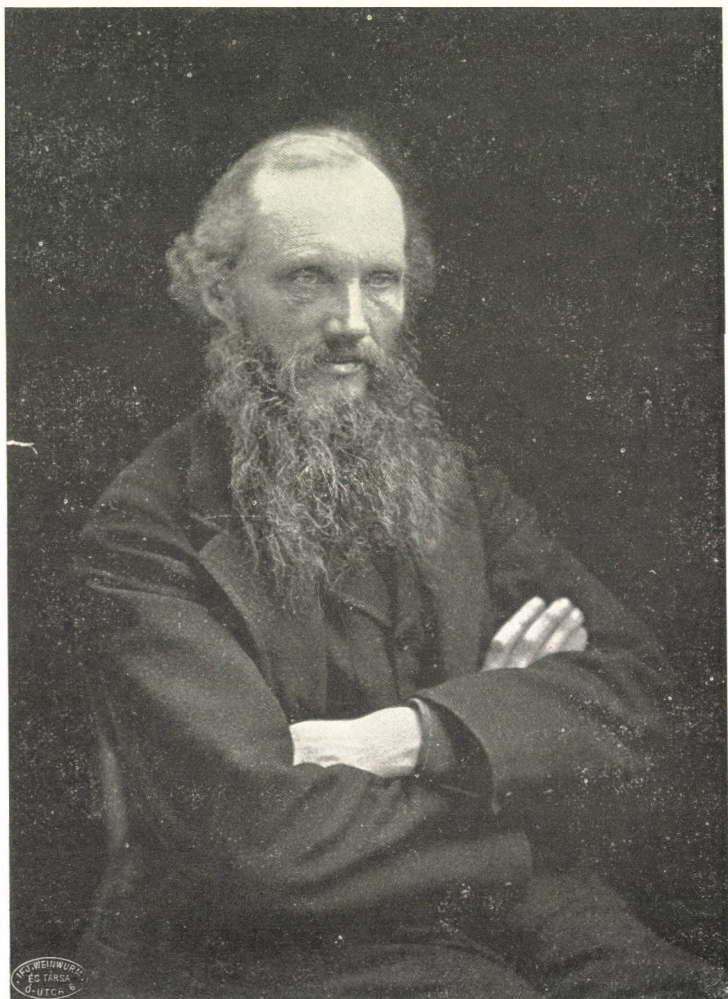

I. kötet.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— ker. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— > 20 >
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— > 20 >
II. kötet.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— > 80 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynold Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— > 20 >
III. kötet.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	— > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— > 40 >
IV. kötet.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvoreányi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 20 >
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Korizmic László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >

Yours very truly
William Thomson

W. THOMSON ARCZKÉPE ÉS SAJÁTKEZŰ ALÁÍRÁSÁNAK LENYOMATA,
AZ 1877-İK ÉVBŐL, THOMSON 54-İK ÉLETÉVÉBŐL.

EMLEKBESZÉD

SIR WILLIAM THOMSON, LORD KELVIN K. T.

FÖLÖTT.

FRÖHLICH IZIDOR r. tagtól.

(Olvasta a M. T. Akadémia 1909. évi márczius 30-án tartott összes ülésén.)

Mélyen tisztelt Akadémia !

Kegyeletes, szép szokása Akadémiánknak, hogy elköltözött tagjai emlékezetét összes ülése színe előtt eleveníti fel és emlékbeszéd kiadásával örökíti meg.

Nem teszi és nem is teheti azonban ezt meg teljesen egyformán belső és külső tagjaira nézve : mert míg magának a tudománynak hazája nincs, lévén hona az emberiséglakta egész világ, addig minden egyes tudósnak megvan a maga szűkebb vagy tágabb hazája és e körülmény nem közömbös tényező e kegyeletes kötelesség teljesítésénél.

Hazája szülte a tudóst ; ez élteti, táplálja ; ennek népe között folynak le élete napjai, ennek levegőjét szívja, ennek talajába vert gyökereiből meríti munkaerejét, ezzel éri el sikereit s majdan ennek hantja fedi be pihenésre tért testét.

Mikor e díszes helyen hazai tagtársainkról emlékszünk meg, kikkel gyakran sok esztendőn át egy helyen éltünk, egy testületben működünk, kikkel a legtöbbször őszinte barátság és kölcsönös nagyrabecsülés fűzött össze : önkéntelenül érvényesülnek azok a benső személyes érzelmeink is, melyekkel még életében iránta viseltettünk ; és működése azon részének méltatására

vagyunk hajlandók súlyt helyezni, mely első sorban a hazai tudományosság és a hazai irodalom emelésére fordult.

Kissé más nézőpontból tekinthetjük a külső tagtársainkról szóló megemlékezést: a személyes érintkezésből származható egyéni érzelmek általában véve sokkal csekélyebb mértékben, vagy néha egyáltalában nem járulhatnak elköltözött társunk képe megalkotásához. Talán jobban domborodnak ki egyéniségének tárgyi sajátosságai, talán élesebben körvonalozhatók tudományos működésének cselekedetei; talán feszélyezés nélkül ítélhetjük ezeket meg és értékelhetjük igazi becsük szerint a tudományszak egészének keretében.

Szabadjon e szerint ily álláspontról megemlékezmem hírneves néhai külső tagtársunkról, az elmúlt évszázad egyik legjelentékenyebb természettudósáról, *Sir William Thomsonról*, vagy miként később, Nagybritannia peer-jei közé emelése után nevezték, *Lord Kelvinről*, kit az angol nyelvű nemzetek félszázadon át első physikusuknak vallottak s kit az elmúlt két évtizedben méltán az egész világ első physikusának tartott.

Engedje meg a mélyen tisztelt Akadémia, hogy még hozzátehessem, hogy e méltatás megalkotásához azon személyes érintkezéseim emlékei is járultak, melyekben szerencsém volt részlesülni. Ilyen kedvező alkalmak voltak az 1882. és 1884-ik évben Párisban tartott nemzetközi elektromossági kongresszusok, melyeken mint a hazai kormány képviselője részt vettem; főleg azonban *Thomson-Kelvin* egyetemi tanári pályája ötvenedik éve betöltése alkalmából 1896. évi június hó 15., 16., 17-ik napjain Glasgowban tartott nagyszabású jubileumi ünnepélyek, melyeken a mélyen tisztelt Akadémia és a budapesti egyetem képviselőitében és nevében szerencsés voltam az ünnepelt férfiút üdvözölhetni.

Szabadjon még jelezmem, hogy ezen, minden résztvevőnek felejthetetlen jubileumi napok lefolyásáról az 1896. év őszén e helyről szerencsém volt jelentést tennem, melynek szövege még az ugyanazon évi Akadémiai Értesítőben jelent meg.¹⁾

¹⁾ M. T. Akadémia Értesítője. VII. kötete, 662 lap, 1896.

Ugyanerről a jubileumról tartottam előadást a Matematikai és Fizikai Társulat 1896. évi december hó 10 én tartott ülésén; v. ö. Matematikai és Fizikai Lapok V. kötete, 315—324 ll. Budapest, 1896.

I.

Lord Kelvinről, vagy, mely néven őt az idősebb nemzedék jobban ismeri, Sir William Thomsonról sokáig az a tévhit uralkodott, hogy skót származású ; de a dolog nincs így. Bár eredetileg skót származású, családja több nemzedéken át Írországbán, a Down County-ban lévő Ballynahinch helység közelében fekvő kis földbirtokán élt. Itt született Lord Kelvin atyja, James Thomson, ki 1786-tól 1849-ig élt. Mielőtt ez elérte az angoloknál a »teens«-nek nevezett éveit, ugyanis a 13-iktól a 19-ik évig terjedő kort, oly feltűnő jeleit adta a tanulmányok iránt, különösen pedig a matematikai természetű tárgyak iránt való képességének, hogy atyja indítatva érezte magát őt a környék legjobb iskolájába, Ballykine tanodájába járatni. Itt oly gyors előmenetelt tanusított, hogy még mint serdülő ifjú tanítójának segédje lett és így állandó keresetre tett szert. Ámde a magasabb tudományos kiképzés iránt oly ellenállhatatlan vágyat érzett, hogy azt, adott igen szerény körülményei között is, bár nagy lemondás árán ki kellett elégítenie.

Ugyanis a nevezett Ballykine helységben öt évig tanítóskodván, minden év tavaszán, nyarán és ősze első részén át tanítói kötelességét teljesítette s az ez alatt megtakarított filléreit arra fordította, hogy évenként késő ősszel Skóciába áthajózzon, hogy a telet a glasgowi egyetemen tölthesse ; tavasszal pedig mindig visszatért iskolájába. Ezen időben, ugyanis a tizenkilencedik évszázad első tizedében, az Irlandból Skóciába való hajózás elég körülményes és terhes volt ; s a tudományért égő fiatal tanulónak ezen utazásai közben felmerült élményei, valamint az Ayrshire-i tengerparttól, melyen ily utasok hajója rendszeren kikötött, egészen Glasgow városáig gyalog megtett hosszú útjában átélt viszontagságai, a későbbi években gyakran szolgáltatnak alkalmat derült visszaemlékezésekre a családi körben.

Fényes tanulói pályája befejeztével 1812-ben nyerte el a magister artium (M. A.) fokát. Nemsokára ezután, 1814-ben főtanítói kinevezést kapott a belfasti Royal Academical Institution azon iskolájához, melyben az aritmetikát, a könyvvitelt és a geographiát tanították. De már a következő évben, 1815-ben,

ugyanezen intézmény kollégiumában a matematika professora lett, sőt 1829-ben ugyanez az ő almamater-e a tiszteleti doctor juris utriusque fokkal tüntette ki.

Belfaston történt letelepedése után rövid idővel, 1817-ben James *Thomson* tanár nőül vette *Margaretet*, *William Gardiner* glasgowi lakosnak legidősebb leányát; ez már 1830-ban, tizenhárom évi házasság után meghalt, férjének négy fiút és három leányt hagyva hátra. A legidősebb fiú James *Thomson* junior született 1822-ben, meghalt 1892-ben; ez később a glasgowi egyetemen az alkalmazott mechanika tanára lett; a második fiú, *William*, 1824. évi június hó 26-án született, meghalt 1907. évi december hó 17-én; belőle lett a későbbi Lord *Kelvin*.

Maga az idősebb James *Thomson* tanár az évek folyamán nagy energiája és határozottsága, valamint a matematikai tanokban való nagy járatossága és ügyessége, végre pedig oktató képessége folytán oly széles körű és alapos hírre tett szert, hogy az 1832-ik évben a glasgowi egyetem a matematika tanszékére hívta meg, a melyen 1849-ben bekövetkezett haláláig igen sikeresen működött. Tanítványai nagyon szerették, nemcsak jeles tanári ügyességénél fogva, hanem főleg azért, mert bennük a matematikai tanulmányok iránt nagy lelkesedést tudott kelteni. Az akkor úgynevezett elemi és felsőbb mennyiségtan keretébe tartozó számos problémák megfejtésének új, tökéletesített eljárásait fedezte fel és matematikai tankönyvei sok éven át mintaszerűek voltak.

II.

A kis *William* csak nyolcz éves volt, mikor a *Thomson* család Glasgowba költözött; bátyját *Jamest*, és őt édes atyja eleinte maga oktatta; de már az 1834-ik év november havában, mikor e szerint az idősebb fiú tizenkét, a fiatalabbik csak tíz éves volt, atyjuk őket, a skót egyetemek sajátos szervezetével összhangzásban, a glasgowi egyetembe beiktatta; ennek anyakönyve ezen évre szólólag a következő adatot tartalmazza:

»Guilielmus *Thomson*, filius natus secundus Jacobi, Matheseos Professoris in Academia Glasguensi.«

E rendkívül fiatal egyetemi tanuló, atyjának gondos vezetése alatt, családjának tudományos és művelt izlésű légkörében hat esztendőn át folytatta tanulmányait ezen egyetem osztályai-ban és már mielőtt tizenegy éves lett volna, két osztály-díjat nyert el, és miként Angliában mondják, *facile princeps* lett a mathe-matikában, a physikában és az astronomiában. Kortársai emle-gették, hogy nagyon különös látvány volt, mikor a fiatal *Thomson*, az a tizenkét éves fiú, kit az osztályterem padjaiban a többi, sokkal nagyobb és idősebb osztálytársai jóformán teljesen elfödtek, mindnyájukat messze túlszárnyalta a vezető tanár által feltett matematikai feladványok megfejtése körül kimutatott ügyes-ségében. Az 1839/40. tanév végén ő nyerte el az egyetem érmét a Föld alakjáról írt legjobb dolgozatával. Azontúl még csak egy éven át maradt ott mint egyetemi hallgató ; de tudományos fokot ott nem kívánt elnyerni; az akkori időkben ugyanis a skót egyetemi hallgatók graduálása kivételes eset volt, nem pedig, mint jelenleg, szabály.

És míg a későbbi évek folyamán számos nagybritanniai és más egyetem tisztelte meg önmagát és őt tiszteletbeli egyetemi fokok adományozásával, addig ő a glasgowi egyetem részéről, melyben legfiatalabb éveit mint kiváló tanuló töltötte s melyhez nemsokára mint tanár visszakerült, ötven éven át semmiféle rendes vagy tiszteletbeli ily fokot nem nyert. Végre, glasgowi egye-temi tanársága ötvenedik éve befejeztével saját egyeteme a doctor juris utriusque honoris causa fok adományozásával tüntette ki, mely czímet már ennek előtte az edinburghi, a dublini, a montreali, a bolognai, a columbiai és más egyetemek részéről nyerte.

Glasgowban végzett tanulmányai után *William Thomson* tizenhét éves korában a cambridgei egyetemet látogatta, ott a St. Peter College-be lépve. Nem soká volt ott, mikor már híre járt, hogy e College falai között a legmagasabb tudományos képességet mutató fiatal ember él, kit az illetékes szakkörök a jövő tudo-mánya egy kiválasztott fáklyavivőjének tekintenek. Cambridgei tartózkodásának már első évében kezdett matematikai és physikai tárgyú dolgozatokat közzétenni, melyek eredetieknek és igen becseseknek mutatkoztak.

Azonban a cambridgei tanulók élete nem szokott kizáróla-gosan komoly tanulmányozásból állani ; *Thomson* elég józanul,

önként és lelkesedéssel vett részt azokban az atletikai gyakorlatokban és egyéb egészséges testedző szórakozásokban, melyek már régóta jellemző vonását képezik különösen a két régi angol egyetemnek, Cambridgenek és Oxfordnak. S valóban oly ügyes volt az evezésben, hogy ő nyerte el a »Colquhoun sculls«-nak (ejtsd kohun szkölsz) nevezett elsőbbséget. A korcsolyázást is nagyon kedvelte, de a jégen őt ért kissé komolyabb baleset folytán azt nemcsak abba kellett hagynia, hanem élethossziglan kis sántikálásban szenvedett. Annál nagyobb kedvvel űzte a vitorlázást, a hajózást, melyet későbbi éveiben, saját »*Lalla Roukh*«-nak nevezett yacht-ján, különösen a nyári időszakban nagy előszere-ttel folytatott. De a művészeteket és a zenét sem hanyagolta el, lévén ő ezen időben elnöke a cambridgei tanuló-ság tagjaiból alakult »Musical Society«-nek.

Kétségtelen, hogy az a figyelem, melyet ő e fiatal tanuló-i éveiben testgyakorlataira és saját edzésére fordított, eredményében nagymértékben hozzájárult szervezetének erősítéséhez és annak a kitünő, tartós egészségnek megalapításához, melynek oly sokáig örvendhetett, mely őt későbbi, épen olyan fáradságos, mint eredménydús matematikai és physikai kutatásaiban olyan-yira támogatta.

Épen betöltötte huszonegyedik évét, azaz angol törvény szerint nagykorú lett, mikor a cambridgei egyetemen töltött négy évi tanfolyamot befejezte és a záró versenyvizsgálatokon, az úgy-nevezett »Cambridge Mathematical Tripos-Examination«-ban második nyertes lett, bár igen könnyen lehetett volna első nyertes. Ugyanis, miként az egyetemi vizsgálati felügyelő bizottság kijelentette, a tényleges első nyertes, *Stephen Parkinson*, nem is volt érdemes rá, hogy *Thomson*nak írónjait hegyezze; s valóban *Parkinson* pályája abban állott, hogy a theologiai doctori fok elnyerése után a cambridgei St. Johns College tutora, felügyelője lett és néhány mechanikai és optikai tárgyú tankönyvet írt.

William Thomson azért nem lett első nyertes, mert nem engedett magának elegendő időt a kitűzött feladatok megoldására és az ilyenekben való gyakorlására. Ámde már akkor is köz-tudomású volt róla, hogy ő cambridgei tanuló éveiben ritka tehetségét főleg a matematikai physika fontos problémái vizsgálata-ra fordította, melyeknek azután közzétett eredményei a

brit és az európai szakköröket a legnagyobb mértékben érdekelték. Az ő akkori tutora, felügyelője, Mr. *Hopkins*, atyjához fordult, kérve őt, bírja reá fiát, hogy legalább egy időre hagyja abba önálló kutatásait és szenteljen némi időt a vizsgákra való előkészülésnek. Bár e fontos körülmény elég nyomós megkísérlését képezte annak, hogy atyja közbenjárását érvényesítse, ez mégis igen bölcsen azt felelte, hogy e tekintetben fiára nem kíván befolyást gyakorolni.

Mindazonáltal a fiatal *Thomson* nemsokára helyet cserélt *Parkinson*nal annál a sokkal komolyabb versenyvizsgálatnál, melynek »Smith's Prize-Examination« a neve; ugyanazon évben Cambridgeben a magister artium (M. A.) fokot nyerte el és a St. Peter College-nek Fellow-ja, társa lett. —

Azonban *Thomson*nak tudásvágya és a tágasabb tapasztalatszerzésre irányított kívánsága még korántsem volt kielégítve. Akkoriban, a múlt évszázad első felében, a physikai tanok haladása igen sokat köszönhetett a francia tudománynak. A *Newton* iránt érzett kegyelet, mely majdnem az istenítéssel határos lett, az angol egyetemeken nagy mértékben akadályozta az e téren való haladást; Németország csak kezdetén állott a természettudományok fejlesztésének, mely ma már oly nagy méreteket öltött. Francia tudományos inspiráció volt tehát az, melyből *Thomson* táplálékot kívánt meríteni gondolatvilága részére, Páris felé vágyott a lelke további haladás végett. Bár teljes négy esztendőt töltött Cambridge-ben, környezete mégsem tette őt annyira elfoglalttá, hogy nem tudta volna értékelni a kísérleti vizsgálatok rendkívüli fontosságát s hogy nem tudta volna belátni, hogy ezek képezik összes reális tudásunk alapját. Ilyeneket tanulni Párisba ment.

Itt *Fourier* és *Fresnel*, *Ampère* és *Arago*, *Biot* és *Regnault* művei, elköltözött és élő szellemei reátanították, hogyan kelljen a kísérleti tapasztalatszerzést s a vele járó *inductiót*, a matematikai levezetéssel, a *deductióval* egybevetni, kombinálni, és így a természet rejtett törvényeit felismerni. Ők voltak *Newton* igazi tanítványai; de nem azok, kik mint *Aristoteles* hivatásos követői inkább a traditiót követték, mint mesterük élő példáját; kik inkább bíztak az író tollban és a papirosban, mint az élő természetben, reális vizsgálataik szakadatlanul változó tárgyában.

Ámde már ezen időtájt a természetphilosophiáról való fogás is lassanként átváltozni kezdett; maga a philosophia fejlődésében szemlátomást megakadt, mert kizárólagosan philologiai és theologiai képzettségű férfiak kezében maradt s a természettudományok hatalmas fejlődéséből nem vett még átújéletet. Ennek ismét az volt a folyománya, hogy a természettudományi képzettségű közönség a speculativ természetphilosophiai vizsgálódásokat csak akkor volt hajlandó figyelemre érdemesíteni, ha oly férfiatól származtak, kik önálló, leleményes és jelentékeny kísérleti vizsgálódásokkal kimutatták, hogy szilárdan állanak a tényleges tapasztalati igazság talaján és ennek értékét helyesen megítélni képesek.

Thomson, ki a *Newton*-féle »*Philosophia Naturalis*« kísérleti módszereinek haladásával kívánt megismerkedni, Párisban különösen *Regnault* laboratoriumában dolgozott, melyben akkor a physikai állandók klasszikus kísérleti meghatározásai folytak. Ezen időtájt ugyanis angol laboratoriumok nem állottak az egyetemi tanulók rendelkezésére; *Thomson*nak köszönheti a nagybritanniai oktatás, hogy a hallgatók részére ily gyakorlati tanfolyamok szerveztettek a brit egyetemeken, mely újítás, angol ítéletek szerint, évszázadok óta a legnagyobb haladás a nevelés módszereiben.

Ez a haladás az utolsó években fokozódott azzal, hogy a középiskolákba is hozták be az ily gyakorlati oktatást; ezt nálunk is kezdik.

A Párisban töltött egy esztendővel forma szerint befejeződött *Thomson* életének szorosan így nevezett nevelési szaka. Ő ilyformán, saját tapasztalatai alapján, három nagy, de egymástól teljesen különböző jellegű egyetem szellemét ismerte meg: ugyanis a *glasgow*-i, a *cambridge*-i és a *paris*-i egyeteméit. Ezzel az ő tanulmányi menete egyesítette a német hallgatóét az angol tanulóéval; mert míg az előbbi felkeresi a hírneves tanárokat, bárhol is találja őket, addig az utóbbit inkább vonzza az egyetemi közösség szelleme mint a valamely kimagasló tudós által várható szellemi gerjesztés.

E közben *William Thomson*-nak első alma mater-én, a *glasgow*i egyetemen megüresedett a természettan (vagy mint angol nyelven nevezik, a »*Natural Philosophy*«) tanszéke; ő is volt a pályá-

zók és a jelöltek között; és különösen a volt cambridgei híres tanára G. G. Stokes erélyes ajánlása folytán, e versenyben Thomson lett a győztes, a mi a tudományra nézve megbecsülhetetlen szerencsét jelentett. A glasgowi egyetem tanácsa, daczára annak, hogy a kinevezendő jelölt akkor még csak huszonkét éves volt, Skóthon egyik legfontosabb tanszéke ily módon való betöltésénél épen úgy mutatta ki nagy bölcsességét, mint az igazi tehetség iránt való nagy elismerését.

Szerencsésnek mondható ily választás, mikor valamely főiskola még egészen fiataikorú, de feltétlenül nagyképességű erőt biztosít magának; ilyenekből igen valószínűleg válhatnak elsőrangú tudósok; fényes példát mutatnak erre nézve J. L. Lagrange, a ki a XVIII. század vége felé Torinoban (Turinban) és Justus Liebig, ki a múlt évszázad első felében Giessenben szintén ily korán nyertek el tanszéket.

Ki írhatná le atyjának érzelmeit, mikor fia, még jóformán zsenge ifjúkorában, ugyanazon egyetemnek physikai tanszékébe lépett, a melyen atyja a matematikai tanszéket betöltötte? De sajnos, ezen egyidejű működés öröme csak rövid ideig tartott: atyja 1849-ben meghalt. Később James Thomson, William bátyja ugyanezen egyetemen az alkalmazott mechanika tanára lett.

E kinevezés óta, ugyanis 1846 óta, egészen 1899-ig, azaz ötvenhárom éven át, töltötte be az említett tanszéket; ez idő alatt a glasgowi egyetem, épen ezen tanára miatt, gyakran képezte más angol egyetemek irígysége tárgyát, de ezek sohasem voltak képesek őt annak a köteléknek feloldására készíteni, mely őt első alma materével fűzte össze. Így árasztott ő világra szóló hírt és fényt Glasgowra, egyetemére és egész Britanniára.

E hivatalba lépésétől kezdve életének a nyilvánosság előtt lefolyó pályája legegyszerűbben követhető és jellemezhető azon fényes cselekmények szakadatlan láncolatával, a melyeket töretlen munkaerővel és munkakedvvel létesített. Így szerzett érdemeit az illetékes fórumok beláthatatlan sorozata legfényesebb kitüntetéseivel szünet nélkül elismerte.

Igy a nagybritanniai és a külföldi egyetemek, tudós társaságok, akadémiák és bármily néven nevezendő ily tudományos testületek, majdnem kivétel nélkül tisztelték meg magukat is

és *Thomson* is azzal, hogy őt tiszteleti doktori czímmel, tiszteleti tagsággal tüntették ki vagy külföldi tagjaik sorába iktatták. Az Institut de France külső tagja lett 1877-ben; Akadémiánk 1873-ban választotta külső tagjának.

Hazájában pedig 1890-ben érte társai részéről a legnagyobb megtiszteltetés, melyet egy tudós társaitól nyerhet: ugyanis ebben az évben az ősrégi angol tudós társaság, a Royal Society elnökévé választották, mely minőségében *Sir Isaac Newton* egyik utódja lett; őelőtte 1885-től 1890-ig a nagyhírű *G. G. Stokes*, a cambridgei egyetemen a matematikának *Lucasian* professora volt elnök. *William Thomson* szintén öt évig viselte e tisztséget.

De a művelt világ kormányai is elhalmozták kitüntetésekkel; így 1884-ben a porosz Pour le Mérite rend lovagja lett, 1891-ben a francia Légion d'Honneur nagytisztje; hazájában pedig 1866-ban a Baronet címet nyervén, ezóta *Sir William Thomson* néven ismerték; 1892-ben Nagybritannia *peer*-jei közé emelték *Baron Kelvin of Largs* névvel; e czímben *Kelvin* annak a folyócskának a neve, mely a glasgowi egyetemet vivő *Gilmore* halom alját körülfolylja, míg *Largs* a *Glasgow* közelségében, Skóthton nyugati partján lévő az a helység, melyben *Thomson* kedvencz nyaralóhelye volt. 1902-ben az angol Order of Merit úgynevezett Original Member-e lett és ugyanebben az évben Nagybritannia Privy Councillor-a (valóságos belső titkos tanácsosa). Végre 1904-től kezdve haláláig a glasgowi egyetem Kancellárja.

William Thomson két izben nősült meg: először 1852-ben, huszonnyolcz éves korában vette el *Miss Margaret Crum*-ot, *Walter Crum*, *thornliebank*-i esquire leányát, ki többnyire szenvedő egészséggel lévén, 1870-ben meghalt. Másodszor 1874-ben, ötven éves korában elvette *Miss Frances Anna Blandy*-t, *Charles R. Blandy*, *Madeira*-szigeti esquire leányát, ki férje sikerei tetőpontját is élhette át és őt is túlélte. Mindkét házassága gyermektelen maradt.

Szabadjon e helyen *Thomson* személyiségének fiatalkori külső megjelenése és megnyilatkozása, jellemzése czéljából röviden érintenem *Thomson*nak az 1855-ik évben *Helmholtz*-zal történt első találkozását. *Helmholtz* ugyanis, akkor az élettannak tanára a königsbergi egyetemen, meghívást kapott a bonni egyetemhez, az anatomia és physiologia tanárául, de számos nagyfontosságú

physikai kutatásai folytán a matematikusok és physikusok körében már akkor is nagy tekintélynek örvendett. Königsbergi tevékenységének épen utolsó napjaiban volt, mikor Kreuznachból *Thomson*tól kapott felszólítást, hogy a »British Association for Advancement of Science«-nek ugyanezen év szeptemberében tartandó gyűlésén vegyen részt, mert, miként *Thomson* hozzáteszi, ő *Helmholtz* jelenlétét, mint a gyűlés egyik legnevezetesebb eseményét tekintené; de nem csak azért, hanem saját magáért is kívánja ezt és a legnagyobb örömmel várja az alkalmat, hogy *Helmholtz*-zal a már rég megkívánt személyes ismeretséget köthesse meg, különösen a mióta az 1847-ik évben megjelent: »Über die Erhaltung der Kraft« című világhírű dolgozatát olvasta.

Helmholtz, ki ekkortájt amúgy is Anglia látogatására készült, Bingenen át Kreuznachba utazott és *William Thomson*nal való találkozásáról, ki reá rendkívül jelentékeny benyomást tett, az 1855-ik évi augusztus hó 6-iki keltezéssel a következőket írja nevének:

»Azt vártam, hogy őbenne, ki Európának egyik legelső matematikai physikusa, nálam valamivel idősebb férfit fogok találni ¹⁾ és nem kevésbé lepődtem meg, mikor igen fiatalos külsejű, egészen világos-szőke, leányias arcú ifjú lépett elé. Ő már szobát bérelt az ő szomszédságában számomra és így podgyászatot a fogadóból is oda kellett vitetnem. Neje miatt tartózkodik Kreuznachban, ki még ezen estén rövid időre mutatkozott is, egy nagyon kedves és szellemes fiatal nő, de rendkívül szenvedő állapotban van. *Thomson* túlszárnyalja mindazokat a tudományos nagyságokat, kikkel eddig megismerkedtem, éles elméjével, szellemének tisztaságával, átlátszóságával és mozgékonyásával, olyannyira, hogy én magam is mellette időnként kissé tompaelméjűnek éreztem magamat. Minthogy tegnap még korántsem beszélünk meg mindent, a mi megbeszélni való volt, reménylem, meg fogod engedni, hogy még a mai napon is maradjak Kreuznachban.«

¹⁾ Itt tévedett *Helmholtz*; ugyanis, míg ő 1821. évi augusztus hó 31-én született, addig, mint a szövegben is jeleztem, *William Thomson* 1824. évi június hó 26-án született; ez utóbbi e szerint majdnem három évvel fiatalabb volt mint *Helmholtz*.

E naptól kezdve a legbensőbb barátság és a legnagyobb kölcsönös tisztelet és nagyrabecsülés fűzte egymáshoz e két nagy bűvárt negyven esztendőn át, míg *Helmholtz*nak 1894-ben bekövetkezett halála őket elválasztotta.

III.

Reátérek *Sir William Thomson, Lord Kelvin* tudományos és gyakorlati működése rövid körvonalozására.

E tevékenység az 1841-ik évben, tizenhét éves korában megjelent első, a hővezetésre vonatkozó matematikai közleményétől kezdve egészen az 1907-ik évig, halála éveig terjed: hatvanhat évig állott a tudomány szolgálatában és találóan mondhatjuk, hogy a physikai disciplinának a múlt évszázad közepétől megindult rendkívüli fellendülése és majdnem beláthatatlan gyarapodása senkinek sem köszönhet többet mint ő neki. Az ő munkásságának története nagyrészt a természettannak e korszakba eső története is.

De őszintén már eleve kell jeleznem, hogy rövid emlékbeszédben lehetetlen *Thomson-Kelvin* sokoldalú és messze szétágazó tevékenységét még közelítőleg is méltatni; teljes tudatában vagyok annak, hogy a következő méltatási kísérletem csak nagyon tökéletlen és hézagos lehet. Ezért csak általános körvonalaiiban törekszem azt előtűntetni, helylyel-közzel kiemelve szellemének azon alkotásait is, melyekkel az emberiség általános művelődése fejlesztéséhez közvetlenül is, jelentékeny mértékben hozzájárult.

Végig tekintve tudományos cselekményeinek szakadatlan sorozatán, tevékenységének egy jól kiemelkedő, általános jellemvonása jelentkezik, ugyanis az a ritka képessége, hogy a tiszta tudományt a gyakorlattal tudta mindig egyesíteni, azt gyakorlati szempontból értékesíteni.

Tehetségének ezen két oldala egyszersmind alkalmas alapjául szolgálhat tevékenysége felosztásának; nevezetesen ő egyrészt a matematika és a physika számos különböző ágaiban a legnagyobb fontossággal bíró dolgozatokat létesített, másrészt nagyszámú, gyakorlati célzatú találmányt gondolt ki és való-

sított meg, melyek az emberi munkát e világon jelentékenyen könnyítették.

De semmiképen sem kell gondolnunk, hogy tevékenységének ez a két iránya egymástól független volt; ellenkezőleg, az ő gyakorlati felfedezései és találmányai épen a leghaladottabb, a legmélyebb elméletnek kifolyásai voltak. Élő példája volt ő annak a bizonyítására, mennyire szükséges az elmélet arra nézve hogy a gyakorlatban a lehető legnagyobb haladást lehessen megtenni. Mert, ha úgy akarnánk haladni, hogy egymásután az esetlegesség szerint kiválasztott kombinációkat próbáljuk ki és közülök a legalkalmasabbat tartanók meg: bizonyára haladnánk, de csak igen lassan; ámde egészen bizonyos az, hogy alaposan felülmulnának bennünket azok, kik azon felfogás alapján cselekednek, hogy a legmagasabb tudományos képzettség sokkal gyorsabban fog haladáshoz vezetni, felhasználva az emberi elme értelmi hatalmát az oly csoportosításoknak előre való kiválasztásában, melyeknek kipróbálása sikeresnek látszik. Így volt az *William Thomson*nak a távirósodronyokon átküldött jelek továbbterjedése elméletével, melyről alább fogunk még említést tenni, mely nélkül sok évi kísérleti tapogatódzásba került volna a szükséges jel-felfogó készülékeket ily távirásra alkalmassá tenni.

E helyen talán jelezhetjük *Thomson-Kelvin* írásmódját, irányát, valamint munkáinak szerkezeti sajátosságait. Irodalmi termékeinek erre vonatkozó tulajdonságai semmiképen sem egységesek. Míg számos dolgozatában, különösen azokban, melyek az elektrostatikára és a mágnesség tanára vonatkoznak, szerzőjük szabatossága és logikai egymásutánja legnagyobbbrészt mintaszerű, addig más közleményeinek egymásra következő részei nem mutatják mindig azt az egymással való elválaszthatatlan kapcsolatot, azt a gondos kidolgozást, mely a francia tudományos-irodalmi termékeket oly előnyösen jellemzi és őket könnyen olvashatókká teszi.

Thomson-Kelvin-nek jóformán sohasem volt elég ideje formailag tökéletes értekezéseket készíteni; ritka az olyan dolgozata, melynek formája és tartalma kielégítik azt az olvasót, kinek főleg logikai érdekei vannak. Mindazonáltal az ő közleményei mindig alkalmasak voltak reá, hogy a tudományos kielégítetlenséget felköltse és az olvasót arra ösztönözzék, hogy

inkább újabb bepillantást szerezzen és nyerjen a valóság bonyolódott problémáiba, mintsem kizárólagosan logikai tökéletességet és szabatoságot a már biztosított tudás anyagában. Minden így megtett lépés a további haladásra indított.

A közlésnek ez a folyós jellege s gyakran a meghatározott súlypontnak ily hiánya nagy akadályt gördített *Thomson* és *Tait*nek alább említendő kézikönyve általánosabb elterjedése és főleg elismerése elé az oly olvasóknál, kik bizonyítást és tétéles igazságokat kerestek és e helyett főleg a jelenségeknek egész sorára nézve inkább a legbehatóbb megvizsgálást és az új eszmék egész lánczolatának ébresztését találták.

De másrészt semmi sem járulhat jobban a physikai eszmévilág és a physikai tapasztalat haladásához, mint az új vonatkozások lehetőségét mutató, csábító kilátásoknak az az egészséges szellemi légköre, mely a physikai felfedezések vezető férfiai munkáit átjárja. Alig találhatunk az idetartozó irodalomban jellemzőbb példát, mint *Thomson* talán legnagyobb tanítványának, vagy miként nevezik, az elektromosságtan *Newton*-ának, *James Clerk Maxwell*-nek világhírű »*Treatise on Electricity and Magnetism*« című művét, mely a mult század utolsó negyede folyamán az elektromosságra és a mágnességre és ezeknek a fényjelenségekkel való kapcsolatára vonatkozó felfogásainkat teljesen megváltoztatta és igen nagyszámú, fontos új tapasztalati tények felfedezésére hatalmas indításul szolgált.

Ilyen körülmények között, tekintve a tudomány igazi élő forrásait, a tanári vezetés még fokozódottabb mértékben vált szükségessé és maga a tudomány inkább a folytonosan fejlődő és tökéletesedő ismeretek tana lüktető formájában jelentkezik, mint a befejezett és biztosan felismert tények rendezett összessége, megkristályosodott gyűjteménye alakjában.

Thomson-Kelvin-nek matematikai és általános természet-tudományi munkálatainak a létezését itt csak jelezzük; az előbbieket az elméleti physikai problémákkal kapcsolatosak, az utóbbiak a kosmogoniára, a geológiára, az általános physikára és a hajózásra vonatkoznak; ezekkel itt nem foglalkozunk, mert mégis sokkal kisebb fontosságúak, mint azok, melyek a quantitativ physika keretébe tartoznak.

Ezeket nyugszik tevékenységének főszülya; ezeket a követ-

kező fejezetekbe csoportosíthatni: Általános mechanika, rugalmasságtan, hydrodynamika, thermodynamika, az elektromosság és a mágnesség tana. A fényjelenségek eleinte kevésbé képezték kutatásai tárgyát; csak 1884-től kezdve, a baltimore-i egyetemen ez év október havában tartott előadási cyklusa után hűsz esztendőn át legbehatóbban foglalkozott e nagy tárgykörrel.

A nevezett disciplinák mindegyikében mélyre nyúló nyomokat hagyott, gyakran teljes átváltozásokat létesített; ezen tudományos irodalmi működését igen találóan jellemezte egyik legilletéke-sebb kritikusa, ugyanis épen ismét H. *Helmholtz*, mikor 1885-ben a »*Nature*« című igen tekintélyes és nagyon elterjedt angol heti közlönyben: »Report on Sir *William Thomson's* Mathematical and Physical Papers, Vol. I. and II.« címén angol nyelven ismer-tette meg *Thomson* összegyűjtött értekezéseinek első két kötetét. Jelezve *Michael Faraday*-nak, a halhatatlan angol kísérleti és fel-fedező physikusnak *Thomson*-ra gyakorolt behatását, *Helmholtz* így folytatja: »Az ő különös érdeme abban a módszerben áll, melylyel a matematikai physika problémáit tárgyalja. Nagy állhatatos-sággal járt el abban, hogy a matematikai elméletet megtisztítsa az oly feltevæsszerű felvételektől, hypothetikus praemissáktól, melyek nem képezik a tények szabatos kifejezéseit. Ezen úton haladva, igen sokat tett annak a régi, de természetellenes elkülö-nítésnek megszüntetése körül, mely a matematikai és kísérleti physika között oly sokáig fennállott, és igen sokat ért el a tekintet-ben, hogy az elméleti természettan a jelenségek törvényeinek szabatos és hű kifejezője legyen. Ő egyszersmind kiváló mathe-matikus is; azonban az a képesség, a mely a valóságos tényeket a matematikai egyenletek nyelvére tudja lefordítani és meg-fordítva, sokkal ritkább, mint az, mely adott matematikai probléma megfejtésére alkalmas; s a jelzett tekintetben *William Thomson* valóban kiváló és eredeti.«

Hozzáteszszük még, hogy épen az a törekvése, hogy a problé-mák matematikai tárgyalásával egyszerűen a megfigyelhető, a tapasztalatnak alávethető folyamatok törvényeit fejezze ki, arra vezette, hogy a természetben fellépő különböző jellegű jelenség-csoportok közötti analógiákat sokkal pontosabban észrevegye és kidomborítsa, mint az abban az esetben lehetséges, ha az össze-hasonlítás bonyolítva lenne a jelenségek belső mechanismusának

értelmezésére felvett, egymástól teljesen eltérő hypothetikus eszmék által.

Jellemzők reá nézve az ő matematikai eljárásai: ő ezekben a természettudósnak egy hatalmas, és jó kezelés mellett biztos segédeszközét látja; ha valamely problémával foglalkozik, el van tökélve, hogy azt bármi módon is, de megoldja; nem hagyja azt azért abba, mert fáradságos megközelítésekre és bonyodalmas sorokra vezet. Nagyon tud örülni, ha a megoldás elegáns módszerekkel sikerül, mint például az elektromos képek elméletében; de ha szükséges, kéznél tartott törő-kalapács-szerű eljárásokat alkalmaz, hogy az eredményt nyerhesse. Az ő matematikája a megfejtés céljából van, nem pedig a megfejtés a matematika kedvéért. Különösen pedig ő volt egyike azoknak, kik a physikai vizsgálat azon módszereit fejtették ki, melyek az energia megmaradása elvétől függenek; és bizonyára az ő hatalmas példaadásának is köszönheti ez az eljárás oly nagy elterjedtségét.

Hiszen a jelen nemzedék, mely az energia megmaradása elve légkörében nőtt fel, alig tudja megérteni a tudomány állását *William Thomson* tanárságának kezdetén. Mielőtt a hő és az energia egyenértékűségét felismerték, mikor az erőket még mint konservatív és nem konservatív erőket különböztették meg; mikor a világot még betöltötték finom folyadékokkal, effluviu-mokkal és egyéb, valóknak vélt sajátságú dolgokkal: majdnem lehetetlennek látszott az anyagi jelenségek általános, összefoglaló tárgyalását, még kevésbé magyarázatát várni.

IV.

Szabadjon most *Thomson-Kelvin* ténykedését a fent említett tudományos területeken röviden, de összefoglalóan, jeleznem.

1. *Az általános mechanika*, sőt az egész elméleti physika tanítása akkoriban Britanniában, a mult évszázad közepéig, nagy részt olyanok kezében volt, kik képzettségük és ízlésük szerint tiszta matematikusok voltak. Az általuk használt egyenletek physikai alapja reájuk nézve nem bírt nagy fontossággal. Ők teljesen megelégedtek azzal a gondolattal, hogy szerintük a positiv és

a negatív elektromos és mágnességi folyadékok létezését biztosra lehetett venni; nekik nem okozott nehézséget e folyadékok felvett sajátásaiból egyenleteket levezetni, s azért kevés érdekük volt abban a kérdésben, vajjon e sajátások valóban léteznek-e? Az oly alapvető tanban, milyen az elemi dinamika, akkoriban nem látták szükségesnek, megkülönböztetést tenni a gyorsulásnak tisztán kinematikai fogalma és a nehézségi erő között; ez mutatja, mily gondatlanok voltak akkor a matematikai physikusok annak az alapnak megvetésénél, melyre azután mennyiség-tani fejtegetéseiket reáépítették. *Thomson* és vele együtt *P. G. Tait*, az edinburghi egyetemen a természettan tanára, egy igen nagy terjedelemben tervezett »Natural Philosophy« (elméleti természettan) című munka létesítését határozták el; ennek első és egyetlen kötete első kiadása 1867-ben egy részben, második kiadása 1879-ben és 1883-ban két részben, mint igen jelentékeny mechanikai kézikönyv jelent meg. E műnek matematikai szempontból egyszerűbb fokú, kivonatos kiadása »Elements of Natural Philosophy« címén több kiadásban látott napvilágot.

Ezzel a nevezetes tudományos-irodalmi cselekedettel valamint élőszóval való tanításukkal, tanítványok nevelésével, és tudományos befolyásukkal *Thomson* és *Tait* kiemelték a brit természet-tant a jelzett igen sajnálatos helyzetéből. A szerzők ugyanis hangsúlyozták azt, hogy az elméleti természettannak kísérleti alappal kell bírnia, valamint kell, hogy határozott és tiszta terminológiája legyen. Nagyszabású művük homlokozatán jeligéül használják *Fourier*nek, a nagy francia matematikusnak azt a nevezetes kijelentését, melylyel a »Théorie analytique de la Chaleur« (a hő analitikai elmélete) című, 1822-ben Párisban megjelent világhírű műve bevezetését kezdi: »Les causes primordiales ne nous sont point connues, mais elles sont assujetties à des lois simples et constantes, que l'on peut découvrir par l'observation, et dont l'étude est l'objet de la philosophie naturelle.« (Az alap-okok előttünk ismeretlenek, de alá vannak vetve egyszerű törvényeknek, melyek a megfigyelés által felfedezhetők; ezeknek tanulmányozása képezi az elméleti physika tárgyát.)

A szerzők művük tartalmát, a mennyire ez csak lehetséges volt, nem matematikai nyelven tárgyalták, mert, miként elő-

szavukban kiemelik, »semmisem lehet végzetesebb a tudomány fejlődésére nézve, mint a matematikai symbolumokban való túlságos bizalom; ugyanis a fiatal olvasó és a tanuló nagyon is bajlandó reá, hogy a dolog könnyebb végét fogja és hogy így a formulát, ne pedig a tényt tekintse physikai valóságnak«. Sőt, a matematikának a physikai tudományokban való, előbb már jelzett szerepére nézve (l. a 16. lapot) munkájuk első kiadásában kiegészítőleg még hozzátesszik: »Mathematikai természetű nehézségeket sem felkeresni, sem elkerülni nem fogunk.«

Hogy milyen sikert értek el szerzők e művükkel hazájukban, ezt ennek első része második kiadása előszavában jelzik, hol örömmel állapítják meg azt, hogy az első kiadása óta, azaz tizenkét év alatt megjelent angol nyelvű elemi mechanikai tan- és kézikönyvek mennyire megváltoztatott, ugyanis a *Newton*-féle tapasztalati alapon készültek.

De lényeges szerepe volt e könyvnek a francia és a német tudományos felfogás megváltoztatásában is; első kiadását *G. Wertheim* fordította németre; ennek első része 1871-ben jelent meg s *Helmholtz* kísérté rövid előszóval. Ebben *William Thomson*nak, mint a világ egyik legélesebb elméjű és legleleményesebb gondolkodójának, a természettudományi világ háláját fejezi ki, mert arra vállalkozott, hogy olvasóit saját gondolatai műhelyébe bevezesse és maga szétgombolyítsa azokat a vezető fonalakat, melyek segítségével neki sikerült az ellenszegülő és bonyolódott anyagot rendezni és fölötte uralkodni. Jelzi továbbá, hogy e műben a szerzők, a matematikai módszerek eleganciájával szemben, a physikai összefüggésre helyezik a főszólyt. Majd hozzátesszi *Helmholtz*: »Ha majdan a tudomány tökéletes leend, akkor a matematikai és a physikai consequentiák talán egybe fognak esni.« Szabadjon erre megjegyeznem, hogy a tudomány fejlődésének jelenlegi állapotában e czéltől talán távolabban vagyunk, mint valaha.

A kötet második részének német fordítása csak három évvel később, 1874-ben jelent meg, egy külön előszóval, melyet »Kritisches« czímen szintén *Helmholtz* írt, főleg azon heves és kevésbé indokolt támadások visszautasítása végett, melyeket az akkoriban igen jó tudományos hírnevű *Friedrich Zöllner*, az astrophysika elmés megalapítója, *Thomson* és *Helmholtz* ellen azért intézett, mert *Wilhelm Weber*nek a mozgó elektromosságok egymásra való

hatásának föltevészerű törvényét veszedelmes speculatióknak minősítették. A jelzett előszó azután külön »Induction und Deduction« czímen jelent meg, és az akkor egymással küzdő ellentétes tudományos felfogások harcának egy nevezetes történeti okmányát képezi. De Zöllnernek nemsokára ezután szemlátomást észrevehetővé lett betegsége megmagyarázta támadásai modorát, miért is e helyen e tárgyról nem kell tovább szólnunk.

Szabadjon itt megjegyezni, hogy *William Thomsonnak* az a törekvése, mely ugyanis a mechanika tanításának alapos reformálását czélozta, hazánkban is élénk visszhangra talált; így a múlt évszázad hetvenes évei elején t. tagtársunk *Szily Kálmán*, akkor műegyetemi tanár, mechanikai előadásaiiban többször hívta fel hallgatói figyelmét e műre; a jelen sorok írója is, úgy előadásaiiban, valamint a M. T. Akadémia által kiadott elméleti physikájának eddig megjelent köteteiben, különösen dynamikájában sok helyütt mutatja *Thomson* hatalmas szelleme észrevehető nyomait.

Maga a *Thomson* és *Tait*-féle mű teljesen elütő jellegű az addig szokásban volt jobb mechanikai kézikönyvektől, és pedig nemcsak a már fent jelzett tárgyalási modoránál fogva, hanem azért is, mert úgy az egyszerű, mint a legbonyolódottabb új problémák hosszú sorozata nyert benne megfejtést.

Ennek az általános mechanika területébe eső tevékenységének ide tartozó kiegészítéseképen említhetjük fel azt, hogy *Thomson* volt az, ki mintegy újra felfedezte nagy honfitársának, *G. Green*-nak már 1828-ban Nottinghamban megjelent, de a szakkörök által teljesen észrevétlenül maradt matematikai-physikai dolgozatait a potenciál-elmélet tárgyairól. Ő gondoskodott róla, hogy ezek, az 1850. évtől kezdve újra és pedig a *Crelle*-féle »Journal für reine und angewandte Mathematik« hasábjain közöltessenek, miáltal a *Green*-ről nevezett matematikai tételek a potenciál-elmélet klasszikus közkinésévé váltak.

2. A *Thomson* mívelte második nagy terület a tulajdonképeni rugalmasság-elmélet volt. Egyik kritikus kortársa azt mondja e téren kifejtett működéséről, hogy ebben is nyilatkozik meg eszméinek az a termékenysége és lángelméjének az a számos jele, melyek *William Thomson*t az akkori angol physikai tudomány

vezetőjévé és jellemző képviselőjévé tették. Így a szilárd testek rugalmasságának általa nyújtott tárgyalási módja nagy mértékben befolyásolta a rugalmassággal foglalkozók brit iskoláját. Ő volt az, ki az aethernek addig felvett egyszerű rugalmassági szerkezetét el nem fogadva, ennek úgynevezett quasi-rugalmassági elméletét dolgozta ki, melyben a rugalmassági erők mint forgó, örvénylő részecskék gyrostatikussá viselkedésének eredményei lépnek fel; ő dolgozta ki a thermo-rugalmasság egész elméletét. Mindezeknél fontosabbak azok a vizsgálatai, melyeket a rugalmasság elmélete alapján a Föld alakja azon elváltozásai megállapítására végzett, melyeket egyrészt a Nap és a Hold vonzása létesít, másrészt azon befolyás kipuhatolására, melyet a Föld kérgének rugalmassága az ár-apályra, a praecessióra (a nap-éj egyenlősége vonalának előnyomulására) és a nutatióra (a Föld forgási tengelyének ingadozására) kifejt. Ezen fontos téren ő valóságos úttörő; ő nem habozik, azokat a tapasztalati eredményeket, melyeket kisméretű laboratóriumi kísérletek nyújtottak, Földünk óriási testére alkalmazni és fölhasználva az általa oly könnyen kezelt mély matematikai módszerek hatalmát, előállítja a mondott kosmikus problémák általános eredményeit, melyek szerint a Föld igen valószínűleg oly merev, mint az acél; továbbá, hogy a hosszú szakaszú ár-apályok és a rövid tartamú nutatiók további megfigyelései alkalmasak lesznek Földünk merevségének pontosabb meghatározására.

E rugalmasságtani vizsgálatai valamint számos tanítványának, így különösen a cambridgei egyetem tanárának, G. H. Darwinnak idetartozó kosmikus kutatásai az előbb jelzett Thomson és Tait-féle kézikönyv második részébe bele vannak olvasztva.

3. A folyadékok mechanikája tanának, a *hydrodynamiká*-nak, első kezdetei az ókorba nyúlnak vissza; mindazonáltal csak a múlt évszázad közepétől kezdve örvendhetett mint egész disciplina rendszeres, szélesebb körű, beható kimívelésnek.

H. Helmholtz 1858-ban az örvénylő vagy forgatagos folyadékmozgások nevezetes elméletével, mely matematikai és physikai tekintetben egyaránt fontos és jelentékeny haladást jelentett, a hydrodynamika új fejezetét nyitotta meg. Az elmélet továbbfejtése igen sokat köszönhet Thomson-nak, ki nemcsak az örvénylő

folyadékmozgás néhány rendkívül fontos, általános tételét állapította meg, hanem tovább menve, ezen az alapon fejtette ki a már fent érintett forgatagos atom termékeny hypothesisét ; s bár ő az ily atomoknak nem volt hajlandó anyagi létezését tulajdonítani, ezt az elméletet mégis mint igen jól használható, úgynevezett dolgozó hypothesis-t sikeresen tudta értékesíteni.

Nagyszámú hydrodynamikai vizsgálatai többek között az árapály jelenségeinek kutatására vezették és e téren dolgozva, nagyon megkönnyítette az árapály-táblázatok számítását az ő árapály-kalkuláló gépével, melynek az az elve, hogy a *Fourier*-féle trigonometriai sor tagjainak összegét mechanikai segéd-eszközökkel is lehet képezni. Evvel a géppel az egy egész esztendőre szóló árapályokat négy óra alatt lehet kiszámítani, a mi ezek szerint e jelenségeknek előre való megállapítását rendkívüli mértékben könnyítette ; minthogy pedig ezen gép a segítségével nyert eredményt még graphikailag is, görbe alakjában szolgáltatja, egyszersmind felvilágosít a várható mindenkori vízállás mértékéről.

Folytatva ez árapály-számoló gép megszerkesztésénél alkalmazott megfontolásait és felhasználva jónevű bátyjának *James*-nek, a glasgowi egyetemen az alkalmazott mechanika tanárának egy sajátos mechanizmusa felfedezését : csakhamar sikerült neki az oly gépek egész sorozatát megszerkeszteni, melyek nagyszámú, különböző differentiális egyenletek megoldásainak számbeli kiértékesítésére alkalmasak ; sőt végre kimutatta, hogyan szolgálhat ily szerkezet bármily rendű differentiális egyenlet megoldásának kiszámítására. Fölötte érdekes, mondja egyik biographusa, *Fitzgerald*, azt látni, miként szerkeszthetők az ily terjedelmes matematikai számítások végzésére alkalmas gépek ; ezek nem mindennapi mértékben mutatják feltalálójuk lángelméjét. A felszínesen ítélő hajlandó volna azt gondolni, hogy arra, mit egy élettelen gép képes végezni, nem szükséges értelem ; ámde az ily bíráló nem ismeri fel azt az összehasonlíthatatlanul magasabb fokú értelmi képességet, mely ily gép megszerkesztéséhez szükséges.

4. A hőjelenségek mechanikájában, vagy miként helyesen és röviden nevezik, a *thermodynamiká*-ban, *William Thomson* működ-

désének kezdete egy időbe esik J. P. *Joule*, R. *Mayer*, H. *Helmholtz*, G. *Hirn* és R. *Clausius* tevékenységével, mely munkálatoknak a hőtan új korszakát, az általános energetika pedig keletkezését köszönheti. *Thomson*nak erre vonatkozó érdeklődése igaz impulsusát *Joulenak* az 1843-ik évben megkezdett klasszikus kísérleti dolgozatai adták, melyek a hő-mechanikai egyenértéke tapasztalati úton való meghatározását eredményezték; ezek által a természettudósok figyelme ismét *Rumford* és *Davy* munkái felé fordult, melyek alapján a nevezett két kutató már a múlt évszázad elején a hőnek anyagi voltát lehetetlennek nyilvánították.

Thomson még igen fiatal korában, 1847-ben, a »British Association for Advancement of Science«-nek Oxfordban tartott összejövetelén ismerkedett meg *Joule*-lal, ki ott egyik legfontosabb kísérleti eredményét terjesztette elő, melyet *Thomson* eleinte hajlandó volt helytelennek tekinteni és ugyanazon előadó ülésen azonnal megczáfolni; de mihamarább mindinkább meggyőződött helyességéről; és azóta, *Joulenak* 1889-ben bekövetkezett haláláig, szakadatlan, benső barátság fűzte össze a két nagy kísérletezőt. Ugyanebben az évben, 1847-ben jelent meg a fiatal *Helmholtz*nak világhírűvé lett idetartozó értekezése »Über die Erhaltung der Kraft«, mely az energia megmaradása elvét sokféle, változatos jelenségeken törekedett bizonyítani;¹⁾ e dolgozatot W. *Thomson* a legnagyobb érdeklődéssel olvasta; ez képezte egyszersmind, miként már fent (l. a 11. lapot) jeleztem, a *Helmholtz* és *Thomson* között 1855-ben kötött benső barátság kiinduló pontját.

Mindezek a munkálatok a hő tárgyában a leggyökeresebb felfogásbeli változást idézték elő: rövid időn belül az addig jóformán kizárólagosan használt és elterjedt kalorikus hypothesis teljesen leszorult a felszínről. *Joule* nevezetes kísérletei, melyek kortársai legnagyobb részének eleinte csak mosolygását provokálták, mégis egynéhány, kevés megértőre találtak; köztük volt *William Thomson* is, ki az energiák egyenértékűségének és átváltásainak igazi jelentését helyesen felfogva, azt a physikai tudományoknak jóformán minden zúgára a legnagyobb sikerrel alkalmazta és mintegy reákényszerítette a brit tudományra.

¹⁾ Magyarra fordította: »Az erő megmaradásáról« címén *Szekeres Kálmán*. Matematikai és Physikai Lapok, hatodik kötet, 309—376. ll., Budapest, 1897.

Maga Sadi *Carnot*: »Réflexions sur la puissance motrice du Feu« című, 1824-ben Párisban megjelent nevezetes, idejét messze megelőző munkájában ¹⁾ még megtartotta a hő átalakíthatatlansága elvét; de ennek daczára, helyes meggondolások segélyével, a tapasztalattal egyező alaptételhez jutott, melyet *Carnot* elvének neveznek. Később maga *Carnot* is észrevette, hogy a hő természetére vonatkozó felfogása nem állhat meg és ezen szempontból kísérte meg, az új tapasztalatokat előbbi műve fejtegetéseivel összeegyeztetni; de erre vonatkozó iratai csak sokkal később, akkor láttak napvilágot, mikor a kérdés már teljesen tisztázva volt. Ugyanis *R. Clausius* és *W. Thomson*, a múlt évszázad ötvenes éveiben *Carnot* elvével behatóan foglalkozva, azt kizárólagosan tapasztalati alapokra törekedtek fektetni, s mint a thermodynamika második tételét vezették be a tudományba.

Igy alakult ki a jelen thermodynamika két alaptétele, mely most az energia tétele és az entropia tétele néven az általános hőtan két tartóoszlopát képezi. Ezeket mint a tapasztalat pontos kifejezőit kell elfogadnunk, mert sok ezer meg ezer megfigyelésből és kísérletezésből leszűrt ismereteink mindenben egyeznek e tételekkel. Ezek az elmúlt évszázad physikai haladásának legnagyobb vívmányai közé tartoznak és a lehető legnagyobb mérvű általánosításokat jelentik, melyeket a tudomány ismer.

Az új tannak egyik legegyszerűbb, de egyszersmind legnevezetesebb alkalmazása a víz fagyáspontjának a nyomás növekedésével való alábbszállásának vizsgálata volt; *William Thomson* ezt az eredményt a két alaptételből elméletileg vezette le, míg bátyja, ki mint már jeleztük, a glasgowi egyetemen az alkalmazott mechanika tanára volt, az előre jósolt eredményt kísérletileg igazolta.

A második föltételből *Thomson*, épen úgy mint *Clausius*, de tőle függetlenül, egy nevezetes következtetést vont le; ez annak a körülménynek a kifolyása, hogy a természetben végbemenő folyamatok közül egyáltalában nincsenek olyanok, melyek, miként azt kifejezni szokás, szigoruan megfordíthatók; ugyanis minden természeti folyamat többé-kevésbé súrlódással és ez ismét melegkifejléssel jár, a mi e szerint azt jelenti, hogy a mechanikai

¹⁾ Magyarra fordította »Elmélkedés a tűz mozgató ereje és a gépek felett« czimen és jegyzetekkel ellátta *Lukács László*. Matematikai és Physikai Lapok hatodik kötet, 245—307. ll., Budapest, 1897.

energia egy része átalakul *nem* hasznosítható energiává, azaz szét-szóródik, bár nem vész el. Alkalmazva az energia szétszórása jelzett tényét naprendszerünk hőállapotára, ez, a szokásos kifejezési mód szerint azt jelenti, hogy e rendszer entropiája maximumot elérni törekszik. Más szóval, hogy a mennyire azt jelenleg megítélni képesek vagyunk, naprendszerünk igen hosszú idő múlva végre hideg és élettelen lesz, olyan, a milyennek most a Holdat látjuk.

Ezeket a nevezetes következtetéseket *Helmholtz* is érinti 1854. évi február hó 7-én tartott: »Über die Wechselwirkung der Naturkräfte« című híres előadásában, melyben a Nap kisugárzott melege pótlásának forrását saját összehúzódásában találja. *Helmholtz*, jelezve *Thomson*-nak fent ismertetett következtetéseit, megjegyzi, hogy ezek csak akkor érvényesek, ha *Carnot* elve általánosságban véve helyesnek bizonyúl; de hozzáteszi, hogy jelenleg kevés kilátás van reá, hogy helytelennek bizonyúljon. De mindenesetre, így folytatja, csodálnunk kell *Thomson* éleselműségét, ki egy régóta ismert kis matematikai formula betűiből, melyek csak a testek hőmennyiségét, térfogatát és nyomását jelentik, képes volt felismerni az oly folyományokat, melyek a világegyetemet, bár rendkívül hosszú idő múlva, örökös halállal fenyegetik.

Hőtani munkáiról szólva, lehetetlen fel nem említeni azt a nevezetes tevékenységét, melyet Földünk kora kipuhatólása körül kifejtett; mely ellentétbe hozta a mult évszázad közepe táján uralkodott földtani felfogásokkal. Ugyanis akkoriban erős reakció keletkezett az ellen a felfogás ellen, mely szerint a Föld geológiai története a földtani, kosmikus katastrophák sorozatából állana; ezen ellenhatás a másik szélsőséghez vezetett, ugyanis azon alaptalan hiedelemhez, mintha a föld története a szakadatlan egyenletes fejlődés képét mutatná. E nézet követői, az akkor úgynevezett uniformitáriusok, hivatkozva a tizennyolczadik évszázad híres csillagászaire, azt állították, hogy gyakorlatilag lehetetlen a Föld elmúlt fejlődésének időbeli határt szabni, az oly körülmények fennállása feltevésénél, a milyenek jelenleg érvényesek; de különösen hangsúlyozták, hogy az astronomiai elméletek, megfigyelések és számítások szerint semmi ok nem látszik fenforogni az ellen, hogy naprendszerünk már végtelen idő óta úgy létezett, a mint az jelenleg létezik. *William Thomson* az 1844-ik évtől kezdve

éber figyelemmel kísérte ennek az iskolának fejlődését és elhatalmasodását; végre az 1862-ik évben megtörte a hallgatást, kijelentve, hogy ez iskola tanai a physika törvényeivel ellenkeznek. Három évvel-, és azután hat évvel utóbb ismételte e tudományos támadásait és újra kijelentette, hogy a brit geológia nagy reformra szorul. Alapul véve azokat a tapasztalatokat, melyek a Nap melege keletkezésére, továbbá a Föld belső melegére és a Föld kihülésére vonatkoznak, mérlegelve továbbá az árapály folytán a Föld tengelykörüli forgásában beállott lassulását: *Thomson* Földünk lehetséges korára nézve határértékeket törekedett szabni.

Idetartozó első vizsgálatai szerint ez a kor nem lehetett kisebb mint húsz millió év és nem lehetett nagyobb mint négyszáz millió év; későbbi dolgozataiban ezt az időtartamot húsz és negyven millió év között állapította meg.

Ezek a kijelentései a szakgeológusok, a palaeontologusok és a biologusok körében élénk mozgalmat keltettek és mélyreható befolyást gyakoroltak a modern geologia speculativ részére; s bár teljes kiegyenlítés még napjainkig sem létesülhetett, mégis még azok is, kik *Thomson* bizonyítékait czáfolni törekcszenek, elismerik, hogy ő a modern geologia haladásának jelentékeny szolgálatot tett; és belátják, hogy Földünknek, bár igen hosszú, de mégis véges kora van s hogy a Nap is egykor el fog halni.

5. Mikor most reátérek *Thomson-Kelvinnek* az *elektromosság és a mágnesség* terén kifejtett munkássága jellemzésére, valóban zavarban lehetnék, hogy az idetartozó, majdnem beláthatatlan számú, fontosabbnál fontosabb tudományos és gyakorlati cselekedetei közül melyeket szemeljem ki e szűk keretben való felemlítésre.

A múlt évszázad közepe táján az elektromossági mérések körül még igen nagy önkényességek és ingadozások mutatkoztak; az egyszerűbb mágnességi mérésekre vonatkozólag *Gauss* klasszikus munkája¹⁾ mutatta meg az utat, miképen kelljen a mágnességi erőket a közönséges mechanikai erők módjára mérni. Az elektro-

1) »Intensitas vis magneticae terrestris ad mensuram absolutam revocata«, Göttingen (1832), megjelent 1836. »A földi mágneses erő intenzitása abszolút egységekben« címén magyarra fordította és jegyzetekkel ellátta *Tanql Károly*. Matematikai és Physikai Lapok, hatodik kötet, 377—431. II. Budapest, 1897.

dinamikában *Wilhelm Weber* tett ilyenmő kezdeményező lépéseket az annak idejében oly hiressé vált »Elektrodynamische Maassbestimmungen« című kísérleti kutatásaival és *G. Kirchhoff* végzett egy inkább kvalitatív jellegű mérést, mely az indukciónál szereplő természeti állandó meghatározását czélozta.

De az elektromosság és a mágnesség tanainak egymással oly szorosan összefüggő valamennyi területeire kiterjedő, egységes, összefoglaló és következetesen keresztülvitt egység-rendszerek és mérési módszerek hiányoztak. *William Thomson* kezdeményezésére a »British Association for Advancement of Science« már 1861-ben a legjelesebb angol physikusokból álló bizottságot küldött ki azzal az utasítással, hogy az elektromossági és a mágnességi mérések egész rendszerére nézve az alapegységeket úgy elméletileg állapítsa meg, mint azután gyakorlatilag, kísérletileg határozza meg. Ennek a bizottságnak beható, évtizedekig tartó munkája eredménye a nevezett egységeknek az a rendszere volt, melyet az 1881-ik, az 1882-ik és az 1884-ik évben Párisban tartott nemzetközi kongresszusok, a bennük résztvett angol tagoknak, különösen *Thomson*nak, szívós és hatásos pártfogása folytán elfogadtak, mely rendszer később, alapjában véve csekély módosítással, a világ összes művelt államaiban törvénytényé vagy törvényerejű szabályrendeletté vált. Vannak hozzáértők, kik úgy vélekednek, hogy ebbeli közreműködésével *Thomson* az emberiségnek a legnagyobb szolgálatot tette.

Illetékes bíráló honfitársai e nagy területen kifejtett tevékenységét a következő három csoportba foglalják :

- a) Az elektromosság és a mágnesség matematikai elmélete.
- b) Az elektrosztatikai mérésekre, szikrákra és a légköri elektromosságra vonatkozó kísérletek és készülékek.
- c) A mágnességi inductióra vonatkozó problémák fejtegetése.

Ide tartozó főbb értekezéseiben mindenütt megszabadítani törekszik az elméletet a felesleges és káros, áradozó kifejtésektől és kifejezésektől ; mindenütt a fogalmakat a legszabatosabban határozva meg, legtöbbször mintaszerű fejtegetéseket nyújt.

Ő fedezte fel azokat a gyönyörű analógiákat, melyek az elektromágnességi hatások és a folyadékok mozgása törvényeiben, valamint a hővezetés problémái kifejezéseiben és pedig akként

jelentkeznek, hogy az említett jelenségek differenciális egyenleteinek szerkezete ugyanaz, miáltal mindezeknek problémáknak tárgyalása nagy mértékben egységessé volt tehető. Tőle származik az elektromos képek módszere, vagy miként még nevezik, a »reciprok radii vectores« nevezetes eljárása, mely úgy az elektrostatikai egyensúly, mint a folyadékok stationárius mozgása fontos problémáinak egyik igen elegáns, hatalmas megfigytési eljárása.

Igen jelentékenyek azok a vizsgálatai is, melyeket körülbelül egyidejűleg G. *Kirchhoff*-fal a hosszú távirósodronyokon átküldött impulsus-szerű áramok továbbterjedési sebességére, az általuk létesített sajátos jelekre nézve végzett. Ezeknek szigorú elméletén alapszik a tengeralatti táviratozásnak őáltala kigondolt és gyakorlatilag alkalmazott módszere, valamint a további ily táviratozás gyakorlata. Ugyancsak ide tartozik a leydeni palaczk kisülése hullámzatos jellegének elméleti úton is kimutatott felismerése és általában az ily kisülés lefolyása kielégítő elméletének első megállapítása. E nevezetes jelenség tulajdonképen alapjelensége a mult század végén oly híressé lett H. *Hertz*-féle elektromos rezgéseknek vagy hullámoknak és ezeknek folyamánnyaképen a drótnélküli táviratozásnak.

Megvizsgálva az elektromos és a mágnességi hatásoknak és impulsusoknak a térben való továbbterjedése sajátosságait, előkészítette az utat az elektromágnességi fényelmélet számára, mely J. C. *Maxwell*-nek, az elektromosság *Newton*-ának majdnem csodálatosnak mondható hatalmas egyenletrendszereiben nyert kifejezést, a melyek a H. *Hertz* által adott végleges formáiban most már oly általános elterjedésnek örvendenek. Maga *Thomson* azonban, miként később említjük, az elektromágnességi fényelméletnek soha sem volt híve és arra törekedett, hogy a fényjelenségek legnagyobb csoportját, ugyanis azt, mely elektromossági és mágnességi vonatkozást nem mutat, kizárólagosan mechanikai úton magyarázza.

Az elektromosság és a mágnesség terén mutatkozik legfényesebben *Thomson-Kelvin*nek már többször jelzett ritka képessége, mely a legmélyebb elméleti betekintést egyesíti a legleleményesebb gyakorlati ügyességgel. Szélesebb értelmi körökben sokkal jobban ismerték őt gyakorlati találmányai, mint tudományos felfede-

zései révén. Ide tartozó fontos gyakorlati újításai az elektromos táviratozás, az elektromos mérések és a hajózás terén vannak.

Az elsőket illetőleg : vissza kell pillantanunk azokra az időkre, mikor a múlt század közepéig a földfölötti táviratozás oly jelentékeny haladást tett, hogy az addig ismert távolsági jelző közlekedési módszereket mind messze túlszárnyalta. Az akkori napilapok feltűnést keltő rovatokat hoztak ily felirattal »Villamos táviratok«. Manapság senki sem szól *elektromos* távirókról; hiszen más fajtájú távirók nincsenek is közhasználatban.

Az 1850-ik évtől kezdve a tengerentúli telegraphálás, azaz, a tengeralatti kábelek közvetítésével foganatosítandó táviratozás fontossága mindinkább érezhetővé lett; a kisebb tengeri csatornákon átfektetett kábelek eléggé beváltak, bár az elküldött jelek nem voltak előnyösek, ugyanis minden egyes átküldött rövid impulzus a megérkezés helyén csak bizonyos idő múlva jelent meg és pedig hosszabb hullám alakjában, melynek egészen le kellett folynia, hogy a következő impulsus jelét biztosan lehessen felismerni.

Szabadjon erre a világforgalom szempontjából oly fontos kérdésre kissé részletesebben reátérnem. *Michael Faraday* 1854-ben kísérletezett az akkor Harwich és La Haye (Hága) között fektetett aránylag rövid kábelrel és azt találta, hogy a villamos jelzések jelentékenyen késtek. *William Thomson*, megvizsgálva a kérdést, azonnal észrevette, hogy a tenger vizétől körülvelt kábel mint hosszú elektrosztatikai sűrítő viselkedik, melynek töltése a villamos áramforrás energiakészletének jelentékeny részét felemészti; e vizsgálatai folyamán *Thomson*, biztos tapasztalaton nyugvó elméleti megfontolások alapján felállította a róla nevezett »négyzetek törvényét«. Ez azt mondja, hogy ugyanolyan szerkezetű, de különböző hosszúságú kábeleken át a jelek megérkezésének ideje a hosszúság négyzetével arányos; ezért várható volt, hogy egy transatlantikus kábelrel átküldött jelzés csak aránylag hosszú idő múlva jelentkezhetett a kábel másik végén.

Jellemző a táviratozás tárgyában akkortájt vallott felfogásokra, hogy a vérmes reményűek az ily tengerentúli táviratozás tervezetét gyakorlatiasnak és gyorsan keresztülvihetőnek gondolták, ellenben a phlegmatikusok egyenesen nevetségesnek tartották;

a tudomány emberei a vállalkozás sikerét általánosságban véve lehetségesnek vélték, míg a pénzügy emberei több mint kétesnek ítélték a terv jövedelmezőségét. Magának a tervnek megvalósítása éppen a legutóbbi körülménytől, a remélhető jövedelmezőségétől függött; a jelek átküldésének várható lassúsága egyrészt növelte az aggodalmakat, ezenkívül a gyakorlati táviratozás emberei, így különösen *Whitehouse*, bár maga is lelkes híve volt a végleges sikernek, hevesen támadta meg *Thomsonnak* fent jelzett törvényét és saját kísérleteit közölte, melyek e törvénnyel teljesen ellentéteseknek látszottak. Hozzátette, ha *Thomson* törvénye helyes volna, az Amerikába való táviratozás egyszerűen lehetetlen lenne; kijelenti, hogy e törvényt csakis az iskolák fictiójának tekintheti, a physika egy elvének mesterséges és erőszakos reá-kényszerítésének, mely elv jó és helyes bizonyos körülmények között, de a mely a szóban forgó kérdésben egészen helytelenül van alkalmazva.

Thomson, erre felelve, törvényének a tengeralatti táviratozásra való alkalmazhatóságát védi és megállapítja, hogy a *Whitehouse* által idézett kísérletek éppen az ő törvényét erősítik meg, melynek czáfolására felhozattak; s hogy daczára az ő törvénye helyességének a transatlantikus táviratozás lehetséges. Végre 1857-ben, különösen *Cyrus Field* buzgalma folytán, a szükséges pénzalapot előteremtették és Európa és Amerika között az első kábelt lefektették; a következő, 1858-ik évben a másodikat; könnyítette a munkát, hogy az angol kormány az »Agamemnon« nevű hadihajót bocsátotta az alakult társaságnak a kábelfektetés céljaira rendelkezésre.

E vállalatnak talán legnagyobb támasza *William Thomson* volt, lévén a sikereért felelős igazgatók egyike. Az 1858-ik évi augusztus hó 17-én haladt át az első távirat a kábelben: »Európa és Amerika távirati közlekedéssel íme egyesítve vannak. Dicsőség a magasságos mennyekben az Istennek és e Földön békekesség és az emberekhez jóakarát.«¹⁾

De ez az öröm nem tartott sokáig: a villamos jeleknek az ily hosszú kábelben való átküldése módszerei még nem voltak eléggé kitapasztalva; a táviróhivatalnokok a működés gyorsá-

1) Lukács evangéliomának 2-ik fejezete, 14. verse.

ságát magas feszültségű, nagy erősségű áramok alkalmazásával akarván fokozni, csakhamar tönkretették a kábelek szigetelését, melyek így rövid működés után hasznavehetetlenné váltak. Mindkét vezeték így felmondván a szolgálatot: a világ csatlakozott reményeivel együtt rengeteg anyagi tőkék minden gyümölcsözés nélkül, sőt látszólag jóformán elveszve feküdtek az Atlanti oceán mélységes fenekén.

*Thomson*nak csak most lett szabad a keze a továbbiakban; tudományos hírneve is forgott kockán a vállalatban, melynek sikereért ő maga vállalt felelősséget. Ő most saját eszméit akarta alkalmazni, melyek az addigi távirási eljárásokhoz képest teljes felfordulást létesítettek.

Először is le kellett győzni a már fent jelzett tökéletlenséget, mely abból állott, hogy a feladó állomáson feladott legrövidebb impulsus a távoli végállomáson hosszú hullám alakjában jelentkezén: ennek lefolyását be kellett várni, hogy a következő jelet lehessen küldeni. *Thomson* az úgynevezett fékező- vagy zabola-rendszert alkalmazta; ugyanis nem várta be az érkező hullám teljes lefolyását, hanem a mint az első impulsus hullámának eleje észrevehető módon a végállomásra érkezett, azonnal megszüntette a küldő áramot, hogy rögtön küldhesse a következő jelet. Így a felfogó állomáson az egymás hátán jelentkező hullámrészekből alkotott összetett hullámjelzés érkezett meg, mely igen gyors távirást engedett meg.

Másodszor pedig, a helyett hogy mint addig erős és nagy feszültségű áramokat alkalmazna, inkább bízott a másik lehetőség kivitelében, ugyanis a jelet felfogó eszközök rendkívüli finomságában. Ezért mindenekelőtt a tükrös galvanometereknek azt a rendkívül érzékeny típusát szerkesztette, mely számos formájában *Thomson*-galvanometer néven hosszú időn át általános használatban volt. Ezeknek tüje tulajdonképpen néhány párhuzamos, igen rövid és vékony aczélmágneskéből állott; ezek ismét a finom selyemfonálon függő könnyű tükröske hátára voltak ragasztva. Az egész függő szerkezet súlya a grammnak csak igen kis törtörésével volt egyenlő; ezért rendkívül mozgékony és érzékeny volt; egy alkalmas fényforrás sugarait a függő tükrör visszaverte és így ez a fényforrás pontszerű vagy hasadékszerű képét vetette alkalmas ernyőre. A galvanometer tekercsén áthaladó bármily kicsiny

áram, vagy ennek legkisebb megváltozása a felfüggesztett tükör helyzetét is megváltoztatta s ez ismét a fényes folt helyzetváltozását vonta maga után; ilyformán ez az eszköz jeladásra alkalmas lett.¹⁾ A kábelen áthaladó hullámos áram a galvanometer sodronytekercsén is áthaladva: az említett módon létesítette a fényfolt hullámzó járását és ez képezte a távíró fényírását. Ily módon, gondos elméleti és kísérleti vizsgálódás és gyakorlati kipróbálás alapján, közel nyolcz évi szünetelés után, 1866-ban *William Thomson* a transatlantikus táviratozást nem csak lehetővé, biztossá és gyakorlatiassá tette, hanem az egész vállalatot jövedelmezővé is. A vállalat vezetősége *Thomson* ezen megbecsülhetetlen szolgálatait minden formában, anyagilag is elismerte, egy millió angol fontot rendelve neki tiszteletdíjúl.

De már 1870-ben *Thomson* elvileg módosította jelfelfogó készülékét: olyat gondolt ki, mely a megérkezett jeleket tényleg le is írja; tette ezt a róla nevezett »syphon-recorder«-jével. Ez lényegében véve nem más, mint oly galvanometer, melynek mozoghatóvá tett függő dróttekercse erős mágnes függélyes szárai közötti szűk, de igen intensív mágnességi térben függélyes felfüggesztési tengelye körül lenghet; a kábel árama a tekercsen halad át, melyet a mágnes így egyensúlyi helyzetéből kitérít.²⁾ Ezt az álló mágnest tetszés szerinti erősségben lehet alkalmazni; ezért hatását a mozogható tekercsre annyira lehetett fokozni hogy a tekercs egy téntát tartalmazó edényt volt képes vinni, melynek alsó végén lévő kis nyílásból, mint valamely író tollból folyó téntával a tekercs kényszerlengései hullámgörbjét az elhaladó papírszalagra lehetett iratni. A távíróhivatalnokok ezt a csodálatosan titokzatos hullámírást azonnal folyékonyan elolvassák.

Ezeket a saját szerű syphon-recordereket teljes működésükben láthattuk 1896-ik év június hó 15-én, *Thomson-Kelvinnek* egye-

1) Ily *Thomson*-galvanometerek, úgy látszik, először az 1875-ik évben jutottak Budapestre, a budapesti egyetem physikai intézetébe s így bő alkalmunk volt érzékenységükről mint kényességükről saját tapasztalásunk alapján meggyőződni.

2) Ezt az elvi eljárást később *d'Arsonval* a közönséges használatú galvanometerekre alkalmazta úgy, hogy jelenleg a *Thomson*-féle érzékeny galvanometereknek hosszú időn át való majdnem kizárólagos használata után ezek a még érzékenyebb *d'Arsonval*-félék vannak közhasználatban.

temi tanársága ötvenedik évfordulója — már ennek az emlék-beszédnek elején említett — ünnepe első napján, mikor a szó szoros értelmében a világ minden részéből összesereglett tudósoknak többek között a glasgowi egyetem egyik termében bemutatták az ünnepelt által kigondolt és megszerkesztett eszközök egész sokaságát. Köztük a nevezett távíró syphon-recorderek egész sorozata tűnt fel, melyek azonban a bevezetett valódi távíró-vezetékekbe voltak kapcsolva; ott szemünk láttára, saját-szerű hullámírásukkal írták le a világ minden tájékából jövő szerencsekívánatokat és üdvözléseket, míg a mellékteremben felállított küldő készülékekkel ezeket hálásan viszonzták. E meg-számlálhatatlan sürgönyök közül mindenesetre a legérdekesebb és valóban meglepő volt az az üdvözlő távirat, melyet a jubileumot rendező bizottság küldött az egyik teremben lévő küldő-készülékkel az ünnepeltnek, ki egy szomszédos teremben várta az üdvözlés megérkezését. A sürgöny az előbbi teremből kiindulva a transatlantikus kábelén át New-Foundland, New-York, Chicago, San-Francisco, Los Angeles, New-Orleans, Florida, Washington, New-York és New-Foundland állomásokon át két és félpercz alatt körülbelül húszezer angol mértföldnyi, azaz harminczkétezer kilométernyi utat téve meg *Lord Kelvin*hez érkezett, kinek köszönő távirata ugyanazt az utat megfordított irányban futva meg, négy percz után érkezett vissza a rendező-bizottsághoz. Mily érzelmek hatották át őt, kinek ingeniuma lehetővé tette a csodához határos ezen bámulatos közlekedést?

De talán soká időztünk ennél a részletnél; szabadjon az elektromosság és a mágnesség keretébe tartozó eszközei közül még csak futólagosan felemlítenünk az ő abszolút- és az ő quadrans-elektrométerét; az első valamely elektromos mennyiségnek és elektromos feszültségnek mechanikai erővel való mérésére szolgál; az utóbbi kisebb feszültségek pontos meghatározására alkalmas.

Ezekhez csatlakozik az elektromos áramok erősségének, feszültségének, munkavégzésének mérésére szolgáló, *Thomson-Kelvin* által szerkesztett készülékek egész sorozata, melyek eredetileg mind Glasgowban, *Thomson* tudományos tanácsadása, irányítása és felügyelete mellett, *James White* műhelyeiben készültek. Ez a cég, mely kezdetben igen szerényen indult meg, már 1896-ban

teljesen elfoglalt egy igen nagy házat és jóformán kizárólagosan *Thomson*-féle eszközöket készített, melyeknek egyszerű felsorolása már magában véve hosszú sorozatot nyújtana. Ily eszközök példányait minden elektromos telep, minden physikai, chemiai, physiologiai és elektrotechnikai intézet és laboratorium használja.

6. Fontos szolgálatot tett *W. Thomson* a hajózásnak is. A transatlantikus kábelek fektetése bonyolódott és kényes műveleteinél az ő jelenlétele, mint a felelős igazgatók egyikének a jelenlétele, a kábelt fektető hajón szükségesnek látszott; így gyakorlatilag ismerkedett meg a tengeri hajózás néhány eszköze oly tökéletlenségeivel, melyek sürgős orvoslásra szorultak.

Ilyen eszközök voltak a hajó-iránytű és a tengeremélység-mérő.

A hajónak mindig nagy vastömegei a hajó iránytűjére állandóan eltérítőleg hatnak és pedig sokszor igen nagy mértékben; ezt a zavaró hatást alkalmas mágnesek által ellensúlyozni kell; de az addig használatban volt irány-mágnesztűk nehezek és nagyméretűek voltak, miért is a kompenzáló mágneseknek szintén nagyoknak és az iránytűtől jelentékeny távolságban lévőeknek kellett lenniök. Ennek az volt a következménye, hogy az irány-mágnes folytonos, kitartó lengésénél fogva egyrészt az iránymutatás bizonytalan és kényes, másrészt az ellensúlyozás, a hajó mágnességének kompenzálása kényelmetlen lett.

Számtalan szabadalmat vettek már e nehézségek elhárítására és a legkülönbözőbb tengeri iránytűk szerkesztésére; de hiába: ezek mind a mágnesek nagy méreteiben és nehéz voltukban keresték az irányítás állhatatosságának és biztosságának nyitját. Ezekkel szemben *Thomson* itt is alkalmazta a transatlantikus telegrafálásnál oly kitünően bevált elvét: rendkívül könnyűvé tette a kompasz-lapot; tömegét gyűrű alakjában halmozta kerületére és kicsiny, könnyű párhuzamos mágnesztűket erősített e lap aljára, közel középpontjához. Így az ő kompasz-lapja, mely körülbelül huszonöt centiméter átmérőjű, a kerületén lévő aluminiumgyűrűjével, nyolcz kis aczélmágnesével, felfüggesztő selyem szálaival és egyéb részleteivel együtt összesen átlagban csak

tizenöt grammot teszen ki, azaz tizenhétszer könnyebb volt, mint az addig használt legkönnyebb kompasz-lapok. Ekként egyesítette *Thomson* a kompasz forgó szerkezetének könnyűségét merevségével, hosszú lengési időtartamot kölcsönözve neki, a mi épen az irányítás biztosságát és állhatatosságát eredményezte; másrészt a hajó mágnessége hatásának kompenzálása kicsiny mágnesek segélyével könnyen és kényelmesen volt elérhető. Ez a szerkezet csakhamar nagy elterjedésnek örvendett; és bár az angol tengerészeti ministerium, az úgynevezett British Admiralty eleinte tudni sem akart róla, már 1896-ban megállapították, hogy egyetlen egy angol hadihajón sem használtak más hajó-iránytűt, mint a *Thomson*-kompaszt. —

Ugyanígy foglalkozott a tenger-mélységek mérése kérdésével: Addig ugyanis az ily mérések egyszerűen úgy történtek, hogy erős kötélén nehéz ólomsúlyt bocsátottak le a tenger fenekére és a leengedett kötél hossza volt így a tenger keresett mélységével egyenlő. Ez az eljárás, egyrészt a kötél nagy súlyánál és érdes felületénél fogva, másrészt a víz áramlásai zavaró hatásánál fogva kevésbé gyakorlatias volt; ezenkívül, ha valamire való, megbízható mérést kívántak végezni, a hajót a tenger közepén meg kellett állítani, mert különben, ha a hajó óránként még csak hat vagy hét kilométer sebességgel is haladt és a mélység még száz méteren alul is maradt: hat emberre volt szükség, hogy a kivetett súlyt fölhúzzák, s mindezek daczára a mérés eredménye nagyon bizonytalan volt.

Thomson az ő mélységmérő készülékét egészen más elvre alapította; ugyanis a kivetett súly legnagyobb mélységét a rajta lévő oly önjelző szerkezet mutatja, mely e mélységben a víznyomást méri; ezt leolvassák, ha a készülék ismét a hajó fedélzetén van; ehhez járul, hogy annak a fonálynak, melyen e készülék függ, elmés szerkezetű, automatikus felhúzása és legomolyítása egy egyszerű keretben megyen végbe. Az egész készülék legfeljebb tizenöt kilogramm súlyú, e szerint oly könnyű, hogy vékony aczélhúron leereszthető, melynek súlya kétszáz méterenként még egy kilogrammot sem teszen ki, úgy hogy az egész egy hajóinas által kezelhető. De talán legnevezetesebb előnye az, hogy a mélységmérést még akkor is épen oly biztosan lehet végezni, ha a hajó teljes menetben van, sőt, ha óránkénti sebessége húsznál több tengeri

mértföldet, azaz körülbelül harminczhét kilométert teszen ki; ez a tengerjáró hajókra nézve a legfontosabb, mert menetüket e miatt nem kell lassítaniok.

7. Már fent jeleztük, hogy *Thomson* fiatalabb éveiben alig foglalkozott a fénytán körébe tartozó tárgyakkal; ámde ez később teljesen megváltozott; élete utolsó két évtizedét majdnem kizárólagosan ily természetű vizsgálatoknak, kutatásoknak végzésére fordította, melyek tulajdonképen egy nevezetes előadási sorozatának könyv alakjában leendő végleges kiadásának szolgáltak.

Thomson ugyanis élete egyik legnagyobb megtiszteltetésének tekintette azt a felszólítást, melyet az északamerikai baltimorei Johns Hopkins egyetem részéről kapott, hogy ott az 1884-ik év őszén saját tárgyról szabad előadási cyklust tartson. Ennek a felszólításnak engedve, *Thomson* a »British Association for Advancement of Science«-nek ugyanazon év nyarán a canadai Montreal városában tartott gyűlései után, október havában párját ritkító jellegű, sokak véleménye szerint egyszerűen páratlan előadási sorozatot tartott a molekuláris dinamikáról és a fény hullámméletéről. Ez a sorozat azután: *William Thomson's »Baltimore-Lectures on Molecular Dynamics and the Wave Theory of Light«* czímen lett ismeretessé, vagyis inkább, melyet szélesebb szakkörökben szerettek volna közelebből megismerni. Ugyanis, még az 1884-ik év decemberében ezen előadásoknak nem revideált könyvmatos kiadása jelent meg, melyet A. S. *Hathaway* szerkesztett, ki jelenleg az északamerikai köztársaság Indiana nevű államában levő Terre-Haute-ban, az ottani *Rose*-féle műszaki egyetemen a matematika tanára. Ez a rövid, jelentésszerű kiadvány mindenütt csak felelevenítette vagy legalább nagy mértékben fokozta az érdeklődést az aether és a sugárzás jelenségei iránt, a nélkül hogy ezt kielégíthette volna.

Ennek a húsz előadásból álló sorozatnak húsz hallgatója volt; ezek Európából, de főleg Amerika különböző helyeiről jött kész physika-tanárok voltak, kiket *Thomson*, akkori együtt-létük, akkori közös tevékenységük és együttműködésük jellemzésére tréfásan együttthatóknak, *koefficiens*eknek nevezett, mely elnevezés még évtizedekre reá is megmaradt. Az előadásoknak talán egyik legjellemzőbb vonása magának az előadónak készü-

letlenségében állott. Ugyanis amerikai physikus-társai nap-nap után új meg új, főleg a fény selectiv (kiválasztó) elnyelésére vonatkozó kísérleti és tapasztalati eredményeikkel ismertették őt meg, melyek addig előtte nagyrészt ismeretlenek voltak; és így e válogatott hallgatóság szeme előtt az a nevezetes jelenség játszódott le, miképen törekszik a század egyik legnagyobb tudományos szelleme a legújabb tudását a physikai értelmezés saját rendszerébe beleolvasztani, felhasználva kombináló képességének és az analogiáknak egész eleven tárházát. Talán soha sem látott napvilágot physikai tárgyalás és fejtegetés, mely oly eleven és egyszersmind oly merész lett volna; ezek az előadások a továbbiakban a többi kutatóknak e tárgyakra vonatkozó tudományos működését nagy mértékben befolyásolták. A »Baltimore Lectures« az elméleti optikát, melyet sokan egy főleg elvont matematikai egyenletek fejtegetését tartalmazó tannak véltek és vélnek, lényegesen átalakították és physikai meggondolásokon alapuló disciplinává törekedtek tenni, mely meggondolások a közönséges dynamikai felfogásokkal szoros kapcsolatban és velük analogiákban haladtak.

Ezeknek az előadásoknak további jellemzésére jegyezzük meg, hogy az 1896. évi június hó 16-án, *Thomson-Kelvin* tanársága ötvenedik évfordulója ünnepélye második napján, mikor a jubiláns az ő húsz baltimorei »koefficiens«-ének üdvözlő iratára szóval is felelt: nevezetes kijelentést tett. Ő ugyanis ezeket az előadásokat a francia »conférence« szóval jelelte, mely őszерinte és bizonyára minden elfogulatlan ítélő szerint, helyesebben fejezi ki igazi jellegüket, mint az angol »lecture« (előadás) szó. Mert úgy véli, hogy a tanár és hallgatósága közösen dolgozók, társmunkások, koefficiensek, mindegyikük hozzájárulván ahhoz, a mit a mindennapi összejöveleknél végezni lehet. Ezért úgy érzi, hogy a tanárnak tanítványaival való minden egyes összejövele inkább konferencia-jellegű, mint az előadott tanoknak a tanár által mintegy beöntése, melyet a hallgató talán helytelenül értett meg vagy nem jól fogadott be. A skót egyetemeken a konferenciának e francia eredetű eszméjét sikeresen lehetett alkalmazni. Úgy gondolom, így folytatja, nálunk a tanár bármely hallgatósága előtt hozzászókött az élőszóval való kérdéshez és még gyakrabban, úgy reménylem, az eszmecseréhez; a tanár ugyanis észre-

veszi, mennyiben követi vagy mennyiben nem követi a hallgató az előadását; és a hallgató, mutatva azt, a mit tud és azt a mit nem tud, segítse így a tanárt igazi kötelessége teljesítésében. Végre, megköszönve e baltimorei koefficiseinek üdvözlését, hozzáteszi, hogy ők nagyon használtak neki az ő saját buzgó és szívós törekvésében — bár ez sikertelen, de mégis merész törekvés volt, — ugyanis felfedezni valami biztosat, véglegeset és világosat az aethernek, a fénynek és a kristályoknak igazi, benső természetéről.

Thomson-Kelvin maga is, ezeknek az előadásoknak tárgyával, tartalmuk megváltoztatásával, javításával és kiegészítésével az 1884-ik évtől kezdve, húsz évig foglalkozott; úgy látszik, tisztán tudományos munkája e két évtized alatt főleg ezeknek az előadásoknak végleges alakban való kiadására irányult, mely munka közben szeme előtt felmerültek mind azok a nagy nehézségek, melyek a modern fényelméletben és az általános aether-elméletben az utolsó évtizedekben felszínre kerültek; ezeket alább a szerző saját szavaival idézzük. Csak 1904-ben készült el ez előadásai kiadásával, melyek most, számos utólagos pótlással és tizenkét függelékkel, egy több mint hétszáz negyedrért oldalt kitevő kötetet töltenek meg.

Ennek előszavában *Lord Kelvin* ezeknek az előadásainak tárgyát és célzatát pontosan és pedig következőleg jelöli ki:

»Tárgyául választottam a fény hullámelméletét, inkább avval a célzattal, hogy hiányait hangsúlyozzam, mint avval a szándékkal, hogy a fiatalabb hallgatóknak bemutassam azt a csodálatos sikert, melylyel e szép elmélet mindazt megmagyarázta, a mit a fényről *A. Fresnel* és *Th. Young* előtti időkben tudtak s melylyel ez az elmélet az új ismeretek egész özönét eredményezte, mely a physikai tudomány egész birodalmát fényesen gazdagította. Hallgatóim a physikai tudományokban társtanáraink voltak, és kezdettől fogva éreztem, hogy összefüveteleink tulajdonképpen koefficienseknek konferenciái voltak, inkább avval a törekvéssel, hogy a tudomány haladását előmozdítsuk, mint avval a szándékkal, hogy én tanártársaimat tanítsam. Teljes szabadsággal beszéltem, és soha legkisebb aggodalmam sem volt az iránt, hogy aláásom az aetherbe és fényt-adó hullámaiba vetett teljes hitüket; én beszélhettem előttük többek között a mi mathemati-

kánk tökéletlenségeiről, valamint hiányosságairól, és azokról a felette nagy nehézségekről, melyekkel jár, a ponderábilis anyag atomjai között az aether számára alkalmas működési teret, hatáskört találni. Mindnyájan éreztük, hogy nehézségekkel szálltunk szembe és hogy ezeket nem kerülhetjük ki és belőlük nem bontakozhatunk ki; hogy ezek fennállását megállapítottuk *avval a reménynyel, hogy őket megfejtjük, ha ez lehetséges*, de minden eshetőségre avval a határozott bizodalommal, hogy minden nehézség számára létezik egy magyarázat, bár nekünk nem fog soha sem sikerülni, hogy ezt megtaláljuk. «Jelzi a továbbiakban, hogy ő most, ugyanis 1904-ben, a húsz évvel előbb jelzett nehézségek alapjára talált. Úgy vélekedik, hogy a fény-aether jelenségeinek általánosabb tartományában minden dolog, mely nem mágnességi természetű, megmagyarázható a nélkül, hogy a szilárd-rugalmassági elméleten túl kellene mennünk; de nem magyarázható ezen az úton semmiféle mágnességi dolog. »Az úgynevezett elektromágnességi fényelmélet eddig még nem segített bennünket: de teljesen előttünk van az az óriási feladat, hogy találjunk az aether, a ponderábilis anyag és az elektromosság számára oly általános jellegű, mindent felölelő dynamikát, mely magában foglalná az elektrosztatikai erőt, a magnetosztatikai erőt, az elektromágnességet, az elektrochemiát és a fény hullámelméletét.»

Messze vezetne, ha e kötet tartalma részletezésére reátérnénk: telve van ez újabb és legújabb vizsgálati anyaggal; és kétségtelen, hogy általa a fényjelenségek physikai alapjainak vizsgálatai sokirányú új táplálékot és impulsust fognak nyerni.

V.

Daczára előrehaladott korának, sem tudományától, sem szeretett alma mater-étől nem akart megválni. Így Thomson, az 1891-ik évben tartott egy tanártestületi ülésen mondotta: »Én a glasgowi egyetemnek a jelen napig ötvenöt éven át voltam tanulója és reménylem, hogy élethossziglan fogok ezen egyetem studense maradhatni.« Mikor 1899-ben tanári állásáról lemondott, nem szakította meg egyetemével való összeköttetését, hanem kérte az egyetemi tanácsot, hogy őt úgynevezett buvár-tanulónak

(research-student-nek) nevezze ki. Ilyformán neve élete végeig megmaradt ezen egyetem lajstromán és azok sorozatában, kik feljogosítva voltak, a physikai laboratoriumban tudományos vizsgálatokat végezni. Sőt, 1904-től kezdve haláláig, ezen egyetemnek köz-tisztületben álló feje, kanczellárja volt.

Még utolsó életéveiben is foglalkozott tudományos vizsgálódásokkal; gondolatai mindig visszaszálltak az anyagi dolgok keletkezése és rendeltetése rejtélyeinek kipuhatólása problémáira. Utolsó heteiben sokat elmélkedett Földünk messze multja története felett; és miként hátrahagyott iratai kiadásában olvasható leszen, világossággal és bizonyító erővel következtetett a tengerek és a szárazföldek régi korára, jelezve, hogy ez visszanyúlhat azokra az időkre, mikor a Hold Földünktől elszakadt.

A »British Association for Advancement of Science«-nek 1907-ik évi augusztus havában tartott összejövételein még tevékenyen vett részt és általában véve feltűnt az az elevenisége és elmeélessége, melyet a tudományos kérdések megvitatása körül mutatott, daczára annak, hogy akkor már betöltötte nyolczvan-harmadik életévét. De nem lehetne azt állítani, hogy e korban szeme nem homályosult kissé el és hogy testi ereje nem csökkent némileg; de szellemi képességeinek teljes birtokában maradt utolsó perczéig.

Egész szervezete azonban egy már kiélt élet közelgő befejezését jelezte; s mikor a Glasgow közelségében lévő Largs helységhez tartozó *Netherhall* nevű kedvencz nyaralójában kísérletek végzésével volt elfoglalva, ennek őszi időben hűvös folyosóján meghült és ez a csekély alkalmi ok elegendő volt reá, hogy szervezetét végzetes feloszlása felé terelje, mely 1907. évi deczember hó 17-én következett be.

VI.

Hiányos volna *Thomson-Kelvin*-ről szóló ez az egyszerű megemlékezésünk, ha legalább röviden nem tennénk róla mint emberről is említést.

Személyiségének kedves, szelíd, megnyerő modora mindenkinek, ki vele érintkezett, azonnal feltűnt; sem szellemi fölényét,

sem anyagi nagy bírását nem érezte a vele társalgóval, sőt ellenkezőleg, minden álmegalázkodás vagy túlszerénység nélkül mindenkiel úgy beszélt, mintha vele egyenlő szinten volna. E kedves sajátságát minden ismerőse tapasztalta, úgy hogy a közönséges nemzeti korlátozások reá nem igen voltak alkalmazhatók; tisztelték és becsülték őt a világon mindenütt, ahol a tudományos cselekedeteket értékelni tudják.

Igy hosszú időn át tudományában kimagasló, páratlan nemzetközi állást foglalt el, mint a saját korabeli physikusok nagyra becsült feje. A hol ő nem teremthetett új tudományt, ott folyton inspirált új fölfedezést; mindenkor, mindenki által hozzáférhető lévén, mások munkái iránt is folyton élénk érdeklődést mutatott; mindig hajlandó volt tanulni, s minthogy szellemi képességei egészen élete végeig jóformán érintetlenül maradtak, az angol nyelvű világban ő több mint egy fél évszázadon át saját tudományában a legnagyobb gyakorlati és tudományos befolyást gyakorolta; míg ezen időszak második részében, különösen a német és francia physikusok közvetítése folytán, tudományának és alkalmazásainak elismerése nemzetközivé lett.

De ezen hosszú pályáján egyetlen egy eset sem fordult elő, melyben ő a maga részére, valamely szellemi cselekménye érdekében, prioritást követelt vagy állított volna; sőt inkább az volt a szokása, hogy mutassa, mennyit tanult kollégáitól és mennyit szándékozik még tőlük tanulni.

Várható volt ezek után, hogy a tudományos érintkezés tekintetében annyira kifogástalan férfiúnak egész jelleme csak összehangzásban lehetett értelme, szelleme magas színvonalú megnyilatkozásaival. Az életben kevés embernek a befolyása olyan, hogy csak arra a hatásra szorítkoznék, melyet értelmisége gyakorol; mindig sokkal jelentékenyebb az a hatása, melyet jelleme létesít; így *Thomson-Kelvin* élő példája, mint működő, oktató tanáré, mint a tudományos világ egyik vezetője igen mélyre menő befolyást mutatott fel. Az igazság megállapítása tárgyában és új igazságok felderítése iránt mindig kifejtett buzgó odaadása tanítványaiban sarkalta ugyanezt a lelkesedést és sokaknak a működését irányította.

Helyesen jegyzi meg egyik, már említett méltatója, *Fitzgerald*, hogy bármily nagy, de csak értelmi győzelemnél nagyobb

áldás az emberiségre nézve az, ha szellemi vezetői, kik követőiket értelmi kiválóságuknál fogva irányítják, egyszersmind oly vezetők, kiknek magas az erkölcsi felfogásuk; és ilyen volt *Thomson-Kelvin* is, kinek életeszményei egyszersmind a vele érintkezőknek az erkölcsi felfogását is magasra emelték. A mindennapi életben is törhetetlen híve lévén az igazságnak, minden cselekedetében őszinte volt; rokonszenvezett mindazokkal, kik útjába kerültek, és a lehetőség szerint segített rajtuk, ha szükségesnek mutatkozott. Nyílt és elfogulatlan a mások feletti ítélkezésében, gondos és szerető, ilyen volt a jelleme, melynél fogva tanítványai épen oly annyira szerették és tisztelték, mint megcsodálták; míg tanártársai, szélesebb körű szaktársai, továbbá azok a tudományos társulatok és testületek, melyeknek elnöke vagy tagja volt, a legőszintébb nagyrabecsüléssel és büszkeséggel tekintettek reá.¹⁾

Thomson-Kelvin eszményeit a sok alkalommal elmondott beszédeiből, főleg azonban cselekményeiből ismerhetjük meg. Ha kérdezzük, mi az ő eszménye oly kincsről, melynek értékét szóval még közelítőleg sem lehet kifejezni, a felelete ez: »jóindulat, kedvesség, barátság, rokonérzület, buzdítás a további munkára.« Mi a boldogság ideális feltétele? »Barátaid között élj.« Kik azok, kik megtiszteltetést érdemelnek? »Azok, kik életüket fáradságok és veszélyek között folytatják, harczolva hazájukért, vagy küzdve, hogy a népességnek jót tegyenek, vagy önként dolgoznak népük

¹⁾ Mindazonáltal nem hagyhatjuk említés nélkül azt a sajátos tulajdonságát, hogy az igazság felkeresésében, munkái végzésében senki által nem zavartatta magát. Kis jegyzőkönyvét mindenüvé magával vitte s bárhol is, bármily környezetben is, ha felvillant egy neki feljegyzésre érdemesnek látszó gondolata, ezt azonnal rögzítette. Így említi *Helmholtz*, hogy egy ízben *Thomson* meghívására, nagyobb társasággal együtt, ennek yachtján tengeri kirándulásban vett részt: egyszerre csak fölkelt *Thomson*, ott hagyta az összes vendégeit, hogy a hajó egy zugában serényen végezessen bejegyzéseket kis könyvecskéjébe. Hasonlót e sorok írója is tapasztalt, mikor 1896. évi június hó 16-án Lord *Kelvin* többekkel együtt őt is délután 1½ órai luncheon-ra hívta meg házához. A vendégek pontosan, kevéssel a jelzett idő előtt jelentek meg; Lady *Kelvin* fogadta őket és férje szobájába vezette, ki ott íróasztala mellett nyugodtan tovább dolgozott és vendégeiről tudomást sem vett. De a mint a fal óra a félkettőt ütötte: abba hagyta munkáját, felkelt, szívélyesen üdvözölt bennünket és fesztelen, kellemes társalgást kezdett.

közhőléteért. Jogosan érzünk hálát azok iránt, kik munkájuk természete szerint kötelességük iránt önzetlen odaadást tanúsítanak. De bizonyára mindazok is megérdemlik hálánkat, kik lelkesen és sikerrel dolgoznak az emberiség jóléteért, még akkor is, ha ezek oly csodálatosan vannak teremtvé, hogy végrehajtva eszményi törekvéseiket, és jót téve másokkal, maguk is élénk élvezetet találnak munkájukban, mely így kétszeresen van megáldva: áldva azt, a ki ad és azt, ha ki elfogad.«

Igy lett ő részese oly tudományos pályának, mely csak igen ritkán, csak az áldott szellemeknek és ilyeneknek is csak rendkívül kedvező külső körülmények között juthat osztályrészül; egy szerencsés sors egészséges testi foglalatot adott rendkívüli szellemi képességeinek és ő céltudatosan edzé mind a kettőt, ezeket nemcsak a tiszta tudományos oktatás és buvárkodás, hanem az emberi közművelődés gyakorlati céljai szolgálatába is helyezte és evvel épen úgy a legnagyobb tudósok legelső sorában, valamint az emberiség igazi jóltevői sorában is minden időre foglalt helyet.

Mert valóban szelleme nagyszerű és hasznos eszmékkel gazdagított bennünket, úgy az elmúlt időkre, mint a jövőre nézve, úgy a mérhetetlen nagy, mint a mérhetetlen kicsiny dolgokban. Előmozdította a közművelődést, hozzájárulván a mindent átható aethernek hasznosításához, lehetővé téve a természeti erők számos megnyilatkozásának mennyiségi meghatározását, tanítva bennünket, hogyan kelljen a közlekedés jelenkori idegeit a tengerek mélységébe fektetni és az emberiség világforgalma szükségleteire felhasználni. De mindenek felett élő példájával mutatta meg az emberi élet igazi, nemes eszményét; hozzájárult az emberiség egyesítéséhez, közelebb hozta a világ népeit az egész emberiség szövetségé eszméjéhez.

Ily sikerdús élet az elismerés külső jeleinek egész özönét árasztotta a *Thomson-Kelvin* névre; teljes felsorolásuk jóformán lehetetlen; fent már kiemeltünk közülük néhányat; itt még csak azt jegyezzük meg, hogy tudományos férfiú által elérhető megtiszteltetés nem létezett, melyet el nem nyert volna, de volt számos oly megtiszteltetése is, melyben őelőtte tudós még nem részesült.

Ekként ő, mint a ki hosszú pályáját zajtalanul, de annál fényesebben, mint igazi szellemi hős futotta végig, mint a ki

tudományos, anyagi és erkölcsi tekintetben mindent, a mit mulandó ember korlátolt eszközeivel a fenforgó mindenkori viszonyok között alkotni és elérni képes, létesített és elért, mint a ki mindazokat az elismeréseket aratta, melyek tudós-
nak juthatnak osztályrészül; szóval, mint a ki minden tekintet-
ben eredménydús életét leélve, ennek végéhez jut: így szállott
ő sírba, mely földi maradványait zárhatja csak be, míg szelleme
alkotásai minden időre fognak kihatni az emberiség életében.

VII.

Szabadjon még röviden megemlékeznem annak a megható
végtisztességnek külső formáiról, melyek között nagy fiát örök
nyugalomra kísérte a brit nemzet.

Mielőtt hamvait Skóciából Londonba szállították, 1907-ik évi
december hó 22-én délután, egyidejűleg a volt nyári tartózkodó
helyén Largsban, és a glasgowi egyetemnek *Bute*-hallnak neve-
zett legnagyobb termében, aulájában úgynevezett megemlékezési
isteni tiszteletet tartottak, melyek szokatlanul nagy részvétel
mellett folytak le.

A tulajdonképeni temetés a következő napon, december
23-án, Londonban egészen kivételes ünnepélyességgel ment végbe.
Az angol király, a királyi herczegek képviseltették magukat; az
európai, az amerikai és az ázsiai nagyhatalmak nagykövetei vagy
ezek helyettesei, a brit birodalom és a külföldi tudományos világ
megszámlálhatatlan képviselői képezték a család tagjain kívül
a hagyományos szertartás szabályai szerint rendezett gyász-
menetet, mely megható komoly ünnepélyességével jelezte a
veszteség nagyságát.

Thomson-Kelvin hamvait a *Westminster-Abbey*-ba vitték,
hogy a hozzá hasonló és méltó szellemóriások földi marad-
ványai közepette helyeztessenek el. Ez apátsági épület vezető-
ségének csak elismerést érdemlő intézkedése folytán, a híres
Royal Society volt elnöke, Lord *Kelvin* végleges nyughelyet talált
az őt két évszázaddal e tisztségében megelőzőtt nagy honfitársa, a
halhatatlan *Sir Isaac Newton* oldala mellett.

A források, melyekből ezen emlékbeszéd megszerkesztéséhez szüksé-
ges anyagot merítettem, főleg a következők:

1. *Sir William Thomson, Lord Kelvin* művei; különösen pedig: Reprint of Papers on Electrostatics and Magnetism, London, 1872; második kiadás 1883. — Mathematical and Physical Papers; I., II., III. kötet Cambridge 1882, 1884, 1890.; továbbá: Baltimore Lectures on Molecular Dynamics and the Wave Theory of Light, (authoritative edition.) London 1904. — Popular Lectures and Addresses (Constitution of Matter. Geology and General Physics. On Navigation.) Három kötet. London, 1889-től kezdve; ezenkívül:

W. Thomson and P. G. Tait: Treatise on Natural Philosophy. Első kiadása Cambridge 1867.; második kiadása két részben Cambridge 1879. és 1883.; valamint első kiadásának *G. Wertheim* által elkészített, *H. Helmholtz* által átvizsgált német fordítása két részének előszavai, melyek *Helmholtz*-tól származnak, Braunschweig, 1871. és 1874.

2. *Leo Königsberger*: *Hermann von Helmholtz*. Három kötet, Braunschweig, 1902., 1903.

3. *George F. Fitzgerald*: *Lord Kelvin*, Professor of Natural Philosophy in the University of Glasgow 1846—1899. With an Essay on his Scientific Work. And an Account of the Celebrations on the Occasion of *Lord Kelvin*'s Jubilee as a Professor. Két arcképpel; az egyik mutatja *Thomson* huszonkétéves korában, mikor a glasgowi egyetemhez a physika tanárává nevezték ki; a másik *Lord Kelvin* hetvennégyéves korában, egy évvel előbb, mielőtt tanárságából nyugalmába vonult. Glasgow, 1899.

4. The Glasgow Herald, Monday, June 15, 1896.

5. Proceedings of the Royal Society. Series A. Vol. 81. Appendix. No. A 543. Obituary Notices of Fellows deceased: *Lord Kelvin*; III—LXXVI. lap. Harrison & Sons, London, June 1908. Három arcképpel, mutatva *Thomson* harminczegy és ötvenhárom éves korában és *Lord Kelvin* nyolczvanhárom éves korában, a mindenkori saját nevelőírása lenyomatával ellátva.

Ezen terjedelmes, ismertető megemlékezés szerzője *J. L.* kezdőbetűkkel írja alá közleményét; nem vélek tévedni, ha állítom, hogy e szerző *Joseph Larmor*, jelenleg Cambridgeben Lucasian Professor of Mathematics.

6. Souvenir of *Lord Kelvin*'s Jubilee 1896. Twenty six specially taken Photographs, artistically mounted in Album form. *H. Lockhart Field*, Glasgow, 1896.

7. Nature, a weekly illustrated Journal of Science: September 7, 1876.; December 26, 1907; January 2, and 16, 1908.

8. Szabadjon végre itt is, miként a szöveg elején, a 2. lapon tettem, személyes érintkezéseimre hivatkoznom; ilyenekre alkalmam volt az 1882. és 1884. években Párisban megtartott nemzetközi elektromossági kongresszusokon, de különösen az 1896. évi június hó 15., 16., 17-ik napjain *Glasgow*-ban, *Thomson-Kelvin*-nek egyetemi tanársága ötvenedik évfordulója alkalmával rendezett nagyszabású ünnepségeken; ezen ünnepnapok minden résztvevőnek egyik legkellemesebb, *felejthetetlen emléket* képezik.

For the Address which I have had the honour to receive from the Academy of Sciences Buda-Pest, through Professor Fröhlich on the occasion of the Jubilee of my Professorship of Natural Philosophy in the University of Glasgow, I desire to express my warmest thanks. I value very highly the great honour which it has conferred on me. The friendly appreciation of my scientific work contained in the Address is most gratifying.

I feel deeply touched by the great kindness to myself, and the good wishes for my welfare, of which it gives expression.

Kelvin July 6/96

Glasgow, egyetem.

A Budapesti Tudományos Akadémiának Fröhlich tanár által hozzám juttatott azon üdvözlő átíratáért, melylyel a glasgowi egyetem természettani tanszékére történt kinevezésem ötvenedik évfordulója megünneplése alkalmával megtisztelt, legmelegebb köszönetemet kívánom kifejezni. Igen nagyra becsülöm azt a magasfokú megtiszteltetést, melyben ezáltal részesültem. Tudományos munkásságom jószágos értékelése, melyet az üdvözlő irat tartalmaz, legnagyobb mértékben megörvendeztet.

Az irántam tanúsított jóindulat és a további jólétem iránt kifejezett jó kívánságok mélyen meghatottak.

Kelvin.

1896. évi július hó 6-án.

(A levél eredetijét a M. T. Akadémia könyvtára őrzi.)

V. kötet.	I. Fábián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczi József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

VI. kötet.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Ózobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszwald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Mattekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. kötet.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendlála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacskovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. kötet.	I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Bárány <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. kötet.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérfataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >

IX. kötet.	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L. r. tagtól</i> ...	—	kor. 60 fill.
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	1	> 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i>	—	> 60 >
X. kötet.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály r. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz r. tagtól</i> ...	1	> — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos r. tagtól</i> ...	—	> 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	1	> — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	X. Szilágyi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól</i> ...	1	> — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly r. tagtól</i> ...	1	> — >
	XII. Gr. Andrásy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla t. tagtól</i>	—	> 30 >
XI. kötet.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János l. tagtól</i> ...	1	> 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknoi Vilmos r. tagtól</i> ...	2	> — >
	V. Laufenaucr Károly l. tagról. <i>Kétly Károly l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	VII. Hollósy Jusztinián l. tagról. <i>Fehér Ipoly t. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	—	> 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Mór l. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	1	> — >
XII. kötet.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor r. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla r. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	VII. Kronos Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád l. tagtól</i> ...	—	> 45 >
XIII. kötet.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző r. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	III. Staub Mór l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	IV. Gróf Kuun Géza tisz. és ig. tagról. <i>Goldziher J. r. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M. r. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	VI. Hoffer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő lev. tagtól</i> ...	1	> — >
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortvay Tivadar r. tagtól</i> ...	1	> — >
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos r. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortvay Tivadar r. tagtól</i> ...	1	> 20 >
	XI. Schmidt Sándor l. tagról. <i>Schafarzik Ferencz l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	XII. Hegedüs Sándor r. tagról. <i>Nagy Ferencz r. tagtól</i> ...	—	> 80 >
XIV. kötet.	I. Bubics Zsigmond t. tagról. <i>Ortvay Tivadar r. tagtól</i> ...	1	> 20 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIV. KÖTET. — 3. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
FALK MIKSA

LEV. TAG FELETT

GAAL JENŐ

R. TAGTÓL

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1909. február 22-iki ülésén.)

ARCZKÉPPEL

Ára 40 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1909.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADEMIA ELHUNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól — kor. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ... — > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ... — > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ... — > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól ... — > 60 >
	VI. Asbóth János lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól — > 20 >
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ... — > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ... — > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ... — > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól — > 20 >
II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól — > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól — > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ... — > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól — > 80 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ... — > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ... — > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ... — > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynold Lajos</i> igazg. és t. tagtól — > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól — > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ... — > 20 >
III. KÖTET.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ... — > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól — > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ... — > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ... — > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ... — > 20 >
	VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól — > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól — > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ... — > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ... — > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól — > 40 >
IV. KÖTET.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ... — > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ... — > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ... — > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól — > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól — > 20 >
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ... — > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ... — > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ... — > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ... — > 20 >
	X. Korizmics László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ... — > 20 >

F. Falkheim

FALK MIKSA LEV. TAG EMLÉKEZETE.

GAAL JENŐ rendes tag.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1909. febr. 22-iki ülésén.)

Külföldi utaimról haza térve, gyakran tapasztaltam, hogy részint a tájaknak, melyeken azok utoljára átvezettek, unalmas volta és kietlensége, részint a saját telültségünk folytán itthon még egyideig az utazásnak túlnyomólag csak kellemetlenségeit és fáradalmaikat érezzük. Lassanként azonban ezeket elfeledvén, mindinkább a látott nagyszerűségek és kellemes benyomások emléke emelkedik ki s végre az úti élmények képe egy állandóan becses visszaemlékezésben rögződik meg. Sok tekintetben hasonló módon domborodik ki előttünk a kiváló emberek életpályájának képe is, különösen akkor, ha azt, a ki életének delén, vagy talán még őszen is erős, befolyásos és hatalmas volt, testben, lélekben megtörve, vagy legalább természetes módon hanyatlott állapotban, befolyás és hatalom nélkül, a rajta napirendre tért társadalom által többé kevésbé mellőzöttek láttuk évekig magunk között. Ha tiszteltük is őt, de az iránta önkéntelenül érzett sajnálat nagyrabecsülésünket vele szemben nem kis részben elhomályosította. Így vagyunk alkotva s az eszmék és érzelmek ez alakulásán nem sokat változtat annak meggondolása sem, hogy hiszen szervezetünket a legtermészetesebb életmód is elhasználja, és hogy annak a nagy környezetnek, a mely közepén élünk és működünk, az események folytán beállott reánk kedvezőtlen alakulása oly ellenállhatatlan befolyást gyakorol, mely a leghatalmasabbak társadalmi állását is könnyen felforgatja.

Ezek a gondolatok talán soha sem jelentkeztek nálam oly határozottan, mint midőn az Akadémia megtisztelő felhívása folytán azzal kezdtem foglalkozni, hogy hazánk egyik elsőrendű publicistájának és kétségtől legnagyobbnak hírlapírójának emlékeztet, hozzá, továbbá e helyhez tőlem telhetőleg méltóan s a mi ebben már bennfoglaltatik, a valóságnak megfelelően domborítsam ki.

S ha igaza van Akadémiánk nagy Alapítójának, hogy »élők közt nincsen igazság«, a valóságnak az is megfelel, hogy az elhunytaknak teljes igazságot csak egy későbbi nemzedék képes szolgáltatni. Ezért annak, a ki egy oly lét felett kénytelen ítéletet mondani, melynek java része a közélet küzdelmeinek porondján folyt le, nagyon óvatosnak kell lenni és illik megvizsgálnia magát, hogy mindenféle viszonyainál fogva az igazságot megközelítő módon képes-e tisztében eljárni?

Részemről a szóban forgó megbízatás teljesítésére azért vállalkoztam, mivel úgy érzem, hogy, habár három évtizedig működtem a közélet egyik vagy másik terén Falk Miksával együtt, sine ira et studio beszélhetek róla. Soha sem voltunk egy politikai párton. Továbbá soha sem voltam abban a helyzetben, hogy ő engem támogathatott, vagy lekötelezhetett volna. Sőt bátran merem állítani, hogy egyéni jóakarata is csak akkor fordult felém, midőn annak már nem igen vehettem hasznát. Ellenben kora ifjúságom óta igen gyakran volt módom és alkalmam szellemi erejét, bámulatos hírlapírói ügyességét s odaadó buzgalmát magasabbrendű kötelességeinek teljesítése közben is csodálni. Midőn pártküzdelmeink során és után közelebb vitt hozzá a sors, akkor szintén azt tapasztaltam, hogy ő nem vesztett annyit, mint a híres emberek szoktak veszíteni, ha színről színre megismerjük őket.

Szóval úgy érzem, hogy bírok az elfogulatlanságnak mind a két ellentétes irányban azzal a mértékével és annyi erkölcsi bátorsággal, mely nélkül az ő méltatásának igen érdekes, de éppen nem egyszerű és könnyű feladatát el kellett volna hárítani magamtól.

Midőn egy hosszú, csaknem az emberi lét határáig terjedt munkás és változandóságokban sem szegény élet folyását kell vázolnom, egyúttal fordulatainak háttereiről, a magyar közélet

korunkban legválságosabb alakulatairól és az azok által teremtetett helyzetekről sem szabad koronként egészen megfélekezni. Ennek elmulasztása esetén lehetetlen volna őt kellően méltatni.

Már eszmélő ifjúsága hazánk és nemzetünk megújulásának legmozgalmasabb évtizedére, a mult század negyvenes éveire esett. Pesten 1828. évi október 7-ikén született. Atyja jómódú kereskedő volt, azonban egy üzletbarátjának és rokonának könnyelműsége folytán már a Miksa gyermekévei alatt tönkrement. Az élénk fiú gondtalan boldogsága nem sokáig tartott, mert az élet terhe korán szakadt rá. 1903-ban megjelent kor- és jellemrajzainak szép gyűjteménye, melyhez előszót Magyarország mostani miniszterelnöke írt, valósággal az ő életküzdelmait híven visszatükröző emlékiratok jellegével bírnak. Azokból igen sokról értesülhetünk, a mi lelki világának kialakulására és életpályája főbb mozzanataira vonatkozik.

Említett munkájának »A pálya kezdetén« című első fejezetében 1888-ban ezt írja : »Félig gyermek voltam, mikor irkálni kezdtem és így félszázadon túl terjed a nyilvánosság előtti működésem. A közönség tudja tehát, mennyit dolgoztam ezen idő alatt ; de szeretném, ha megtudná azt is, mily sanyarú körülmények közt kellett, főleg eleinte, dolgoznom ; mily rögs volt írói pályám kezdete s mennyi nehézségen és nélkülözésen keresztül kellett magamat felküzdenem a fölszínre.«

Atyját jeles eszű és irodalmilag is művelt férfiúnak mutatja be. Alig mult öt éves, midőn ez őt az első elemi iskolai osztályba küldte. Akkor még igen vagyonos embernek volt mondható. A nála idősb iskolás fiúk e fiatal osztálytársukat tréfáik cél-táblájának választották ki. Egy reggel örömujjongva tódultak feléje és rákiáltottak : »Tudod-e, hogy atyád megbukott?!« Alig várta, hogy otthon édes atyjához e hír valósága iránt kérdést intézzon. Szépen írja le ezt a jelenetet. Midőn atyja a rosszra fordúlt helyzetről felvilágosította, magához vonván s megcsókolván elsőszülött fiát, reszkető hangon mondta neki : »Soha se bánd, édes fiam, csak te tanulj szorgalmasan ; nem lesz semmi baj.«

Családjára ezután a sanyarú nélkülözés éveinek egész sora következett. Már tizenhárom éves korában kénytelen naponkint órákat adni havi két pengő forintért. Három ily órája lévén,

hat forint havi jövedelme volt és ezzel gazdag embernek képzelte magát. Hogy ilyen dolgait elvégezve, mégis haladhasson, minden nap éjjéligen kellett tanulnia. Atyja rendesen mellette virrasztott. Ily örömvirágokat hozott számára az élet tavasza.

Néhány év múlva Glückswerth Mihály nevű tekintélyes pesti választópolgárnak, a ki egy szót sem tudott magyarul, Kossuth Lajos »Pesti Hírlap«-ját olvassa egyre folyékonyabban — németül, míg végre ebbe a gyors fordításba tökéletesen belegyakorolja magát. Ez a foglalkozása vitte rá őt, hogy koronkint egy-egy magyar költemény németre fordításával is tegyen kísérletet. Így lett az első Petőfi-fordítóvá nemcsak nálunk, de általában is.

Ezen fordítások révén jutott ahhoz, hogy az egyik pesti német hírlap a megjelent magyar könyvekről néha ismertetésekert hozott tőle. A másik német lap szerkesztője csakhamar arra szólította fel, hogy a Nemzeti Színház előadásairól kritikákat írjon havi tíz forintért. Maga utóbb e bírálatairól nem sokat tartott, de azok szerezték meg a jóval idősebb Szigligeti Ede, majd a báró Eötvös József és a Szalay László jóakaró korai ismeretségét, később barátságát neki. Már gymnasista korában az egyetemre jár, a hol Lemouton tanártól francziául és angolul tanul. Nemsokára elvállalja egy franczia-magyar-német szótár nyomdából kikerülő íveinek pontos javítását, a mivel szemeit nagyon megerőlteti, de valamit szerez. Ily rendkívül megerőltető munkával sikerült anyagi helyzetét némileg mégis tűrhetőbbé tennie. De becsvágását persze mindez nem elégítette ki. Ő más irányban óhajtott volna haladni: magyar író kívánt lenni.

A nemzeti megújulás e korszakában egy szepesmegyei német eredetű, de lelkes magyar érzelmű evangélikus tanár, Teichengraber-Tavasy egy kis magyar önképző kört alakított. Ennek Falk Miksa is tagjává lett. E »magyar egyesület«-nek köszönhetette, hogy gymnasiumi bizonyítványában a hazai nyelvből jó osztályzatot kapott, melyhez még ez a megjegyzés volt toldva: »Societatis linguam et literaturam hungaricam colentis membrum primum.«

Az ott szerzett gyakorlat bátorította őt arra, hogy a Vahot Imre »Divatlap«-jába egy kis dolgozatát beküldje. Tőle azonban udvarias, hanem elutasító választ kapott, melynek értelme az

volt, hogy tanuljon tovább szorgalmasan, de az irodalmat ne bántsa, mert íráságra semmi tehetsége sincs. Ez azonban őt nem kedvetleníté el, hanem a »Honderű«-be, majd az »Életképek«-be Súlyom álnév alatt előbb fordításokat, majd később apró eredeti dolgozatokat küldött be, melyek ott meg is jelentek.

Köztudomású dolog, hogy a Hugó Károly írói név alatt ismeretes dr. Bernstein hóbortos hasonszenvi orvos három németül írt színdarabját fordította magyarra s részben azokat úgy átjavította, hogy a nemzeti színpadon is előadhatókká lettek. Idézett dolgozatában Falk igen szemléltető módon adja elő ebbeli tevékenységét és annak sikereit. Később báró Josika Miklós »Zrinyi a költő« című regényét fordítja németre.

Kerek száz forint megtakarított irodalmi tiszteletdíjjal ment fel atyja kívánatára már mint a bölcsészet tudora 1847-ben Bécsbe, hogy ott műegyetemi hallgató legyen. De a száz forinton kívül, leszámítva a Saphirhoz szóló ajánló levelet, melynek azonban nem sok hasznát vette, semmi egyebe nem lévén, pénzcskéből igen szűken telt mindenre egyideig, azután pedig éppen semmije sem maradt a megélhetéshez. Egy szerencsés véletlen, vagy inkább már akkor szembeötlően megnyilatkozott írói nagy képessége utat tört számára. Pestről ismerős énekes barátjának biztatására cikket küldött be az egyik szabadabb szellemű és elterjedt bécsi laphoz. Alig merte erre a lépésre a húsz éves fiatal ember elhatározni magát. De az annyira bevált, hogy régibb viszonyaihoz képest fényes keresethez és állandónak ígérkező álláshoz jutott. Ezt a lapot ugyan éppen szabadabb szelleme miatt nemsokára be kellett szüntetni, de melléklapja, a »Wanderer«, megmaradt és jelentékeny újsággá nőtte ki magát. Annak lett belmunkatársa és az is maradt, a meddig csak Bécsben volt hirlapíró és 1850 óta az osztrák takarékpénztár titkára. Ugyanakkor nyílt meg a magyar hirlapírói pálya is előtte. Kezdeté inkább fordításokból állott. Maga Falk írta meg, hogy ennek további folyása miként alakult.

A világsi fegyverletétel után az egész országban síri csend uralkodott, mely végre a korlátlan hatalom akkori kezelőit is megfélemlíté. A konservatívek voltak az elsők, a kik életjelt mertek adni. Elhatározták, hogy lapot adnak ki, melynek »Figyelő« volt a neve és szerkesztését Vida Károly vállalta el.

Falkot is felkérte munkatársnak. Az ő álláspontja ugyan más volt, mint a lapé, de az adott helyzetben öröndetesnek tartván, hogy a magyar politikai élet, hacsak a sajtóterén is, újból ébredezni kezd, annak czikkekkkel való támogatására készséggel vállalkozott.

A konservativek az 1847-dik évi törvényes állapotokhoz fűződő új egyezményre akartak volna lépni a koronával. Gróf Széchenyi Istvánnak ekkortájt szintén ez volt a véleménye, és valamivel később kérdést intézett Falkhoz, hogy nem volna-e hajlandó egy oly röpirat szerkesztésére, mely ezt az álláspontot igazolni lenne hivatva. De a Széchenyi iránt táplált nagy tisztelet daczára ő ezt a megbízatást elhárította magától, mivel Deák Ferencznek a jogfolytonosságra vonatkozó nézeteit osztotta testestől-lelekestől. Később azonban a Hollán Ernő által csakugyan megírt röpirathoz a Széchenyi kívánságára előszót mégis írt, de annak tartalmáról nem nyilatkozott, hanem csak az alkotmányosság helyreállításának szükséges voltát hangoztatta általánosságban. A »Figyelő«-be is a censura által csaknem tűrhetetlenné lett sajtóviszonyok folytán nagyon színtelen cikkeket írt. Ez a lap a konservativek álláspontját különben több szellemmel, mint sikerrel képviselte. Lefelé a szélesb rétegű közönség úgy vélekedett, hogy míg Magyarország teljes tétlenségre van kárhozthatva, addig ne követeljen semmit; ha pedig abba a helyzetbe jut, hogy valamit a siker némi reményével kívánhat, akkor követelje jogát a maga egészében. A »Figyelő« nemsokára meg is szünt és magyar politikai hirlap egyideig megint nem létezett.

A Pesti Napló később indult meg s előbb Császár Ferencz és Récsy Emil, később Török János, majd báró Kemény Zsigmond voltak szerkesztői. Falk már 1854-ben lett annak bécsi munkatársává. Czikkei ott kezdetben a kulcs jegye alatt jelentek meg. Török János a Pesti Napló szerkesztését kénytelen lévén abbahagyni, »Magyar Sajtó« név alatt Bécsben indított meg lapot, mert azt hitte, hogy ott a censura kevesebb bajt fog okozni neki, és onnan a magyar közönség is szívesebben fogadja majd lapját. Ennek a hirlapnak is munkatársává szegődött Falk és ott kezdte az Fk. jegyet használni először. A »Magyar Sajtó« szerkesztőjéhez csakhamar az ország minden részéből tömegesen érkeztek tudakozódó levelek, melyekben azt kérdezték, hogy ki az az

Fk? Török János nem volt kevésbé büszke erre a sikerre, mint maga a 26 éves ifjú cikkíró, a kinek anyagi helyzete annak folytán, mind a két lap felemelvén fizetését, tetemesen javult. De az öröm nem tartott sokáig. A »Magyar Sajtó« a kiadója által elkövetett sikkasztás következtében Török János kezeiből kiesett. Pestre vándorolt és Falk is megvált tőle. Ő azontúl csak a »Pesti Napló« és a »Wanderer« főmunkatársa maradt. Közkeletűségüvé lett jegyét az előbbiben használta azontúl és elérte azt, hogy cikkei egy évtizeden át az egész ország leste. Szavai, vagy inkább a sorai közé igen ügyesen becsempészett biztatásai és egyszerűnek látszó, de valóban nagyon körmönfont és a nemzet alkotmányos érzését és vágyait ébrentartó okoskodásai lelket öntöttek abba.

Most újból megtekintettem ezeket a cikkeket és azok közül nem egyben oly jóslatokat találtam, melyek legnagyobbbrészt beváltak később. Több cikkének címe »Tájékozás« volt. Ezek csakugyan néhány meglepően világos, határozott mondatban az akkori európai helyzetet praegnans módon érthetővé tették a magyar olvasó közönségre nézve és pedig mindig úgy, hogy azzal szemben Magyarország akkori állása követelményeit egy szó vesztegetése nélkül is ki lehetett venni.

A hazai egyhangú, vagy helyesebben alig is létező közélet legcesekélyebb megmozdulása is irányító megfigyelésben részesült e cikkeken. Midőn pl. a hírlapbélyeget behozzák, Falk megmondja, hogy az mit jelent, tudniillik azt a kérdést veti fel, hogy a hivatalos lapokon kívül legyenek-e Magyarországnak független hírlapjai is? A koronként tűrhetetlen censura daczára megmagyarázza, hogy ezek fenntartása némi áldozatot kíván a közönségtől. Akkor három ilyen hírlap létezett, melyek tovább is fennmaradhatnak, ha az együtt 6000-re tett összes magyar előfizetők mindegyike hajlandó naponként egy-egy garassal többet áldozni, a mi az előfizetési díjat két forinttal, 18 forintra emelné évenként. Az első magyar biztosító társaság alakulásának útjait szintén hathatósan egyengette szakszerű, találó és mégis világos megjegyzései által. Gróf Mikó Imre egy hitelesen bizonyítható nyilatkozatáról értesültem ez időből, mely szerint a magyarságban az Fk. tartja a lelket. Hasonló szolgálatot tett Falk Miksa a »Wanderer«-be írt cikkei által is, mivel ott meg

a németül olvasó osztrák és külföldi, sőt a hazai ilyen közönséget is Magyarország igazainak alapos és reményekre jogosító voltáról törekedett egyre nagyobb sikerrel meggyőzni. A Falk megjegyzése szerint ily módon kellett és lehetett csak ez időben hatni. A cenzorok akkor úgy gondolkoztak: őket nem azért fizetik, hogy a sorok közt olvassanak és azon törjék fejüket, vajjon egy teljesen ártatlan passzus alatt mit érthetne egy kevésbé ártatlan olvasó. Így tehát még e valóban borzasztó törvény nélküli állapot mellett is lehetett írni, de persze csak tollal és nem — mint most néha-néha megtörténik — bunkóval. Az olvasó közönség őt teljesen megértette és titokban örült, hogy a rendőrséget naponként felültette.

Érthető ezekből az is, hogy a »Pesti Napló« körül tömörült egész írói gárda és annak az orakulumszerű lapnak vezető magasb szellemei egyaránt a legnagyobb hajlandóságot, tiszteletet és barátságot érezték iránta. Bárá Kemény Zsigmond, Királyi Pál, Salamon Ferencz, Greguss Ágost egyfelől, báró Eötvös József, Trefort Ágoston, majd Deák Ferencz is és ezeknél korábban gróf Széchenyi István másfelől igazi jóakarattal tüntették ki és a magyarságnak tett rendkívül ügyes és eredményes szolgálatait kellően meg tudták becsülni.

A Legnagyobb Magyarhoz való viszonyát nemcsak ő maga, hanem különféle irataiban Kecskeméthy Aurél is vele összhangzóan sokkal jobban leírták s azok adatai sokkal ismertebbek, semhogy nekem azokra itt tüzetesebben ki kellene térnem. A Széchenyivel folytatott gyakori érintkezés nemcsak Falknak vált nagy előnyére, hanem a döblingi remetét is gyakran felvidította s az forrásává lett az első nagyobb Széchenyi életrajznak és irodalmi becsű méltatásnak, mely magyarrá is lefordíttatván, igen széles körökben a báró Kemény Zsigmond nagyszabású jellemrajzával együtt megvetette a magyar társadalom legészszerűbb programjának: a nem személyes, hanem tárgyas jellegű újabbskori józan Széchenyi-kultusznak alapját.

Tudvalevőleg Széchenyi 1859-ben Hopf kanonokhoz, a reá nézve oly fontos személylyé lett Lonovics érsek titkárához, egy levelet intézett, melyben ezt felszólította, hogy »Falkot élve, vagy halva vigye ki a döblingi barlangba«. Jelzett művében Falk Miksa igen részletesen és drámailag írja le első találkozásukat.

Széchenyi őt idősebbnek gondolta s miután azt mondta neki, hogy dolgozataiból már évek óta ismeri s bizonyára Falk előtt ő sem ismeretlen, bizalmas barátok módjára beszélgethetnek tehát mindjárt. Bele is mentek az akkori legfontosabb kül- és belpolitikai kérdések taglalásába azonnal. Ezt Széchenyi a Falk nyilatkozata szerint ragyogó előadással vezette be, mely ismert felfogását Magyarország helyzetéről és viszonyáról a dinasztiahoz és Ausztriához tartalmazta. Itt lehetetlen ennek az igen érdekes és jellemző beszélgetésnek és a később hetenkint háromszor ismétlődő látogatásoknak részleteire kitérnem. Tovább folytatták a tárgyalást valahányszor Széchenyi levélben meghívta Falkot ebédre, midőn több másokkal együtt Lucullus módjára megvendégelte őket. Ezen levelek egyikében ezt írja: »Biztosítom önt, hogy nagyon, igen nagyon örülök, hogy Önnel megismerkedtem«. Gyakran kocsit küld érte, mert a beható, szellemes politikai eszmecsere életszükséglet volt reá nézve még a tébolydában is. Nem mindig értettek egyet. Volt oly alkalom is, midőn egy Széchenyi által írt és Lipcsében már kinyomatott, biztosan veszedelmessé válандott röpirat a Falk közbelépése folytán nem tétetett közzé. Falk elbeszélései és tanításai Széchenyi ez időbeli döblingi tartózkodásáról, utolsó évéről és haláláról az elsőrendű történeti okmányok becsével bírnak. Ha soha egyéb érdeme nem lett volna is, Falkot ezen egy cselekvősége alapján hely és halála után igazságos elismerés illetné meg Akadémiánkban.

A Széchenyi halála évében, 1860-ban december 22-én ajánlotta őt nem kisebb ember, mint Deák Ferencz az Akadémia második osztályában levelező tagnak. Székét azonban csak három év múlva foglalhatta el, mert 1861-ben börtönbe került a »Wanderer«-ben megjelent egy vezérczikke miatt, melyben az akkori hivatalos felfogás szerint éles kifejezésekkel — manapság azok nevetségesen szelídnek tünnének fel — kikelt a pest-megyei administator kinevezése ellen. A mindenható államminiszter akkor Schmerling lovag volt, a kinek elnöklete alatt, miként már említém, 1850-től fogva mint titkár szolgált az osztrák takarékpénztárban. Schmerling egy alkalommal az ő közvetítése folytán találkozott Széchenyivel Döblingben. Eleinte jóakaratot színlelt iránta s azt izente Falknak, hogy óvatosabban írjon; de mikor ez azt hitte és mondta, hogy az alkotmá-

nyosnak nevezett új osztrák korszakban a törvényre hivatkozhatik, annak értelmében sok jogcsavarás révén három havi, hetenkint egy napi bőjttel súlyosbított börtönbüntetésre ítélte őt. Ebből előbb a bőjtöt, később két hetet elengedtek ugyan, de tíz hétig igen megkínózták. Polgárosult embernek nem való helyen és élelmen közönséges gonosztevők közelében és módjára bántak el vele. Később enyelgően is tudott akkor nagy keservek közt elviselt fogságáról írni, mondván, hogy ha abban nem lett nagyobb baja, az csak a magyar konstitúciója jósága mellett bizonyít. Erről szóló essayjét, valamint a többieket is ragyogó irány, megkapó képek s a gondolatot és érzelmeket keltő fordulatok gazdagsága jellemzik.

Büntetésének kiállása után Schmerling takarékpénztári állásától is meg akarta fosztani. Csak egy jószívű bécsi nyárspolgár, igazgatósági tag, szavazatán mult, a kit nem tudtak az ellenkezőre rábírní, hogy több mint tíz évi szolgálata után egyoldalú politikai üldöztetés révén nyolcz tagból álló családjával együtt nem tették ki az utcára.

A pesti egyetemen szerzett bölcsészettudori oklevelét is meg akarták semmisíttetni. Mindig hálával emlékezett meg, mert a vele jöttevőknek még emléke iránt is elismerő volt, de a bosszúállást nem ismerte, Pauler Tivadarról, a ki ekkor mint az egyetem rektora, bátor elhatározással a bécsi kormány ez iránti felhívását egyszerűen ad acta tette. Egész korrajz az, a mit később írt e fogságáról, melyet voltaképp a történetileg kimutathatólag először általa használt dualismus szóért, vagy Csemegi Károly szerint helyesebben Magyarország külön állami létének hangoztatása miatt kellett kiállania.

A mint e kellemetlen episodium elmulta után tehette, azonnal hozzálátott akadémiai székfoglalójának, melyet 1863-ban tartott, megírásához. »A Menedékjogról, a nemzetközi jog alapelveiből származtatva« értekezett. Ez lévén egyetlen szoros értelemben vett tudományos dolgozata (hacsak az Egyetemes Magyar Encyclopaediában 1859-ben megjelent tíz nagy negyedrélt lapra terjedő munkálatát az összes ausztriai monarchiának 1849—1859. alatt érvényes adórendszeréről ilyennek nem fogadjuk el), arról e helyen egy pár érdemleges megjegyzést kell tennem. Nyomtatásban való megjelenése után egy névtelen bírálója azt

írja róla, hogy »e munka egyik legnépszerűbb írónktól ered, a ki szorgalma, sokoldalúsága és ismeretei által nem egyszer lepte meg a közönséget. E műve most arról tanúskodik, hogy Falk a tudománynak is avatottja volt s az nem mások műveinek reprodukciója, hanem csakugyan önálló származtatás a nemzetközi jog elveiből. Ő e jog íróinak véleményeit nyelvezetének erős dialektikájával, logikájának ismert élességével és előadásának tisztaságával veszi bonczkés alá, s midőn a menekültek jogát megállapítja, a megvilágított jogelvekből vezeti le azon jogot, melyet a menekültek részére követel. Felfogása a magyar jogérzettel és a magyar büntető törvényjavaslattal is meg-egyezik«.

E bírálatot egészen találónak észleltem most, midőn nagyobb terjedelmű egyetlen tudományos tanulmányát elolvastam, és bámultam egyfelől nagy olvasottságát a nemzetközi jogi irodalom terén, másfelől felfogásának tisztaságát, megkülönböztetéseinek élességét és okoskodásainak önállóságát. A Falk bonczoló tehetségével, a dolgok velejébe hatoló ítélőképeségével, melyek később említendő államíratait oly becsesekké teszik, itt is találkozzunk. Különösen áll ez műve ötödik fejezetéről, melyben a politikai menekültek akkor annyira aktuális jogáról értekeznek.

Időközben összeköttetése a magyar vezető politikusokkal mind szorosabbá válik. Egyesekkel, nevezetesen báró Kemény Zsigmonddal, báró Eötvös Józseffel és Trefort Ágostonnal, számtalan meleg hangú levél által bizonyított barátság is fűzi őt össze. Szalay Lászlóval szintén jó viszonyban volt és emlékét az »Österreichische Revue« 1865. évi folyamában megjelent kiváló essayje által örökítette meg. Egy trilógiát kellett volna írnia, de az említetten kívül csak gróf Széchenyi Istvánról és koráról tett közzé ugyanott egy már említett nagyszabású és mintaszerű essayt, melyet azután magyarra Áldor Imre és Vértesi Arnold fordítottak le. Erről pótlólag még csak annyit akarok kiemelni, hogy anyagát lelkiismeretes alapossággal és igen pontosan gyűjtötte, szemléltetően állította össze és művésziesen dolgozta fel. Különösen a politikai helyzetek jellemzésében és utolsó évei alatt Széchenyi uralkodó lelkiállapotainak bonczolásában felülmulhatatlan s az egészében is maradandó irodalmi becsű munka.

Magyar fordításához előszót írt, mely így végződik : »idegen földön születvén és vigan sietvén hazafelé, most megfordítja azt az utat, melyet a sors szerzőjével tétetett, a ki korán szakadván el a haza kebléről, már csak az írott szó szárnyán küldheti honfitársainak szíve legmelegebb üdvözlését«. A harmadik essaynek valamelyik konservatív magyar államférfiúról kellett volna szólni, de Falk már arra nem vállalkozott.

Bécsi tartózkodása alatt még egy oly szolgálatot tett hazájának, mely jelentőségre nézve semmivel sem kisebb az előbbieknél. Sokan azt hitték, hogy báró Eötvös József ajánlatára lett 1866-ban Erzsébet boldog emlékü nagy királynénk magyar irodalmi tanítójává. Ezt azonban egy erre vonatkozó, nyomtatásban is megjelent nyilatkozata megczáfolja. »A királynéről« írt és 1887-ben napvilágot látott, ma már közkézen forgó közleménye igen plasztikusan írja le ebbeli minőségében való első megjelenését a bécsi udvarnál és ott viselt dolgait. Ez a kis munka igen becses, mert Falk Miksa tényekről soha sem írt másként, mint a valóságnak megfelelően. Egyébiránt azokról szóló elbeszélése a jelen esetben már az adott közleményeknél fogva sem lehetett más, mint hű képe a történeteknek.

Erzsébet királynéval a magyar nyelvet, melyet a Falk meghívása előtt is már elég folyékonyan beszélt, nem ő, hanem főleg Ferenczy Ida kedveltette meg először. De irodalmának varázsát és megragadó hatását ő tárta fel előtte. Ezenkívül nem egy esetben a politikai befolyás ildomos gyakorlásáról sem feledkezett meg e gondviselésadta alkalommal. Hiszen az ilyen eljárásban ő akkor már nagy mesterré képezte ki magát. E részben csak arra a történeti fontosságú tényre kell utalnom, hogy Horváth Mihály a Falk tapintatos közbenjárására kapott engedelmet a számkivetésből való hazatérésre és nyert módot arra, hogy a magyar nemzet sérelmeinek élethű, szívreható képét mutathassa be az ország örökre áldott emlékü védő szellemének. Minden és mindenki, ha vele érintkezésben volt, megérdemli érdeklődésünket, s ha irántunk kedvezően hangolta őt, hálánkat is.

Már jóval a kiegyezést megelőzőleg Falk valóságos bizalmas embere volt báró Eötvös Józsefnek, a ki politikájának s hazafias aggodalmainak és másnemű kételyeinek is jóval előbb részesévé tette őt. Midőn 1865 elején a »Politikai Hetilap«-ot meg akarta

indítani, Falkhoz a következő kéréssel fordul: »Ön oly könnyen ír és mi cikkeit oly nehezen nélkülözzük! Lapomra nézve csakugyan életkérdés, hogy főleg most kezdetben velünk legyen. És Ön barátja nemcsak elveimnek, de személyemnek is. Irántam való barátságáról teljesen meg vagyok győződve.« Bárá Kemény Zsigmonddal, a ki nélküle alig tudta volna a Pesti Naplót a kor követelményeinek magaslatán tartani, őt szintén nemcsak az érdekközösség kötelekei, hanem a rokonszenv finom szálai is fűzték össze. Általa és Eötvöstől Deák Ferencz nézeteiről is folyton értesült.

Hogy a haza bölcsének mi volt a véleménye róla, azt nem csupán akadémiai ajánlása, hanem egy 1874-ből származó levele is bizonyítja, melyben az akkor tervben volt és Deákról Berlinben kiadandó essayre vonatkozólag azt írta Falknak, hogy »én annak a munkának a megírására alkalmasabb és értelmesebb embert nem ismerek, mint te vagy, ki a lefolyt eseményeket alaposan ismered és azok mélyebb értelmét sine ira et studio fogod fel, ennél fogva a legjobbnak tartom, ha a dolgot a te tiszta lelked és ügyes tollad ragadja meg«.

Ez időtől fogva egész annak haláláig tartó benső barátságban élt Tréfort Ágostonnal. Később gróf Andrássy különösen mint külügyi előadót nagyon méltányolta és halála előtt báró Sennyey Pál is inkább barátja, mint egyszerű politikai ismerőse volt.

Alig következhetett be ily körülmények közt más, mint az, hogy a külföldnek is kellő tájékoztatása végett a Wandererben általa annyira támogatott kiegyezés évében, Wahrmann Mór kezdesére, a pesti Lloyd, társaság akkor még nem igen nagy jelentőségű német lapjának vezetésére őt nyerték meg. Az országnak szüksége volt és azt hiszem van ma is oly tekintélyes, a kor színvonalán álló nagy újságra, mely állami különállásunk, nemzeti jogos törekvéseink s közművelődési és gazdasági érdekeink méltó képviselője legyen a magyarul nem értő művelt világ közvéleménye előtt. Harminczkilencz évig volt a Lloyd-társulat titkára és szerkesztette annak lapját. Mindnyájunk élénk emlékezetében él a tekintélynek, befolyásnak és hatalomnak az az ereje, melyet ez az időszaki sajtótermék az ő kezében az ország határai közt és azokon kívül állandóan kifejtett.

Mi ellenzékiek barátságtalanságának érdességét és súlyát eléggé éreztük. Annak szerkesztése alatt mutatta ki e hirlapban és azon kívül legnagyobb erejét, midőn a közélet különböző terein működött. A képviselőház, a delegáció és ezek több fontos bizottságának és küldöttségének tagja s vagy elnöke, vagy előadója volt egész addig, míg az általa egyedül üdvöt hozónak hitt Deákpárt élt és különösen a szabadelvű párt példátlan robajjal össze nem roskadt.

Igy jutottam el ahhoz a időponthoz, melynek eseményeire nézve nekem, de, azt hiszem, az én mostani helyemen mindenkinek nagy fenntartásokkal és igen discrete kell ítéletet mondani. Az, a mi hazánkban 1875-ig történt, már valóban egészen a múlté. Az ezen kelet óta lefolyt események azonban reánk nézve még mindig csak a félig mult időben, vagy éppen a jelenkor kezdetén történeteknek mondhatók. Falk Miksa köztevékenységének egésze a jelzett datumig olyan, melylyel kétségkívül a nemzeti nagy ügyet szolgálta. Utóbb, mivel a mai helyzet alakulatára is kiható párttusák és új pártképződések következtek be, s mivel ő egy pártnak lett nemcsak határozott híve, de előkelő és nagyon exponált tényezője, a köz téren való működése is alakot változtat és feltételesebb megítélés alá esik, mint a korábbi. Erről határozott véleményt mondani én nem vagyok, de azt hiszem, ma még más is alig lehet illetékes. Hiszen már ismertettet tudományos értekezésében maga Falk vallotta (48. l.), hogy »az úgynevezett politikai dolgokban — mondjuk ki nyíltan — senki sem mondható elfogulatlannak; e téren nincs megtámadhatatlan dogma, hanem itt többé-kevésbbé csak pártelvekről lehet szó«. A jövő korszakok történészei bizonyára másként ítélelendik meg azt a politikai keretet, melyben az utolsó 33 év alatt Falk is munkálkodott, mint a kik párt- vagy ellenfelei voltak. És miután az ő szolgálatai e keretben igen sokszor a dolog természete szerint nem bírhatták az egész magyar közvélemény osztatlan jóváhagyását, azoknak csak oly részeiről beszélhetek ezúttal, a melyek kétségkívül általános nemzeti érdekűek voltak.

De a valónak megfelelőleg hangsúlyoznom kell, hogy ilyen munkája is elég nagy számmal akadt és maradt fenn ez utóbbi időből. Nem feladatom Falk Miksának kimerítő életrajzát nyújtani, hanem tisztán csak az lévén, hogy rövid idő alatt előadható

emlékbeszédet mondjak róla, sem korábbi, sem később keletkezett kisebb-nagyobb, de az ő egyéniségének méltatása szempontjából nem fontos dolgozatait, melyek sorozata igen hosszú, most fel sem említhetem. Továbbá különféle állásairól, melyeket az egyes köz- és magántárulatok és vállalatok kebelében elfoglalt, kettőnek kivételével, melyről később lesz szó, sem akarok beszélni. Csupán azokra a dolgozataira kívánok még utalni, melyekkel ő közéletének e második korszakában szintén egészen, vagy nagy részben nem egy párt érdekeit, hanem a magyar nemzet közügyeit szolgálta. Tehát még irányi szempontból szép felirati javaslataira sem térek ki, hanem csupán jelentéseit a külügyekről a delegációkban, üzeneteit és jelentéseit a horvátügyi regnicoláris bizottságban és hasonló munkálatait a quota-deputációban emelem ki.

Midőn neki Magyarország nevében kellett nyilatkozatokat fogalmazni, akkor azokat tartalmi és alaki szempontból mindig oly tökélyvel és fenséggel tette, hogy az általa szerkesztett magyar államíratok igen sokáig mintaképei fognak a hasonló szerkesztői számára maradni. Ellenzéki koromban is ezért, de meg mivel tudtam, hogy tartalmukban az akkor első magyar államférfiak Falk által igen jól ellesett mélyreható felfogása nyilatkozik meg, mindig sajnáltam, hogy az állami művészet okmányainak ezen remekei az országgyűlési nyomtatványok feneketlen poros papírsírjába temettetnek el. De meg vagyok róla győződve, hogy el fog jönni az idő, midőn azok ismét napfényre kerülnek, mint a hogy mi most egy Berzeviczy Gergely és egy Skerletz Miklós nem is magyarul írt műveit kiemeljük a feledés homályából.

Az említett államíratok számszerű adatai bizonyára csakhamar el fognak avulni, de a felfogás és a módszer, melylyel Falk azokat feldolgozta és az írásmódor, melylyel bemutatta és érthetővé tette, elévülhetlen becsesel bírnak.

Falk Miksa a hazai nagy német lap vezetésétől már csak akkor lépett (talán nem is egészen önként) vissza, midőn a természet a testi erők hanyatlása révén nála is követelte a maga elengedhetlen adóját. Mindaddig úgy vezette azt, hogy az elfogulatlanok, német nyelve daczára, itthon és a külföldön is magyar lapot láttak benne. Habár egy kiváló kereskedelmi társulatnak

volt hivatalos közlönye, nem szította a gazdasági osztályharczot és meg tudta csinálni azt, hogy ezzel egyidőben a kormánynak, a katonaságnak és a magyar katolikus főpapságnak is félhivatalos lapja legyen. Nem mondom, hogy ezen különféle irányok párhuzamban tartása neki sikerült, de azt kétségkívül elérte, hogy volt egy oly világnyelven szerkesztett lapunk, mely Magyarország egészének is sajtóbeli külképviseletére alkalmas lehetett. Általa Magyarországot jobban és jobbnak ismerték, mint azelőtt. Utódai, a kik emlékét kegyelettel őrzik s elég elfogulatlanok iránta, necrológiájában maguk elismerik, hogy őt a lapvezető éleslátásában, az érdekesség felismerése, de egyúttal a durva sensatio kerülésében épp oly nehéz követni, mint főszerkesztői egyéb tulajdonságainak hasznosításában. Hirlapirodalmunk műszaki tökéletesítésében is igen nagy része volt a maga idején. A mai legjobb hirlapírók mesteröket tisztelték benne. Kötelességeinek hű, önfeláldozó teljesítése és bámulatos munkabírása által példát adott munkatársainak.

A magyarországi hirlapírók más tekintetben is sokat köszönhetek neki, mert habár ő egyénileg nem volt reá utalva, nyugdíjintézetök létrejötte és megerősödése nem kis részben neki köszönhető. Ennek megalakulásától fogva egész haláláig munkás, gondos és folyton sikeresen közreműködő elnöke volt. Ő valóban szerette és nagyrabecsülte hivatását s annak testet, lelket emésztő fáradozásait valamely fényesebb hatáskör kényelmesebb teendőivel soha sem akarta felcserélni. Esze ágában sem volt, hogy más legyen, mint hirlapíró, a minek született, a mivé viszonyai és ő maga is nevelte magát. Ő a hirlapírásban első sorban nem kenyérkeresetet, hanem magasbrendű hivatást látott, melynek természetesen el kell tartani a maga igazi emberét. Mikor e hivatásának reá nézve kedvező alakulása folytán befolyáshoz, egyidőben mondhatni valóságos hatalomhoz jutott s igen magas, sőt az alkotmányos élet hágcsójának legmagasabb fokán levő állásokba, nagy s általa soha el nem nyert kitüntetésekhez segített egyeseket, nem gondolt arra, hogy ilyeneket önmagának is biztosítson. Később, midőn ez utóbbiak talán jól estek volna neki, már késő volt; de ekkor sem járt utánok. Mindössze, midőn 1898-ban huszonötödik jelentését terjesztette a delegáció külügyi albizottsága elé, a szent István-rend középkeresztjét kapta.

Nagyobb vagyont sem gyűjtött, pedig bőven lett volna alkalma reá. De persze ezt nem stoicismusból tette, hanem egyfelől mivel évi nagy jövedelmét részint költségesebb hivatás-szerű életmódja, részint nagy családjának anyagi gondozása vették igénybe, másfelől pedig, mert mindenek fölé hivatásbeli helytállását, sőt lehető kiválását helyezte.

Senki sem jellemezte az ő köztevékenységét találóbban, mint Kállay Béni, midőn negyedszázados szerkesztői, különben igen csendes, évfordulója alkalmából 1892. évi december havában, azt írta neki, hogy hatásának és sikereinek titkát abban látja, hogy bizonyos eszményi vonás volt minden cselekvésében és minden íratában, de az nem állott ellentétben az egészséges gyakorlati felfogással. Különben az igazi idealizmus nem is pusztá álmodozás, hanem szeretete a nagy eszméknek. A valódi eszmények nem érhetők el, de nem is ez a rendeltetésök s elég, ha a gyakorlat útján azok részben megvalósulnak. A fődolog az, hogy a világot mozgató nagy eszmék iránt ne hidegüljünk el. Ez az, a mit ő gyakorlati eszményiségnek nevez. Azzal bírt Falk Miksa nem kis mértékben s annak tulajdonítható, hogy hazánk történetének félszázada alatt nemcsak nagy idők classikus tanúja, hanem koronként azoknak mint elsőrangú, sőt eddig hazánknak — nemcsak az én véleményem szerint — legnagyobb hírlapírója ő maga szintén figyelemreméltó tényezője is volt. Többi kitűnő hírlapíróink közül, a kikből a közélet sokkal nagyobb emberei, írók, agitatorok, miniszterek, államférfiak lettek, ebbeli hivatásuk körében a Falk Miksa által képviselt mértéket soha sem ütötték meg. Őt e pályára nemcsak különös tehetsége és külső életviszonyai, hanem kizárólag hírlapírói magasbrendű becsvágya is képesítették. Ennek csupán egy-két bizonyítékára hivatkozom. Midőn 1863-ban akadémiai székfoglalóját tartja, világosan kimondja, hogy ő csak mintegy a hírlapírók képviselője tarthat igényt arra, hogy e legmagasabb közművelődési testületben helye legyen s megválasztatásáért nem csupán a maga, hanem osztálytársai nevében is köszönetet mond. Huszonkilencz évvel később pedig, midőn hírlapjával ezüst menyegzőjét üli, azt írja abban, hogy egyelőre még nem szándékozik visszavonulni, de ha érezni fogja, hogy erejének hanyatlása miatt hivatása kötelességeinek nem tehet

majd eleget, teljesíteni fogja utolsó, legnehezebb kötelességét is. Midőn továbbá én egy alkalommal említettem, hogy a képviselőházba nem akarok többé visszatérni, azt mondta nekem, hogy ő is szívesen kilépne onnan, ha hírlapírói feladatait ezáltal nem lenne kénytelen kevésbbé jól megoldani. Reá nézve annak becsé abban állott, hogy az állami élet belső működésébe, annak rugói közé mindig saját szemeivel nézhetett be. Ugyancsak erre vonatkozott egy nyilatkozata, melyet előttem tett, midőn egy később miniszterré vált hírlapírotársánál rosszalta, hogy a politikai és a hírlapírói pálya közt, melyek más és más készültséget és gyakorlottságot kívánnak, nem tud idejében választani.

Falk erre képes volt. De összes hírlapírói előnyeit bele vitte parlamenti működésébe, a melynek előnyeit viszont a hírlapírás és vezetés terén értékesíté. Így lett az ő hosszú élete minden viszontagságai mellett is egyöntetű és egységes. Így vált lehetővé, hogy jogosult egyéni és családi érdekein kívül, ezeknek azt sokszor elébe is téve, igen szerény kezdetből kiindulva és nagy erőfeszítéssel, de valóban szolgálhatta a nemzet érdekeit is.

Korán megszokta a megfeszített munkásságot, a nagyobb küzdelmeket és a munkafelosztással járó lemondást. Ez neki szellemes kedélyessége és érző szíve mellett is szilárdságot adott, mely sem jó, sem rossz körülményei közt soha sem hagyta el. Önérzet, mely néha talán sokaknak kevésbbé tesző hiúságban, magas becsvágy, mely azonban igen határozott alakban, büszkeség, mely a testben, lélekben megtört aggastyánnál is nyilvánult: jellemezték őt. És ki vehetné, emberileg gondolkodván, azt rossz néven tőle, a ki mindent a mi volt csakis önmagának köszönhetett, mivel tehetségén és lelkiületén kívül a születés neki igazán semmit sem adott. És felküzdötte saját erejéből magát oda, hogy az ország első emberei keresték társaságát, barátságát, tanácsát és támogatását. Egy időben boldogok voltak, ha jóakaratú kegyelmében részesítette őket. Eljut a trón közelébe, a hol nem csupán annak fényében sütkérezik, hanem van mit adnia, a mi a koronás főeknek is becses. Ha azután mindennek meg gondolása büszkévé teszi s boldog miatta, ki ellen mit vétett vele s ki az, a ki hasonló helyzetben hibásabb nem lett volna nála?

Érthető az is, hogy midőn 1896. évi október 5-én lapja vezetésétől megvált, mely neki már mindene volt a közéletből, midőn

múlt évi szeptember 7-én Karlsbadban élete második társát, 54 évi példásan boldog házasság után, elveszti, testileg össze-roskad. Két hónappal vége előtt volt alkalmam bámolni megmaradt szellemi erejét, midőn az első magyar általános biztosítási társaság félszázados fennállásának ünnepén egy kis küldöttségben engemet is vezetett. Csak gyermekeinek szerető, gondos ápolása tartotta fel még néhány hétig, hogy azután a külföldről, a hol erősbödést kerestek részére, hazatérvén, abban a pillanatban, midőn saját ágyába tették pihenni, az örök pihenés lett csaknem 80 éves korában annyi fáradságának és törődésének reá nézve megváltó egyetlen jutalma.

De a mi szemeinkben van ennek a gazdag életnek még egy másik jutalma, annak maradandó emléke az elfogulatlan emberek és hazafiak lelkében. Meg vagyok róla győződve, hogy az ő nagy kortársai, a kik eszméinek megvalósulását hathatósan mozdították elő, ha e teremben most fültanúi lehetnének, teljes mértékben jóváhagynák az én ítéletemet.

Az Akadémia azonban, elismerem, alig köszönhet neki többet, mint azt, hogy jóhangzású nevét 47 éven át a magáénak is mondhatta. De én úgy vagyok meggyőződve, hogy szellemi életünk ezen legmagasabb areopagosához nagyon illik, ha tagjainál is nem azt tekinti első sorban, vajjon azok neki mily nagy szolgálatoakat tettek, hanem főleg arra figyel, hogy miképp viselkedtek azon nagy nemzeti érdekekkel szemben, melyeket magának is odaadással szolgálni legszentebb kötelessége.

És én most azzal a megnyugvással hagyom el e felolvasó-asztalt, hogy a mennyire tőlem telt, a nélkül hogy a mindenek felett álló igazság ellen vétettem volna, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és mint egyszerű magyar ember a magam nevében is a Falk Miksa emléke iránti tartozásnak becsületesen eleget tenni törekedtem.

V. KÖTET.	I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Agost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Agost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

VI. KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Ózobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Pécs Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Ráczsa Ráczsendrálála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kaecovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. KÖTET.	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Agost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Bárány <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markuszovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >

IX. KÖTET.	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L. r. tagtól</i> ...	—	kor. 60 fill.
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	1	> 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	—	> 60 >

X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály r. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz r. tagtól</i> ...	1	> — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos r. tagtól</i> ...	—	> 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	1	> — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól</i> ...	1	> — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly r. tagtól</i> ...	1	> — >
	XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla t. tagtól</i> ...	—	> 30 >

XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János l. tagtól</i> ...	1	> 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknoi Vilmos r. tagtól</i> ...	2	> — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kétly Károly l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	VII. Hollósy Jusztián l. tagról. <i>Fehér Ipoly t. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	—	> 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Móricz l. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	1	> — >

XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor r. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla r. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	VII. Kronos Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór l. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád l. tagtól</i> ...	—	> 45 >

XIII. KÖTET.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 40 >
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző r. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	III. Staub Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	IV. Gróf Kuuh Géza tiszt. és ig. tagról. <i>Goldziher I. r. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M. r. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő lev. tagtól</i> ...	1	> — >
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	—	> 30 >
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortvay Tivadar r. tagtól</i> ...	1	> — >
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos r. tagtól</i> ...	—	> 80 >
	X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortvay Tivadar r. tagtól</i> ...	1	> 20 >
	XI. Schmidt Sándor l. tagról. <i>Schafarzik Ferencz l. tagtól</i> ...	—	> 60 >
	XII. Hegedüs Sándor r. tagról. <i>Nagy Ferencz r. tagtól</i> ...	—	> 80 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIV. KÖTET. — 4. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
VADNAI KÁROLY

R. TAG FELETT

BERCZIK ÁRPÁD

R. TAGTÓL

ARCZKÉPPEL

Ára 40 fillér.

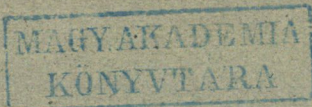

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1909.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	— > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossek József</i> r. tagtól	— > 60 >
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— > 20 >
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	— > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	— > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— > 20 >
II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	— > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— > 80 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	— > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	— > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— > 20 >
III. KÖTET.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	— > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunsalvy Pál</i> r. tagtól	— > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	— > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	— > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	— > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— > 40 >
IV. KÖTET.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	— > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 20 >
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	— > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	— > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

VADNAI KÁROLY RENDES TAG EMLÉKEZETE

BERCZIK ÁRPÁD rendes tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1909. febr. 22-iki összes ülésén).

Sok földi nagyság, ki világeletében kevélyen fenhordta fejét és önérzettől duzzadva vélt a halhatatlanság — az u. n. halhatatlanság számára dolgozni, ugyancsak összeesnék semmiségebe, ha feltámadva halottaiból, saját emlékbeszédét végighallgathatná és működését, működésének eredményeit az utókor világításában megláthatná. De a ki önbírálattal, öntudatosan, képességeinek tiszta felismerésében, nem elkábultan a nagyzás gőzétől, hanem higgadtan és józanul működött, a ki saját értékét tárgyilagosan meg tudja ítélni s álszerénység, de önhittség nélkül is hozzájárult ereje szerint nemzete műveltségi színvonalának emeléséhez, annak nincs oka rettegni az utókor rávilágításától; meg fog állni egész valóságában, minden fogyatkozás nélkül egyéniségének egész teljében, — ha nem is elől, legelől, a nagyok és legnagyobbak, az uttörők és útjelzők sorában, — hanem másod-, harmad- és negyedsorban, tán hátrább is, — akárhol — de mindenütt a maga helyén, a hová ő maga is magát sorozta volt.

Ezen ritkább egyéniségek közé, kik öntömjénezés és mások lenézése nélkül, csöndesen és következetesen haladnak kitüzött útjukon, tartozott a mult század utolsó tizedeinek egyik legértékesebb, mert leghasznosabb szereplője, — Vadnai Károly — a ki több téren egyforma buzgalommal és lelkiismeretességgel szerepelve, egyforma műveltséggel, egyiken sem emelkedett a

közepesen túl, de mindegyiken betöltötte helyét, még pedig olyan helyet, melyre nálunk legnehezebb megfelelő erőt találni, a szorgalmasok, a lelkesek, az okosak helyét. Ő tehát nem annyira egyes műveivel, működése egy-egy ágának fényével, mint inkább szereplése egészével a különböző téreken s annak általános jótékony hatásával szerzett érdemet megemlékezésünkre.

Ha Vadnai Károly ma előttünk ülné és ezt a méltatást hallhatná, azt felelné rá: igen, ilyennek képzeltem magamat és működésemet, se többre nem tartottam, se magasabbra nem törtem, mert igazságos voltam mindig mások és elfogulatlan magam iránt. Utáltam a léha és üres törtetőket, és sohse akartam port hinteni senkinek szemébe, beértem egy tisztességes működés becsületes eredményével, mely a maga korában és a maga korának hasznára vált.

Mint elbeszélő és regényíró, mint aesthetikus és szerkesztő, mint képviselő és a tudományos Akadémiának is tagja évtizedekig jelesül szolgálta a közügyet, szorgalma és megbízhatósága miatt keresett egyén volt mindenfelé, irodalmi és művészi kérdésekben az 50-es és 60-as, de még a 70-es évek egyik tekintélyévé emelkedett, kinek véleményét mindenütt kikérték és részrehajthatatlansága miatt meg is hallgatták. Azt hiszem, ha valakiről az utódok ennyit elmondhatnak, az bőven kiérdemelte a közbecsülés dízsír helyét emlékezetünk temetőjében. Kivált akkor, ha egy téren — mint szerkesztő — korának legjelesebbjei közül való volt s mint egy szépirodalmi napilapnak szerkesztője — tagadhatatlanul nagy és pedig igen üdvös befolyással volt főleg nőolvasó közönségünkre, az erkölcsös, hazafias, jóirányú napi olvasmány nyújtásával.

Ez volt ő, — a múlt évtizedek irodalmának egyik legismertebb alakja — mint végső nyulványa annak a két nagy nemzedéknek, melynek elseje: a Kazinczyé, a magot elvetette, míg a második: a Vörösmarty-Petőfi-Jókai ivadéka a termést megérlelte, melyet mi manapság meglehetősen gondtalanul learatunk s annak árát néha könnyelműen el is verjük, kegyelet nélkül lefitymálva azokat, a kiknek az eddigi haladást köszönhetjük.

Igazságtalanok vagy legalább is fölötte méltánytalanok vagyunk azon nemzedék iránt, melyhez Vadnai Károly is tar-

tozott, ha tisztán irodalmi szempontok után mérlegeljük egyéniségüket és emléküik alá a talapzat magasságát pusztán azon örökségük után határoznánk meg, melyet az utókorra hagytak.

Ők nemcsak a tollat forgatták, hanem a kardot is, nemcsak a papiron küzdöttek, véreztek ők a csata mezején is és nemcsak dolgoztak a hazáért, hanem szabadságukkal, sőt életüket téve tanúságot hazafiasságukról, szenvedtek is érte.

Ennek az ivadéknak legdicsőbb, örökké élő kimagasló alakja Petőfi Sándor, kinek megadatott az a szerencse, hogy dicsősége teljében ott essen el — a harcz mezején s hogy a költő babérajához a hős koszorúját is kiérdemelje. Az a fényzőn azonban, mely őt körülragyogja, nem homályosítja el azon küzdelmes nemzedék többi, kisebb csillagainak ragyogását sem, kiknek lángesze nem ért fel Petőfiével, dicsőségük nem vetekszik a segésvári elesettével, de ugyanazokért az eszmékért harczoltak és verekedtek.

Petőfinek elhomályosuló szeme előtt — bár akkortájt a szabadságharcz már vége felé járt — mégis lebeghetett egy szabad és önálló Magyarország csalképe; Vadnainak társaival együtt látnia kellett a legyőzött rab Magyarországot, mely az akkori látszat szerint mindenkorra eltűnt a történelemből. Végtelen sötétség borult erre az országra és nemzetünkre, mikor minden, mi csak emlékeztetett a magyarságra, kérlelhetetlen üldözésnek volt kitéve s az elcsüggedt hazafiság reménytelenül nem talált feledést másban, mint a sírvavígadásban.

A kik az írói hivatást nem így fogták fel, hanem azt az elvet vallották, hogy nemzeteket kiirtani nem lehet, mert fentartja a munka, a csüggedetlen munka — ezek sorába tartozott Vadnai is.

Vadnai Károly — a borsodmegyei Vadnai-családnak sarja, Vadnai Lajos miskolczi volt országgyűlési képviselő és később a legfőbb törvényszék bírójának fia — ama nemzedék legifjabb tagjai közé sorozható, a kiket nem az íróasztaltól, hanem az iskola padjáról szólított a táborba Kossuth Lajos szózata. Egykorú volt — úgyszólván — későbbi barátjával és szerkesztőtársával, Tóth Kálmánnal, ki szintén mohódzó állal csapott fel honvédnek. A 16 éves Vadnai már ott harczol a tűzérek, később a honvédek közt mint hadnagy és főhadnagy a fegyverletételig,

aztán egy ideig Vadnai Bertalannál lappang, a míg fel nem fede-
zik és be nem sorozzák az 59. gyalogezredbe, mely Tirolban,
később Olaszországban állomásozott. Ott megízleli a keserű
megalázás minden szégyenét és nyomorúságát, mely az osztrák
hadseregbe besorozott szabadságharczosoknak osztályrészul ki-
jutott s melyet Vadnai Károly is megírt »A besorozott« című
elbeszélésében. Kívüle sok más írónk, — többek közt Virág-
halmi Ferencz is — megörökítette »A cserepár naplójá«-ban azt
a keserves, kínos életet, mely a nagyrészt Olaszországba küldött
magyar szabadságharczosokra osztrák egyenruhában várakozott.

Szerencsére nem tartott sokáig a katonáskodás, egy év múlva
Vadnai kiszabadult és visszakerült Pestre, hol aztán megkezdí
irodalmi működését, mely a múlt század ötvenes és hatvanas
éveiben tisztességes helyet biztosít neki, legkivált a hirlapiro-
dalomban.

A forradalom utáni irodalom egy része inkább busult a
hazáért, mint dolgozott; Vadnai nem ezekhez tartozott.
A »Komló« nevű korcsma, szemben a vármegye-házával, látta
esténként a Sárossy Gyulákat, Lisznyay Kálmánokat, Beöthy
Lászlókat, Vahot Imréket cigányzene mellett borba temetni
honfi bánatukat. Vadnai, ha pajtáságból járogatott is egyszer-
máskor a busulók közé, véralkatánál fogva inkább ott forgoló-
dott, a hol valami hasznosat művelhetett.

Költőnek indul. Nem is csoda! Feltétlen bámulója Petőfi-
nek, kinek költeményeit még borjújában is magával viszi Olasz-
országba; hogyné próbálta volna meg ő is pengetni a lantot?
»Sugár Kálmán« álnév alatt szerelmes versekkel próbál szeren-
csét, de Nagy Ignác tanácsára elfordul a kötött beszédűtől és
átcsap a prózához.

Irt hát elbeszéléseket — és magyar Marlittként — később
regényeket is. Fehér olvasmánygyal kedveskedik a magyar
lányvilágnak; s e művek kedvelté teszik nevét az akkori,
bizony kiskörű magyar olvasóközönségben.

Különösebb, erőteljesebb, különlegesebb egyéniség nem
volt Vadnai sohasem, de egyszerű mese keretében érzelmes, sze-
liden derűs és tisztességes. És — a mi manapság különös érdem
volna — természetes, minden feszítés (pose) nélkül. A jó emberek
korában élt az ő muzsája és ha nem keressük az irodalmi újabb

divatokat, még ma is kellemes nyugalommal, izgalmak nélkül olvasható egy-egy Vadnai-féle regény, melyet azzal teszünk le, hogy ha nem is gazdagított és tartósabb benyomások nem is vésődtek lelkünbe, jóra való társaságban egészséges levegőn töltöttük időnket.

Több elbeszélő köteteinek címe: »A téli estékre«, »A hosszú estékre«, »Éva lányai«. A regények: »Kis tündér«, »Eszter a szép kardalnoknő«, »Eladó lányok«, »A rossz szomszéd«, »Immaculata grófnő«. Társadalmi életünkben gyökerező szalonregények, melyekben izléssel mond el történeteket főleg a nő- s első sorban a lányközönségre való tekintettel. A múlt század ötvenes és hatvanas éveinek társadalma nem fogható a mai kifejtett és még fejlődésben lévő társadalomhoz, akkor az mindössze a főnemességen kívül a vidéki birtokosságra s a városi értelmiség egy részére szorítkozott. Az a nagy, gazdag polgári osztály, mely ma a kereskedelem és nagyipar magyarosodásával az irodalom rendelkezésére áll, akkor még csak csirában volt meg és csak kivételesen szerepelt egy-egy magyar regényben. Ha kereskedőt vagy nagyiparost akart valaki szerepeltetni, idegen névre kellett keresztelni, mert ez a fajta magyar eredetiben és magyar kiadásban akkoriban alig volt található!... Ki képzelhetett el negyven év előtt magyar származású bankárt, mikor még ma sincsen, pedig a magyarság csak akkor fogja uralmát megtarthatni, ha nemcsak képviselőket és ministeri tanácsosokat, nemcsak írókat és tanárokat, hanem bankárokat is termel. Az első magyar fajbankár biztosabb kezessége a magyarság jövőjének, mint száz vezérczikk és ezer pohárköszöntő.

Mint lélekbuvár és festő, Vadnai nem jár a mélységekben, csak a felszínen marad, elbeszélő hangja sem öblös, képzelete is a szelidség határai közt marad és távol — de nagyon távol — marad Jókai buján duskálkodó leírásaitól, okoskodásai és elmélkedései pedig a köznapi józan ész színvonalán mozognak. S a hol a sajátjából nem telik ki, idegen idézetekkel segíti ki magát. Merészség, felfelé törtetés, zugó szenvedélyek, megrázó jelentelek és súlyos léptű alakok nem kerülnek ki Vadnai tollából, de a mi kikerül, az érthető, tiszta és igaz. Érdemes munkát végzett, mint elbeszélő, azonban tulajdonképpen jelentőségét inkább a sajtó terén kell keresnünk. A magyar sajtó ma már

kifejlődött s tekintélyes úgy a lapok számánál, mint anyagánál fogva; az újabb magyar ujságírás pedig elleste a világ-nemzetek sajtójának eszközeit és fogásait, a mikről a XIX-ik század második felében a magyar sajtó patriarchalis viszonyai közt Vadnainak és kortársainak fogalmuk sem lehetett, hiszen ez olyankor volt, midőn a lapot nem mint ma éjjél után két órakor adják nyomtatás alá, hanem már este 7—8 órakor bezárják!

És mégis felmutathat az akkori sajtó olyan különlegességet, a milyennel a mai sajtó sem dicsekedhetik, és utalhat Vadnai Károly olyan érdemre, melyben egy mai szerkesztő sem verse-nyezhet vele... Ez a különlegesség a szépirodalmi napi lap.

A szabadságharc után Nagy Ignác a »Hölgyfutár« címmeel indított meg egy szépirodalmi napi lapot, melyet később Tóth Kálmán és Vadnai vett át, míg aztán ezek megváltak tőle és a lap más kezekbe ment át, sőt végre meg is szűnt. 1864-ben aztán Tóth Kálmán megindította a »Fővárosi Lapok«-at és valósággal tekintélylyé emelte a társadalomban, művészetben. Közlönye volt ez kiválóképpen a magyar hölgyvilágnak s a magyar hölgyet a hazai szépírással és művészettel olyan szorosan összefűzte, hogy — mondhatni — sohase volt a magyar nő magyar-lelkűbb és szelleműbb, mint azokban az években. Dicső király-nénk — Erzsébet — is ezt a lapot olvasta.

Az alkotmány visszaállítása után a közélet nekilendülvén, a lap új rovatokat nyitott és a politikát is feldolgozta a nők számára, úgy hogy a magyar női olvasóközönség naponként megtalálta ebben a gonddal és körültekintéssel összeállított lapban mindazt, a mivel lány és asszony szellemileg táplálkozhatott. A lap élén rendszerint egy költemény után eredeti elbeszélés következett; utána egy fordított; a vonal alatt ismeretterjesztő tárcza; aztán ujdonságok, végül külföldi szemlék és egyveleg. S mindez választékosan, ítélettel összeállítva a nő részére; gond-dal kerülve mindazt, mi egy finomlelkű úri hölgy ízlését sért-hette, erkölcsi felfogását megmértelyezhette volna. Megvolt a lapban az a következetesség, mely mai lapjainkból sokszor hiány-zik; az ő lapja nem jött soha ellenmondásba önmagával és nem hirdetett különféle rovataiban egymással ellentétes nézeteket. Az újságíró Vadnait igazságossága is jellemezte, mely a pajtás-

kodást nem ismerte és nem idegenkedett attól sem, hogy lapjában netáni hibás vagy elhamarkodott ítéleteket helyreigazítson.

Mikor egy alkalmi színikritikusa az én »Parasztkisasszony« című, az egykori Népszínházban előadott népszínművet leszólta volt, Vadnainak azonnal feltűnt, hogy a »Fővárosi Lapok« elszigetelve áll az egész napi sajtó ellenében, mely kivétel nélkül elismerőleg nyilatkozott darabomról. Vadnai tehát másnap rendes bírálóját elküldte a színházba, hogy nézzen utána, nem csalódott-e az alkalmi kritikus és legközelebbi számában a részrehajló, igazságtalan kritikát visszavonta. Jellemzi ez az eljárás úgy a szerzőt, mint a lapot.

Bármennyit dolgozott Vadnai, maradt még ideje, kedve és ereje a közéletre is, nem hogy törtessen és kapaszkodjék, hanem hogy hasznosan működjék ott, hol mások csak feszíteni, fitogtatni és szemfényvesztteni szoktak. Nagy változást ért ő meg közéletünkben, megérte azt a rendkívüli gyökeres átváltozást a rendségről a demokratikus államig, mely társadalmi következményeiben véglegesen befejezve még ma sincsen. A 40-es évek szabadelvű irányzata a 48-iki alkotmányával győzelemre jutott s a politika maga után vonta a társadalmi teljes átalakulást. Mikor Vadnai Károly 1832-ben született, még a kiváltságos nemzeti világban éltünk s mikor szemét 1902 július 27-én — mint a hivatalos lap, a »Budapesti Közlöny« szerkesztője — behúnyta, a régi nemesség utódai már megosztották volt befolyásukat az új polgári osztálylyal, melynek egy része, az úgynevezett lateiner, a régi honoratior osztálynak örököse, míg a mindinkább előtérbe és felszínre nyomuló új polgárság a régi világ csekély súlyú városi polgárságának hagyományait folytatja. Vadnai gyermekkorában még csak álmodoztak arról, a mit öreg korában megtestesülve láthatott. A közélet tényezőinek megváltoztatásával módosult a közfelfogás is. Nemzeti vívmányokkal gondolták megmaradásukat biztosíthatni a régiek, míg 1867 után — az alkotmányosság helyreálltával — a nemzet meggyőződött, hogy csakis a munka tarthatja fenn és biztosíthatja fenmaradását.

Vadnai kifejezést is ad hálájának, hogy nagy korszakot élhetett végig... »Nem tudok eléggé hálát adni a Gondviselésnek, hogy földi létem arasztát épp arra az időszakra mérte ki,

melyben az embernek, s a magyar embernek is, bő oka és joga támadt büszkének lennie.

»Mennyi fölemelő történt ez időszakban!

»Itthon: a rendi világ átalakulása modern, demokrata nemzetté. Dicső államférfiak, költők, hadvezérek működése. Az ősi vitézség újjáébredése a szabadságharcban. A nemzet együttérzése a szolgaságban. Az alkotmány visszahódítása és ez időtől az ország és benne a főváros bámulatos szellemi és anyagi felvirágzása.

»Külföldön pedig a tudományok, találmányok rendkívüli fejlődése. Keletkezése világtárlatoknak, melyekből magam is többet láthattam. Az amerikai Egyesület diadalmas tűzpróbája s a századok nemesen sóvárgó álmának: az olasz és német egység beteljesülése.

»Ily vívmányokat megérni lelki gyönyör. Ezekért ki lehet békülni a társadalom nyomasztó foltjaival, még azzal is, hogy korunkban az urhatnámság s élvezetvágy sok embert tesz sikasztóvá s van elég fiatal ember, ki eszmék helyett kamaráskulcsról álmodozik, noha elszegényült állapotában a rang csekély díját is nehezőre esnék összeszerezni.«

Ez a pár sor megnyitja előttünk Vadnai lelkét; beletekint-hetünk és láthatjuk, milyen egészséges, komoly életfelfogás vezérelte teljes életében. Tanulságosak emlékei, emlékbeszédei, melyekben bár másokat rajzol, önmagának, nemes és hazafias szívének adja leghűbb képét, mikor a multnak egyes alakjaira rávilágít a kegyelet és tisztelet szövétnekével. Nem essayk ezek az emlékek, rövid vázlatok inkább, mélyebb jelentések nélkül, mégis érdekesek hűségük, józanságuk miatt, mely Vadnainál mindig jól hat. Ő sohasem jár az égben, mindig a földön mozog — de ott aztán a maga lábán áll és jól megveti a lábát. A képzelőtehetség szárnyalása nem adatott meg neki, de ez éppen olyan tulajdonság, melyet az emlékiró bátran nélkülözhet, kinél inkább az itélőképeség egészséges volta szokott latba esni.

Ez a reális, talpraesett élet- és világfelfogás jellemzi egész közéleti szereplését, hol ugyan nagyobb fényt szórnak léha törtéetők, mint Vadnai-féle buzgó munkások, de az utóbbiak keresettebbek szoktak lenni. Az ötvenes évek alatt, az elnyomatás korában a budapesti magyarság akkor kis körre szorítkozó tár-

sas életében író- és művész-társaival élénken vett részt és mindig szeretettel emlékezett meg arról a korról, melyben a közös nyomorúság a nemzet különböző osztályait is összehozta. A szellemi világ leginkább Lonovicsné Hollósy Kornéliánál találkozott az akkori »Zrinyi« kávéház feletti lakásán, mely a mai Kossuth Lajos-utca és Múzeum-körut sarkára esik. E salon rendes vendégei közé tartoztak többi közt Batthyány Lajos gróf özvegye és lánya Ilona, Ürményi Ferencz, Ürményi József és lánya Agatha; Károlyi György és Lajos grófok, Podmaniczky Frigyes báró, Almássy György, Ráday Gedeon, Festetics Leó, Szapáry Antal és Gyula grófok, Kecskeméthy Aurél, Irinyi József, Pompéry János, Sárossy Gyula, Dobsa Lajos, Tomory Anasztáz, Zalár, Eötvös József báró, Gaál József, a Nemzeti Színház operájától Kőszeghy, Jekelfalussy, Füredy Mihály, a zeneszerzők közül a Doppler-testvérek, az orvosi karból Balassa János dr., aztán Földvály Albert, Vas Gereben és mások. Ez az érdekes névsor csattanósan bizonyítja, hogy nem igaz az a tévhit, mintha a magyar társadalmat nem lehetne összehozni. Hisz ebben a névsorban főnemesség, nemesség, irodalom és művészet egyaránt szerepel. Igenis, lehet a magyar társadalom különböző osztályait összehozni, csak hogy ezt a csodát csupán a közös nyomorúság viszi végbe! A magyar születési és művészi köröknek találkozóhelye volt ez a ház, a »magyar salon«, melyet azóta is többször próbáltak — de hasztalanul — felébreszteni. Voltak még más, kisebb salonok is, így Bulyovszky Lilla, akkoriban kedvelt színművésznő adott ebédeket a magyar irodalom és művészet nevezetességeinek, Tóth Kálmán és neje Majthényi Flóra pedig theatestélyekre hívta meg, továbbá Almási Balogh Pál dr., a nagynevű hasonszenvi orvos, Kaiser—Ernstné énekesnő, Jókaiék és Szigligeti Ede szokta volt magánál látni a szellem lovagjait. A vidékről felránduló magyar középosztály pedig az »Arany Sas«-ban találkozott, hol Bernáth Gáspár mulattatta furcsa ötleteivel a jó barátokat és ismerősöket, kik így maguk közt szinte egy családnak érezték magukat. Egy darabig az ötvenes évek elején, mikor a rendőrség az írók mindennemű találkozását gyanús szemmel nézte, a városligeti Pávasziget tulajdonosnője, egy előkelő úrhölgy, az ottani vendéglőben egy szobát engedett

át az irodalomnak, melynek ajtajára ezt a felírást függesztette ki: Magyar írók szobája. Beöthy László, Degré Alajos, Vahot Imre, Lisznyay Kálmán, Sárossy Gyula, Tóth Kálmán, Balogh Zoltán látogatták leggyakrabban az írói körnek ezt a szerény őshelyiségét.

A hogy Vadnai az ötvenes években, mint ifjú kezdő író ebbe a világba belépett, úgy élt benne a 60-as, 70-es években pályája végeig és mindig üdvös, jótékony befolyását mind tágabb körökben lehetett érezni. Mert ott volt mindenütt, a hol munka kínálkozott — ingyen munka is. A Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának épp oly lelkiismeretes tagja, mint buzgó titkárja a magyar írók segélyegyletének. A Kisfaludy-Társaság 1866-ban tagjai sorába iktatja, a Magyar Tudományos Akadémia 1872-ben választja meg levelezőtagnak. Szülővárosa Miskolcz is megemlékezik róla s oly megtiszteltetésben részesíti, melyet tán összes díszei közül legtöbbré becsült. Tíz évig képviselhette Miskolcz városának déli kerületét az országgyűlésen és a honatya sem maradt el az író és szerkesztő megett. Jó és gondos szónok volt, a mihez hozzászólt, arról alaposan volt tájékozva s meglehetett rajta érezni, hogy, midőn a házban felkelt, megbecsüli úgy magát, mint azt a helyet, melyen felszólalhat. A pongyola, hevenyészett, felületes szószátyárok Vadnai iskolájába járhatnának. Elvet nem cserélt soha és mindvégig igaz híve maradt annak a szabadelvűpártnak, melynek zászlaja alatt választói előtt először fellépett. Ha fiatalságának Petőfi volt csillaga, mint politikus Deák Ferenczet követte Tisza Kálmán vezérlete alatt és mikor a Hentzi-ügyben vagy a véderő-vitában felszólt, megmutatta, hogy van bátorsága szembe szállni a népszerűséggel is. Megmaradt benne a nyoma a régi honvédnek, a mint hogy különben is élénk összeköttetést tartott fenn öreg honvédbajtársaival s ezek mozgalmainál első sorban szokott állni.

Végül mint a hivatalos lapnak a »Budapesti Közlöny«-nek szerkesztője fejezte be működését és életét, mely mindenképp a jó gazda benyomását teszi, a ki adományait helyesen osztja be és nem pazarolja el céltalanul, mint az nálunk minden téren szokásos. Valahányszor körülnézek, eszembe jutnak a budai hévizek, melyek egy nagy részét használatlanul folytatják a Dunába; holott minden csöpp becses volna. Magyarországnak megadott

a természet sok kincset, de nem tudjuk kiaknázni; ezt a fajt a teremtő megáldotta sok adománynyal, melyek egy része elkalódik a kellő fegyelem és rendszeresség híján, a minthogy már Vörösmarty is elzengette hazafi keserűségében a magyarról, hogy »Kincsnek, vérnek rossz gazdája«. Azért kétszerte értékesek a mi viszonyaink közt azok a higgadt, rendes, mérsékelt véralkatú emberek, a milyen Vadnai is volt.

Előttünk áll ezek után egész élete, egész egyénisége rokon-szenves, becülésre méltó tulajdonságaival; a kinek működése megtestesítette báró Eötvös József mondását: »építsen, ültessen minden nemzedék, de ne rontsa le, a mit apái tettek«. Hivatását, írói küldetését nem úgy fogta fel, hogy az egyéni hiúságának vagy becsszomjának kielégítésére szolgáljon, de nem is üzlet és nem kenyérkereset szempontjából; abban a korban élt, mikor az író és művészt a nemzet napszámosainak tekintették. A Kazinczy-kor nagy alapító nemzedékének önzetlen, eszményi lelkesességéből néhány sugár még a harmadik nemzedékre is esett. Új irányt nem törhet mindenki, de helyes jó irányban mindenki mozoghat, a ki nem tartja azt a kissé kétélű elvet, hogy a művésznél az egyéniség a fő és az egyéniség korlátlan szabadságát ne zabolázza semmi sem. Az övét elvek zabolázták s tán nem halálos bűn, ha a művésznek is vannak elvei — helyes elvei.

Az ő elve pedig az volt, melyet a nagy Ranke is vallott és jelszavul választott, mikor nemességet kapott: A munka magában véve is gyönyörűség — Labor ipse voluptas.

V. KÖTET.	I. Fábrián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczi József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

VI. KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisztt. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacs Kovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. KÖTET.	I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pandé József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Bárány Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markuszovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. KÖTE	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérváthy László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >

IX. KÖTET.	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L. r. tagtól</i> ...	— kor. 60 fill.
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	X. Haszinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Hőgyes Endre r. tagtól</i> ...	— > 60 >
X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar l. tagtól</i> ...	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály r. tagtól</i> ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz r. tagtól</i> ...	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos r. tagtól</i> ...	— > 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Hőgyes Endre r. tagtól</i> ...	1 > — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót l. tagtól</i> ...	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól</i> ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly r. tagtól</i> ...	1 > — >
	XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla t. tagtól</i> ...	— > 30 >
XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János l. tagtól</i> ...	1 > 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos l. tagtól</i> ...	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknoi Vilmos r. tagtól</i> ...	2 > — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kéty Károly l. tagtól</i> ...	— > 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	— > 40 >
	VII. Hollósy Jusztinián l. tagról. <i>Fehér Ipoly t. tagtól</i> ...	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Hőgyes Endre r. tagtól</i> ...	— > 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	— > 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Móricz l. tagtól</i> ...	— > 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	1 > — >
XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor r. tagtól</i> ...	— > 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla r. tagtól</i> ...	— > 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő l. tagtól</i> ...	— > 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	VII. Kronos Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede l. tagtól</i> ...	— > 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór l. tagtól</i> ...	— > 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	X. Ozobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	— > 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád l. tagtól</i> ...	— > 45 >
XIII. KÖTET.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	— > 40 >
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző r. tagtól</i> ...	— > 80 >
	III. Staub Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	— > 80 >
	IV. Gróf Kuun Géza tisz. és ig. tagról. <i>Goldziher I. r. tagtól</i> ...	— > 60 >
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M. r. tagtól</i> ...	— > 60 >
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő lev. tagtól</i> ...	1 > — >
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	— > 30 >
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortway Tivadar r. tagtól</i> ...	1 > — >
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos r. tagtól</i> ...	— > 80 >
	X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortway Tivadar r. tagtól</i> ...	1 > 20 >
	XI. Schmidt Sándor l. tagról. <i>Schafarzik Ferencz l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	XII. Hegedüs Sándor r. tagról. <i>Nagy Ferencz r. tagtól</i> ...	— > 80 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIV. KÖTET. — 5. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
SZÉCHY KÁROLY

LEVELEZŐ TAG FELETT.

DR DÉZSI LAJOSTÓL

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1909. január 25-iki ülésén.)

EGY ARCZKÉPPEL.

Ára 60 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1909.

I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	—	kor.	20	fill.
II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	—	>	20	>
III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	>	20	>
IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	—	>	40	>
V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossek József</i> r. tagtól	—	>	60	>
VI. Asbóth János lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	—	>	20	>
VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	—	>	20	>
VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	—	>	80	>
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	—	>	40	>
X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	—	>	20	>

I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	—	>	40	>
II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	>	20	>
III. Malláth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	—	>	20	>
IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	—	>	80	>
V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	—	>	20	>
VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	—	>	20	>
VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	—	>	40	>
VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynold Lajos</i> igazg. és t. tagtól	—	>	60	>
IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	—	>	60	>
X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	—	>	20	>

I. Tarczay Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	—	>	20	>
II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	—	>	20	>
III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	—	>	40	>
IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	—	>	20	>
V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	—	>	20	>
VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	—	>	20	>
VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	—	>	40	>
VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	—	>	40	>
IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	—	>	20	>
X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztián</i> lev. tagtól	—	>	40	>

I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	>	60	>
II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	—	>	20	>
III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	—	>	40	>
IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	—	>	60	>
V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	—	>	20	>
VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	—	>	20	>
VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	>	20	>
VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	—	>	20	>
IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	—	>	20	>
X. Korizmics László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	>	20	>

Széchényi

SZÉCHY KÁROLY LEV. TAG EMLÉKEZETE.

(1848--1906.)

Dr. DÉZSI LAJOS I. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1909. január 25-iki ülésén.)

Midőn a Tekintetes Akadémia azzal bízott meg, hogy Széchy Károly elhunyt tagtársunkról emlékbeszédet mondjak, készséggel vállalkoztam e nehéz feladatra. Készséggel, — mert a kit a tudomány őszinte megbecsülése hat át, szívesen felhasználja az alkalmat, hogy meglátogasson egy tudóst dolgozószobájában, tanuja legyen munkálkodásának és tudományos fejlődésének; midőn ifjú lelkesedéssel új irányt remél törni a tudományban, vagy működése delén, mikor már megtalálta a tehetségének megfelelő munkateret s az alkotásban keresi gyönyörűségét; és az élet alkonyán, mikor betegen, kimerült testtel, de csüggedetlen lélekkel lázasan dolgozik, hogy befejezze elkezdett művét — érezve, hogy más nem lenne képes lelket önteni nagy gonddal gyűjtött adatai száraz halmazába.

Nehéz feladat, mert csak kétszer voltam oly szerencsés, hogy e kiváló férfiúval találkozzam s így nem dicsekedhetem azzal, hogy a vele való hosszas érintkezés, vagy sűrű tartó barátság alkalmat adott, az embernek, jellemének, kedélyének megismerésére. De némi tekintetben talán előny is ez, Tekintetes Akadémia, mivel így a barátság nem tesz tartózkodóvá, hogy elfogulatlanul vázoljam élete folyását és működését.

»Egy tudós életrajza tulajdonképen műveinek ismertetése»: ezekből látjuk, mit tartott élete hivatásának, mennyit sikerült megoldani a maga elé tűzött életfeladatból, miben emésztette fel életerejét.

I.

Závodszy, később felvett néven Széchy Károly 1848 február 18-án született Czegléden nemes, de elszegényedett lutheranus családból. Nagypapja, Závodszy János, nógrádi származású volt s csizmadiamesterséget tanult. Czeglédre költözve meg-nősült s jelentékeny vagyonna tett szert, de e vagyonnak pusztulását is meg kellett érnie. Öreg napjaiban pörrel akarta azt visszaszerezni, de a pör mint rendesen a vagyon még megmaradt romjait is felemésztette. Két fia és egy leánya maradt s ezek közül mesterségét Károly fiára hagyta, másik fia kereskedő lett. Závodszy Károly, írónk apja, köztisztelőben álló mesterember volt Czegléden. Mihelyt »maga kezére« dolgozhatott, ő is meg-nősült: elvette egy czeglédi szücsmester leányát Hlatik Karolínát. Az ifjú Závodszy azt remélte, hogy miként apja, úgy ő is majd vagyont szerez, azért nem elégedett meg mestersége folytatásával, hanem az egyháztól földet vett bérbe, s nagy buzgalommal gazdálkodott rajta. De hiába fáradozott, nem lett vagyonos ember belőle.

Fiát is saját mesterségére akarta fogni s midőn az kijárta a helybeli lutheranus iskolát, egy évig maga mellett tartotta, azután Pestre küldte egy kálvintéri mester műhelyébe. De az élénkeszű, gyorsfelfogású gyermeknek semmi kedve sem volt a mesterséghez. Panaszai és könnyei meghatották édesanyját s nagynehezen sikerült neki rábírnia férjét, hogy fiát a műhelyből kivége s tovább taníttassa. Mint a hálás fiú később elérzékenyedve emlegette, anyja ruháját adta el, hogy őt Szarvasra vihesse az iskolába. Úgy látszik nemcsak fia vágyát teljesítette ezzel, hanem azt a lelke mélyén lappangó óhajta is, hogy fiát úrnak, tudósembernek nevelhesse. Más adatok is mutatják, hogy finom lelkületű nő lehetett, ilyen pl. az, hogy fia számára maga írt névnap-i köszöntőket.

Az ifjú Závodszy tizennégy éves volt, mikor így új pályát választott s Szarvasra került, hogy a gymnasiumot elvégezze. Mindjárt a második osztályba vették fel s mivel az V. és VI. gymn. osztályt is egy év alatt végezte, így a más pályán elvesztegetett két évet sikerült pótolnia.

Milyen volt ez időtájt Szarvas, érdekesen írja le később Széchy egyik művében: ¹⁾ »Szélesen és rendetlenül terült el — úgy mond — a Körös balpartján. Hosszú, unalmas utcáin alig láthatott a szem városiasabb épületet. Pár urasági udvar, uradalmi lak s néhány honoratiornak háza emelkedett ki a nádas fedelek közül. Csinról, tisztaságról, ízlésről szólni sem lehetett. Ha a tavaszi és őszi esőzések beköszöntöttek, — a szivós fekete sár feneketlenlenné lett s minden közlekedést megszakított. Az emberek családi tűzhelyök mellé szorultak, hol az élet egyhangúan, unalmasan, kis bajok és kis örömek közt kicsinyesen telt; összes szórakozása egy-egy ünnepi alkalmatosságban állott. A város lakói egyszerű, becsületes, istenfélő tótok voltak, a kik áhítattal gyülekeztek lelkipásztoraik meghallgatására ünnepeken és vásárnapokon, a hét folytában pedig csendben és szorgalmasan végezték kötelességöket. Büszkeséggel tekintettek gymnasiumuk felnyúló falaira, tisztesség-tudással köszöntek tanáraiknak, jóakaró indulattal szolgálták ki a nálok lakó diákságot, melytől magyar beszédet és magyar érzést tanultak.«

A lutheranusok ezen jeles gymnasiumába, melyben korábban Vajda Péter, Greguss Ágost és Ballagi Mór is tanítottak, járt Széchy is s itt tett érettségi vizsgálatot 1869-ben kitűnő eredménnyel. Tanárai voltak *Mihályfi József* egy tevékeny és kiváló férfit, ki előbb néptanító volt s csak később végezte el a theologiai tanfolyamot. Az ifjúság Önképzőkörének ő volt elnöke, a gymnasium könyvtárnoka, sőt egy ideig a »Szarvasi Lapok«-at is szerkesztette. A latin nyelvet az iskola igazgatója *Tatay István*, a physikát és németet *Sarlay János*, a philosophiát *Benka Gyula*, a történetet és magyar irodalmat *Zsilinszky Mihály* tanította, a kivel később is szoros összeköttetésben állott, vallástanára *Kicska Dániel*, a kinek tantárgyán kívül a görög és latin irodalomban is nagy jártassága volt.²⁾

Szarvasról Széchy Pestre jött s az egyetemen joghallgatónak iratkozott be. Ugyanezt tette egy másik kiváló aesthetikusunk is, ki csak néhány hónappal volt fiatalabb nála.

1) Vajda Péter élete és művei. Budapest, 1892. 113. l.

2) L. *Benka Gyula*: A szarvasi főgymnasium története. 1802—1895. Gyoma, 1895.

Széchy gyors felfogása, bámulatos szóbősége és ritka előadási képessége ezen a pályán kecsegtették sikerrel; ekkor még nem is gondolt arra, hogy e jeles tulajdonságoknak a tanári pályán is épen olyan jó hasznát veheti. Aesthetikai hajlamait különben mint joghallgató is elárulta, szorgalmasan látogatva Greguss előadásait (»A rút elmélete«, »Arany kisebb elbeszélő költeményeinek fejtegetése«, »Shakespeare »Lear király«-ának fejtegetése»). A jogtörténelmi államvizsgálatot 1871. júl. 21-én kitüntetéssel tette le.

Egyetemi pályája alatt nevelősködéssel tartotta fent magát. Hogyan jutott ehhez, érdekesen adja elő Péterffy Sándor visszaemlékezésében (Család és iskola 1903. 7. sz.): »Dr. Székács József — úgymond — egyízben magához hivatott s azzal bízott meg, hogy keresném fel egyik közös ismerősünknek, a szarvasi főgymnasium igazgatójának az ajánlottját és ha alkalmam nyílik, gondoskodjam arról, hogy a kiváló egyetemi hallgató megfelelő álláshoz juthasson, magát Budapestten fentarthassa. Szíves örömmel fogadtam e megbízatást annyiival is inkább, mivel néhány nappal előbb egyik előkelő családból való kis tanítványom gondos édes anyja azért keresett fel, hogy szerezzek fia mellé házi oktatót, ki náluk is lakhatnék. Átvettem tehát dr. Székácstól az ajánlólevelet, melyre jóságos pártfogóm a fiatal ember lakását is feljegyezte volt s főpásztori áldástól kísérve elmentem mindekelőtt kis tanítványom édes anyjához s bejelentettem neki ajánlatomat, a melyet azonnal hálás készséggel el is fogadott volt. Innen az ifjú lakására siettem.

Ott künn a »Köztelek«-en túl, hol még akkoriban a házhelyek konyhakertekül műveltettek, az egyik ilyen kertben épült házba jutottam. Valóságos deáktanya volt itt egy tágas nagy teremben. Vagy négyen otthon is voltak; üdvözlésemet azonban egyik se vette magára. Végre is hangos szóval arra kértem őket, mondanák meg, itt lakik-e Z.(ávodszy) egyetemi polgár úr, mert egy kis beszélni valóm volna vele. Erre felemelkedett az egyik nagy asztal mögül a könyv mellett görnyedező barna szikár ifjú s felém tartva bemutatta magát. Én erre az ajánlólevelet elővéve, csak annyit mondtam neki, hogy dr. Székácstól jöttem hozzá, legyen szíves és jőjjön el velem. Örömtől sugárzó arczczal követte a jó fiú. Útközben megismerkedtünk egymással. Egy-két

nap mulva nem a cseléd, hanem az én ifjú Z. barátom kísérgette már az én K.(éler) G. kis tanítványomat. A legközelebbi vasárnapon délben dr. Székács beköszöntött hozzám, közölte velem, hogy az özvegy K.-né nem győzi áldani a kezét, mely fia mellé oly kiváló fiatal embert adott . . . Éveken át ott maradt az özvegy K.-né családjában ; tanítványa szeretettel s tisztelettel ragaszkodott hozzá még akkor is, a midőn már megszűnt tanítványa lenni s az özvegy K.-né késő vénségében is hálásan emlékezett meg a jó Z. úrról, ki gyermekeit oly szeretettel gondozta« . . .

Széchy már mint joghallgató kivált tanulótársai sorából : azok közé tartozott, kiket tehetségük tudata, megfelelő ambícióval párosulva, vezetőszerepre jelölt ki ; kiket nem a minden áron való szereplési vágy ösztönzött erre, mint az ifjúság mozgalmában elég példa mutatja, hanem kötelességtudással, idealis gondolkodással, imponáló tehetséggel és nyájas modorral szereztek maguknak társaik előtt tekintélyt.

Márki Sándor, a ki az ifjúság ekkori mozgalmaiban szintén élénk részt vett, visszaemlékezésében hangulatos képet rajzol arról, hogyan báloztak, hangversenyeztek, izgattak, kérvényeztek, dikcióztak ezek az ifjak, míg az Egyetemi Kört megalapíthatták. Fenyvessy Ferencz, Klug Nándor, Kossutány Ignác, Márki, gróf Pejacevics Tivadar, Visi Imre és Závodszy Károly, kit Márki ez időben »szelíd tekintetű, nyulánk, fekete ifjú«-nak rajzol, voltak ebben a mozgalomban az ifjúság vezérei.

Ez 1872-ben történt s ez az év nemcsak mint az Egyetemi Kör alapításának éve, hanem más tekintetben is nevezetes Széchy életében. Az Akadémia emlékűnnepet rendezett Bessenyei új korszak kezdetét jelentő irodalmi fellépésének századik évfordulóján s a Kisfaludy-Társaság ez alkalomból kiadta Závodszy Károlynak *Bessenyei Györgyről* írt irodalmi tanulmányát. Nagy kitüntetés egy huszonnégy éves ifjúra, hogy első irodalmi fellépése ily előkelő irodalmi társaság aegise alatt történt, nagy várakozást keltett jövőendő működése iránt, a melyet később ki is elégitett.

Széchynek ez a tanulmánya két részre oszlik. Az egyikben Bessenyei életrajzi adatait tisztázza, a másikon irodalmi munkásságát méltatja. Függelékül összeállítja nyomtatásban megjelent és kéziratban maradt művei jegyzékét. E mű ma

már sok tekintetben elavult, de tisztán láthatjuk benne a későbbi irodalomtörténetíró kiváló tulajdonságait, valamint árnyoldalait. Tárgyába a részletekig igyekszik behatolni, a legapróbb adatok nem kerülnek el figyelmét, bonczol, következtet, hypothesiseket állít fel, ugyanaz az előadásbeli nemes hév és hazafias szellem van ebben is, mint későbbi műveiben, de olykor ugyanaz a körmondatos, pleonastikus előadás.

Az ifjú életében azért volt ez jelentős mozzanat, mert első kísérletének sikere önbizalommal töltötte el, hogy az irodalomtörténet hivatott munkása lehet. De egyelőre más tervei voltak. Az olyan ifjú, ki társai között vezető szerepet küzdött ki magának, könnyen jó arra a gondolatra, hogy a tanulói pálya befejeztével csak ki kell lépni a közélet terére, s azon tulajdonságaival, melyekkel tanulótársai előtt tekintélyt szerzett, itt is könnyű szerrrel vezető állásba emelkedhetik. Nem gondol arra, hogy a közélet vezető emberéhez a közös érdek, közös törekvés lánczszemként fűzi a kisebb és nagyobb emberek végtelen sorát s új lánczszemet nem hogy elején de a közepén sem, legfeljebb a végén lehet beleilleszteni...

Tagadhatatlan, hogy Széchyben voltak olyan tulajdonságok, melyek neki a politikai vagy újságírói pályán is szép jövőt látszottak ígérni: megnyerő külső, szónoki képesség, hazafias lelkesedés, dialektika, a szavak árjával elragadás és nem közönséges ambíció. Széchy tehát a jogi pálya befejeztével a publicisztika terére lépett, újságírónak csapott fel. Volt idő, midőn az ország szíve a képviselőházban, volt idő, midőn a megyegyűléseken, ebben az időben az újságokban lüktetett. A haza sorsán való aggodás a legnagyobb hazafiakat, a legkiválóbb elméket egyesítette itt s Deák Ferencz, Csengery, Tisza innen irányították a nemzet politikáját. Széchy hamar belátta, hogy ilyen társaságban közemberként is dicsőség működni s továbbra is megmaradt újságírónak. Belátta, hogy a politika a lelkesedésben kívül főleg tapasztalatot is kíván, a mit ő még nem szerezhett s a lapok irodalmi rovatának lett szorgalmas munkatársa. A »Fővárosi Lapok«, a »Hon«, az »Egyetértés«, az »Ellenőr«, valamint Szana »Figyelő«-je, melybe már előbb is irogatott, sűrűn hoznak tőle közleményeket. 1873-ban már ő az »Ellenőr« irodalmi rovatának vezetője, 1874—1878-ig pedig egyszersmind segédszerkesztője is.

Tevékeny részt vesz minden társadalmi és irodalmi mozgalomban, szoros összeköttetésben áll írókkal, journalistákkal, politikusokkal. Az »Egyetértés«-ben (1874. 70. sz.) megjelent »Irodalmi cliquek« című tárczacikk a »Figyelő-clique«-be sorozza őt, melynek vezére Szana Tamás, a »Figyelő« szerkesztője volt, jelesebb tagjai: Láng Lajos, Endrődi Sándor, György Aladár, Névy László, Don Pedro, a »Bolond Miska« szerkesztője és ő. A régibb írók közül egyedül Vajda János tartozik ide. Érdekes e cikknek erről a cliqueről adott jellemzése. »Kevésbé tehetségesek — úgy mond — s nincs is annyi befolyásuk, mint az előbbieknak, (»A nagy mogulok páholya« és a »Kávéforrás-clique«) azonban vakmerőségök, merész támadásaik által már is figyelmet költöttek. Ők alapították az »írói és művészi kör«-t s legújabbban ők vívták ki Petőfi hiányos kiadásának kijavíttatását. Fellépésök hasonló az előbbi ifjú nemzedék Zilahy-féle csoportjához. Főelőnyök, hogy egymást nem dicsérik, sőt meg is merik bírálni. Vajjon az ifjú nemzedék ezen idealis alapokon nyugvó cliqueje tartós lesz-e? ma alig lehet megmondani«.

Már ekkor (1874) maga is egy ilyen cliquet akart alapítani s ehhez első lépés volt, hogy egy szépirodalmi és ismeretterjesztő havi folyóiratot indított meg »*Otthon*« cím alatt. Programját így állapította meg: Az »*Otthon*« célja: A magyar szépirodalom emelése és fejlesztése; ép azért keretéből ki van zárva minden fordítás. I. Közölni fog költeményeket, elbeszéléseket, rajzokat, életképeket és humoreszkeket; egytől-egyig szigorúan megválasztva. II. Közölni fog társadalmi irányú cikkeket, társadalmi tanulmányokat, határozott radikal szellemben. III. Közölni fog kisebb értekezéseket a tudomány mezejéről; a legújabb vívmányok szem előtt tartásával, könnyű nyelven, közérthető modorban írva. IV. Közölni fog behatóbb ismertetéseket az irodalom és művészet kiválóbb jelenségeiről, különös tekintettel a hazai termékekre. V. Közölni fog irodalmi arcképeket öregebb és fiatalabb íróinkról. VI. Lesz »Tárczája« nagyobb részint humoros tartalommal. VII. Lesz »Értesítője« a hazai és külföldi nevezetesebb irodalmi, művészeti és társadalmi mozzanatokról.« Ez év október havában indult meg e folyóirat s noha a jeles írók egész gárdáját sorozta munkatársai közé mégis a következő évben pártolás hiányában megszűnt.

Széchy mint újságíró is főképen irodalomtörténeti és aesthetikai tanulmányokkal foglalkozva, első irodalmi fellépésének sikere által is buzdítva, lassanként az az elhatározás érlelődött meg benne, hogy kizárólag ezeknek szenteli életét. Azt is érezte, hogy ha a választott pályán marad tovább is, épen a legkiválóbb természeti adományt, melylyel a sors megáldotta, t. i. szónoki képességét nem érvényesítheti. A fontolgotást tett követte és 1877. jun. 18-án Kolozsvárt megszerezte a doktori, négy nap múlva a tanári oklevelet. Majd azon töprengett, hogy az irodalomtörténetet vagy a műtörténetet tegye-e tanulmányai között az első helyre: amaz felé vonzotta első sikere, emez felé szíve, hajlama. Jeles példák mutatják, hogy e kettő egymással nincs ellentétben s a művészet tanulmányozásán tisztult ízlés az irodalmi művek bírálásában is sikerrel juthat kifejezésre. De mindkettő óriási terület lévén, a kérdés minden komoly tanulmányozó elméjében felmerül. Mielőtt erre nézve véglegesen határozott volna, külföldi útra határozta el magát.

A müncheni egyetemen, melyre 1878. nov. 26-án iratkozott be s ott töltött két félévet, még csaknem egyenlő számmal hallgat műtörténeti és irodalmi aesthetikai előadásokat (Carrière, Bernays, Brunn, Meszmer, Julius).

Ez az év (1878) nevezetes fordulatot jelez Széchy életében.

II.

Az 1878—80. év a művészet tanulmányozásának időszaka. Sorra járja Német- és Olaszország műtörténeti nevezetességű helyeit s a műrecek szemlélése s kiváló mesterekkel való társalkodás fejlesztette ki műízlését s adta meg műkritikájának azt a biztosságot, mely ebben az időben a Vasárnapi Ujságnak, Nemzetnek és Ellenőrnek küldött czikkeiben nyilvánul. Különösen becses *München*-ről, helyesebben a Münchenben élő magyar művészekről írt tanulmánya, melyben nemcsak az akkor ott divatozó művészeti irányt ismerteti keletkezésétől kialakulásáig, hanem bírálatot mond a magyar művészek: Somogyi, Humborg, Baditz Ottó, Greguss Imre, Herzl Kornél műalkotásairól. Egy másik tanulmány *Benczur Gyula*, ismét egy más *Wagner Sándor*

és *Liezenmayer Sándor* művészetét bírálja. Nem egyszerű tárczacikkek ezek, hanem alapos tanulmányok, a művészek életrajzával, tanulmányaik iránya, a különböző hatások, fejlődésük alapos és részletekbe menő ismertetésével. Már csak a miatt is becsesek, mert bizonyos tekintetben az úttörés érdeme is megilleti, először lévén vázolva bennük e művészek élete. Azonkívül lelkesen izgat a magyar művészet s annak nemzeti iránya érdekében. Pl. midőn elbeszélte, hogy Matejko nemes buzgólkodása hogyan virágoztatta fel a lengyel történeti festészetet, azután így folytatja: ¹⁾ »Nekünk magyarokul, Istennek hála, nem a feláradást, hanem az életet lehetne és kellene hirdetni. Tele történetünk megragadó részletekkel, korszakos diadalmakkal és hősi alakokkal. Kínálva kínálkoznak a művésznek. Ott az Árpádok, az Anjouk, a Hunyadiak, Bethlenek és Rákóczyak ragyogó Pantheonja. Maga Szent István, Nagy Lajos, Hollós Mátyás élete és uralkodása dúsan áradó forrásul szolgálhatna az alkotó lelkesedésnek. S ott nemzeti, hún és magyar mondáink csillogó könyve, teli annyi nemes és csodás jelenettel... S ott művelődésünk állami, vallási, irodalmi, zenei, és közéleti fejlődésünk nevezetes és hatásos eseményei; magyar legendáink, regéink, meséink, dalaink és költői elbeszéléseink édes és bájos mozzanatai, valamennyi gazdag és változatos anyaga a festői képzelemnek! Művészeink alig veszik észre, alig ismerik, vagy ha ismerik, alig érintik. A történeti és nemzeti sugallat, az emelkedettebb ihlet vajmi ritka bennök! Pedig találóa mondja Ipolyi, hogy nekünk főfeladatunk a mellett, mikép művészetünk jó, szép és szabatos legyen, rajzban és színben, nemes felfogásban és kivitelben annak nemzeti jelleme... Igen, nekünk első, hogy nemzeti művészetünk legyen, hogy magyar iskolánk fejlődjék; mi nem mond ellent annak, hogy művészetünk azért az európai művészet magaslatára emelkedjék... De magyar művészeink nem okulnak a lengyel tanulságon, nem hevülnek a magasabb irányokért. Vagy nem bennök, hanem bennünk egész nemzetül, van a hiba, hogy mai napság lángész és tehetség nagy eszmék és alkotások iránt nem fogékony vagy rájuk sem termett. A művészetet immár be kellene vezetni nálunk is a középületekbe, templomokba, iskolákba,

1) Benyomások és emlékek. Budapest, 1897. 89—91. l.

nyilvános terekre és sétahelyekre. Az állam nyisson tért a képzőművészetnek a középületekben, az egyház a templomokban, a főurak és főpapok, meg vagyonos polgárok magán-házaikban.»

A művészet lelkes barátja hazafias buzgalmában így ösztönzi nemzeti irány követésére művészeinket, így akarja műpártolásra rábírní a kormányt, főpapságot és a közönséget. Huszonnyolcz évvel ezelőtt hangzottak el e szavak, nagyon kevés vált ebből azóta valóra s így sok tekintetben ma is időszerű a művészet ezen ideális rajongójának hazafias szózata. Egy másik cikkében a magyar képzőművészeti akadémia felállítása mellett izgat s ettől várja művészetünk felvirágozását. Lelkesen mutat rá a kis Belgium példájára, melynek területe alig nagyobb mint egy pár vármegye és mégis két kitűnő művészi akadámiával és tíz mesteriskolával büszkélkedik, mi pedig egyetlen egynek a szervezésében még ma is habozunk. »Pedig — úgymond ¹⁾ — mindaddig, míg a képzőművészeti akadámiát meg nem alkotjuk, épen legjelesebb művészeinket nem hívhatjuk haza ; s mindaddig, a míg köztünk nem élnek és nem működnek, érdekes és értékes művészeti piacot nem teremthetünk s a magyar művészetnek nagyobb lendületet nem biztosíthatunk. Azért elődázhatatlan kötelessége a kormánynak s az irányadó köröknek, hogy vessék meg mielőbb az alapot, a mi jeleseinknek elégséges a megélhetésre és működésre itthon.« »Valjon nem volna-e alkalmas épen ebben az időben (1880), midőn annyi kiváló európai nevű művésziünk van, Budapesten a művész-akadémia felállítása ? Valjon ki tudja, hogy e jeleseink után nem következnek-e epigonok, ép úgy, mint 1848 óta a költészetben ? Később több lesz talán a pénzünk, de nem lesznek méltó művészeink, s a művész-akadémia, közművelődésünk e hiányzó intézete, ismét el fog maradni nagy időre : míg most, bár megerőltetéssel, áldozattal, de emberek tekintetében könnyen volna szervezhető. . . . Fölvetettük a kérdést, de nem felelünk rá : az illetékes körök gondolkozzanak a méltó válaszról.« Tudjuk, hogy azóta itt is haladtunk valamit, mesteriskoláink is vannak, ismerjük el, hogy ha nem is létrehozásukban, de az eszme felvetésében és a kivitel sürgetésében Széchynek is van érdeme.

1) Id. mű 125. l. V. ö. Művészet. 1907. évf. 66. l. és 1909. évf. 199. l.

Ezek az eszmék németországi tanulmányútja alatt fogamzottak meg elméjében. Nem kevésbbé termékenyítőleg hatott rá az olaszországi út. Olaszország különösen vonzotta őt műremekeinek páratlan gazdagságával. 1880-ban végre vágya megvalósult s Nápolyban kötött ki, a hol mint írja »a tenger méléző szeretettel, csendes hullámdallal ringatja el a szép eget s ég és tenger közös bűbája egyszerre gyönyörködteti a rajta csüggő szemet, készíti álmódózásra a merengő lelket.« Órákig el-elmerengett itt s a természet nagyszerűsége elfeledtette vele útja célját: az emberi alkotások szépségét. Alig tudott megválni a »természet e gyönyörűségétől«, hogy Rómába menjen a művészet nyújtotta gyönyör élvezésére. Rómába betegen érkezett meg. Az út alatt, mint később maga elbeszéli, erős és rohamos láz lepte meg s alig tudta utitársának megmondani, hogy az »Albergo Cesari«-ban vesz szállást, s hogy az örök városban egyetlen, csak nevérl ismert ismerőse van: Haan Antal, magyar festő. A betegség ágyba döntötte s lázát fokozta a gyötrellem, hogy nem merülhet azonnal az évszázadokon át itt összehalmozódott csodás alkotások szemléletébe. »Az első nap — úgymond — szinte megölt a kétségbeejtő küzködés és gyötörő türehtetlenkedés, hogy föl nem kelhetek és ki nem mehetek. Egyszerre csak, még kora délután csodálkozva láttam, hogy vendégem akadt, idegennek az idegen földön. A csendes kopogtatást az izgatottságtól nem hallottam. Haan, mert ő volt, lassan benyitott és hozzám közeledett s én csak bemutatón szavára vettem észre. Jóságos részvétellel nézett reám és szerénykedve kért bocsánatot, hogy zavar; de utitársam a Vatikánban fölkereste és értesítette, hogy lázban fekszem; azért alkalmatlankodik, hogy segítségemre legyen, ha valamire szükségem volna. A derék ember azt hitte, hogy alkalmatlankodó, holott igazi jóltevő volt; mert e naptól fogva, míg föl nem láboltam, rendesen meg-meglátogatott, majd a legegészségesebb utcák egyikében, a Via Sistinán elszállásolt; aztán heteken, hónapokon át, mikor csak időt szakíthatott, a városban és Campagnában vezetgetett. Betegségem alatt megszerettem, e bolyongások és kirándulások közben megtanultam nagyra becsülni.« A Haan társasága igen jó hatással volt utasunkra. Nemcsak azért, mert egy tapasztalt ciceronet nyert benne, kinek kalauzolása mellett gyorsabban megismerhette az örök város örök szépségeit, hanem

kivált azért, mivel utitársa igen mívelt, széles látkörű ember volt, a kit nemcsak a művészet érdekelt és így magyarázatai közben a történeti, közművelődési, erkölcsi, ethnographiai vonatkozásokra is kiterjeszkedett. Hallgatója tudásra sóvárgó s fogékony lelke mohón szívta magába az oktatást. Együtt mentek el a Vaticánba és a Ghettóba, együtt rándultak ki a Via Appiára. Később egy szép megemlékezésben rótta le háláját fáradhatatlan tanítója és jó barátja iránt.

De a tanulmányút vége felé járt, végét kellett szakítani a tanulmányos kirándulásnak. Széchy a kenyérkereset gondja haza-szólította s még ez évben (1880) tanár lett az ekkor (okt. 3.) megnyílt kolozsvári felsőbb leányiskolában.¹⁾ A »Nápolyt látni és azután meghalni« közmondás csak részben igaz, a ki egyszer látta, folyton visszakívánczik annak enyhe, mosolygó kék ege alá. Széchy sem lesz hűtelen hozzá s ha a munkában kifárad, Olaszországban keres pihenést; új utitársa is akad, a ki hasonló lelkesedéssel rajong a természeti és művészeti szépségekért s együtt járják sorra Venezia és Róma palotáit s muzeumait s együtt élvezik a Castellamarétól Sorrentóig vezető »világszép út«, Nápoly, Capri természeti csudáit. Később ez útirajzok egy részét, melyek sok tekintetben emlékeztetnek Gregorovius olaszthoni útivázlataira, egy kötetben »Benyomások és emlékek« címen összegyűjtötte s annak ajánlotta, »ki bolyongásait az olasz földön megszépítette.«

III.

Széchy tíz évig (1880—1890) volt a kolozsvári felsőbb leányiskola tanára. Ez időre esik egy korábban, még Pesten írt verses művének megjelenése. 1880-ban a M. Tud. Akadémia Nádasy-díjáért pályázott »Szép Ilonka« című verses regényével. Egy ledér asszony története az, a ki boldogtalanságot áraszt mindazokra, a kikkel sorsa összehozza. Bűnös szerelem gyümölcse s a csábító úgy akarta jóvá tenni bűnét, hogy az elesábított szegény árva Mari gyermekét, Ilont, fény-

¹⁾ *De Gerando Antonina*: A kolozsvári felsőbb leányiskola története. Kolozsvár, 1895. 6. l.

ben, pompában nevelte föl. Mikor felserdült, anyja tanácsára gazdag emberhez ment feleségül, a vén Báthoryhoz. Egy ideig a jólétért tűrte a boldogtalanságot, de később elhagyta férjét és gyermekét s megszökött egy fiatal emberrel Eőszszel, kit már leánykorában szeretett s a világtól félrevonulva idylli boldogságban élt vele. Eősztől egy vadász csábította el s azután egészen elzüllött. Az elhagyott öreg férj előbb a tivornyában keresett vigasztalást, de mihamar megundorodott tőle s honvédnak csapott föl. A harcmezőn találkozott a szintén megcsalt nőcsábítóval s ezután együtt küzdenek, míg Báthoryt egy golyó le nem teríti. Szép Ilonka találkozóra hívja a honvédot, de visszahódítani nem tudja s az újra visszatér a küzdőtérre. Világosnál kétségbeesésében golyót röpít mellébe. Haldokolva megbocsát hűtlen szeretőjének, a ki bánatában megőrül.

A bírálók azt mondták e műről, hogy az »érzéki gyönyörök kiszínezése, a társadalmi erkölcsök lábbal taposása«. Szerző 1881-ben kiadva művét, az előszóban tiltakozik e vád ellen s azt mondja, hogy célja épen az »érzéki gyönyörök megtagadtatása, a társadalmi erkölcsök hatalmának föltüntetése, azt iparkodik példázni, hogy az érzékiség igazi boldogságot nem adhat.« E bírálat valóban túlszigorú, nem erkölcstelen e mű célzata, a bukott nő bűnéért meglakol; abban is igaza van, hogy az ilyen nő romlást hoz azokra is, kik környezetébe kerülnek: de érdemes volt-e egy ilyen nőt, kinek lelkében semmi nemesebb tulajdonságok nincsenek, a regény hőséne tenni meg s tíz éneken át szerepeltetni, mikor az ötödik ének végén mindent megtudunk róla? Számíthat-e tovább is érdeklődésünkre, ha ugyan addig is felkeltette azt? A mű szerkezete laza, a jellemek elmosódtak, a mese szálai kuszáltak. Egyes részein észrevehető a »Déliabók hőse« és »Anyegin Eugén« hatása is. A »Budapesti Szemle« bírálója még megjegyzi róla, hogy »magyar tyfikai vonásokat sem találhatni a jellemrajzban. A személyek épen úgy játszhatnak, a cselekvény épen úgy megtörténhetnék Francia- mint Magyarországon. E hiányt még jobban kiemeli a magyar forradalom háttere, mely épen oly kevésbé hangzik össze a mű tárgyával, mint hangulatával.« De azért elismeri az előadásban és verselésben való gyakorlottságát, ebben van — úgymond — ereje. Vannak e műnek más kiválóságai is. Vannak sikerült részletei. Ilyen

a negyedik énekben a honi föld szeretetének, a hatodikban a családi tűzhely titkos varázsának stb. költői rajza.

Nem czélom Széchy mint költőt jellemezni, noha költői lelkületű ember, de valódi hivatása a tanítás és a tudomány művelése volt. Jó, ha a műbíráló a műalkotással is kísérletez s gyakorlatból ismeri meg a nehézségeket, melyekkel az írónak műve alkotásakor meg kell küzdenie ; rendes dolog, hogy a kísérletező nem felel meg a szabálynak, melyet mások műveivel szemben állít föl.

A »Szép Ilonka« hatodik éneke (»Asszony nélkül«) a családi élet után vágyódásnak ad őszinte, szívből fakadt kifejezést. »Rideg — úgymond — a fészke pártalan madárnak, Párnája, pelyhe noha jó meleg : Nyugalma únt, fájó ; delén a nyárnak Gubbaszkodik és fázva didereg ; A csüggedés, bú s gond nyakára járnak, Nem látogatja egy a szeretet . . . Hajnal hasadhat, víg örömkelve, Magánya éje nem derül vele : Kiszáll, kis otthonát körülrepkedve, S meg visszatér, bánattól verve le ; Zeng minden ág : nincs versenyezni kedve, Hiányzik édes, kiszű jobb fele.«

A ki így énekel, az vágyik a családi tűzhely után. Hiszen világosan meg is mondja alább : »Garçon lakása ráúnt élte mássa, Hideg kietlen : érezem magam.«

A családi élet ezen sóvárogva óhajtott derűs boldogságát és »titkos varázsát« egy fiatal özvegy Albrechtné Lorenz Joséphine Anna vitte a »kietlen« lakásba, a kivel második római útjában ismerkedett meg és 1888 május 1-én kelt egybe. E művelt, vidám, finom lelkű nő teljesen hozzáillő élettárs volt, a ki nemcsak megértette férje törekvéseit, hanem valósággal »kiszű jobb fele« is volt. Különben maga is írónő, több fővárosi lap munkatársa s az »*Apró levelek a nagy Rómából*« című hangulatos útirajz szerzője.

A szerelem Széchy újból költővé tette s a nejeről vagy hozzá írt költemények (»*Anikó I—III. Anikó könyvéből, Válasz Anikó levelére, Hosszú álmatlan éjjelen, A fásoron, Herkulesfürdön, Mi célja hát ? Arczképpemmel, Ha meghalok, Feleségemnek* stb.) mind őszinte, igaz szerelemről beszélnek. Micsoda rajongó szeretettel szól róla speziai emlékeiben ! »Valahányszor — úgymond — a szép Itáliában bolygok, mindannyiszor kegyelettel fölkeresem (Speziát) ; valahányszor erről a sugaras országról honn álmodozom, mindannyiszor sóváran gondolok réá. Lelkem megrebben, szivem megreszket az örömtől : ha csak a neve eszembe jut. Édes,

Te tudod : miért ? Te édes kis feleségem. Emlékszel úgy-e ? Jártam e világot egyedül, szeretetlenül, sötéten. A mi enyhületet kutató szomjnak a tudomány, követelő széppézésnek a művészet megadhat, a német földön megtaláltam. De állomásaim útja mégis a passió útja volt. Itt, az olasz földön, hol a természet, művészet, szépség és szerelem diadala árad el mindenütt, önfeledten, rajongással, boldogan bolyongtam. Mert Caprin hallottam rólad s nyugtalan képzelettel, megigéző álomban rajzoltalak ; Rómában megláttalak, remegve és remélve csodáltalak ; Speziába epedve, bízva édes hódolattal követtelek : aztán a fiatalság tavaszának minden ragyogása, búbája, illata előmlött felettem. S állomásaim útja az üdvösség útja lett.«

»Édes, emlékszel, úgy-e ? Szilaj paripára keltél, S. Bartholoméónak könnyeden, mosolylyal üggettél ; s én kísérteltek féltve, szorongó szívvel. Pedig az a féktelen állat csak játszott, szépséges és büszke asszonyára okosan vigyázott. Édes, emlékszel úgy-e ? Visszatérve, az erkélyen melletted ülve, hogy szőtem a remény és álmódás arany fonalaival a sugaras jövőt ? Minden szála Tőled indult el és Hozzád került vissza ; s az aranyos szövésen, a bűvös látomásban a te szép képed ragyogott reám« . . .

»Oh, mennyi emlékezés, az első látogatásnak mennyi édesége, ábrándja, öröme újhodik meg lelkemben ! A remények és álmok ez ígéretföldéről indultam el és értem abba a biztató és boldogító révbe, mely minden reményemet és álmomat beváltotta és a valóságban megszépítette, mert Te örököl felette, kinek egész lényed jóság és tisztaság, igazság és áldás.« A ki így tud írni feleségéről, az igazán szeretett, az a boldogságot a házasiéletben valóban megtalálta.

Még tudományos művei előszavába is beszövi neje nevét, (Zrínyijét is neki ajánlja a fejezetek kezdőbetűiben), így állít emléket az ő »fáradhatatlan íródiákjának, ki nemcsak összes levéltári kutatásain végig kísérte és mellette másolt, de egész codexeket is a legnagyobb pontossággal leírt.«

A családi boldogság becsvágyát és tevékenységét egyaránt fokozza. Ezután egyre sűrűbben jelennek meg tanulmányai és czikkei a folyóiratokban és lapokban : »Kazinczy szerelmei«, »Kazinczy mézeshetei«, »Magyar költő idegen földön« (Bacsányi), »A halott Schiller«, »A kolostori testvérek«, »Kaulbach világtörté-

neti képei», Nero és a keresztyének» (Mutatvány Hammerling »Ahasver«-jából, melynek kéziratban többi része is megvan) stb.

Végre megtalálja a tehetségének és munkakedvének megfelelő teret is, midőn 1890. aug. 9-én a kolozsvári egyetemen a magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára lesz. A magántanári képesítést (a magyar költészet legújabb korszakának történetéből) már 1885-ben elnyerte.

IV.

Erich Schmidt előbb bécsi, most berlini egyetemi tanár, beköszönő beszédében a maga tanári feladatát ez idézetben jelölte meg: »Duplex est doctoris academici negotium: docendi audientes alterum, alterum exercendi eos:« A hallgatók tanítása és a tudományos módszernek gyakorlat útján való elsajátítása: Széchy is ezt tekintette a maga tanári feladatának s megvolt benne a képesség, hogy ennek kitűnően meg is feleljen.

Mint egyetemi rendes tanár *Kazinczy*-val nyitotta meg előadásai sorozatát s ezt követték, hogy csak a nevezetesebbeket említsük: *A XVI. század magyar költői elbeszélései*; *A kath. visszahatás kora* (1891/2); *A magyar lírai költészet története* (1526—1711); *Vallási és történelmi irodalom a XVII. században*; *A nemzetetlen kor* (1892/3); *A megújhodás irodalma* (1893/4); *A megújhodás korától az általános felvirágzás koráig*; *Zrinyi Miklós élete és művei* (1894/5); *A XVI. század költészetének története*; *A XVI. század irodalma* (1895/6); *Nemzeti irodalmunk története 1526-ig* (1897/8. II.) stb.

Míg előadásaiban, melyeket a világosságon és szabatoságon kívül hazafias érzés és szónoki hév jellemzett, különösen a régi magyar irodalommal és a megújhodás korával szeretett foglalkozni, addig az irodalomtörténeti gyakorlatokat inkább az újabb irodalomból választotta: Pl. *A drámáról* (1891/2); *A magyar népszínmű fejlődése* (1892/3); *A mai magyar líra* (1893/4); *Madách Ember tragédiája*; *Vörösmarty M. kisebb epikai elbeszélései* (1894/5); *Kisebb epikai elbeszéléseink* (1895/6); *A Toldi-trilógia*; *Arany János kisebb elbeszélései* (1896/7); *A magyar vígjáték fejlődése* (1897/8); *A magyar líra a forradalom után* (1898/9); *Nem-*

zeti epikánk fejlődése a XIX. században (1899/1900); *Kisfaludy K. színművei* (1901/2); *Petőfi elbeszélő költeményei* (1902/3) stb.

1894. jún. 30. óta az aesthetika jogosított tanára is volt, s mint ilyen nemcsak az irodalomtörténeti gyakorlatokat kísérte aesthetikai fejtegetésekkel, hanem külön aesthetikai előadást is tartott, pl. 1894/5. évben »Bevezetés az aesthetikába« czímen.

Széchy tanári hivatását az előadások és irodalomtörténeti gyakorlatok tartása által még korántsem látta kimerítve. Tanítványainak nemcsak tanító mestere, hanem atyai barátja volt; nemcsak az egyetemen volt tanár, otthon sem zárkózott el előlök, asztalához is meghívta őket, miként müncheni tanáraitól látta s azoknak, a kik felkeresték, készséggel szolgált mindig jó tanácscsal, útbaigazítással, segítséggel. Tanítványairól azután sem vette le gondját, midőn az egyetemet elhagyták: figyelemmel kísérte és irányította működésüket, szóval és levéllel biztatta, tevékenységre serkentgette a lankadókat.

Most kezdődnek csak igazán a tudományos munkásság évei. Eddig is írt becses műveket, értékes tanulmányokat, milyenekről már emlékeztünk is, de nagyobb művei egyetemi tanársága idejére esnek.

Kisebb és nagyobb essayket most is ír ugyan különféle folyóiratokba *Wohl Stephanieről*, *Dalmady Győzőről*, *Arany Juliskáról*, *Szász Gerőről*, *Jósikáról*, *Ányos hatásáról*, *Pázmándi Horvát Endréről*, *Szent Miklós énekéről*, *Tar Lőrincz zarándoklásáról*, *A forradalom utáni magyar líráról* stb., de egymás után jelennek meg önálló művei is. Ilyen »*Vajda Péter élete és művei*. (Budapest 1892.)«. Mi indította őt e monographia írására? Az-é, hogy Vajda tanári tevékenységének korábban az a város volt színhelye, a hol később ő is tanult? Vagy sokkal inkább az, hogy a természetnek ő is olyan rajongó híve volt, mint Vajda? Ez utóbbi hihetőbb. Vajda életének s irodalmi működésének alapos és részletes ismertetésén kívül érdeme e műnek, hogy bebizonyítja benne, hogy Vajda istene nem a természet volt, hanem annak alkotója, »hitének alaptétele tehát azonos a keresztyénség alaptételével« habár sok tekintetben össze is ütközik a keresztyén vallás idők folyamán kifejlődött tanaival (167—8. l.).

Egy másik műve »A *Pannoniai ének*«-ről (Budapest 1893.) szól. Eredetileg az »Irodalomtörténeti Közlemények«-ben jelent meg. Ezen műnél állapodjunk meg egy pillanatra, hogy szerzője tudományos módszerét szemléltessük. Azzal kezdi, hogy miért nevezi ő rövidesen »Pannonia ének«-nek régi költészetünk e maradványát. Azután annak régi másolatairól szól. Az eredeti kézirat ugyanis nem maradt ránk. Pray említi először, tehát méltatja Pray érdemeit; Révay adta ki először, a ki Cornidestől, ez pedig Praytól kapta másolatát, tehát ismerteti ebben az ügyben folytatott levelezésüket; a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban is van egy másolata, tehát közli a három Teleki (ezek egyike a könyvtáralapító) életrajzát; Dugonics is kiadta »Etelká«-jában, tehát elmondja az »Etelka« kiadásának nehézségeit; Toldy is kiadta »Handbuch«-jában, három versszakkal bővebben, mint Révay, azt is megmondva, hogy a régi kéziratot Horvát Istvántól kapta, másutt azt is megmagyarázva, hogy Horváthoz hogyan kerülhetett, t. i. Praytól kapta Cornides, ettől Révay, Révaytól Horvát. Már most, hogy bebizonyítsa, hogy itt Toldy tévedett, kilencz lapon azt mondja el, hogyan tévedett a Révay születési dátumában, csak azután adja értésünkre, a mit eddig nem tudtunk, hogy a Horvát jegyzései szerint Subich közölte ez éneket Prayval, a három utolsó versszak híján Pray közölte Cornidessel, ez pedig Révayval, a ki azután kiadta; Horváttal pedig Heliser esztergomi tanácsos közölte, a kihez került a Subich könyvtára. Dugonics gróf Lázár Jánostól kapott másolatból adta ki. Negyvenegy lapon mondja el mindazt Széchy. Az értekezés második részében különösen nyelvi bizonyítékok alapján igyekszik meggyőzni arról, hogy énekünk a XVI. század előtt nem készülhetett; a harmadik részben elmondja az eredeti szöveg után való kutatásának negatív eredményét; itt találjuk a gróf Lázár János, Subich és Heliser életrajzát; azután a mű szerzőjére, Csáthy Demeterre vonatkozó gyér adatokat állítja össze s megállapítja, hogy az ének kormeghatározása (»Mikort nagy bú vala Magyarországbán«) sem 1514-re, sem 1526-ra, hanem legtöbb valószínűséggel 1541-re Buda elfoglalása évére érthető és magyarázható. A IV. részben az ének szokatlanabb szavait és kifejezéseit sorra veszi és kimutatja, hogy azokat a XVI. században is használták és pedig úgy, mint az énekben találjuk.

Azért ismertettük ez értekezés eszmemenetét kissé bővebben, mert, mint említettük, bizonyos módosulással többi értekezéseiben és műveiben is ilyen módszert követ. Csak olvassa el valaki »Pécsvári vagy Farnádi« című értekezését (Irod. közl. 1897. és Kisebb tanulm. 213. kk.), melyben azt bizonyítja be, hogy az ismeretes »Compendiosa . . . descriptio urbis Hierusalem« szerzője Pécsvári s Farnádi az első nagy tolvaj a hazai irodalomban, a mit különben már Toldy is állított Colonnai Guidóról írt értekezésében, de nem bizonyított bővebben; — vagy Zrínyi-monographiájának azt a részét, melyben a Zrínyi születése évére vonatkozó adatokat, a haláláról szóló tudósításokat bonczolja, vagy a »Siralmas panasz«-ról bizonyítja, hogy azt Zrínyi nem írhatta. Előadásának ezt a jellemvonását bírázataiban is megtaláljuk. (L. például Kazinczy levelei új kiadásának bírálatát.)

Nem tudjuk, hogy az adatok gazdagságát, vagy éles dialektikáját csodáljuk-e inkább műveiben, vagy azt a hevet, melyel meggyőződését olvasóira mintegy ráerőszakolni igyekszik? Ha fejtegetéseit olvassuk, gondolatainak árja magával ragad: érezzük, hogy odavisz, a hová akar, azt is látjuk, hogy nem azért nem folytatja tovább, mintha kifogyott volna az argumentumokból. És ilyen volt előadása is, csak hogy itt szónoki képességgel még fokozta a hatást. Az értekezésnek ez a formája kifogásolható, de tanítványait komoly kutatásra serkentette s megtanulták belőle, hogy az irodalomtörténetírónak mily sok oldalról kell megvitatni és megvilágosítani egy kérdést.

1899-ben, midőn a »Történeti Életrajzok« szerkesztése Szilágyi Sándor halálával ideiglenesen rám maradt, a postán egy csomagot kaptam, melynek tartalma »kézirat«-nak volt jelölve, noha alakja elütött a kéziratok szokásos alakjától. Egy több méteres papírgöngyöleg volt benne: Zrínyi életrajzának harmadik kötete, a szerző apró gyöngybetűs írásával, ez a végtelennek tetsző göngyöleg jut eszembe, ha érvei kimeríthetetlen lánczolatára gondolok!

Széchy 1894-ben megírta *gróf Gvadányi József* életét. A megújulás korával egész életén keresztül különös kedvvel foglalkozott, első munkája is erről szól, előadásaiiban is vissza-visszatért hozzá. De még sem ez, hanem gróf Zrínyi Miklós a költő volt az,

kinek életrajzát megírni, korszakalkotó irodalmi működését, hozzá méltó nagy műben méltatni, élete főfeladatának tekintette. Akkor határozta el magát erre, midőn a Beöthy-féle képes Irodalomtörténethez, (melyben több értékes fejezet tőle való) Salamon Ferencz halála után a *Zrínyi életrajzának* megírását is reá bízták. Csak foglalkoznia kellett Zrínyivel, hogy alakját mind jobban megszeresse. Szerencsés mellékkörülmények is kedveztek terve kivitelének. A Zrínyi-könyvtárból már korábban váratlanul előkerült, addig ismeretlen Zrínyi-kéziratok (hadi vázlatok, elégia, epigramm), az »Adria Tenger Syrenájá«-nak az első 1651-iki, még inkább a későbbi kiadásoktól sokban eltérő másolata arra indították, hogy ajánlatot tegyen a M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának *Zrínyi költői műveinek* újból való kiadására. A Bizottság az ajánlatot 1894 nov. 5-én tartott ülésében egyhangúan elfogadta s Széchy-t bízta meg a kiadás rendezésével és commentálásával. Ettől kezdve egészen haláláig csaknem kizárólag e munkának s a Zrínyi életrajzának élt. Az utóbbi és nehezebb feladatot 1896—1902-ig öt vaskos kötetben sikeresen meg is oldotta, az előbbiből életében csak a szöveg kinyomtatása készült el, a szövegmagyarázó jegyzeteket Badics Ferencz 1906-ban rendezte sajtó alá, a bevezetés is kettőjük munkája.

A Zrínyi-életrajz Széchy legmaradandóbb alkotása. Fáradtságot nem ismerő szorgalommal kutatta át az Országos, a M. Nemz. Múzeumi, a bécsi titkos és hadi, a zágrábi és gróf Draskovich-levéltárt, s alig van Zrínyi életének olyan nevezetes mozzanata, a melyre kutatása alapján világosságot nem vetett volna. Kideríti Zrínyi születési évét, módosítja a Zrínyiász íratása idejére s az idyllekkel kapcsolatosan Zrínyi szerelmére vonatkozó hypothesist; újabb adatok alapján ismerteti halála körülményeit, vagyis — a mint maga a szerző mondja — az életrajz anyaga kilencztizedrészében merőben új. Felhasználta a Zrínyi-könyvtárt is s a költő saját könyveiből mutatja ki a Zrínyiász sok helyének, a kisebb költemények és a hadtudományi művek forrásait.

Megrótták a szerzőt műve egyes részeinek aránytalanságáért, pl. hogy nagyon részletesen adja elő a Zrínyiász tartalmát; de ez nem érinti a mű belső értékét s a ki a külső műveit életével

kapcsolatosan alaposan ismerni és megérteni akarja, Széchy nagy monographiáját nem nélkülözheti.

Az alatt, míg e nagy munkán dolgozott, mellékesen sajtó alá rendezte, már említett útirajzi és műtörténeti tanulmányain kívül »Kisebb tanulmányok« cím alatt irodalomtörténeti dolgozatai egy részét.

1903-ban az Erdélyi Irodalmi Társaság megbízásából kiadta *Debreczeni Márton költői műveit* s bevezetésül terjedelmes életrajzot írt elébe. Akadémiai értekezése (»Tasso és Debreczeni«), melylyel 1903-ban foglalta el székét, szintén Debreczeni eposával foglalkozik.

Még egy kitűnő tanulmányáról kell megemlékeznünk, melyet a Franklin-társulat »Magyar remekírók« vállalatában a Zrinyi-Balassa kötet elé írt *Balassa Bálintról*. Szerkezetre és arányosságra nézve ez a legsikerültebb munkája, melyet a Szabad Liceum közgyűlésén mutatott be. Talán túlságosan csapodárnak festi Balassát, nagyon is kiszínezve zólyomi kalandját; talán nagyon is érzékinek festi Balassa szerelmi ideálját: Losonczi Anna nem volt Szép Ilonkához hasonló lelkületű asszony — de alapjában véve sikerült képet rajzol a XVI. század legnagyobb magyar lírikusáról.

Ez volt utolsó munkája.¹⁾ Abban az évben, mikor ezt kiadta, beteljesedett végre régi vágya is, hogy Budapestre, saját szavai szerint »a haza, a tudomány, költészet és nemzeti élet tövébe« költözzék fel. Ő Felsége 1904. decz. 30-án a budapesti egyetemen Gyulai Pál örökébe a magyar irodalomtörténet tanárává nevezte ki.

De ekkor már csak a lélek volt fáradhatatlan, új, szélesebb hatáskörre vágyódó. A test beteg volt és nyugalomra vágyott. Pedig még oly sok szép tervét szerette volna megvalósítani. Egy magyar irodalomtörténet írására már korábban vállalkozott, de ez is csak egy szép óhajítás maradt.

1905. okt. 26-án a betegség (szervi szívbjaj) ágyba döntötte s nem is épült fel többé belőle: az újév kezdetén (jan. 3.) a tudomány, a tanügy végtelen kárára örökre elhagyott bennünket.

¹⁾ Önálló művei és folyóiratokban megjelent értekezései és cikkei bibliographiáját lásd az *Akad. Almanach* 1902. évi folyamában.

Utolsó perczeiben is hálásan áldotta azt, »a ki — végrendelete szerint — álmainak álma, szívének boldogsága, lelkének derüje s életének büszkesége volt!«

* * *

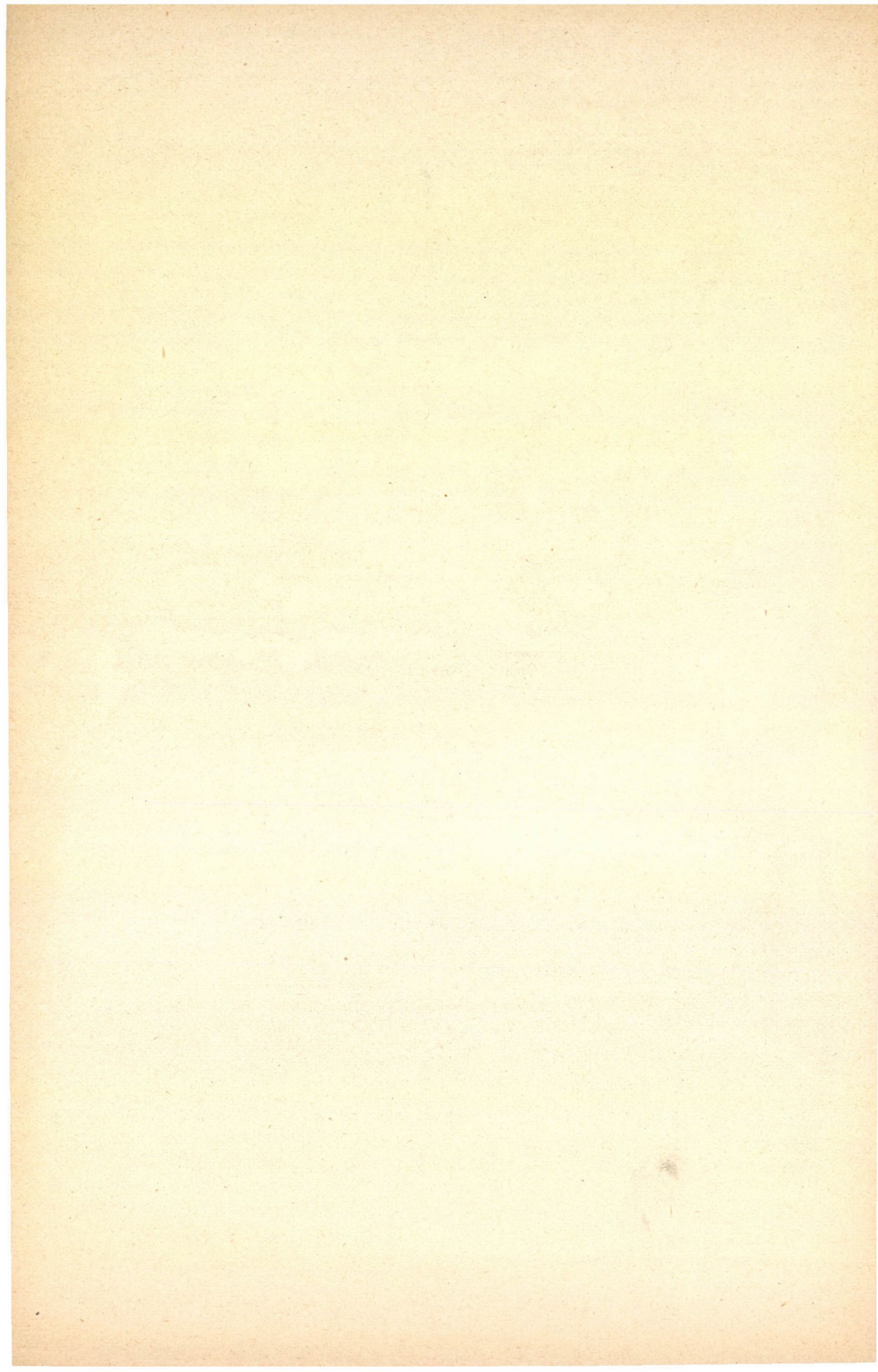
Ilyen volt a Széchy pályafutása. Mint tanár a megtestesült lelkesedés és buzgóság volt, ki előadásával magával ragadta hallgatóit, tanítványainak az iskolán kívül is meghitt barátja. Mint tudós az irodalomtörténetnek fáradhatatlan munkása, kinek írói pályája — Bessenyeitől Balassáig — folytonos emelkedést mutat: tartalmi és alaki tekintetben mindig jobb műveket alkotott: méltán fájjaljuk tehát, hogy akkor távozott körünkből, midőn pályája a fejlődés legmagasabb fokán állott. Minő jeles műveket várhattunk volna még tőle!

De a mit alkotott, a maradandó becsű monographiáknak így is egész sora: valóban méltó rá, hogy a Magyar Tud. Akadémia is elismeréssel és tisztelettel övezze elhúnyt tagja emlékét.

V. kötet.	I. Fábrián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

VI. kötet.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszwald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J. l.</i> tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Pécs Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. kötet.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beúthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendlálá Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacsokovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. kötet.	I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárá Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Báró Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. kötet.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >

IX. kötet.	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L. r. tagtól</i> ...	— kor. 60 fill.
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	— > 60 >
X. kötet.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar l. tagtól</i> ...	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály r. tagtól</i> ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz r. tagtól</i> ...	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos r. tagtól</i> ...	— > 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	1 > — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót l. tagtól</i> ...	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól</i> ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly r. tagtól</i> ...	1 > — >
	XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla t. tagtól</i> ...	— > 30 >
XI. kötet.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János l. tagtól</i> ...	1 > 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos l. tagtól</i> ...	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos r. tagtól</i> ...	2 > — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Ketty Károly l. tagtól</i> ...	— > 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	— > 40 >
	VII. Hollósy Jusztián l. tagról. <i>Fehér Ipoly t. tagtól</i> ...	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	— > 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	— > 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Móricz l. tagtól</i> ...	— > 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	1 > — >
XII. kötet.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor r. tagtól</i> ...	— > 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla r. tagtól</i> ...	— > 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő l. tagtól</i> ...	— > 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede l. tagtól</i> ...	— > 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór l. tagtól</i> ...	— > 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	— > 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád l. tagtól</i> ...	— > 45 >
XIII. kötet.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	— > 40 >
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző r. tagtól</i> ...	— > 80 >
	III. Staub Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	— > 80 >
	IV. Gróf Kuun Géza tiszt. és ig. tagról. <i>Goldziher I. r. tagtól</i> ...	— > 60 >
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M. r. tagtól</i> ...	— > 60 >
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő lev. tagtól</i> ...	1 > — >
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	— > 30 >
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortway Tivadar r. tagtól</i> ...	1 > — >
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos r. tagtól</i> ...	— > 80 >
	X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortway Tivadar r. tagtól</i> ...	1 > 20 >
	XI. Schmidt Sándor l. tagról. <i>Schafarzik Ferencz l. tagtól</i> ...	— > 60 >
	XII. Hegedüs Sándor r. tagról. <i>Nagy Ferencz r. tagtól</i> ...	— > 80 >
XIV. kötet.	I. Bubics Zsigmond t. tagról. <i>Ortway Tivadar r. tagtól</i> ...	1 > 20 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIV KÖTET. — 6. SZÁM.

BOISSIER GASTON

KÜLSŐ TAG EMLÉKEZETE

(Felolvastatott a M. T. Akadémia 1909. október 4-iki összes ülésén.)

CSENGERI JÁNOS

LEV. TAGTÓL

ARCZKÉPPEL

Ára 60 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1909.

I. kötet.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— > 20 >
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— > 20 >
II. kötet.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— > 30 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynold Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— > 20 >
III. kötet.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	— > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollós Jusztnián</i> lev. tagtól	— > 40 >
IV. kötet.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 20 >
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Korizmiics László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
V. kötet.	I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischner Lieberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 40 >

Gaston Builher

BOISSIER GASTON K. TAG EMLÉKEZETE

CSENGERI JÁNOS lev. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1909. okt. 4-én tartott összes ülésén.)

Az a férfiú, kinek emlékezetét a M. Tud. Akadémia megtisztelő parancsára föl kell újítanom, a magyar közönség előtt sem ismeretlen. Cicero- és barátjairól írt gyönyörű könyve, Archaeologiai Sétái, Vergiliusa magyar fordításban nálunk is közkézen forognak s az ép oly tudományos, mint szép és jó könyveknek elismert példái. Maga *Boissier Gaston*, kinek művészi ízléssel alkotott és formált művei közt épen az a 85 évre terjedő szép életpálya, melyet megfutott, a legkiválóbb, legpéldaszerűbb, a tanítói kathedrán, melynek emberül megfelelni mindig legfőbb ambíciója volt, a sorstól neki megadott dús termésű évek során úgy működött, hogy neve a hír szárnyán, a köztudatban még életében egy magasztos fogalommá finomulhatott. Az École Normale-nak, ma már bezárult tantermeiben, a Collège de France világra szóló tanszékén nemcsak hazája jövődő ifjú nemzedéke hallotta, hallgatta, leste az ő elragadó, lelkes szavát, hanem a világ minden részéből odasereglett tanulni vágyó ifjúság is. Mint az Académie Française örökös titkára s az Académie des Inscriptions et des belles Lettres tagja nemcsak akadémikus társaihoz és a francia közönséghez intézhette örökké élénk szelleme szóbeli megnyilatkozásait, hanem úgyszólván az egész világhoz. De ő azért nem szűnt meg francziának lenni, sőt franczia volta is jellegzetes egyéni formában nyilatkozott: délvidéki franczia volt és maradt, tetőtől-talpig classikus meridionalis egyéniség. E tipikus délfrancziaság az ő végtelenül kedves,

megnyerő személyiségével, minden iránt érdeklődő mozgékony szellemével harmonikusan egybeolvadva, az *esprit* első világ-városában is meg tudta őrizni hamisítatlan tisztaságát és egyszerűségét. A classicusok humanismusában fürdő szelleme azonban ha nem volt is kosmopolita, nemes chauvinismusában nem ismert nemzeti irigykedést, gyűlölködést: a jót, a szépet, a nemeset, bárhonnan jött, elfogadta, szerette, méltányolta. Velünk, magyarokkal határozottan rokonszenvezett. Meglátta bennünk és méltányolta a gall szellem iránt való sympathiánkat, becsülte szabadságszeretetünket és tanulmánygyunkat s Kelet-Európa legjobbját, legfogékonyabb latinistáinak tartott bennünket.¹⁾ Midőn róla megemlékezünk, mikor életét és működését vázoljuk, nemcsak Akadémiánk nagyérdemű külső tagjának emlékét újítjuk fel kötelességszerűen, hanem a hálás tisztelet és méltó kegyelet adóját rójuk le némileg a bennünket szeretettel méltányló mester iránt, ki részint élő tanítása, részint írott művei által a magyar philologiai irodalomra, a német hatás erejét ellensúlyozva, jótékony befolyással volt.

Ha Boissier hosszú életén végig tekintünk, egy bámulatosan sokoldalú, hihetetlenül tevékeny, irigylésre méltó szép élet hatalmas folyama tárul elénk. Az emlékbeszédek írói nálunk rendszeren nem tekintik föladatuknak, hogy az elhunytnak életét is rajzolják; inkább csak jellemzését, művei méltatását és egész működése hatásának ecsetelését kívánják nyújtani. Boissier-val szemben mulasztás-számba menne, ha a róla megemlékező, a működését jellemző figyelmen kívül hagyná az ő életét, sikerült alkotásainak legsikerültebbjét; ha a tudóst, a tanárt, az akadémiai titkárt jellemezve megfelelkeznek az *emberről*. Mert azt, a mit ő mondott *Gaston Paris*-ről tartott nekrológiájában, hogy bármilyen nagy tudós volt, az ember benne mégis többet ért, azt ő reá is bátran alkalmazhatjuk. Tekintsük át tehát, legalább futólag, az ő szép életének a könyvét; közeledjünk egy kissé ahhoz, a ki tőlünk távol élt és működött; aztán, ha életét és életpályáját

¹⁾ Két magyar tárgyú irodalmi műhöz előszót írt, t. i. *Horn Jókai* cz. kötetéhez, mely 1895-ben 200 példányban jelent meg s Jókainak négy novelláját nyújtja francia fordításban és *Kont Histoire de la Littérature Hongroise*-ához. — Akadémiai díjat is szívesen juttatott magyar embernek.

megfigyeltük, akkor fordítsuk figyelmünket örökéletű szellemi hagyatékára.

Marie-Louis-Gaston *Boissier* 1823-ban, aug. 15-ikén Dél-Francziaországnak *Nîmes* nevű városában, Antonius Pius császárnak és Guizotnak szülővárosában, régi polgári családból született. Már ez a születéshely is elhatározó nagy hatással volt élete irányára. A régi Gallia Narbonensis-nek ez a városa, a régi *Nemausum*, Róma után úgyszólván ma is az első latin város, melyben a klasszikus emlékek és hagyományok már a gyermek szemét foglalkoztatták, képzeletét megtermékenyítették, lelkét gazdagították. Ott is, mint Cicero mondja Athénről: *Quocunque incedimus, in aliquam historiam vestigium ponimus*. A kedves Maison Carrée harmonikus formái, Diana templomának maradványai, az Arena, a Tour Magne s nem messze a Pont du Gard — milyen hamar, milyen elevenen lelke elé idézhette a mohón olvasott Vergilius és Tacitus letűnt világát! Milyen hamar alkalma nyílt ily emlékek közt megkezdeni archaeologiai sétáit!

Az akkoriban úgynevezett *bonne bourgeoisie*-hoz tartozó szülei meglehetősen elszegényedtek; atyja, ki jegyző volt, fiatalon elhalt, s neki fáradságos, dolgos ifjúság jutott osztályrészül. Pedig ősei valamikor a nîmesi polgárságnak élén állottak s ezért nem egy közülök vérével, életével adózott 1793-ban. Boissier büszke volt polgári származására és 1895-ben, az École Normale százados ünnepén tartott szép beszédében lelkesen hangsúlyozta, hogy az École Normale tagjai nagyjából szintén a középosztályból kerültek ki, kitéve a nemesség lenézésének és az alsóbb rétegek irigységének, de mint a józan, munkás nemzeti erő legmegbízhatóbb tartalékja. Kicsinyes, kizárólagos, egyoldalú pártember sohasem volt, nem volt igazságtalan a főrangúak iránt, nem szűkeblű az alsóbb néposztály iránt, de mindig kegyelettel csüggött saját osztályának hagyományain s a régiek közül is a középosztály képviselői (Horatius, Vergilius, Cicero) érdekelték legjobban.

Tanulmányait a nîmesi Collège Royalban kezdette, hol főleg irodalmi nevelésben részesült. Régi divatú humanista tanítás volt ez, melynek főcélja a logikus gondolkodás és a választékos kifejezőmód volt. S ezt a tanításmódot ő később, a különben örömmel üdvözölt paedagógiai vívmányok korában, sem találta

elvetendőnek. Mindig hálával és szeretettel gondolt egyik tanárára, *Alexandre Germain*-re, Michelet tanítványára, ki a történelmi tanulmányok iránt való kedvet, a történelmi érzéket benne fölébresztette. Onnan baccalaureat-ja után Párisba kerül, hol a Sainte-Barbe, majd a Louis-le-Grand, 1843-ban pedig három évre az École Normale növendéke lesz. Itt találta fel második hazáját, melyet az elsőnél nem kevésbé szeretett, s mely iránt épen olyan hálás volt, mint szülőföldje iránt. Mint már előbb, úgy itt is rajongott a színpadért s Corneillet és Racinet tette tanulmány tárgyává. Ezek vezették el Senecához és Tacitushoz, majd Enniushoz és Pacuvius-hoz. Így azután Rómában volt s onnan többé el sem kívánczozott.

Az École Normale-ban olyan tanulótársak közt, mint Hatzfeld, Eugène Manuel, Paul Janet, Caro, Emil Burnouf, Beulé, Hippolyte Rigault, Jules Girard, Louis Ménard, Deltour, Gaudar, Campaux, olyan tanárok vezetése alatt, mint Cartelier, Ernest Havet, Émile Deschanel, Berger, Rinn, Nisard, Jacquinet, Gérusez, Egger, Saisset, Jules Simon, Filon, Wallon stb., az ő szelleme is kibonthatta szárnyait. Képzeltető, mily hatással volt reá Jules Simon káprázatos ékesszólása, Deschanel lebilincselő előadása, Egger hatalmas érvelései, Nisard elragadó csevegései, Havet, Berger és Jacquinet mélyreható fejtegetései, melyekkel az irodalmat mintegy a történelem munkatársává tették. Az irodalom iránti szeretet megvolt benne — mondja René Pichon ¹⁾ — első nevelése óta, de a történelmi érzéket az École Normale-ban szerzte. Mindenesetre ott tette teljessé *Wallon* a *Germain*-tól nyert első ösztönzést. Assimiláló képességével sokat köszönt mestereinek, de saját egyéniségének feláldozása nélkül. De azért elismeréssel volt azok iránt is, kiknek irányához nem csatlakozott teljesen. Így pl. mindig hálásan beszélt *Rinn*-ről, a tekintélyes, komoly latinistáról, bár az kizárólagosabb philologus, mint a milyennek ő már akkor készült.

Tanulmányai befejeztével, az agrégation-on elért fényes sikere után 1849-ben tanári állást kapott Angoulêmeben, majd egy év múlva szülővárosában, Nîmesben, hogy tíz évet, életének legszebb, legboldogabb korszakát ott töltsse, lelkesen éljen tanári

¹⁾ Revue des deux Mondes 1908. p. 291.

hívatasának s írjon egy pár kisebb dolgozatot, melyek az Académie du Gard-ba bejuttatták. Mindig derülten s egyúttal bizonyos megindultsággal emlegette ezt a szép időt. »Kellemes volt ott az élet — mondá később párisi tanítványainak — de elvesztem tíz évet zongorajátszással.« Tanítványai ismerték humorát, tudták, mit kell ebből elhinni. Az elvesztegetett tíz év alatt mellesleg doctoratusra készült s megírta latin thesisét arról a kérdésről: hogyan fordította Plautus az ő komédiáiban a görög költőket, s régi tanárának, Ernest Havet-nak ajánlotta. Francia nyelven Attiusról és a régi latin tragédiáról írt tanulmányát pedig Patinnak. Ma már némileg mindakettő elavult, de értékük maig megvan s akkoriban méltó feltűnést keltettek. Boissier, kiből nem volt semmi stréberség, ki teljes lelki nyugalommal, egészséges optimismussal, *aequo animo* élvezte a jelent, nem is álmodott róla, kis művei milyen hatalmas ajánlóivá lettek. Hiszen ő Nîmesben is boldog volt, s ha olykor lelke mélyén kutató, legfeljebb azt a szerény vágyat fedezte föl benne, hogy talán majd eljut a délvidék valamely egyetemi facultására, hol kedves római világát rajongóbb és avatottabb útitársak kíséretében járhatja. A sors fényesebb pályát szánt neki. A munkáival feltűnést keltő fiatal doctor csakhamar Párisba jut s a Charlemagne lycée-n elfoglalja a retorika tanszékét, mint Caboche-nak helyettese, majd végleg kinevezett utódja (1857). A charlemagnei retorikai tanszék akkoriban az első volt Párisban: az volt az előkészítő vestibulum az École Normale atriumához. Zsúfolt tanterem várta a tanárt, minden pillanatban készen arra, hogy a tapasztalandó félszegségekből mulatságot kamatozó tőkét kovácsoljon. De Boissiert nem iskerült kikezdeniök. Szelleme elevenségével, elragadó beszédével, érdekes előadásával hamar meghódította őket. Pedig egyáltalában nem pózolt. Beszédjének fő varázsa mindig a keresetlen természetesség volt. Tanítványait is csakhamar leszoktatta a modoros declamatio ízléstelenségéről. Megvolt benne a jó tanár legszebb tulajdonsága: *tisztelte* tanítványait; azok pedig egy magasabb lényt láttak benne, Gaston Phébus-nak hívták és rajongó szeretettel vették körül. »*M. Boissier ne voyait par seulement ce que nous étions* — mondja egyik hálás tanítványa, Albert Dumont, — *il voyait ce que nous serions, et cela est le génie du professeur.*« Tanítványai osztatlan szeretetének, tiszteleté-

nek ékesen szóló bizonyítéka az az Emlékkönyv (*Mélanges Boissier, Recueil de mémoires concernant la littérature et les antiquités romaines dédié à G. Boissier — à l'occasion de son 80e anniversaire.* Paris, Fontemoing 1903.), melyet 80 éves jubileuma alkalmával nyújtottak át neki 1903 nov. 15-ikén a kevésbbé alkalmas augusztus 15-ike helyett. S ennek az Emlékkönyvnek koszorújába nem csak a közvetetlen tanítványok, hanem számos külföldi tudós is beleillesztette az elismerés és rokonszenves hála virágzásait. A benne foglalt 76 cikkben visszatükröződik Boissier hármas tevékenysége: a szövegmagyarázat és kritika, a történelem és archaeologia s az irodalomtörténet terén.

Az Académie des Inscriptions pályakérdést tűz ki egy *Varro* életéről és műveiről szóló tanulmányra. Boissier megalkotja első nagyobb művét, pályázik, elnyeri a koszorút s mint latinista megalapítja hírnevét. E siker kitűnő tanári reputációjához csatlakozva tovább viszi és emeli. 1861-ben meghívják volt tanára, Ernest *Havet* helyettesítőjének a Collège de Franceba, a latin eloquentia tanszékére, hol először is Cicero leveleiről tart collegiumot. Majd Sainte-Beuve-öt helyettesíti, később (1869) követi a latin költészet tanszékén, s ezenkívül maître de conférences lesz az École normale supérieur-ön, hol egy évig a francia irodalomról tart kurzust, majd Berger a Sorbonneba távozván, annak helyét foglalja el a latin nyelv és irodalom tanszékén, a második és harmadik évfolyamon. Ugyancsak 1865-ben teszi közzé *Cicéron et ses amis* cz. pompás könyvét, eleven szellemének egyik legvonzóbb termékét. Az École Normale-ban 1899-ig folyvást működött, a Collège de France-on egészen 1906-ig. Ezenkívül a Collège de France tanárai 1892-ben, Ernest Renan halálakor administratoruknak választják meg, s e tisztet három évig viseli, akadémiai titkárságáig.

A vidáman és törhetetlen munkaerővel teljesített kettős tanársághoz fűződik kettős akadémiai tevékenysége. 1876-ban Patin helyét foglalja el az Académie Françaiseban, hova földije, Guizot vezeti be. 1886-ban az Académie des Inscriptions et Belles lettres is tagjává választja a kiváló epigraphikus Léon Renier helyére; végre 1895-ben Camille Doucet halála után az Académie Française örökös titkára lesz s a Collège de France administratorságát Gaston Parisnak adja át.

De mielőtt akadémiai tevékenységéről bővebben szólanánk, ideje, hogy tanári arczképét körvonalozzuk. Sok irányú működésében talán épen a tanári hivatás volt az, melyhez ambíciója csaknem kezdettől fogva szívvel-lélekkel vonzotta, melyhez egy hosszú élet minden kis szakaszában hű maradt, melynek emberül megfelelni legfőbb törekvése volt. Az oktatásügynek szentelte tehetsége, tevékenysége, energiája legjavát. Csaknem 80 éves korában vonult vissza az École Normale-tól, még később a Collège de France-tól és csaknem haláláig viselte a Conseil supérieur de l'instruction publique másodelnökségét.

Mint tanárt páratlannak, hasonlíthatatlannak vallotta és vallja mindenki, a ki csak valaha hallotta. »Mikor belépett a terembe — írja H. Chantavoine ¹⁾ — fény áradt be vele. Az unalom száműzve volt.« Hosszú, komoly tanulmányai eredményét egyszerűen, világosan, derült humorral, bonhomióval tudta előadni. A régiséget közel tudta hozni hallgatóihoz vagyis helyesebben: vissza tudta varázsolni hallgatóit a régen letűnt századokba, s mivel maga is antik kortárs volt a legnemesebb értelemben, hallgatóit is kortársaivá tudta tenni egy-egy kis időre Horatiusnak, Vergiliusnak. Tudása tágkörű, tiszta és alapos volt. Ismerte a német philológiának még rejtett zugait is, de saját szellemével assimilálva értékesítette. Beszéde a leglebilincselőbb *causerie* volt. Kevés gesztussal, egyszerű, keresetlen frázisokkal beszélt, nála a rögtönzött előadás fesztelen syntaxisát nem korlátozták a grammatika merev szabályai. Előadásaira gondosan készült, de Cato szabályát követve ²⁾ csak tárgyat tartotta szem előtt, a kifejezést a pillanatnyi inspirációra bízta. Horatiusból is tudta, hogy: *verba provisam rem non invita sequentur*. Beszéde nem is volt mindig szabatos, de mindig élénk, színes, hangulatos, olykor a csipősségig éles, de egyúttal tartalmas, velős. Nemcsak tanított, mindig nevelt is. Könyvei, melyek szintén tele vannak életbölcseiséggel, az emberismerő lélekbuvár szebbnél szebb máimával, e tekintetben előadásainak viszhangjai. Népszerűbb és tiszteltebb tanárt képzelni sem lehet. Szelleme frissessége, moz-

¹⁾ Journal des Débats.

²⁾ Rem tene, verba sequentur.

gékony-sága negyven éven keresztül nem mutatott fáradságot, lankadást.

Az École Normale-ban évről-évre ugyanazt a cursust ismételte, t. i. a római irodalmat tárgyalta; de azért sohasem vált sablonszerűvé, unalmassá. Tanulmányait értékesítve lépten-nyomon alkalma nyílt egyes részletek bővebb kifejtésére. A legszárazabb dolgokat is érdekessé tudta tenni. Sohasem időzött szűk körben. A régi világot ő a maga totalitásában fogta fel. Az irodalomról szólva minduntalan kitért a vele érintkező disciplínákra, sőt aktuális kérdésekre is. Egyéni élményekkel, érdekes anekdotákkal, találó ötletekkel tarkázta előadását.

A Collège de France-ban némileg más volt az eljárása. Ott ritkán tért vissza ugyanarra a témára. Rendesen azt a szöveget tárgyalta, melyet a vizsgálati követelmények kitűztek. Ez a keddi petite leçon volt. Hétfőnként a nagy amphitéátrumban a grand cours-on a római irodalom valamely korszakát tárgyalta nagy hallgatóság előtt, melynek soraiban az École Normale s a Sorbonne hallgatóin kívül elég sok idősebb férfit és nőt lehetett látni nemcsak hétfőn, hanem kedden is a tárgyalt író szövegével fölfegyverkezve. Boissier a képzelhető legérdekesebb eleven kommentár volt, ki a szöveg betűit is megelevenítette. Ezelőtt 11 évvel én is részesültem abban a szerencsében, hogy egy pár előadását meghallgathattam, de ez a pár előadás is elég arra, hogy hálás tanítványai legrajongóbb dicséreteit magamévá tegyem. Különös figyelmet és elismerést érdemel az a munkássága, melylyel hallgatóinak munkálatait, előadásait figyelemmel kísérte, bírálta, kiegészítette. Féltek bírálatától, de azért keresték. Még csípős megjegyzéseit is igazi humanizmus jellemezte. Minden törekvést becsült, csak a követelődő nagyképűséget, az üresfejű törtetést gyűlölte.

Hogy mily lelkes híve volt a tanári hivatásnak, arra nézve jellemző, hogy 1907-ben, a jól megérdemelt nyugalom öléből is kész volt kilépni a régi kedves pályatérre, még pedig ugyanazzal az *animus*-szal és ugyanazzal a *mens*-szel. Egyik vejét, Lavisse-t, ugyanis a saint-maixent-i katonai iskola élére állították. Lavisse fölkerlte a bordeauxi és poitiersi faculték tanárait olyan előadások tartására, melyek a növendékek látókörét kívált jövő hivatásuk szempontjából tágiítsák s ipját, Boissier-t kérte föl,

az előadások megnyitására. Boissier a 250 főből álló egyenruhás ifjúsereg figyelmét csaknem 2 óra hosszat le tudta kötni: beszélt nekik a *római hadseregről*, annak erős és bölcs szervezetéről, mint Róma hatalmának alapjáról. A múltról beszélt a jelennek a jövő érdekében. Semmi sem fejezhette volna ki jobban Boissier egységes lelki valóját, mint a 84 éves embernek ez az utolsó tanítása, melyet hazája jövőendő reményeinek nyújtott.

Munkásságának tág körét a kettős tanárság mellett a kettős akadémiai tagság s különösen az akadémiai titkárság töltötte be. Mindig boldognak vallotta magát, hogy az Institut-nek tagja lehet. Hiszen utolsó, csonkán maradt művében is kedves akadémijának a forradalom idejébeli történetét akarta megírni. Az akadémiai ügyekről, élményekről hallgatói előtt is szívesen elcsevegett. Mint akadémiai titkár minden vasárnap reggel szívesen fogadta bizalmasait és szeretett velük elbeszélgetni. A hozzá fordulótól sohasem vonta meg tanácsát. George Sand sokszor kikérte véleményét stílári kérdésekben s irígyelte a férfiakat, a kik tudnak latinul és így tisztában vannak a szók eredeti jelentésével és értelmi árnyalataival. Maga Boissier szokott humorával emlegette Victor Hugo udvarias mondását, a ki — mint Boissier hitte — valószínűleg nem olvasta egyik művét sem, de valahányszor megjelent az Akadémiában, el nem mulasztotta, hogy oda ne menjen hozzá és azt ne mondja neki: »Mon cher monsieur Boissier, vous nous apprenez beaucoup!«

A nagygyűléseken ott ült kissé jobbra hajtott fővel, egyszerű, nemes arczkifejezéssel, nagy kereszttel és más ordókkal ékesített fehér mellényben, tágra nyitott zöld kabátban. Aztán felolvasta jelentését; mentegetődzött, hogy nem az ő hibája, ha minden évben ugyanazt kell mondania: nem az ő hibája, hogy a mai irodalom olyan lassan halad előre, egyébiránt az Akadémia épen arra való, hogy a túlságos sietést gátolja. Pedig dehogy mondta mindig ugyanazt! Tudása és szelleme egyaránt kifogyhatatlan volt. Mint tanár és tudós főleg az antik classicusokkal foglalkozott, de az akadémiai titkárság szerencsésen megóvta az egyoldalúságtól, mivel kötelességévé tette az újabb irodalmi jelenségekkel való foglalkozást. S a nagy példák nem tették követelővé, nem helyezkedett magas piedestálra, nem sajnálta az elismerést, a hol elismerő lehetett. Érdekesebb összefoglaló képet kívánni

sem lehet, mint a milyet ő rajzolt minden lefolyt év irodalmi mozgalmairól, s a legkülönbözőbb irodalmi jelenségekről.

Igazságérzete kényes esetekben sem tagadta meg magát. Mikor 1894-ben Challemeil-Lacour, Renan utódja, székfoglalójában egy kissé nyersen és ridegen bánt el Renannal, a *Souvenirs d'enfance et de la jeunesse* szerzőjével, Boissier válaszában védelmébe vette Renant, kinek működését a két akadémiában és a Collège de France-ban közelről volt alkalma megfigyelni és tiltakozott az ellen, hogy Renant csak mint szellemes, léha mulattatót ítéljék meg, mert Renant csak az értheti és méltányolhatja, a ki tudós munkásságát figyelembe veszi. »Renan est toujours parti de la science, et y est toujours revenu.« Elismerte, hogy Renanban nem egyszer összeütközésbe került egymással az író és a tudós, de kimutatta egyúttal, hogy az író a tudósnek köszönheti azt a szilárd alapot, melyet a képzelet fátylai csak a nem nagyon éleselméjű megfigyelők szeme elől takarhatnak el. Főleg pedig elismeréssel hódolt Renannak azért a tiszteletért, melylyel ez a szabad gondolkodó a kereszténységről szólott és levonta belőle a tanulságot a két párt számára, mely a francia társadalom irányításán versengett. »*Ne pouvant se supprimer l'un l'autre — mondia — il faut bien qu'ils finissent par se supporter. À ces querelles sans résultat et sans terme, je ne vois d'autre remède que la tolérance et la liberté.*«

Boissier életéről való vázlatunk nagyon is hiányos lenne, ha családi viszonyairól meg nem emlékeznénk. 1860-ban házasodott s elvette a genialis orientalista tudós Eugène Burnouf († 1852) második leányát, Améliet; így sógora lett Léopold Delisle-nek, a Bibliothèque Nationale tiszteletbeli főfelügyelőjének s Fernet-nek, a közoktatásiügyi inspectornak. Így oly családba házasodott, melyben a tudomány kultusza úgyszólván családi örökség volt. Boldog családi életét alig zavarta meg egy-egy sötétebb felhő vagy átvonuló vihar. Ilyen volt egyik leányának elvesztése 1892-ben. De a veszteség fájdalmát enyhítette másik két leánya. Az egyik Lavisse lieutenant-colonelhez, a saint-maixenti katonai iskola parancsnokához, Ernest Lavisse testvéréhez ment nőül, a másik Courbaud-hoz, ki a Sorbonneban a latin irodalom tanára.

Boissier életének mintegy kiegészítő részét, működésének egyik rugóját teszik utazásai. Itáliába nászútja alkalmával 1860-ban ment először. Azután 40 év leforgása alatt 2—3 évet sem engedett elmúlni valamely klasszikus földön való utazás nélkül. Beutazta Italiát, Siciliát, északi Afrikát. Az École de Rome második otthona lett: ott találta fel volt növendékeit, velük indult megnézni a legutóbbi otléte óta történt ásatások színhelyét, eredményeit. Fáradhatatlan kiránduló volt. Meglátogatta a kedves classicusainak, Vergiliusnak, Horatiusnak emléke által megszentelt helyeket. A történelmi szempont, az archaeologiai kutatás nála elmaradhatlan volt az irodalmitól. Mosolygott, ha rajta kapta Horatiust, hogy elhajította a súlykot: »Vides ut alta stet nive candidum Soracte«... Hiszen a Soracte Rómából nem is látható s vajmi ritkaság, hogy hóval legyen borítva. De komolyan nem akadt fenn a szóban, a betűben, mint Greguss lakatosai. Nem a betűt, szót, szótagot rovogatta, hanem a szellemet, a lelket kereste, a könyveken keresztül a mozgó eszméket és érzelmeiket akarta meglátni, a kort akarta a maga teljességében megismerni.

S nemcsak földjei közt érezte jól magát, nemcsak azoknak ragaszkodásával és tiszteletével dicsekedhetett; az olasz és német tudósok épen úgy becsülték és szerették. Az olaszok közt kivált *Pietro Rosa*, a Caesarok palotáinak felásója, *Rossi*, ki oly szívesen kalauzolta őt földalatti Rómájában, s a régi Róma topographiájának nagymestere, *Lanciani*, voltak azok, kiknek társasága a legnagyobb szellemi haszon forrása lett reá nézve. Egy másik szíves baráti kör volt a németeké. A német archaeologiai intézet kiváló első titkára, a gyöngédelelkű *Henzen*, a vidám humorú *Helbig* s a nyersebb szeszélyű, nehézkesebb *Mommsen* egyaránt szívesen töltötték idejüket vele. Mommsen annyira becsülte Boissier tehetségét, tudását és egész személyiségét, hogy vele társalogva maga is vidám, kedélyes lett. Mint Perrot mondja, különösen azokat a tulajdonságokat becsülte Boissierben, a melyek benne hiányoztak: a minden rosszakarattól ment tréfás szellemet s a mosolygó, könnyed ironiát. Szívesen ebédelt vele a Trastevere valamely trattoriájában vagy az Aventinuson s késő estig együtt tanulmányozták a *castelli romani* bacchusi nedveinek kvalitásait.

Utazásra való kedve idősebb korában se csökkent. 1896-ban 73 éves korában is részt vett abban a fárasztó kirándulásban, melyet *René Millet* tábornok szervezett Tunishan Kef-től Gabés-ig. Ez az út két hétig tartott magában Tunishan, tikkasztó melegben, fárasztó, nagy útközőkkel, úgyhogy igen gyakran csak esti tíz órakor ülhettek ebédhez. Kitartóbb és fürgébb alig volt valaki a politikusokból, újságírókból és tudósokból álló társaságban Boissier-nál. A következő évben, 1897-ben pedig még egyszer elment Itáliába, »búcsút mondani Rómának« s magával vitte leányait és vejeit is, hogy élvezze azt az örömet, mely egyike a legnemesebbeknek: megmutatni kedveseinknek a nekünk legkedvesebb dolgokat, egy hosszú élet működésének fő sugalmazóit.

Bár egész élete munkában telt, nem volt fogékonytalan az élet nemes örömei iránt. A mohóságot, türelmetlenséget nem ismerte, de a pontosságból nem engedett semmit. *Nulla dies sine linea*. Reggeli 5 órától kezdve egész napját munkában töltötte, de esténként frakkot öltött, megjelent a társaságban, a színházban, concerten s a páratlanul élénk, szellemes csevegőről, kinek arczjátékát és hanghordozását a legelső jellemzőjének megirigyelhette, senki se hitte volna, hogy egyenesen a régi Rómából jött a mai emberek társaságába. »Hetven évével, örökös vidámságával a legfiatalabb volt mindnyájunk között« — mondja volt tanítványa André Beaunier.¹⁾ A miért Horatius Apollóhoz esdekel, azt ő teljes mértékben elnyerte: »*Integra mente nec turpem senectam degere nec cithara carentem.*«

Ellenzéki szellem nem volt, politikával nem foglalkozott; békében élt minden kormánynyal, de függetlenül mindenkitől. A szabadságszeretetet vele született, hazája sorsát nagyon szíven hordta. A classicus műveltségnek mind az a becses eleme megvolt benne, mely mint igazán nemes lelki birtok a mai életre is a legjobb fölszerelés: mérséklet, ízlés, finom érzék és tapintat, türelem, elmeél és szabadságszeretet. Philosophiájára nézve jellemző, hogy a *relatif* szót száműzte: »*Tout est relatif! . . . À quoi bon l'indiquer pour ceci ou cela? Tout est relatif, tout! N'en parlons plus . . .*«

¹⁾ Figaro 163. sz. 1908.

Szeretett és tudott élni. Boldog volt és szerette az örvendőket. »Keserűség nélkül öregedett és büszkeség nélkül növekedett«, mondja *Deschamps*. Mint Horatius az ő Sabinumában, ő is legboldogabb volt, ha Páristól félórányira eső villa suburbanájába, a Meudon-erdő mellett 1874-ben épített viroflayi nyaralójába visszavonulhatott. Novemberig ott szokta volt tölteni a nyarat, bár ő is elmondhatta: *quandocunque trahunt (invisa?) negotia Romam*. Ott egészen a magáé és családjáé lehetett. Nemcsak a házat ő építette, hanem kertje fáit is ő ültette, gondozta. A viroflayiek tisztelettel és szeretettel vették körül s bizonyára *non riserunt glabas et saxa moventem*.

Testi és lelki épségét, frissességét mindvégig megtartotta. Emlékező tehetsége bámulatos volt. Társalgása, ép úgy mint előadásai, tele volt kedves anekdotákkal, régi érdekes élményekkel. De azért sohasem lett régi emberré, *laudator temporis acti-vá*. »Mindig az maradt — mondja *Deschamps* — a mi fiatalon volt: *professeur d'humanisme et un homme de goût*.«

Neje halála — ki néhány hónappal előbb hunyt el — nagyon megszorította. Érezni kezdte az ősz fuvalmát s először volt kénytelen másra bízni titkári teendőit. Viroflayba ment, tudta, hogy onnan nem fog visszatérni. De azért a halála előtti héten még dolgozott: tollba mondta egyik leányának a Montyon-pályázatról szóló jelentését. Azután így szólt: Most meghalhatok, minden rendben van. (»*Maintenant je puis mourir. Tout est en règle*.«) Krónikus emphysemája ágyba döntötte. Csak három napig feküdt. Leányai és két veje az utolsó pillanatig vele voltak. Áhitatosan fölvette a halotti szentségeket s egy *Adieu!* szóval álomra hajtotta fejét, a melyből nem volt fölébredés, 1908. jun. 10. Holttestét Párisba vitték és a Saint-Germain des Prés egyik kápolnájából, végső meghagyása szerint, virágok és beszédek nélkül temették el a Père-Lachaiseben, jun. 12-ikén.

»Egy nagy alak tűnt le vele — mondja *René Doumic* a Gaulois vezércikkében. Gaston Boissier legkiválóbb képviselője volt felsőbb oktatásunknak. Neve a külföldön legalább is olyan híres, mint nálunk. Azok közül való, a kik munkáikkal a leghathatósabbban hozzájárultak künn a francia szellem prestige-ének fenntartásához. Élete az örömmel teljesített munka bámulatos példája.«

Georges Perrot pedig, Boissier utódja az akadémiai titkárságban, az Académie des Inscriptions et Belles-lettres évi közgyűlésén tartott emlékbeszédét a következő szavakkal fejezi be :

»Nous pouvons donc maintenant, dans notre douleur même, proclamer que la vie de Gaston Boissier a été une vie heureuse, celle qu'il se souhaitait à lui-même, quand, à propos de Mme de Sévigné, il définissait ainsi, telles qu'il les comprenait, les conditions du bonheur auquel l'homme peut aspirer sur cette terre : Durer sans vieillir, se sentir jusqu'au bout vivant et entier, conserver dans l'âge mur ce qu'il y a de meilleur dans la jeunesse, la vivacité de l'esprit et la fraîcheur des sentiments, n'est-ce point un sort digne d'envie ? «

Vázoltuk ezt a szép életet, szólottunk Boissier-ről, mint tanárról és akadémiai titkárról. Boissier a tanári hivatásban találta fel önnön lényét a legteljesebben. Hogy e hivatásnak minél jobban megfeleljen, tudóssá képezte magát s hogy tanítása ne hangozzék el nyomtalanul, a könyvek egész sorára bízta tanításait. Harmincznégy éves koráig alig publikál valamit. Figyel és olvas, tényeket és eszméket gyűjt. Két doktorátusi dolgozata, *Plautusról* és *Attiusról* már mutatja működése irányát s mutatja magasra vívó szellemét, mely járatlanabb útra indul, nagyobb feladatokra vállalkozik s nem marad szűk körben, hanem egész tárgyat átöleli, a tárgyával rokon területeket is birtokába veszi : totalitasra törekszik s összegező és rendszerező munkát végez. E célból szüksége volt a német philologiai kutatás aprólékosságig menő ismeretére, de szelleme nem elégedett meg az analysis-sel. Synthesisre törekedett s az irodalmi kérdéseket nem magukban, hanem a művelődéstörténettel kapcsolatban akarta tárgyalni, a philológiát Wolf Frigyes Ágost szellemében történeti alapra kívánta helyezni. Ez a törekvés még nyilvánvalóbb és még sikeresebb abban a művében, melylyel 1859-ben az Académie des Inscriptions et Belles-lettres Bordin-díját nyerte el : *Études sur la vie et les ouvrages de Terentius Varron* (1861). E könyv Franciaországban és a külföldön nagy tetszést aratott s ma is értékes. Varrónak, Róma legnagyobb tudósának, archaikus izlésű művei csak gyér töredékekben maradtak reánk. A róla írt német értekezések nem voltak alkalmasak arra, hogy

belőlük megnyerjük Varro szellemi arczképét. Boissier mindent elolvasott, a mit róla írtak két és fél századon keresztül s elérkezettnek látta az időt arra, hogy a részletkutatások eredményeit egységes egészbe foglalja, Varrót és műveit a maguk egészében megismerje és megismertesse s Varrót mint személyt műveiben megtalálja. Az analysisist folytatja, de egyúttal ismét synthesisre törekszik. Bár ez épen az ő legphilologusabb műve, gyakran előtérbe lép a későbbi műveit annyira irányzó történeti szempont. Az egész könyvben voltaképen Caesar korának társadalmát vizsgálja. A szétszórt adatokból élénk, de fegyelmezett képzelettel egészet akar alkotni, új életre kelteni a letűnt kort, az egyént a maga környezetével. Ime Boissier tudományos methodusa, melylyel minden művében találkozni fogunk. Lelkiismeretesen, s egyúttal erős kritikával felhasználja a német philologiai kutatást, de a disiecta membra-ból egészet konstruál.

E könyvével — mint *Perrot* mondja — mintegy megszerezte a római polgárjogot. Nem szűnt meg olvasni a római klasszikusokat az első sortól az utolsóig, kezében czeruza, melylyel folytonosan jegyzett s egyúttal az olvasott szöveget folyvást ellenőrizte.

Nem szólva számos tudós és elmés cikkéről, melyeket 1860 után különböző lapokba és folyóiratokba írt, legközelebbi önállóan megjelent könyve, a legkellemesebb, legtanulságosabb olvasmányok egyike a *Cicéron et ses amis*, akadémiai pályakoszorús tanulmány, mely 1867 óta tizennégy kiadásban látott napvilágot s szerzője nevét Európaszerte ismertté tette. Teljes mértékben érvényesül ebben Boissier-nek az a művészete, melylyel a régi kort mintegy színről színre élénk varázsolja, s a régiek meghitt társaságának mintegy minket is részeseivé tesz. Nemcsak Cicerót ismerjük meg, a szeretetreméltó házi gazdát, hanem egész háza táját, családját, baráti körét, a politikának és társadalomnak akkoriban szereplő vezérlő alakjait. Ugyanebben az időtájban jelent meg *Fustel de Coulanges* gyönyörű műve, *La cité antique*, ebben az időben kezdte meg *Renan* Histoire des Origines du christianisme és *Taine* Histoire de la littérature anglaise cz. művét. E könyvek, bár tárgyuk különböző, ugyanazt a szellemet lehellik, ugyanazt a methodust mutatják s a történeti kutatás eleven szeretetét egyaránt bizonyítják. Taine a philosophiában,

Renan a nyelvészetben, Boissier az irodalomban: mindegyik lelkiismeretesen kutatja és bírálja az adatokat, de egyik sem elégszik meg a részletekkel, hanem egészet vágyik alkotni. Boissier épen úgy tesz mint Taine: az író, a művet belehelyezi saját milieu-jébe; a mit meg akar értetni, azt először maga törekszik megérteni s az egésznek megszerkesztésében finom ízlést, avatott műgondot és fegyelmezett képzeletet tanúsít. Jelszava a horatiusi *totum ponere*. A tudós egyesül a művésszel, a tudás a termékeny, ingeniosus képzelettel.

Cicerója mintegy folytatása Varrójának: e kettőnek tanulmánya tette előtte teljessé a Krisztus előtti század társadalmi és politikai életének a képét. S a bevezetésből megtudjuk, mi tette rá nézve vonzóvá e tanulmányt: Cicero levelei, melyek az események sodrába vezették, melyeknek nyomán napról napra kísérhette az eseményeket és sokkal belsőbb dokumentumokra támaszkodhatott, mintha hírlapok állottak volna rendelkezésére. S mintha már elárulná, hogy egykor Sévigné asszonyról is ír monographiát: az ő leveleiben találja a legjobb analógiát Cicero leveleihez. Örvend, hogy Cicerónak nem volt ideje szónoki remekeket alkotni leveleiből, hogy gondolatait és érzelmeit úgy találjuk meg bennük, a hogy először megfogalmazottak, telve pongyolasággal, könnyed természetességgel. De azért nem akar visszaélni a levélíró bizalmával s nem bízik azokban a tudósokban, kik kellő élettapasztalat hiányában Cicero fölött levelei alapján akarnak pálcázat törni. A pillanatnyi benyomások emberét, — maga is temperamentumos délvidéki lévén, — védelmébe veszi önmaga ellen, mert tudja, hogy tökéletes emberek csak regényekben vannak. »A jó és rossz olyképen vannak vegyülve természetünkben, hogy egyiket a másik nélkül aligha találni.« Cicero leveleit olvasva látogatást akar tenni az akkori római társaságnál. De egy kikötést tesz, és ez általában jellemző az ő eljárására most is, később is. Korunk eszméit, erkölcsi vagy politikai felfogását nem viszi be a régiek életének szemléletébe, nem vonszolja őket a ma aktuális kérdések és vitapontok porondjára. S ez az, a mi őt elválasztja a római világ másik nagy kutatójától, Mommsentől. »Sohasem szabad feledni azt, hogy megbecssteleníti a történelmet az, a ki a pártok változó érdekeinek szolgálatába tereli, valamint azt sem, hogy annak, Thukydides szép mondása szerint, az örökkévalóság

számára teremtett műnek kell lennie.« Boissier az első lap jegyzetében mesterének vallja Mommsent, de azt is jelzi, hogy egyben másban el fog térni tőle. Mommsen a régi kor embereit rendesen pártszempontból ítéli meg s a jelenkor ítélőszéke elé állítja. Boissier jobban tiszteli emléküket és nyugalmukat: ő keresi föl a régieket saját otthonukban és csak koruk szempontjából tekinti őket. Így mindent megért és csaknem mindent megbocsát. Ő is meglátja Ciceróban a Mommsen által megrótt hibákat, hiányokat, gyöngeségeket, de szeretni tudja ezt a hibáiban is szeretetreméltó, finomlelkű *graeculust* és nemes humanismusával meg tudja védeni a kicsinylő rosszakarat nyilai ellen. Elismeri, hogy félénk, tétovázó, határozatlan ember volt, nem a politikára termett, hanem a tudományokra, de ki is menti, mikor rámutat, hogy épen azok az okok nem engedték jó politikussá válni, a melyek páratlan íróvá tették. Elismeri, hogy élete ellenmondások láncolata, hogy véleményét kelletténél gyakrabban változtatta, de melegséget talál jóhiszeműségében és hazaszeretetésében. A Mommsen által annyira istenítetett Caesarról, kiben a porosz Mommsen mintegy előre azt a népszerű despotát üdvözli, kinek szilárd keze egyedül teremtheti meg a nagy német egységet, bátran kimondja, hogy nem a nép, hanem saját érdekében dolgozott, és Cicero, mikor ellene harczolt, ezt abban a meggyőződésben tette, hogy a köztársaságot, nem az aristokratia kiváltságait, védelmezi. Végre élete összes gyarlóságait expiálva látja bátor halálában. »Akkor is — úgymond — mikor történetét tanulmányozva kísértetbe jövök, hogy szemérem vessem ingatagságait és gyöngeségeit, élete végső pillanatára gondolok . . . és nem merek szigorú lenni iránta. Hibái daczára becsületes ember volt, ki Augustus elismerése szerint nagyon szerette hazáját . . .«

Sokat lehetne még szólnunk e ritka-szép, érdekes, tanulságos könyvről, mely a meglevőnél avatottabb magyar fordítást érdemelne. Milyen eleven, milyen beszédes arczképeket rajzol a fanyar, babonás Terentiáról, a korhely Quintusról, az imádott Tulliáról, a nehézkes Atticusról, a ledér Caeliusról, majd Caesar-ról, Brutusról, Octaviusról! S mind ezt mily könnyed, tiszta, eleven, színes stílusban!

Némelyek hibáztatták a könyv compositióját. S valóban,

első tekintetre kuszálnak tetszik. Külön szól Cicero nyilvános, külön magánéletéről, külön fejezet tárgyalja Atticushoz, Caesarhoz, Brutushoz való viszonyát. Ezt könnyű hibáztatni, hiszen olyan hiba, melyet a közepes tehetség kétségkívül elkerült volna. De Kazinczy szerint »nem botol az, a ki tudva s akarva botol«. Boissier nem felejtí el, hogy a római társaságba Cicero leveleivel nyitott be s e társaság tipikus alakjait épen Cicero levelei alapján tette vizsgálódása tárgyává. Ezt az alapot nem akarja elhagyni, mert ez biztosítja látogatása familiáris színezetét. A házi gazda épen Cicero: ő benne és ő általa ismerkedünk meg a társaság fő alakjaival. Összefoglaló történeti egymásutánban talán jobban kidomborodtak volna az események, de háttérbe szorultak vagy elforgácsolódtak volna az egyének. Legyünk hálásak, hogy Boissier így írta meg a könyvet: nem egy nagy képen, mely csak madártávlatból lett volna áttekinthető, hanem apróbb, de teljes képek változó sorozatában, melyekből nem nehéz gondolatban egy nagy képet alkotnunk. Ha ezek után e könyvről olyan német bírálat akad kezünkbe, mint a milyen a Deutsche Litteratur-Zeitungban (1870. p. 554—5.) olvasható, a mely magas ítélőszékéről azt konstatálja, hogy: »Die Wissenschaft ist durch dasselbe nicht gefördert« — azon csak mosolyoghatunk. Ezzel szemben különben elégtétel Boissier számára, hogy a német fiúk sok iskolában ebből a könyvből tanulnak francziául. S elégtétel Mommsen és Karl Robert elismerése, kik Perrot előtt nem haboztak bevallani, hogy a németek nem mutathatnak fel hasonló művet.

A mit Boissier Varrojárban és Cicerójában megkezdett, azt folytatta *Religion romaine d'Auguste aux Antonins* (1874) és *L'Opposition sous les Césars* (1875) cz. műveiben. Az első sok évi tanulmány gyümölcse. Kiindul a kultusz-jellegű régi római vallás meghatározásából s követi annak a gondolatnak fejlődését, mely a görög philosophia és a keleti vallások hatása alatt folytonosan változva a lelkek titkos mozgalma útján a kereszténységet előkészítette. Látjuk és megértjük, mikép alakul a római társaság merész hitetlensége, skepticizmusa Caesartól Marcus Aureliusig csaknem mystikus pietismussá. Az alakulás processusának minden fázisát mélyreható analysisssel, meggyőző bizonyítékokkal és elmélyedő philo-

sophiával tárgyalja Boissier. A *L'Opposition sous les Césars* egyszerűbb kérdést tárgyal, a Caesarok és az aristokratia viszonyát. Ennek az oppositionnak nem volt politikai jellege, sohase jutott eszébe, hogy kérdésesnek tartsa a köztársasági formákat megtartó monarchia jogosultságát, egész követelése abban állott, hogy a Caesarok mérséklettel gyakorolják hatalmukat. Bár külsőleg gyöngé volt, volt annyi eredménye, hogy közvélemény alakult, melylyel még az erőszakos caesaroknak is számolniuk kellett. Mindakét munka egységesebb mint a Ciceróról írt könyv, de azért a *L'opposition*-ban is van két episodikus, a tárgyaláshoz szorosan nem tartozó fejezet, Ovidius számkivetéséről és Petronius regényéről. El kell azonban ismernünk, hogy mindkét fejezet szépen és érdekesen van megírva.

Azonban a két könyv még nem fejezte be azt a kérdést, mely Boissier lelkét foglalkoztatta. Hiszen a vallási átalakulás folyamata még nem volt befejezve, hanem egészen a római uralom végéig tartott. Ezt írta meg egyik legszebb, legeredetibb és leg-egységesebb könyvében, a *La fin du paganisme*-ben (1891). Ragyogó előadásban, szellemesen fejtegeti, mikép vette magába lassanként a győztes kereszténység az ókori kultúra elemeit, eszméit; mikép vált az ókori irodalom és művészet hatalmas fegyverré az egyházatyák kezében s az elszenderült antik szépséget mikép ápolta halotti leple alatt az új vallás, míg aztán több századdal később a bámuló Renaissance föltalálta a leányzót, a ki nem halt meg, csak aludt. Így a két kötetre terjedő nagy munka azoknak a hatásoknak kimutatásával foglalkozik, melyeket az Egyház és a római aristokratia közötti érintkezések szültek. Kimutatja, hogy a kereszténység minden ellenszenve mellett is hogyan lett a classikus nevelés barátjává és fenntartójává. Az egyházatyák teljes buzgalommal befogadták Krisztus tanítását, de lelkük mélyén megőrizték ifjuságuk emlékeit és mikor az Evangéliumot olvasták, nem tudták egészen elfeledni, hogy Homeros és Cicero olvasásával kezdték valamikor tanulásukat. Paulinus, Prudentius, Augustinus javíthatatlan rhetorok s midőn Paulinus azt írja Ausoniusnak: »A múzsák elől zárva vannak a Krisztusnak hódoló szívek« — ezt is szép classikus versben mondja. Így lett a kereszténység az antik hagyományok fenntartójává. Boissier megszeretteti velünk a negyedik

századot : mosolyt visz bele s olyan rokonszenvet ébreszt iránta, mint az Antoninusok kora iránt. Bátran mondja előszavában, hogy minden előítélet nélkül fogott hozzá tárgyhöz s a szellem teljes szabadságával dolgozta ki. S szépen fejezi ki azt a vezéreszmét, melyet mindig követett : *»J'ai essayé de me faire le contemporain des temps dont je raconte l'histoire, et le plaisir que j'ai trouvé à vivre au milieu des événements du passé m'a permis de fermer l'oreille aux querelles d'aujourd'hui.«*

Mások is írtak a tárgyról, így Duruy a rómaiak történetében, Broglie, Beugnot s különösen a német Schultze.¹⁾ Boissier ismerte is és használta Schultze első kötetét s az eredményekben is több megegyezés van. De azért Boissier műve teljesen új szempontokat mutat. Míg pl. Schultze főleg azokkal az állami és egyházi rendszabályokkal foglalkozik, melyeknek célja a pogányság elnyomása volt, addig Boissier nem a politikai rendszabályokra helyezi a súlyt, hanem az irodalmi és paedagogiai befolyásokra, mivelhogy főleg az iskola nyerte meg a pogány lelkeket. Ha a kereszténység nem a pogány iskolákból veszi anyagát és rendszerét, a magasabb osztályokra nem tehetett volna hatást. Boissier mindenütt a régi forrásokat lépteti fel tanuknak s Gibbon ellenében meggyőzően kimutatja, hogy a római birodalom bukását nem a kereszténység okozta ; a bomlás okai benne voltak a köztársaság végső idejében. A német és angol kritika is elismerte Boissier e művének kiválóságát ; a francia kritika pedig általában Boissier legremekebb könyvének vallja. Mindezek a művek, ha magukban tekintve nem teljesen egységesek is, egy magasabb egységbe olvadnak s míg egyrészt a római irodalom jó részét felölelik, másrészt összekötik az irodalmat az étellel s a római életet épen az irodalom által elevenítik és világítják meg. Ez nem nehéz a görög irodalom trágyálásában, mely az étellel olyan bensőleg összefüggött ; sokkal nehezebb a római irodaloméban, melynek honi gyökérszálai nem a földből kifelé, hanem legjobb esetben a növényből kiindulva ereszkedtek a földbe. Mily természetes folytatása és kiegészítése a tanulmányoknak az a szép könyv is, melynek megírására a 80 éves tudós vállalkozik, a Krisztus utáni

¹⁾ Geschichte des Untergangs des griechisch-römischen Heidentums. Jena.

első század nagy történetírójáról, *Tacitusról* szóló (1903). S ez sem elég. A következő évben visszatér a Krisztus előtti századra, honnan Cicerójával diadalútjára indult volt, s megírja az ifjúi elevenség és frissesség minden bájával elöntött *Catilináját* (1905), mely egyúttal a legnagyobb mértékben dicsekedhetik modern szempontokkal is.

Tacitusról írt könyve élelműségének és a római szellembe való behatolásának egyik legékesebben szóló tanubizonysága. A Tacitusról való ellentétes nézetek szóvivői, peresfelei közt Boissier a pártatlan, higgadt birói tisztet akarja teljesíteni. Először is megmagyarázza, hogyan lett Tacitus történetíróvá. Kimutatja, hogy Tacitus mindenekelőtt orator és moralista volt, de mint ilyen nem találván alkalmasnak az időt és teret, lelki szükségletének a történelem felelt meg legjobban. Ne kívánjuk tőle, hogy mai értelemben vett historikus legyen. Tacitusnak más felfogása volt a történelemről. Ő nem törődik a socialis vagy gazdasági mozgalmakkal. A morális szempont okozta, hogy többet foglalkozik a Caesarok bűneivel és elhanyagolja kormányzásuk rendszerét. De azért nagyobb kritikával használta forrásait, mint mai nap általában hiszik. Nem egy-egy auctoritasra támaszkodik, mint *Nissen* állítja,¹⁾ nem egynek-egynek szolgálai másolója, hanem sok forrás öntudatos bírálója, s tárgyának, személyeinek igazán reális festőművésze. Pessimista, de nem lehetett más. Néha talán kelleténél sötétebben látott, de legalább nem csábította el magát a csillogó látszattól. Igéretét, hogy *sine ira et studio* ír, tőle telhetőleg megtartotta s a császárokról adott képe egészben véve helyes, csak nem teljes, nem hiánytalan.

Catilinájáról a német kritika is elismerte, hogy szigorúan tudományos és mégis a szó legnemesebb értelmében népszerű munka, melyben a tágas históriai látókör a részletek alapos kutatásával, az áttekinthető elrendezés lebilincselő előadással egyesül. Paul *Lejay* ²⁾ kimondja róla, hogy felülmúlja Sallustius művét. Classicus a szerkezete, az előadás elevensége, a lélektani szempont és a gondos stílus következtében és a modern

¹⁾ Rhein. Mus. XXVI. 500.

²⁾ Revue critique 1906. p. 443.

pragmatikus kutatás pontossága és a mai életpaszttalok alkalmazása miatt. »C'est donc une oeuvre de science et une oeuvre de l'art.« Mommsen politikai pamphletet látott Sallustius Catilinájában, melynek célja az volt, hogy Caesarnak az összeesküvésben való nem-részségét bizonyítsa. Ezzel szemben Boissier arra az eredményre jut, hogy Sallustius motivuma tisztán irodalmi volt s a praefatiojában nyújtott okadatolás elfogadható. A nyilvános élettől elmenvén a kedve, ő is, mint Asinius Pollio, az irodalmi tevékenységben keresett menedéket és üdülést.

S iktassuk ide *Guglielmo Ferrero* szakavatott, szép ítéletét is az aggkor ez üde gyümölcseről: ¹⁾ »C'est pour cela que le lecteur, arrivé à la fin du livre, le ferme, plein non seulement d'admiration pour l'originalité scientifique et la beauté littéraire de l'oeuvre, mais pour l'inaltérable jeunesse intellectuelle de ce glorieux vieillard, que le temps semble n'oser pas toucher de »son aile« et qui reste le maître de tous ceux qui étudient l'histoire de Rome.« ²⁾

S Boissier nemcsak az irodalom szempontjából nézte a rómaiak életét és történetét. Mint ellentéte minden szobatudósnak, sokkal többet, sokkal látóbb szemekkel és hallóbb fülekkel járt a régi nagyság maradványai közt, hogysen elkerülhették volna figyelmét a beszédes kövek, az ékesszóló romok, a föld, az éghajlat, melyen a régi élet színjátéka végbement. Nagyobb örömmel, odaadóbb szeretettel nem lakta meg Rómát senkisé. S ez örömének, e szeretetének szép emléket állított archaeologiai sétáiban: 1. *Promenades archéologiques: Rome et Pompei* (1880). 2. *Nouvelles promenades archéologiques: Horace et Virgile* (1886) és 3. *L'Afrique romaine: Promenades archéologiques en Algérie et en Tunisie*, melyek először fejezetenként jelentek meg a *Revue des deux Mondes*-ban. Ezekben egy új műfajt teremtett Boissier. Megmutatja, mikép lehet a romok közt járva az elomlott kövekből fölépíteni a régi nagyság csarnokait, fölidézni a körülöttük, bennük lefolyt eseményeket, melyeknek kortársaivá avattuk magunkat. Ezekben is az ő fő elvét, tudományos methodusát

¹⁾ Journal des Savants 1906. p. 5—17.

²⁾ Lásd még W. Warde Fowler bírálatát a The English Historical Review-ben 1906. p. 137.

érvényesítette: alapos szemléleten nyugvó elmélyedő kutatás, világismereten alapuló elmélkedés és egy idegen érzület- és gondolatvilágba való behelyezkedés mikép teszi lehetségessé, hogy a régiek világában, mint a magunkéban, otthonosan járjunk-keljünk. Nem tartotta magát hivatott archaeologusnak, de mert Itáliában sokat élt s tudós szemmel sokat látott, meg tudta ítélni az emlékeket s felhasználta őket, akárcsak valamely író művének valamely helyét. Felhasználta az archaeologia eredményeit, az epigraphika fölfedezéseit a régi élet keretének kiegészítésére. »Nem elég — úgymond L'Afrique romaine-jében — az, a mit senátorok és képviselők tettek, a kik Algirban és Tunisban járván a jelen állapotokat tanulmányozták. A múltat is ismerünk kell, hogy a jelent megismerhessük és szabályozhassuk.« Boissiert már a római világgal foglalkozó művei alapján sem lehet egyoldalúnak nevezni; hiszen e műveiben lépten-nyomon modern párhuzamokkal, aktuális tanulságokkal találkozunk s ezenkívül van valami, a mi mindig mindenekfelett érdekli, az örök emberi, az emberi lélek tanulmánya. *Homo sum, humani nil a me alienum esse puto*. Igen sokszor, mikor a régiekről beszél, mi is érthetünk, okulhatunk belőle. Az újabb philologiai, történeti, bölcséleti munkák beható ismeretét pedig minden lapja tanúsítja. Aztán ott van ragyogó tisztaságú stílusa, melyet csak saját nyelvének és irodalmának alapos tanulmányozása magyaráz meg s ott van finom aesthetikai ítélete, ízlése, mely csak a világirodalom ismeretén izmosodhatott oly biztossá, oly erőssé. S van két műve, mely kétségtelenné teszi, hogy nemzete irodalmával époly szakavatottan tudott foglalkozni, mint a rómaiakéval; ezek a *Mme de Sévigné*-ről (1887) és a *Saint-Simon*-ról (1892) írt monographiák a *Les grands Écrivains Français* cz. híres vállalatban. Senki se volt rátermettebb, hogy a levélíró *Mme Sévigné*-ről irodalmi arcképet rajzoljon, mint Cicero leveleinek legszellemesebb méltánylója, magyarázója; *Mme Sévigné*-ről, ki leveleiben ép annyira feltalálható kora erkölcsi képével együtt, mint Cicero az ő leveleiben. Boissier előtt többen foglalkoztak *Mme Sévigné*-vel, így Mesnard, Lotheisen, Walckenaer, kinek műve ¹⁾ nagy és becses anyaggyűjtemény, de a Boissier által mintegy természet

1) Mémoires touchant la vie et les écrits de *Mme de Sévigné*.

után rajzolt kedves, bájos arczkép oly vonzó, a milyennel ritkán találkozunk. A Deutsche Litteratur-Zeitung bírálója (Adolf Tobler) Albert Sorel *Montesquieu*-je, Jules Simon *Victor Cousin*-ja, Caro *George Sand*-ja s Léon Say *Turgot*-ja mellett éppen Boissier *Mme Sévigné*-jét emeli ki, mint a vállalat egyik legtökéletesebb műremekét s azt óhajtja, hogy mintául szolgáljon a vállalat többi kötetéhez. Arról a fejezetről, melyben Sévigné asszonyt mint írónt jellemzi, azt mondja a Litterarisches Centralblatt ¹⁾ hogy az: »ein Prunkstück psychologischer Analyse und stilistischer Kunst.« S méltó párja ennek a *Saint-Simon*-ról szóló monographia, mely az írónak találó arczképét s a történetírónak finom és pártatlan jellemzését nyújtja. E két modern philologiai mű, melyek mintegy pihenésül szolgáltak a csaknem szakadatlan classikus tanulmányok közben, mindazokkal a jelességekkel ékeskedik, melyek a régiekről szóló könyveit jellemzik.

S mindezekon kívül még mennyit írt! A Revue des deux Mondes-ban 1863 óta száznál több, a Journal des Savants-ban 53 kisebb-nagyobb cikke, bírálata, tanulmánya jelent meg. Kíváncs voltna, hogy azok a cikkek, melyeket önállóan megjelent műveiben föl nem használt, egybegyűjtve is napvilágot lássanak s az önálló művek szép sorozatát kiegészítsék.

Már többször dicsérettel emlegettük Boissier stilusát. Nem kis érdem, ha a tudós nemcsak tudósan, hanem egyúttal szépen, művésziiesen ír, mert semmivel sem tehet jobb szolgálatot a tudománynak, mint ha a vele való foglalkozást másokra nézve egyúttal aesthetikai gyönyörűség forrásává teszi, s a classikus philologus semmivel se bizonyíthatja jobban a classikusok becsét, mint ha műveiben jótékony és eleven hatásukat a harmonikus szépség eszméjének megvalósításával érezteti. Boissier stilusa a fesztelen könnyedségnek, a választékos finomságnak, a tiszta világosságnak, a keresetlen egyszerűségnek, a tartalmas és találó szellemességnek kiváló példája. Stilusának kiválósága is classikusokká teszi az ő műveit hazájában és az egész művelt világban. Ellen-sége volt minden erőszakos neologismusnak s azt mondják róla, Balzacnak egy regényét sem tudta végig olvasni.

¹⁾ 1887. p. 1601.

S ha most egész irodalmi működésére összefoglaló tekintetet vetünk, elmondhatjuk, hogy ma sincs és a jövőben sem lehet a római régiségnek, a római életnek, irodalomnak és történelemnek olyan buvára, ki valamelyes hálaadóval ne tartoznék neki, ki az ő műveit figyelmen kívül hagyhatná. Az alapos tudás és választékos forma harmonikus egysége a classikusok igaz tanítványára vall benne. Minden művében megvan a komoly eruditio, s a szép forma, az átlátszó tisztaság, a kérdések megoldásának látszólag könnyed művészete és a lényegesnek folytonos szem előtt tartása még akkor is, mikor egy-egy ötlet, találó párhuzam látszólag eltéríti is tárgyától. Működése folytonos és egységes, élete, személyisége, tevékenysége egyaránt mintaszerű, irigylésre méltó s tanulmányozása épen ezért fölemelő és megnyugtató. A classikus római világnak egyetemesebb s egyúttal alaposabb ismerőjét aligha találhatni. Mindenekelőtt sokoldalú, rendszerező, összefoglaló elme. A mult tanulmányozója s a jelen ismerője, sőt a jelen kedvéért tanulmányozza a multat is. Igazi humanista volt és maradt. Megvolt benne a németek kritikai szelleme, befogadta és méltányolta a német tudományt, de önállóan, elfogultság nélkül. A kritikai szellem nem irtotta ki illuzióit, nem ölte meg benne az idealistát és optimistát; az élet keserű tapasztalatai nem ingatták meg nemes erkölcsi felfogását. A mult nagy alakjait nem tekintette báboknak, melyekkel kénye-kedve szerint operálhat. Kiváló emberismerete tette lehetővé, hogy az ókornak olyan kiváló ismerője lett. Mommsennel szemben, ki a régieket szövegkritika, feliratok commentálása stb. útján mintegy *kívülről* tanulmányozta, ő a belsőt, a lelket kereste s a római gondolkodást kutatta. De azért mindent megvizsgált, irodalmi műveket, feliratokat, romokat, műemlékeket s mindazt, a mi az emberi lélekben visszatükröződhetik. Mozgékony szelleme minden iránt érdeklődött. Szüntelenül dolgozott, semmit el nem sietett. Mint tudós is békés, engedelkeny volt, de ellensége minden dogmatismusnak, lelkes barátja az emberi szellem szabadságának. Egész működése, valamint a multban nem volt ránk hatás nélkül, úgy a jövőben sem lesz, sőt valószínű, hogy ez a hatás terjedni és erősödni fog. Szüksége is van rá philológiánknak, hogy a német hatás ellensúlyozására Boissier-től sokat tanuljon, művei tanul-

ságaiból sokat merítsen. Pótolnunk kell a mulasztást s remek műveinek fényes sorát méltó átültetésben a magyarságnak is meg kell szereznünk. Olyan műveknek, minők a Tacite, a La Conjuración de Catilina, a La fin du Paganisme, egy művelt irodalomból se szabad hiányozniok. Akadémiánk e hírneves külső tagja s elsőrangú dísze iránt akkor fogjuk leróni a megérdemelt hála, tisztelet és nagyrabecsülés adóját.

V. kötet.	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— kor. 40 fill.
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

VI. kötet.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszwald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Pécs Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

II. kötet.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 30 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádssa Rádszondralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacs Kovács Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

III. kötet.	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Bárány Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markuszovszky Lajos t. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

X. kötet.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérváthy László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >

X. kötet.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> 1. tagtól ...	— kor. 30 fill.
	II. Szathmáry György 1. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> 1. tagtól ...	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő 1. tagról. <i>Hegedüs István</i> 1. tagtól ...	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> 1. tagtól ...	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	1 > — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> 1. tagtól ...	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> 1. tagtól ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól ...	1 > — >
	XII. Gr. Andrássy Manó 1. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
XI. kötet.	I. Domanovszky Endre 1. tagról. <i>Alexander Bernát</i> 1. tagtól ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> 1. tagtól ...	1 > 20 >
	III. Télfy Iván 1. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> 1. tagtól ...	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos</i> r. tagtól ...	2 > — >
	V. Laufenaucr Károly 1. tagról. <i>Ketty Károly</i> 1. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	VII. Hollósy Jusztinián 1. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> 1. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Horvát Árpád 1. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	XI. Halász Ignác 1. tagról. <i>Szilasi Móricz</i> 1. tagtól ...	— > 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	1 > — >
XII. kötet.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> 1. tagtól ...	— > 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád 1. tagról. <i>Békefi Remig</i> 1. tagtól ...	— > 60 >
	IV. Plósz Pál 1. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól ...	— > 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz 1. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> 1. tagtól ...	— > 80 >
	VI. Kondor Gusztáv 1. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> 1. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> 1. tagtól ...	— > 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór</i> 1. tagtól ...	— > 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> 1. tagtól ...	— > 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> 1. tagtól ...	— > 80 >
	XI. Ráth Zoltán 1. tagról. <i>Vargha Gyula</i> 1. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Szigeti József 1. tagról. <i>Berczik Árpád</i> 1. tagtól ...	— > 45 >
XIII. kötet.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> 1. tagtól ...	— > 40 >
	II. Pulszky Ágost 1. tagról. <i>Concha Győző</i> r. tagtól ...	— > 80 >
	III. Staub Móricz 1. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> 1. tagtól ...	— > 80 >
	IV. Gróf Kuun Géza tiszt. és ig. tagról. <i>Goldziher Í.</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M. r.</i> tagtól ...	— > 60 >
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő</i> lev. tagtól ...	1 > — >
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	— > 30 >
	VIII. Wosinsky Mór 1. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól ...	1 > — >
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos</i> r. tagtól ...	— > 80 >
	X. Csaplár Benedek 1. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól ...	1 > 20 >
	XI. Schmidt Sándor 1. tagról. <i>Schafarzik Ferencz</i> 1. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Hegedüs Sándor r. tagról. <i>Nagy Ferencz</i> r. tagtól ...	— > 80 >
XIV. kötet.	I. Bubics Zsigmond t. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól ...	1 > 20 >
	II. Sir William Thomson, lord Kelvin 1. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól ...	1 > — >
	III. Falk Miksa 1. tagról. <i>Gaal Jenő</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Vadnai Károly r. tagról. <i>Berczik Árpád</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	V. Széchy Károly 1. tagról. <i>Décsi Lajos</i> 1. tagtól ...	— > 60 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIV. KÖTET. — 7. SZÁM.

ADRIEN C. BARBIER DE MEYNARD
ÉS
MICHAEL JAN DE GOEJE

KÜLSŐ TAGOK EMLÉKEZETE

IRTA

GOLDZIER IGNÁCZ

R. TAG.

KÉT ARCZKÉPPEL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1909. november 29-iki ülésén.)

Ára 60 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1909.

EMLÉK BESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI RÓL.

- I. kötet.
- I. Korponay János l. t.-ról. *Kápolnai Pauer István* l. tagtól — kor. 20 fill.
  - II. Suhayda János lev. tagról. Dr. *Konek Sándor* r. tagtól ... — > 20 >
  - III. Morócz István lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól ... — > 20 >
  - IV. Révész Imre l. tagról. *Ballagi Mór* r. tagtól ... — > 40 >
  - V. Broca Pál külső tagról. *Lenhossek József* r. tagtól ... — > 60 >
  - VI. Asbóth Lajos lev. tagról. *Kápolnai Pauer István* lev. tagtól — > 20 >
  - VII. Ami Boué külső tagról. Dr. *Szabó József* r. tagtól ... — > 20 >
  - VIII. Fabritius Károly lev. tagról. *Kozma Ferencz* lev. tagtól ... — > 80 >
  - IX. Jerney János emlékezete. *Gyárfás István* lev. tagtól ... — > 40 >
  - X. Mihályi Károly lev. tagról. *Domanovszky Endre* lev. tagtól — > 20 >
- II. kötet.
- I. Molnár Aladár levelező tagról. *Tanárky Gedeon* l. tagtól — > 40 >
  - II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól — > 20 >
  - III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. *Szécsen Antal* t. tagtól ... — > 20 >
  - IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. *Margó Tivadar* r. tagtól — > 80 >
  - V. Wöhler Frigyes k. tagról. *Nendtvich Károly* l. tagtól ... — > 20 >
  - VI. Érkövy Adolf l. tagról. *Galgóczy Károly* l. tagtól ... — > 20 >
  - VII. Zsivora György l. tagról. *Tóth Lőrincz* rendes tagtól ... — > 40 >
  - VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. *Haynold Lajos* igazg. és t. tagtól — > 60 >
  - IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ról. *Than Károly* r. tagtól — > 60 >
  - X. Mignet Ferencz k. tagról. *Trefort Ágoston* igazg. tagtól ... — > 20 >
- III. kötet.
- I. Tarczy Lajos rendes tagról. *Török József* r. tagtól ... — > 20 >
  - II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. *Trefort Ágoston* t. tagtól — > 20 >
  - III. Lönnrot I. k. tagról. *Hunfalvy Pál* r. tagtól ... — > 40 >
  - IV. Baintner János l. tagról. *Apáthy István* r. tagtól ... — > 20 >
  - V. Guizot Ferencz k. tagról. *Trefort Ágoston* t. tagtól ... — > 20 >
  - VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. *Pauer Imre* tiszt. tagtól — > 20 >
  - VII. Davis József Bernát k. tagról. *Lenhossek József* rendes tagtól — > 40 >
  - VIII. Vandrák A. lev. tagról. *Vécsey Tamás* lev. tagtól ... — > 40 >
  - IX. Konek Sándor r. tagról. *Kautz Gyula* r. tagtól ... — > 20 >
  - X. Kruesz Krizosztom t. tagról. *Hollósy Jusztinián* lev. tagtól — > 40 >
- IV. kötet.
- I. Zsoldos Ign. r. tagról. *Tóth Lőrincz* r. tagtól ... — > 60 >
  - II. Benfey Tivadar k. tagról. *Budenz József* r. tagtól ... — > 20 >
  - III. Frankenburg Adolf l. tagról. *Vadnai Károly* l. tagtól ... — > 40 >
  - IV. Tárkányi Béla József t. tagról. *Szvoreényi József* t. tagtól — > 60 >
  - V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. *Mihalkovics Géza* r. tagtól — > 20 >
  - VI. Pompéry János l. tagról. *Joannovics György* t. tagtól ... — > 20 >
  - VII. Gyárfás István l. tagról. *Szilágyi Sándor* r. tagtól ... — > 20 >
  - VIII. Kovács Pál lev. tagról. *Vadnai Károly* r. tagtól ... — > 20 >
  - IX. Ladányi Gedeon l. tagról. *Szabó Károly* r. tagtól ... — > 20 >
  - X. Korizmiás László t. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól ... — > 20 >
- V. kötet.
- I. Fábián Gábor rendes tagról. *Zichy Antal* t. tagtól ... — > 20 >
  - II. Tanárky Gedeon lev. tagról. *Tóth Lőrincz* r. tagtól ... — > 20 >
  - III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól — > 20 >
  - IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ról. *Goldziher Ign.* l. tagtól — > 20 >
  - V. Hornyik János lev. tagról. *Szilágyi Sándor* r. tagtól ... — > 20 >

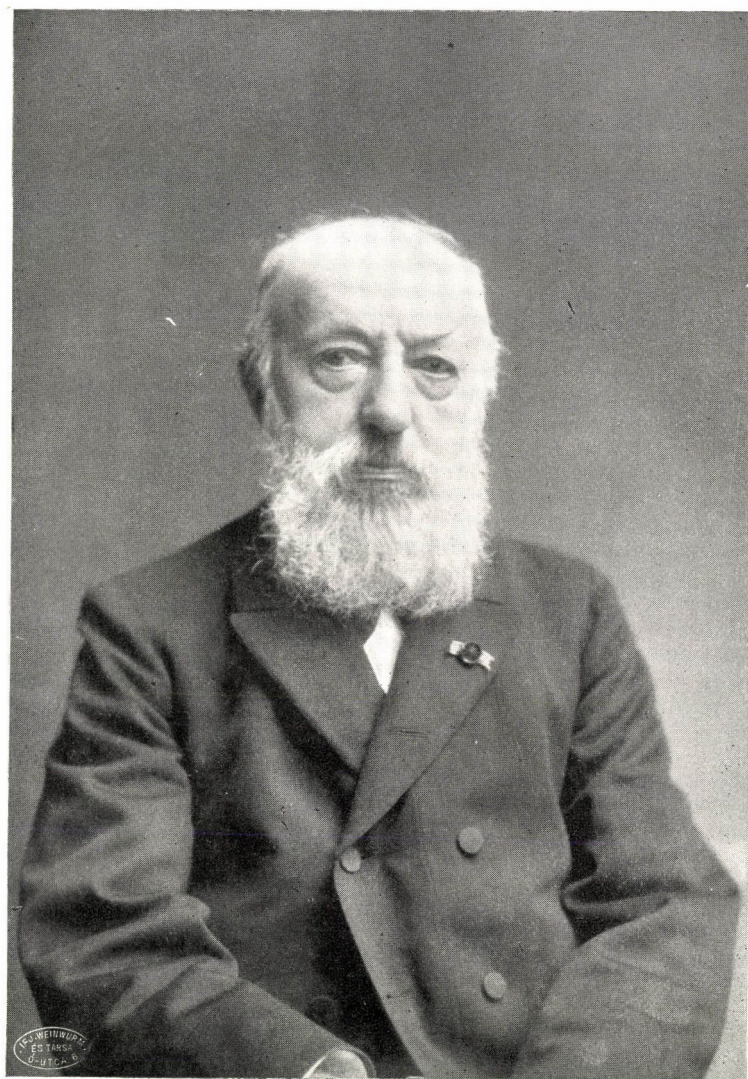

Barpist le Meynard

Apollon

A. C. BARBIER DE MEYNARD ÉS M. J. DE GOEJE KÜLSŐ TAGOK EMLÉKEZETE.

GOLDZIHHER IGNÁCZ rend. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1909 nov. 29-én tartott összes ülésén.)

A nagyhirű orientalisták közül, kiknek neveivel első osztályunk, régi hagyományát követve, külső tagjainak díszes sorát ékesíté, a tudományos világ rövid időközben kettőnek gyászolta elhunytát: a francia *Adrien Barbier de Meynard*-ét (külső taggá választottuk 1900-ban, meghalt 1908. márczius 21.) és a hollandi *Michael Jan de Goeje*-ét (külső taggá választottuk 1882-ben, meghalt 1909. május 17.).

Mindketten vezérlő egyéniségei voltak a keleti tanulmányoknak a XIX. század második felében.

Mind személyes, mind tudományos szempontból arra kínálkozik emlékü, hogy együttesen rójuk le irányukban a kegyelet tartozását, melyet emlékbeszédeinkkel teljesítünk. Több évtizeden át feladatuk és céljaik rokonsága miatt is benső barátság fűzte őket egymáshoz. Magamnak is így együttesen élnek hálás emlékezetemben. Fiatal koromban mindkettő jóakaróim, törekvésem megbecsülői és buzdítói közé tartozott; későbbben is, halálukig, nagyon közel állottam hozzájuk. S emlékezetesek azok a kedves esti órák, melyeket Párisban, többbizben az *École spéciale des Langues Orientales* vivantes igazgatói termében a két, egyéni tekintetben is szeretetreméltó férfúval tudományos eszmecsere közt tölthettem.

Ily személyes tekinteteken kívül két kültagunk emlékezetének egybefoglalását lehetővé, sőt ajánlatossá teszi a két nagy

tudós irányának rokonsága is. Mindkettőjüket az iszlám-világ kulturája, ennek története érdekli; a történelmi élet mozzanatai közt meg nem annyira a kardok csörtetése, a nagy háborúk eseményei, — bár ezeket sem hanyagolják el — mint inkább a belső állami élet és intézményeinek fejlődése, a társadalom szervezete, műveltségi állapotai. Rokonságot mutatnak egymással azon philologiai munkában is, melylyel a keleti tanulmányok apparatusát egy-egy emberéleten át gazdagítják. Ha áttérünk munkáik jelemzésére, meglátjuk, hogy ezek gerinczét az a törekvés teszi, hogy a kelet és nyugat könyvtáraiban kéziratokban szunnyadozó legrégibb geographiai és történeti forrásmunkákat szövegük kiadásával és feldolgozásával életre keltsék. S életök e munkájával korszakot jeleznek a keleti világ történelme ismeretében. Az orientalizmus terén tudományos történetírásról csak azóta lehet szó, mióta az ő kiadványaikkal az elérhető legrégibb forrásokra mehetünk vissza. A hollandi tudós e körben kétségtelenül hathatósabb eredményeket ért el, mint francia kollegája és barátja. Inkább központosította magát e feladatra, míg emennek irodalmi munkája kezdettől fogva sokoldalúság felé törekszik.

De Goeje, habár többhöz értett, mint ahhoz a sokhoz, a mit irodalmi érvényesülése mutat; habár bőven kimutatta, hogy értelmi erejét nem használta kizárólagosan a tudományos érdekek egy körülhatárolt körében: munkásságának derekán a szó legbővebb értelmében mint *arabista* tűnik ki. E concentrációval a legelső helyet vívta ki a maga számára az arabisták köztársaságában és személyes erényei által is korunk arabistáinak mintegy jegyezsedő pontja volt. E szerepében bajosan akad utóda a túlélők közt.

Barbier de Meynard felülmúlja őt az irodalmi munka sokoldalúságában. Már az irodalmi kör, melyben érvényesül, három fontos ázsiai kultúrnyelvre terjed, a mint a *Fleischer* iskolájában mondani szoktuk »az iszlám három főnyelvére« (die drei islamischen Hauptsprachen): az arabon kívül a perzsára és a törökre is. E három irodalom mindegyikére terjednek munkái. Életpályája jó részét gyakorlati hivatásban töltvén el, a nyelvek gyakorlati használatát is mesteri tökéletességre vitte. Leveles gyűjteményem legértékesebb tárgyai közé tartoznak azok a kedves arab és perzsa kétsorosok, melyekkel sok éven át verses alakban küldte újévi jó kívánságait. Lelke finom jellemét nagy mér-

tékben irányították a rajta uralkodó aesthetikai szempontok. A francia ítélok is, pedig az irodalmi nyelv és stílus dolgában alig vannak náluknál finnyásabbak, dicsérik »la délicatesse de ses goûts littéraires et artistiques«. »Cet esprit naturellement délicat et nuancé — így ítéli róla egyik kollegája — très accessible aux émotions d'art, très passionné de musique, maniait une langue alerte et châtiée dont plusieurs pages restent de vrais modèles.« Ezzel függ össze eleven érdeklődése a keleti költészet és szépirodalom iránt is; mely érdeklődésnek fényes tanúságait több költőről írt essay-ében, arab és perzsa szépirodalmi munkák mesteri fordításaiban birjuk.

* * *

Az irodalmi érvényesülés e különféle módját tükrözi két nagynevű kultagunk életpályája is. *De Goeje*-é a legegyszerűbb professori életpálya, mondhatnám, kerékvágásában indul és folytatódik mindvégig. Az 1836 aug. 13. a frieslandi Dronrypban született hollandi ifjú miután egyetemi tanulmányait 1854—60-ig Leidenben a keleti tudomány legelső egyetemi mesterei alatt elvégezte, külföldi nagy könyvtárakban dolgozik, rendszeresen gyűjti kitűzött tanulmányainak anyagait; hazájába visszatérve a gazdag keleti kézirtár őrévé nevezik ki, majd nyomban, 1866-ban ugyancsak a leideni egyetemen rendkívüli, 1869-ben rendes tanári állást nyer, melyet sok kitűnő tanítványt képezve és sok maradandó tudományos munkát teremtve foglal el nyugdíjba lépéséig (1906), mely a hollandi egyetemek szokása szerint hetvenedik életévének betöltésével állott be. Tudománya és egyetemi tevékenysége mellett a nyilvános életben nem igen hajlandó részt venni. Ennek körében csakis még lakóhelyének felvirágozása és különösen iskolaügye iránt tanúsít meleg érdeklődést. Harmincz éven át volt a leideni községtanács tevékeny tagja és mint a leideni iskolák felügyelője nagy része volt az elemi tanügy felvirágoztatásában. Sohasem kívánczolt külső fényre és szereplésre. Jelszava volt, hogy ő *közönséges* ember. Nagy volt a szerénysége, melyből nem zavarták őt ki azok a ritka kitüntetések, melyekkel a művelt világ minden részéről fejedelmek és tudományos testületek elhalmozták. Szerénysége volt tudo-

mányos hatásának fő tényezője. A tudományban, mint alkalmunk lesz látni, arra a körre szorította működését, melyről érezte, hogy benne értékeset és maradandót alkothat. »Műhelyéből — így jellemzi tanítványa és utóda *C. Snouck Hurgronje* ravatali beszédében — nem került ki a világot bámulatba ejtő hirtelen villámcsikázás, de igenis kikerültek onnan a homályból lassan előtörő fénysugarak, melyek mindinkább bővebb térre terjedtek. Nincsenek meglepő felfedezései, melyek a tudományos világban előbb idegenkedést, aztán harcot, majd végül méltánylást idéztek elő, hanem nap nap után végezett munkája szilárd alapon induló és maradandó értékkel bíró tevékenység volt.«

* * *

Változatosabb, külsőleg talán ragyogóbb is volt életpályája Barbier de Meynardnak. A család, melyből származott, régóta a Keleten telepedett volt meg. Ő maga 1826 február 6-án a Bonifacio-szoros közelében egy tengeri hajón született, melyen anyja Konstantinápolyból Marseille felé volt utazóban. Felsőbb tanulmányait Párisban a Louis-le-Grand lyceumban, a *Jeunes de langues* osztályában (Hammer Purgstall »Sprachknaben«-nek fordította) a külügyi ministerium ösztöndíjasaként kezdte meg. E szakosztály növendékei a keleti diplomatiái szolgálatra voltak rendelve. Majd a Collège de France-ban a híres *Jules Mohl* tanítványa volt, kinek később utódja lett e főiskola tanszékén. Főiskolai tanulása bevégeztével a diplomatiái pályára kellett lépnie, melyre államköltségen előkészítették volt. Nehány esztendő a francia külügyi ministerium hivatalaiban tölt el, majd a jaffa-i és jeruzsálem-i francia főkonzulságok mellé küldik, míg 1854-ben *de Gobineau* grófot, mint teheráni francia nagykövetet Perzsiába kíséri. Ebből az időből valók a fiatal tudós zsongái, első kísérletei a tudományos irodalomban, melyek hazájában és a külföldön nagyon kedvező ítéletben részesültek.

Habár a Keleten eltöltött munkaévek a fiatal tudós irodalmi érvényesülése szempontjából hasznosaknak s eredményeknek bizonyultak, mégis mind ő maga, mind pedig a tudományos életpályákat irányító hivatalos tényezők is érezték, hogy alig lehetett a jeles fiatal tudós hivatása, noha a *Jeunes de*

langues soraiból került ki, hogy a konzulátusi irodákban dragománuskodjék. Az 50-es évek vége felé vissza is hozták Párisba, hogy a tanári pályán váljék hasznára hazája műveltségének és a tudománynak, melyben alkotó képessége kitűnő bizonyosságait mutatta volt be. Egyelőre, rövid ideig, a Jeunes de langues oktatásában talál alkalmazást; de már 1863-ban kezdeti meg tevékenységét az École spéciale des Langues Orientales vivantes tanári testületében a török nyelv és irodalom tanszékén; majd 1876-ban a Collège de France perzsa, 1884-ben arab tanszékét nyeri el. Charles Schefer halála után az École spéciale igazgatójának nevezik ki, mely szakiskola tanári karához, mint említettem, már 1863 óta tartozott volt. Időközben személyes hatása és szüntelenül gyarapodó irodalmi érdemei 1878-ban meghozzák neki a legmagasabb elismerést, melyet a francia író és tudós becsvágya tetőpontjának tekint: az *Institut* tagjai közé fogadják, melyben nagy társaival szövetkezve ezentúl nagyon széles tevékenységet fejt ki az orientális tudományok érdekében. Ugyanabban az időben a *Société asiatique* is egyik vezérlőjének ismeri el; 1876 óta ő irányította mint szerkesztő a társulat folyóiratát, a *Journal asiatique*-ot, melynek régóta amúgy is szorgalmas munkatársa volt; 1882-ben a társulat másodelnökének, majd *Renan* halála után 1892-ben mint ennek utódát, a társulat elnökének választják

* * *

Midőn már most a keleti tudományok e két kiváló vezére tudományos életmunkájának ismertetésére és méltatására térek át, e kegyeletes megemlékezés keretében bajosan lehetne mindazokra a nagyértékű dolgozatokra terjeszkednem, melyekkel Barbier de Meynard 1852, M. J. de Goeje 1860 óta a keleti kultúra és irodalmak tanulmányát gazdagították. A terjedelemre és hatásra legkiválóbbak közül is csak azokat érinthetem, melyek a szorosan vett orientalizmuson túl is jelentőséggel bírnak és a Kelet földrajza, politikai és művelődéstörténete tanulmányozóinak kútforrászerű szolgálatot nyújtanak.

Perzsiában töltött hivatalos éve irodalmi pályája kezdetén Barbier de Meynard tudományos érdeklődését is leginkább *Irán* számára kötötték le. Legelső nagy munkája a keleti világ e részé-

ben mozog. Abban az időben Jákút nagy geographiai szótára még nem volt általánosan hozzáférhető; kiadásának óriási vállalkozását a Deutsche morgenländische Gesellschaft csak 1866—70-ben indította meg e munkának *Wüstenfeld*-től kiadott hat vaskos kötettel. A belőle közölt monographikus kivonatok, melyeket az északi tartományokra nézve különösen orosz tudósoknak köszönünk, a tudományos világ figyelmét már régebben irányították a középkori geographia e megbecsülhetetlen bányájára. *Barbier de Meynard* 1861-ben a kéziratok alapján egybegyűjtötte és szótári alakban francia nyelven feldolgozza e fontos encyklopédiának azon czikkeit, melyek a legtágabb értelemben vett Irán tartományait tárgyalják, azaz a Kaspi tengertől az ind oceanig és a Zagros hegységtől az Indus folyam völgyéig terjedő földrészt.¹⁾ A XIII. század nagy geographiai írójának munkája nem szorítkozik a pusztá föld- és helyrajzi adatokra, hanem azokat néprajzi s művelődéstörténeti értesítéssel kapcsolja össze. A Jákút-tól nyújtott gazdag anyagot *Barbier de Meynard* még egyéb arab és perzsa írók kéziratosa munkáiból merített anyaggal egészítvén ki, e munkájával kimerítő encyklopédiát alkotott a középkori Irán politikai és társadalmi történetének ismeretére, melynek nagy jelentőségét a jövőben sem csökkenti az a tény, hogy e leginkább kézirati forrásokat értékesítő munka megjelenése óta e források legnagyobb része kritikai szövegkiadásokban hozzáférhetővé lett.

A keleti geographiai és históriai irodalom ily kiváló ismerőjére bátran bízhatta a párisi *Société asiatique* azt a vállalatát, melynek megindításáért és sikeres bevégezéseért nemcsak az orientalisták szűkebb köre, hanem a középkori történelem kutatói is a legnagyobb hálával tartoznak e tudományos társulatnak. Még a nem-orientalista történettudósok előtt sem ejtek ki ismeretlen nevet, midőn a *Masz'údi* (megh. 957-ben) nevét említem, a X. század nagy geographusát és történetíróját, kinek terjedelmes, Tibetig és Ceylonig terjedő utazásai a lakott világ addig még kevésbé ismert országainak és az azokat lakó népek ismertetésére nyújtottak alkalmat; egyúttal széleskörű irodalmi tanul-

¹⁾ *Dictionnaire géographique, historique et littéraire de la Perse et des contrées adjacentes*, 2 kötet. Páris 1861.

mányai alapján alkotott históriai munkáival egyike az arab irodalom legértékesebb történetíróinak. A korabeli száraz krónika-íróktól előnyösen különbözik azzal az eleven érzékkel, melyet a politikai eseményeken túl a társadalmi viszonyok s minden oldalon a művelődéstörténeti mozzanatok iránt tanusít és munkáiban érvényesít. Nagyon gazdag mindenféle társadalmi részletek elmondásában, melyek, habár sokszor csakis anekdotikus értékkel bírnak, mindenesetre erős fényt vetnek a közművelődési viszonyokra, melyek közt keletkeztek, vagy a melyekre vonatkoznak. Még a »folklore«-nak is becses adalékokat szolgáltat. Hozzászoktunk Masz'údit kritikai óvatossággal használni; a khalifátus viszonyaival szemben pártállást foglal; ennek szempontjából kell sokszor itélnünk adatainak megbízhatósága felett. Vallásos viszonyok iránt is sokoldalú érdeklődést mutat, nemcsak az iszlám terén, hanem az idegen vallások iránt is. A vallásokról és szektákról szóló egy nagy munkája, melyre egyéb könyveiben gyakran hivatkozik, nyomtalanul elveszett, a mint Masz'údi egyéb munkáinak túlnyomó részét is csak címükről és hivatkozásai alapján ismerjük. Csak két nagy munkája maradt fenn e szorgalmas tollú írónak. Ezek egyike, az »*Aranymosók*« című (murúds al-dzahab), mely egyéb népek történetének rövid tárgyalása mellett javarészében az iszlám első három századának belső történetét adja elő, mai napig kifogyhatatlan aknája az iszlám kulturtörténetének. A Société asiatique, midőn a tudományos körök közkívánatára e munka kiadását elhatározta, a vállalatot Barbier de Meynard-ra bízta, előbb két társával, (Joseph Derenbourg és Pavet de Courteille) együtt, kik azonban a kilencz kötetre terjedő munka negyedikétől kezdve teljesen reá hagyták a nagy feladat teljesítését.¹⁾ Ez nem pusztán a Masz'údi arab szövegének kiadására terjedt, — magában véve is nagy tudást és szorgalmat igénylő feladat — hanem azon üdvös szokás szerint, melyet a társulat összes keleti szövegkiadványaiban követ, a szövegek francia fordítására is, mely által e fontos munkát az orientalisták körein túl a történetkutató tudósoknak is általánosan hozzáférhetővé tette.

A világtörténelemnek szolgált ezenkívül azzal a kötettel,

¹⁾ *Les prairies d'or*. Páris 1861—77.

melylyel az Institut egy nagyfontosságú vállalatához hozzájárult: az Institut-tól kiadott azon gyűjteményhez, melynek anyagainak előbb a benzések kezdtek egybehordani és melyet 1841 óta az Institut ad ki ezen a címen: *Historiens des Croisades* (1908-ig 19 kötet in fol.). A keresztes háborúk történeteinek e gyűjteményben egyesített forrásmunkái több sorozata közt az egyik a keleti forrásokat foglalja magában.

E sorozat negyedik kötetül nyújtotta Barbier de Meynard a XIII. század egy arab történetírójának monographiáját a két uralomról,¹⁾ azaz Núraddin és Szaladin viselt dolgairól, melyek leginkább a keresztes háborúkkal vannak kapcsolatban. E korszak kutatói most *Abú Sáma* arab nyelvű munkáját igen fontos forrásként használhatják.

E nagy munkákon kívül, melyek mellett még csak egy Herát történetét tárgyaló perzsa krónika (Mu'in al-din-től, 2 köt. 1861—63) és a si'ita felekezet törvényeit összefoglaló egy kódex (szerzője Abulkászim al-Hilli) fordítását (2 köt. 1872.), Jules Mohl bevégezetlen *Sahnáne*h munkájának kiegészítését (a VII. kötet) óhajtanám futólag megemlíteni, nagy számmal vannak az arab és perzsa irodalomtörténet egy-egy kimagasló alakjáról szóló essay-i, melyek 1852 óta, élete legutolsó évéig leginkább a tőle szerkesztett *Journal asiatique*-ban jelentek meg.

Nagyban túllépném e megemlékező előadás határát, ha az alapos tudományos elmélyedést az előadás előkelő izlésével egyesítő e dolgozatok mellett kimerítőbb mértékben állapodnám meg. Valamint nagyobb munkái, úgy e kisebbek is az arab és a perzsa irodalom mesterét mutatják. Nem maradt alább a *török irodalom* iránt tanúsított érdeklődésével és a török nyelv terén tett tudományos szolgálataival sem.

Minthogy minket a török philologia haladása sok szempontból nagyon közelről érdekel, nem intézhetem el csupa futó felemlítéssel Barbier de Meynard-nak azt a munkáját, melylyel a *török philologia* terén emlékezetes nyomot hagyott. Értem azt a nagy szótári munkáját, melylyel a török szótárirodalom egy hézagát töltötte ki. A régibb török szótárak, azok, melyek tanulmányaink alkalmával segédeszközüül szolgáltak,

¹⁾ *Le Livre des deux jardins ou Histoire des deux règnes.*

anyagukat a klasszikusnak mondott, arab és perzsa kölcsön-
szókkal a török alap majd csaknem felismerhetlenségeig túlára-
dozó, mesterséges stílusú irodalmi nyelvből merítették. A nép-
nyelvre alig vetettek ügyet. A szótári anyagnak, a politikai
és művelődési viszonyok újabb alakulásaival kapcsolatos, tőlük
előidézett bővülését és módosulását tekinteten kívül hagyják.
Ezt a szótári hagyományt legelőször *Ahmed Vefik* nagyhírű
török államférfi, az első török parlament volt elnöke, törte
át *Lehse-i-othmáníje* című szótári munkájával. A hagyomá-
nyos szóanyagon kívül szótára anyagába bekebelezi azokat a
neologismusokat, melyek a fejlődő művelődési viszonyokat és
a politikai életben beállt változásokat kísérik, és melyeknek
ismerete nélkül az újabb török prózairodalomban alig lehetne
eligazodni. Ellenben kirekesztette a törökségbe féktelenül befész-
kelődött arab-perzsa szóanyagból azt a holtterhet, mely igazá-
ban nem vált a török szókincs sajátos alkotó elemévé, hanem
csakis a fellengős stílust túlzó tudákos írók tollán egészen önké-
nyes módon fordul meg. A török prózairodalom fénykorának
híres írói és velük egy húron pendülve a magasabb hivatalos
stílus kezelői, ugyanis abban találták a stílus jelességét, hogy
írásukat a sok arab és perzsa szó és szólások halmozásával körül-
belül kivetköztették török jellegéből. A polgárjogot nyert köl-
csönszókön kívül a török szókincsben soha valódi élettel nem
bíró idegen szókkal és synonymhalmazatokkal piperézik fel elő-
adásukat. Olyan nyelvformát alkotnak, melyen csak írni lehet,
de beszélni, legalább az ember saját szája íze szerint, rajta nem
igen beszélhetni. S csakis az írás e módját tekintették *ékes* írás-
módnak; annál ékeesebbnek, mennél inkább nyomják el a tős-
gyökeres török zamatot az exotikus elemek és ezeknek körmön-
font, sokszor ízetlen nehézségeket és elmésségeket szándékosan
kigondoló alkalmazása. A török prózán uralkodó e ferdeség azzal
a következménnyel járt, hogy a ki a török irodalom remek ter-
mékeit teljesen megérteni és élvezni óhajtja, nem lehet el az arab
és perzsa nyelv több mint felszínes ismerete nélkül és hogy tény-
leg fennáll az a paradoxon, hogy az irodalmi török nyelv ismerete
az arab és perzsa, de különösen az előbbi ismeretének arányában
fokozódik és tökéletesedik.

Ahmed Vefik már most szótári munkájában a fentemlített modern kiegészítés mellett selejtező munkát is végez, midőn kirekeszti a török szókinszből azt a határtalan számú idegen elemet, mely a nyelv természetszerű fejlődése során nem vált, polgárjogot nyert kölcsönszóként, a török szókinsz alkotó elemévé. Ahmed Vefik még más irányban is óhajtott túlmenni az addig szokásos török lexikographiai módszerén. A török szokat nem pusztá alphabetikus rendben szedi lajstromba, hanem gyökércsaládokat állít fel és a származékokat a gyökérszók körül csoportosítja, körülbelül azon szótári eszmét akarván alkalmazni, melyet 1878-ban a nyugati tudományban Vámbéry *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen* című munkájában érvényesített. Ámde e téren a keleti tudóst hiányos, részben naiv nyelvtudományi belátása számos botlásra csábította.

Hogy csak egy példát említsünk, Ahmed Vefik a *csadir*, sátor, szót e gyökércsoportba helyezi: *csatmak*, összekötni, *csat-olni*. Mintha a *csadir* török szó volna; a perzsa *cseter* pedig ennek romlott alakja. Ahmed Vefik nem gondolhatott arra, hogy indogermán eredetű (szkr. csátra) szóval van dolga, mely a perzsa révén mint kultúrshó nyomult a török szókinszbe. Ily példák bőven vannak a tudós török szótári munkájában; Barbier de Meynard egy kritikai cikkében, melyben a szerző érdemét osztatlan méltatásban részesíti, a szócsoporthatás körül megesett tévedései elöl sem húny szemet.¹⁾

Azért állapodtunk meg ily körülményesen a török államférfi szótári alkotásánál, mert Barbier de Meynard munkája is tulajdonképpen belőle indul ki és mert azon haladásnak, melyet a francia akadémikus munkája a török szótárirodalom terén jelez, ez utóbbtól is őszintén bevallott előzményéül és forrásául tekinthető. De midőn bőven felhasználja az Ahmed Vefik szótárából meríthető új anyagot, nem lép teljesen szolgálatába; hanem nagy terjedelmű önálló kutatások, széleskörű olvasmány alapján tág kerületben gazdagítja a török szókinsz megállapítását a népnyelv és a művelődési neologizmusok irányában. Hogy mily forrásokból merített és hogyan élt velük, legjobban saját szavaival ismertethetem: »Jobbnak hiányában, utazást

¹⁾ *Journal asiatique*, 1876. évf. II. köt. 278. és kk. II.

tettem, még pedig nem minden vesződség nélkül, a regények és szindarabok világában, melyeket a stambuli sajtó oly szaporasággal termel, melyet siralmasnak minősítenék, ha nem volna hálátlanság félreismernem azt a nagy szolgálatot, melyért elismeréssel tartozom neki.« Tehát a népies és modern török szóhasználat megállapítására annak a tartalmi tekintetben gyenge irodalomnak vette hasznát, melyet a stambuli tollforgatók a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben elkövettek. Másként nem is járhatott el, habár — mint az imént idézett nyilatkozatból is kiérezhetjük — a magas irodalmi igényeiről ismert francia írónak nem csekély áldozatába került, hogy az eszmei szempontból keveset nyújtó irodalmon keresztül kinlódjék, csupa szóböngészés céljaira.

Egyéb forrásokat is feldolgozott. A Bibliothèque nationale egy XVII. századi missionarius, P. Arcère hagyatékát őrzi, ki 30 éven át Törökországban élén, egy török szótárhoz gazdag anyagot gyűjtött. Legelőször Barbier de Meynard vette hasznát e gyűjteménynek, melynek értékesíthető anyagát is beledolgozta nagy munkájába. Ez nem önálló teljes szótárként lépett elő, hanem, valamint Dozy hasonló célú szótári munkája az arab philologia terén, *pótlásként* az ez ideig megjelent török szótárakhoz. E munka, mely összesen 1684 kéthasábos lapot foglal el, két negyedréti kötetben 1881—1886-ig jelent meg ¹⁾ és az eddig közkézen forgó török szótári segédeszközök nélkülözhetetlen kiegészítőjeként tekinthető.²⁾

* * *

Már szóltunk *de Goeje* tudományos életmunkájának főérdeméről. Néki köszönjük az arab földrajzi és történelmi irodalom legrégebb emlékeinek rendszeres kiadását és a tudományos kutatás számára hasznossá tételét. Ezzel azt akarom mondani, hogy a *de Goeje* tudós buzgóssága által hozzáférhetővé vált forrásanyag

¹⁾ *Dictionnaire turc—français, Supplément aux dictionnaires publiés jusqu'à ce jour*, 2 köt. Páris 1881—1886. ; 786+898. l.

²⁾ A török philologia körébe tartozó munkái során még említésre méltók a *Feth Ali Akhonzáde*, azerbaidzáni török dialektuson írt vígjátékainak fordításai.

nem pusztán az arab philológiának nyújtott anyaggyarapodást, hanem általán a középkori földrajz és történelem kutatóinak megbecsülhetetlen eszközöket szolgáltatott a fenforgó hézagok kiegészítésére, a bizonytalanságok helyesbítésére, a bizonyosoknak feltételezett tények ellenőrzésére. S e tényt e helyen, midőn a nagy hollandi tudós emlékének a magyar tudományos Akadémia színe előtt áldozok, különös okom van hangsúlylyal kiemelnem. Kevés híján csakis a de Goeje s részben Barbier de Meynard kiadványaiból voltak meríthetők azon adatok, melyeket történetírásunk a keleti írókból a honfoglaló magyarság és a vele kapcsolatos népek viszonyaira nézve felhasznált és melyeket néhai gróf Kuun Géza részint a *Relationes*-ben, részint a *Magyar Honfoglalás Kútjói*-ben feldolgozott.

E szövegek túlnyomó része abban a gyűjteményben foglaltatik, melyben de Goeje 1870—1894 *Bibliotheca Geographorum Arabicorum* czímen az arab földrajzi irodalom addig csak kéziratokban levő legrégibb munkáit az eredeti szöveg szerint kiadta és felvilágosító adalékokkal ellátta. Nyolcz kötetre vitte e nevezetes forrásgyűjteményt. E gyűjteményen kívül áll *Idriszi* munkája Afrikáról és Spanyolországról, melyet 1866-ban mesterével, a nagy Dozy-val együtt adott ki franczia fordítással (*Description de l'Afrique et de l'Espagne par Edrisi*). Ha tekintetbe vesszük, hogy az arab földrajzi írók, a munkáikban tárgyalt földrészeket lakó népek szokásairól, életmódjáról, vallásáról, mondáikról stb. körülményesen szoktak szólni, könnyen beláthatjuk, mily értékes forrásait nyitotta meg de Goeje e gyűjteményével és egyéb földrajzi szövegkiadásaiival nemcsak a középkori földrajznak, hanem a históriai ethnographiának is.

A középkori földrajz ismeretét e szövegkiadványai mellett arab forrásai alapján nagyon szellemes külön tanulmányokkal is előmozdította, melyek az amsterdami kir. akadémia értekezései, az orientalista-congressusok aktái során és egyéb gyűjteményekben nagy számmal jelentek meg. Ezek közt különösen azokat óhajtom kiemelni, melyekben népies képzetek, mondák és legendák földrajzi elemeit fejtegeti és megvilágosítja; pl. többek közt az *araboknak képzeit Japánról*, mely mondáikban a Vák-vák-sziget néven fordul elő (1882); a *Góg és Mágóg faláról*, mely a keleti Nagy Sándor-mondában szerepel (1888); a *Szent Brandan*

legendájáról; az *ephesusi hét-alvók legendájáról* (1891); a *Szindbád utazásairól* (1889), melyek az Ezeregyéj gyűjteményének a világ-irodalomban is nagyon elterjedt epizódját teszik stb. Az Ezeregyéj elbeszéléseivel egyébként is behatóan foglalkozott; a Schehrezád alakjának keletkezéséről külön elmélete volt, melyet az *Encyclopaedia Britannica* 9-ik (1888) kiadása »Thousand and one Nights« czikkében adott elő és melynek Emmanuel Cosquin, az Institut tagja, csak nem rég szentelt egy beható kritikai tanulmányt.¹⁾

A földrajzi irodalom régi arab klasszikusain kívül kiváló érdemet szerzett megboldogult külső tagunk az *iszlám története* legrégebb forrásainak felkutatásával, kiadásával és feldolgozásával. Kezdi *al-Baladzori* IX. századi író munkájával az arab hódítások történetéről (*Liber expugnationis regionum* 1870), majd az omajjád dynastia történetének régi forrásait (*Fragmenta historicorum arabicorum*, Leiden 1871) teszi közzé és megindítja s a legutolsó pontig sikeresen végrehajtja az iszlám-történelem legfontosabb forrásmunkájának, a *Tabari* nagy történelmi könyvének kiadását. E munka, melynek szerzője (megh. 921-ben) történeti előadásával a 914. évig terjed, az iszlám történetírásának legfontosabb emléke, melynek hozzáférhetősége óta lehet csak szó az iszlám történetének kritikai feldolgozásáról. Jelentőségéről e helyen néhány évvel ezelőtt már volt alkalmam értekezni.²⁾

De Goeje érdemei közt bizonyára a legkitünőbb, hogy a középkori keleti történelem fontos korszakai ismeretének e nagyértékű forrását a kutatás számára hozzáférhetővé tette. A keleti és nyugati könyvtárakban szétszórta kézirati anyagról tudomást szerzett; az egyes részeket hozzáértő philologusok közt kiosztotta, a haladó munkát egységes terv szerint vezette, kritikai felügyeletet tartott az összes szövegek kiadása felett, egyszóval központosította és a saját hozzájárulásával értékessé tette a több munkaerőre bízott óriási vállalkozást és a derék E. J. Brill leideni kiadócéggel szövetkezve munkatársai közre-

¹⁾ *Le Prologue—cadre des Mille et une Nuits, les légendes perses et le Livre d'Esther*, Páris (Lecoffre) 1909.

²⁾ *A történetírás helye az arab irodalomban* (Akad. értekezés), Budapesti Szemle 1891-iki áprilisi füzet.

működésével az érdeklődő köröknek átadja az *Annales auctore Abu Dja'far Mohammed b. Djarir al-Tabari, cum aliis edidit M. J. de G.* című munka három seriesét, melyeket ő maga két kötetben bevezetéssel, indexekkel és a fogyatékos arab lexicographiát kiegészítő *Glossariummal* gazdagít. Az egész 15 terjedelmes kötetet tevő munka az 1879—1901. időközben folytatólag látott napvilágot.

A *Glossarium*-mal a hollandi iskola üdvös hagyományát követi. Az előbbi korszakok nagy hollandus arabistái régtől fogva azt az eljárást honosították meg szövegkiadványaikban, hogy szövegeik kapcsolatában glossariumokban mutatják fel azt a bővülést, melyet az arab szóhasználat ismerete akár nyelvtani, akár szótári tekintetben a közrebocsátott szövegből meríthet. De Goeje is ily glossariumokkal látta el nagyobb kiadványait. A *Bibliotheca geographorum*hoz is időről-időre több kötetet összefoglalva, glossariumokat kapcsolt. A Tabari köteteiből is egy külön kötetet tevő glossariumban könyvelte el a nagy történelmi munka philológiai nyereségét. E glossariumok fölötté értékes előmunkálatok ahhoz a *Thesaurus linguae arabicae*-hez, melyet a szakemberek már oly régi idő óta terveznek, de melynek létrehozása elé éppen az anyag óriási terjedelme és sokoldalúsága gördíti a legnagyobb akadályokat.¹⁾ E szótári előmunkálatokban, melyeknek egyes cikkelyei nem csupa regisztráló feladatot teljesítenek, hanem gyakran tudós értekezés számba mennek, mutathatta ki de Goeje az élő szaktársak közt senkitől felül nem múlt, de talán meg sem közelített erejét mint arabista philologus.

Az arabisták őt tekintették mesterüknek, az ő személyében központosult a nagy Fleischer halála óta korszakunk gazdag arabista munkája. Őt tekintettük legfőbb censorunknak is, mely tisztét mindig csodálatos szerénységgel és lekötelező jóakarattal teljesítette. Önzetlen részvétellel érdeklődött kartársai munkái iránt, s ezek kivétel nélkül tisztelő szeretettel hódoltak neki. Mindig előzékenységgel sietett segítségünkre, ha igénybe vettük. Mondhatom, mindig feltétlen rendelkezésünkre volt.

¹⁾ L. Jelentésem az Orientalisták XV. nemzetközi congressusáról. Akad. Értesítő 1908. 551. l.

Kuszált szövegnehézségeinkben ő volt legutolsó menedékünk. Nagy jártasságával minden bajt el tudott igazítani. Ha eredmény nélkül sokat izzadtunk a kétségbeejtésig romlott egy-egy szöveghely fölött, egy levelezőlapunkba került a philológiai sphinx-rejtvények ez Oedipusához, hogy postafordultával világosságot derítsen kételyeink fölé. Bámulandó olvasottsága alapján mindjárt parallel-helyekkel szolgált, melyekből az elzárt értelem nyitját megtalálhattuk. Az arab philológiában az volt, a mi nagy földije *Cobet* volt a görög kritika terén. S ennek gazdag bizonyítékát nyújtotta nagyszámú kritikai czikkeiben, melyekkel mások szövegkiadásait kísérte; legutóbb a berlini Akadémia folyamatban levő nagy *Ibn Szaad*-vállalatának megjelent kötetit sorról-sorra kísérő, most fájdalom, félbeszakított glossáival, melyek a philológiai kritika valóságos iskolájának tekinthetők.¹⁾ A legjártasabb szakemberek úgy vannak e kritikai czikkekkal, mintha egy tudós tanár seminariumában tárgyalnák velük a philológiai bonczoló kés alá vetett szövegeket.

De hiányosan ítélnénk tudós jelentőségéről, ha az előbbiek alapján csakis a formai philologust becsülnők benne. A philologia legmagasabb céljait tűzte ki az arab irodalomtudomány körében. Mint glossariumai is lépten-nyomon tanuskodnak róla, mindig mélyére törekedett hatolni az archaeologiai és művelődéstörténeti reáliáknak. Hiszen szótári kutatások e reáliák mellőzésével célhoz egyáltalán nem is vezethetnek. Hogy a középkori keleti geographia felderítése néki mennyit köszön, geographiai szövegkiadványai ismertetése során láthattuk. Épp úgy históriai szövegkiadványait is önálló dolgozatok kísérik, melyekben a kiadott szövegekből meríthető történelmi tanulság egyes csoportjairól értekezik. E körben különösen a belső forráskritika, a forrásokként szolgáló hagyományok osztályozása, az egymásnak ellenmondó vagy egymástól eltérő tudósítások célzatos jellegének kimutatása és a kuszált hagyományból a históriai lényeg kihámozása: ezek teszik erős oldalát. Mint történetkutatót leginkább érdekelte őt az iszlám nagy hódításainak korszaka és a róla szóló históriai hagyomány bíráló bonczolása.

¹⁾ *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 59. és 60. kötetekben.

De kiterjed más korszakokra is, melyeknek történelmi forrásai nem egy kritikai csomó kibogozására csábítják. Sok monographikus értekezése van e körből. A legjelentékenyebbeket egy három részből álló gyűjteménybe foglalta össze e czímen: *Mémoires d'histoire et de géographie orientales* (1862—1864), melyből 1886—1903-ban egy második kiadás jelenhetett meg. E gyűjtemény három része a következő történelmi kérdésekre terjed: I. *Mémoire sur les Carmathes du Bahreïn et les Fâtimides* (1886). II. *Mémoire sur la conquête de la Syrie* (1900). III. *Mémoire sur les migrations des Tziganes à travers l'Asie* (1903), mely utóbbi tanulmány nyálkeleti források alapján előbbrevitte a cigányság őshazájának, Ázsiából való kivándorlása első okainak, és Kelet- majd Nyugat-európára történt elszéledésével kapcsolatos kérdések megoldását.¹⁾

Ime főbb mozzanatai a nagyszabású tevékenységnek, melyek de Goeje nevét és életpályájának eredményét a tudomány történetében emlékezetessé teszik. Már érintettem, hogy nagy hatása nemcsak abban a nagyszabású munkában érvényesül, melyet közvetlenül ő maga végezett, hanem azokban a törekvésekben is, melyek az ő ösztönzésére és indítására nyilvánultak szűkebb hollandi iskolájában és általán kartársai körében. Nagy tekintélye és szaktársainak hódolata, de leginkább személyes nagy erényei mintegy önkéntelenül arra is rendelték, hogy oly tudományos vállalatoknak, melyek csakis szövetkező buzgósággal hajthatók végre, vezére és központosítója legyen. Ennek példáját már a Tabari-kiadással nyújtotta, melynek igazi lelke de Goeje volt és melynek sikeres végrehajtása csakis az ő személyes hatásának volt köszönhető. Midőn az Akadémiák Szövetsége körében testté vált az *Iszlám Encyklopädiájának* eszméje, melynek valóvá tételében Akadémiáknak is anyagi hozzájárulásával része van, de Goejét találtuk legalkalmasabbnak arra, hogy a legkülönbébb nemzetek tudósaiból kikerülő vagy száz munkatársnak ő legyen a góczpontja, mint a végrehajtó, vagy jobban mondva nyélbeütőbizottság elnöke. Benne mindenki megbízott és az ő egyéniségét tartották legalkalmasabbnak arra, hogy a messze szétágazó tényezők közt előállható ellentéteket tekintélylyel és bizalommal

¹⁾ L. *Budapesti Szemle* (1904) CXVII. köt. 331. l.

kiegyenlítse és a munka egyöntetűségének mintegy symboluma legyen. E minőségében is nehezen pótolható hézagot hagyott maga után.

* * *

A keleti tanulmányok, melyek korunkban nagy felvirágzásnak indultak és a múlt századok kísérletező és előkészítő munkája nyomán az erőteljes férfikor érettségéhez közeledtek, mindinkább kilépnek elszigeteltségükből. Mindig inkább és inkább mutatják ki hatásukat a tudományok egyéb ágaira és e feladatukkal méltó helyre tartanak számot nyugati műveltségünk, szellemi kultúránk körében.

Ez állásuk kivívásában előkelő része és érdeme van két nagy kültagunknak, kiknek nagyhatású életmunkáját társaim megbízásából, bármily tökéletlenül, óhajtottam méltatni ez órában.

V. kötet.	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— kor. 40 fill.
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	— > 40 >
VI. kötet.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól ...	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól ...	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól ...	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondý Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól ...	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól ...	— > 60 >
II. kötet.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	III. Beőthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacsokovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól ...	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól ...	— > 60 >
III. kötet.	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól ...	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól ...	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Bárány Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	1 > 50 >
X. kötet.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >

X. kötet.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	— kor. 30 fill.
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	1 > — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól ...	1 > — >
	XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
XI. kötet.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknoi Vilmos</i> r. tagtól ...	2 > — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kéthly Károly</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	VII. Hollós Jusztián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Mór</i> icz l. tagtól ...	— > 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	1 > — >
XII. kötet.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól ...	— > 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád</i> l. tagtól ...	— > 45 >
XIII. kötet.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző</i> r. tagtól ...	— > 80 >
	III. Staub Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	IV. Gróf Kuun Géza tisz. és ig. tagról. <i>Goldziher Í.</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M. r.</i> tagtól ...	— > 60 >
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő</i> lev. tagtól ...	1 > — >
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	— > 30 >
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól ...	1 > — >
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos</i> r. tagtól ...	— > 80 >
	X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól ...	1 > 20 >
	XI. Schmidt Sándor l. tagról. <i>Schafarzik Ferencz</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Hegedüs Sándor r. tagról. <i>Nagy Ferencz</i> r. tagtól ...	— > 80 >
XIV. kötet.	I. Bubics Zsigmond t. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól ...	1 > 20 >
	II. Sir William Thomson, lord Kelvin l. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól ...	1 > — >
	III. Falk Miksa l. tagról. <i>Gaal Jenő</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Vadnai Károly r. tagról. <i>Berczik Árpád</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	V. Széchy Károly l. tagról. <i>Dézi Lajos</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	VI. Boissier Gaston k. tagról. <i>Csengeri János</i> l. tagtól ...	— > 60 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIV. KÖTET. — 8. SZÁM.

BRUSA EMIL

KÜLSŐ TAG EMLÉKEZETE

BALOGH JENŐ

L. TAGTÓL

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1909. évi okt. 25-én tartott összes ülésén.)

ARCZKÉPPEL

Ára 60 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1909.

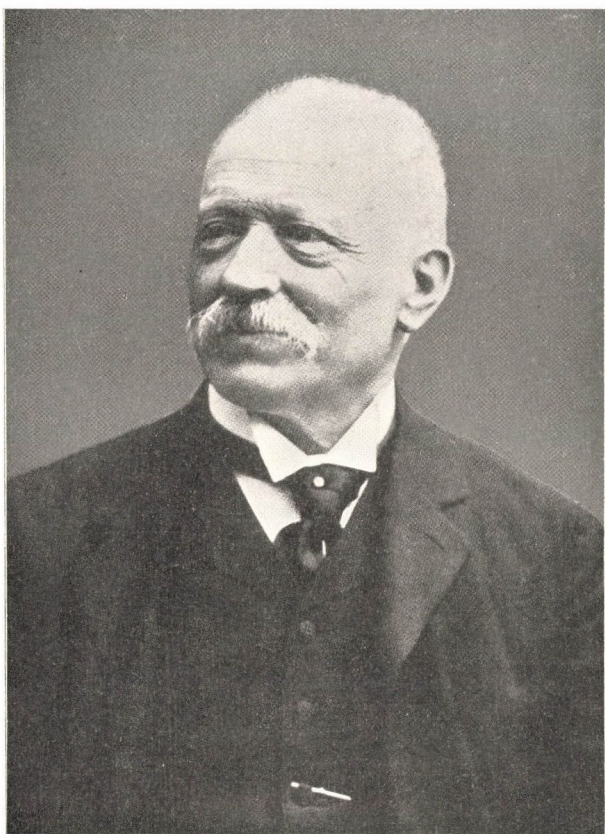

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADEMIA ELHUNYT TAGJAIRÓL.

I. kötet.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— » 40 »
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól ...	— » 60 »
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— » 20 »
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— » 80 »
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— » 40 »
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— » 20 »
II. kötet.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— » 40 »
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— » 20 »
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— » 80 »
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— » 20 »
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— » 20 »
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— » 40 »
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— » 60 »
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— » 60 »
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— » 20 »
III. kötet.	I. Tarczay Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— » 40 »
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— » 20 »
	VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	— » 20 »
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	— » 40 »
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— » 40 »
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— » 40 »
IV. kötet.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— » 60 »
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— » 40 »
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— » 60 »
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— » 20 »
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— » 20 »
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	X. Korizmic László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
V. kötet.	I. Fábán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól ...	— » 20 »
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— » 80 »
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
	IV. Fleischner Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— » 60 »
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— » 40 »

E. Brusa

BRUSA EMIL KÜLSŐ TAG EMLÉKEZETE.¹⁾

BALOGH JENŐ I. tagtól.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1909. okt. 25-én tartott összes ülésén.)

1908 december 14-én Rómában, Olaszország szenátusának a bűnügyi statisztika reformja tárgyában kiküldött bizottsága ülést tartott.

A vita folyamán éppen *Brusa* Emil szenátor, a torinói egyetemen a büntetőjog és nemzetközi jog ny. r. tanára, Akadémiánk külső tagja, szólalt fel az elhagyott és züllés veszélyének kitett gyermekek és fiatakorúak pártfogásba vétele érdekében.

Beszéde közben a szónok hirtelen székére hanyatlott és néhány másodpercz múlva, mely alatt öntudatát nem nyerte többé vissza, megszűnt élni. —

Nem tagadom, hogy a fájdalom őszinte érzéséhez, melylyel érdemes, rokonszenves tagtársunknak halála hírért vettem, valami csúf irigység is járult.

Brusa Emil komoly és szakadatlan munkában eltöltött 65 év után, ugyanazzal a munkabírással és munkakedvvel dolgozhatott életének utolsó lehelletéig, a melylyel mindenkor az igazságért és eszményeiért küzdött.

Soha nem érezte munkaerejének hanyatlását. Nem ismerte a csüggedést vagy az elkedvetlenedést sem. Mások sem tapaszt-

---

¹⁾ **Irodalom:** *Brusa* Emilnek a szövegben idézett munkáin felül *Rivista Penale* LXIX. (1909 jan.) 124. és köv. l.; *Carlo Righini di Sanl Albino* E. *Brusa* Estratto dall' Annuario della R. Università di Torino (Anno 1908—09.) L. v. *Bar* Gerichtssaal LXXIV. 227—229.; *Desjardins* Bulletin de la Société générale des Prisons. XIII. (1889.) 305—316.

talhatták rajta a szellemi munkásnál is olyan leverő hanyatlásnak külső jeleit.

Jól emlékszem, hogy a mikor az 1905-ben a Budapesten tartott VII. Nemzetközi börtönügyi kongresszuson *Brusa* egész délelőtt a IV. szakosztály ülésén elnökölt, már délután 3 órától fogva, a kongresszus nagygyűlésén, mintha nem is érezné a fojtó nyári meleget, olaszos tüzzel és fiatalos hévvel mondta el rögtönzött szónoklatait Akadémiánk dísztermében, este pedig a fehér asztalnál jó kedélylyel és csillogó szemekkel, folyékony francia nyelven beszélt el a 20—30 év előtt tartott kongresszusoknak, a melyek mindegyikében jelentékeny szerepet játszott, kellemes emlékeit és tudományos tanulságait.

És nemcsak a nemzetközi összejöveteleken volt ily fáradhatatlan!

Egymás után írta kisebb-nagyobb munkáit életének utolsó évtizedében is.

Vezető szerepet vitt Olaszország törvényelőkészítő munkálataiban, élénk részt vett a torinói Akadémia és Olaszország szenátusának munkájában. Hallgatói és kartársai pedig közlik, hogy fiatalos frissességgel és lankadatlan lelkesedéssel tartotta előadásait, sőt ha a tárgy kiválóbban érdekelte, fejtegetéseit, az óra végeztével, az egyetem folyósóján s néha még az őt lakásáig kísérő hallgatók közt az utcán is folytatta.

Nem ismert komolyabb betegséget s nem érezte, mik az előrehaladott kor bajai és terhei.

Ilyen fáradhatatlan élet s ennyi munka után, akkor, a midőn eszményeiért küzdött, úgy halt el, mint a katona a csatamezőn, kötelességteljesítés közben és dolgozva utolsó lehelletéig.

Valóban, ha a tudomány munkása önmaga választhatna, önmaga kérhetné, hogy megállapíthassa életének alakulását, vajjon kívánhatna-e szebb, munkásabb életet és irigylendőbb véget!?

I.

Brusa életrajzának vázlata.

Brusa 1843 szept. 9-én született Como tartománynak Ternate városában.

Jogi tanulmányait Paviában, később Pisában végezte. Az utóbbi egyetemen hallgatója volt az olasz lényteni iskola nagy mesterének, Francesco *Carrarának*, a kinek *A büntetőjogtudomány programja* ¹⁾ cz. nyolczkötetes főműve és nagyszámú külön összegyűjtött értekezései a »klasszikus iskola« irodalmának legkiválóbb termékeihez tartoznak.

A kiváló tehetségű és ékesszólású tanítvány *Carrara* figyelmét csakhamar magára is vonta. Ennek köszönhető, hogy az ügyvédi oklevél megszerzése után *Brusa* csak rövid időre folytatott ügyvédi gyakorlatot s már 1871-ben olasz jogtanár lett, midőn pedig 1877-ben az amsterdami egyetem felkérte *Carrarát*, hogy jelölje meg az olasz büntetőjogászok egyikét, a ki ez iskola tanait Németalföldön előadja, ő Brusát nevezte meg.

Brusa Emil harminczhét esztendőn keresztül állandóan a tanszéken működött, és pedig 1871—1877-ig a modenai egyetemen, 1877—1879-ig Amsterdamban és 1879-től 29 éven át egész haláláig Torinóban volt az egyetem jogi karának professora.

II.

Munkásságának főirányai.

Brusa munkásságának legjelentékenyebb része a büntetőjog és büntető perjog tanítása és irodalmi művelése. Minthogy Akadémiánk ezen munkásságáért választotta őt külső tagjai sorába és magam is e tudományszakokat művelem, nem szorul igazolásra, hogy emlékbeszédem főleg és részletesebben ezen munkásságának méltatásával foglalkozik.

¹⁾ E munkának általános részét két kötetben a Tud. Akadémia megbízásából Beksics Gusztáv magyarra is lefordította. (Bpest, 1878.)

Brusa Emilnek nagy munkabírása és fáradhatatlan szorgalma azonban lehetővé tették, hogy főtárgyainak művelésén felül még más irányokban is széleskörű és alapos tevékenységet fejtsen ki.

Kezdő tanár korában, különösen a modenai egyetemen, a *nemzetközi jogot* adta elő.

Idevágó dolgozatai: *Commenti alle opere di Lodovico Casanova sul diritto internazionale*, bő jegyzetekkel (1875—1876.);

Reato commesso all' estero (1882—1886.); *Delitto politico* in rapporto con la estradizione, a mely egyúttal a büntetőjog körébe is vág, mert a politikai bűncselekmények fogalmát vizsgálja.

Brusa mindvégig tevékeny részt vett az *Institut de Droit International* munkálataiban és ülésein. 1896-ban az »Institut« elnöke is volt.

Sokat és behatóan foglalkozott az *államjoggal* és hazájának közjogát a *Marquardsen-féle Handbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart* című gyűjteményben (IV. k. első fele 7—9 rész, 525 oldal, 1892.) terjedelmes kötetben német nyelven fel is dolgozta.

Mint az olasz kormány hivatalos kiküldötte három évtizeden át tevékeny és kiváló részt vett a *nemzetközi börtönügyi kongressusok* munkájában, a melyek a büntető törvényhozás, büntetésvégrehajtás, megelőző intézkedések és a fiatalkorúak ügyeinek reformja tekintetében a haladásnak új utjait jelölték meg Európa és Amerika nemzetei számára. (Ezt alább a IX. részben tárgyalom.)

Azon felül, hogy kiváló temperamentumú és nagyhatású szónok s egyúttal a régi olasz írókra emlékeztető, ragyogó irányú jogtudós volt, nagy nyelvismeretekkel is rendelkezett. Francziául épp oly könnyedén, tüzzel és ékesszólóan beszélt, mint anyanyelvén. Jól értett és állandóan olvasott is német, holland és spanyol nyelven.

Nagy nyelvismeretei lehetővé tették, hogy az összehasonlító jogtudományt is művelje és behatóan foglalkozzék más culturnemzetek jogrendszereinek tanulmányozásával, valamint külföldi törvényjavaslatok ismertetésével és bírálatával.¹⁾

¹⁾ *Codice penale olandese* cz. alatt a *Rivista penale* XIV—XVI. kötetében és a *Liszt-féle »Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft«*

Igen tevékeny részt vett hazájának *törvényelőkészítő munkálataiban*, különösen az 1889. évi olasz Btk., valamint az új olasz bűnvádi perrendtartási javaslat szerkesztésében; továbbá az olasz közoktatásügyi tanács és Olaszország szenátusának munkásságában.

III.

Irodalomtörténeti előzmények.

Annak a tételes büntetőjognak alapjai, a melyet *Brusa*, mint tanár, közel négy évtizeden keresztül fejtegetett, a XVIII. század reformmozgalmain nyugszanak és a XIX. század közepéig terjedő jogfejlődésnek köszönhetőek.

Az emberiség haladásának minden barátja csak hálával említheti fel azt a korszakos átalakulást, mely a büntető törvénykezés történetében a XVIII. század második felében végbe ment. Szükség volt erre a gyökeres változásra szemben a boszorkányperek képtelenségeivel és azzal a büntetési rendszerrel, a melynek alapján egy bíró (pl. a szászországi *Carpzov*) egymaga 20.000 halálos ítéletet mondhatott ki. Szükséges és üdvös hatású volt a felvilágosodás, a mélyebb belátás, az emberszerető irány túlsúlyrajutása, az alkotmányjogi szempontoknak és az egyéni szabadság fokozottabb biztosításának előtérbe nyomulása, valamint a törvény előtti egyenlőség nagy elvének érvényre emelése.

Mindezek a reformok sok ezer embernek, köztük több száz inkább szerencsétlen, semmint bűnös, elhagyott fiataikorúnak életét mentették meg a nemzet productiv munkája számára. Ezenfelül a rendszeres és okszerű büntetésvégrehajtás kedvezőbbekké tette az állam közbiztonsági viszonyait is.

A mult század végének tételes joga, mely ezeknek az elveknek *végso* fejleményeit levonta, egyúttal e reformoknak fogatkozásait is felismerhetőkké teszi.

A XVIII. századbéli reformoknak végzetes hátrányuk volt, hogy kezdeményezőiket túlságos idealismus és bizonyos naiv

I. k. 309—339. lapjain beható bírálatokat írt az 1881. évi jeles német-alföldi büntetőtörvénykönyvről.

optimismus vezette. Az általuk megállapított tételeknek pedig egyik szerencsétlensége volt a nagy *általánosítás*.

Sem a törvényhozás, sem az igazságszolgáltatás nem voltak elegendő tekintettel a büntetésekre és az elítéltekre különböző egyéniségére, eltérő lelki és testi sajátosságaira, nem vették figyelembe az emberek lelkében rejlő ellentéteknek határtalan távolságait s azt, hogy egyesek saját romlottságuk vagy az őket környező társadalmi életviszonyok hatása alatt, részben pedig a velük született átöröklött lelki fogyatkozásaik folytán is milyen mélyre sülyedhetnek.

IV.

Ellentétek az olasz »klasszikus iskola« jogtudósai és a pozitivisták közt.

Éppen azokban az években, a melyekben *Brusa* tanári működését megkezdette, különösen midőn az amsterdami egyetemről hazájába visszatért, először a torinói egyetemen, ez egyetem törvényszéki *orvostani professzora*, a *napokban elhunyt Cesare Lombroso*, majd más olasz írók, köztük a nagytehetségű *Enrico Ferri*, *Garofalo* stb. kifejtették azokat a radikális, új tételeket,¹⁾ a melyek a hatályban levő büntetőjognak alapjait támadták meg s a régibb olasz jogtudósoknak évtizedek hosszú sora óta, fényes tehetségek vállvetett munkájával kidolgozott rendszerét teljesen megdönteni törekedtek.

Lombroso 1876-ban, könyvének első kiadásában felállítja ama, művének későbbi átdolgozott, illetőleg módosított kiadásai-ban részben változtatott, de lényegileg fentartott tételét, hogy

¹⁾ Az új tanoknak alapvető munkái: *Lombroso* L'uomo delinquente (Torino 1. kiad. 1876., 3-ik 1885.); *Ferri* I nuovi orizzonti del diritto e della procedura penale (Bologna 1882., 2. kiad. 1885.); *Garofalo* Criminologia (Torino 1885.); legtekintélyesebb folyóirataik: »Archivio di psichiatria, scienze penali ed antropologia criminale; La scuola positiva (direttore Enrico Ferri 19. évf.)

Tanaik lényegét vázoltam »Fiatalkorúak és büntetőjog« cz. monografiám (Bpest 1909.) 57. és köv. 66—84. l.

az emberi nemnek van egy külön faja, mely arra született, hogy büntetendő cselekményeket kövessen el. A büntettes ember az »uomo delinquente« felismerhetőleg kiválik a többi emberek közül.

Lombroso művében ismertette azokat a különféle, részben testi, különösen boncztni, részben lelki (psychologiai) és elme-kórtani jeleket (stigmákat) és adatokat, melyek alapján ő, mint a bűnügyi anthropologia művelője és mint orvos meg tudja állapítani egyesekről, hogy a született büntettes csoporthoz tartoznak-e.

Ezek alapján a bírónak, illetve a büntetés végrehajtására rendelt hivatalnoknak helyét az anthropologus, a bűnügyi ember-tan művelője és az orvos foglalná el, lemérné kinek-kinek koponyáját és a kinél nagyobb számban rendellenességek fordul-nának elő (előrehajló állcsont, összenőtt szemöldökívek, kiálló pofacsont stb.), azt született büntettesnek nyilvánítaná.

Ferri azt hirdette, hogy »a büntető törvénykezésnek új lát-határai« nyíltak meg.

1. Ha napjainkban, három évtized letűntével, párhuzamba állítjuk egyrészt a régi olasz jogtudósok műveit, másrészt az ezeket támadó positivisták főmunkáit, azonnal szemünkbe tűnik, hogy *valóban minden tekintetben* megvan a teljes, legélesebb tudományos *ellentét* e két iskola világfelfogása, feladata, kivá-lasztott tárgyai, kutatási módszere és tárgyalási módja, segéd-tudományai, kiindulási pontjai, sarktételei és eredményei között.

A *klasszikus iskola* tagjai *csupán jogtudományt* óhajtottak művelni. Nagy alapossággal, sőt némelykor túlrészletezéssel foglalkoztak a bűncselekménynek, mint jogi lénynak, alaptanával és egyes jogi fogalmakkal.

Az úttörő nagy írók: *Romagnosi* és *Carmignani* munkáitól kezdve ez iskola tagjai mintegy hat évtizeden keresztül hatalmas könyvtárakat írtak a jogi dogmatika legvitatottabb problé-máiról, a büntetésnek inkább jogalapjával, semmint hatásával és eredményeivel foglalkoztak. Szándékosan nem tanulmányozták a büntetteseket, életviszonyaikat, sem a bűncselekmények okait és tényezőit. Még a büntetés végrehajtásának gyakorlati ered-ményeire sem fordítottak különösebb figyelmet.

Ezzel szemben a *positivisták* — nem jogtudósok, hanem a

természettudományok és a sociologia munkásai — a legszélesebb értelemben vett »büntető tudományoknak új ágait, a bűnügyi természettudományokat és a bűnügyi társadalomtudományt« alapították meg és dolgozták ki.

Az új irányok munkásai a materialista világfelfogásból indultak ki és a természettudományok, valamint a társadalomtudományok kutatási módszerét alkalmazták a büntettek és a kriminalitás megfigyelésére is. Megfigyeltek és lemértek, vagy legalább lemérni megkísérlettek, mindent, a mi egyáltalában megfigyelhető, kezdve a büntettek koponyáján, agyvelején, testük összes méreteit. Vizsgálták a büntettek boncztoni, élet-tani, lélektani és elmekórtani ismérveit.

Különös súlyt helyeztek a rajtuk található külső testi és lélektani rendellenességekre. Minden részletében fel akarták ismerni, hogy mik a büntetteknek egyéni sajátosságai, életmódjuk, szokásaik, hajlamaik. Nem kerülte el figyelmüket különleges, eltorzított nyelvezetük, írásuk tanulmányozása sem. Sőt trágár kifejezéseiket és pervers hajlamaikat is visszataszító részletességgel kutatták és ismertették.

Ezenfelül a pozitivisták megtámadták még a büntetendő cselekmény és az erkölcsi felelősség fogalmait is, átalakították volna a büntetés jellegét, illetőleg megváltoztatták annak feladatait és arra törekedtek, hogy lehető tökéletesen megismerjék a büntetéseket, valamint a kriminalitást előidéző élettani, társadalmi, pszichikai és égövi tényezőket is.

A pozitív iskola írói azt tanítják, hogy a büntetésben is, csak úgy mint valamely állatban vagy növényben, természeti szükségzerűséggel fellépő természeti erők működnek. Szerintük különösen a született büntettes, a büntettes ember (uomo delinquente) determinálva van bűncselekmények véghezvitelére. A büntetéseknek, a bűncselekmények számának csökkentésére nincs számbavehető hatása. A született büntettesnél azok helyét vagy az ártalmatlanná tételnek, vagy a büntetést pólló más állami rendszabályoknak kell elfoglalnia.

Azok a segédtudományok, melyekre a klasszikus iskola a legnagyobb súlyt helyezi: a történelem és a bölcsészet.

Ellenben az új irányok munkásai hevesen hirdetik, hogy korunk büntető tudománya nem mellőzheti a bűnügyi statis-

tika, a kísérleti, positiv lélektan és a bűnügyi embertan adatait és e tudományok eddigi munkásságának eredményeit.

A klasszikus iskola azt tekintette feladatának, hogy kidolgozza a büntetőjogi dogmatika fényes rendszerét.

Az új irányok a positiv módszert akarták alkalmazni a régi büntetőjogra, és a büntetőjogi beszámítás új elméletét, a gyakorlati reformokban pedig a bűnügyi embertanból és statisztikából levonható nagy jelentőségű következményeket sürgettek.

2. A feldolgozott anyagban s az elért eredményekben való rendkívüli eltérések azonnal szemünkbe tűnnek, ha párhuzamba állítjuk egyrészt *Carrara*, másrészt *Lombroso* és *Ferri* főmunkáinak néhány fejezetét.

Carrara (A büntető jogtudomány programja. I. köt.) a beszámítás és beszámíthatóság vizsgálatából indul ki. Kutatja a büntetendő cselekmény fogalmát és erkölcsi, valamint physikai erejét s jogi hatásait. Már maguk az ilyen kifejezések: a büntetendő cselekmény »foka, erkölcsi és physikai ereje« jellemzik a lénytani iskola elvont bölcséleti kutatási módszerét.

A *Programm* II. kötete a büntetés fogalmát, történeti és bölcsészeti eredetét, czélját, erőit, szükséges feltételeit, mennyiségének és fokának ismérveit stb. vizsgálja.

Ezzel szemben *Lombroso* könyve (»Uomo Delinquente«. Terza edizione Roma 1884.) mindenekelőtt a növények és állatok kriminalitását és az állatoknál a büntetés egyenértékét, majd a vadaknál és ősembereknekél jelentkező bűncselekményeket, továbbá a gyermekeknekél található erkölcsi elmebetegséget és bűncselekményt vizsgálja.

A munka második része a büntettes pathologiai bonctanát és méreteit, a harmadik rész pedig a született büntettes élettanát és lélektanát tárgyalja.

A második kötet a szenvedélyből elkövetett bűncselekménnyel és az elmebeteg büntetéssel, végül az alkalmi büntetéssel foglalkozik.

Jogi fejtegetést hasztalanul keresünk e munkában, szerzőnek csak a büntetési rendszer átalakítására vannak reformkíválmalai.

Enrico Ferri: La sociologie criminelle (Páris, 3-dik kiadás, 1893.) cz. művének bevezetésében abból indul ki, hogy a positiv

módszert alkalmazni kell a büntetőjogra s hangsúlyozza (a mely tételével egyébként egyetértek), hogy *nem* a büntetések további enyhítését kell sürgetni (ennek helye volt Beccaria idejében, de szükségessége ma már eltűnt), hanem arra kell törekedni, hogy *a bűncselekmények száma kevesbedjék*. Folytatólag sürgeti, hogy a bűncselekménynek, mint jogi lénynek, elvont tanulmányozásához hozzá kell fűzni a bűncselekménynek, mint természetes és társadalmi ténynek pozitív tanulmányozását is.

A munka *első* fejezetei a bűnügyi embertan és a bűnügyi statistika adataival foglalkoznak; azután a szerző a büntetőjogi felelősség pozitív elméletét fejti ki és végül tételeinek gyakorlati reformkövetelményeit foglalja össze mind az igazságügyi szervezet, mind a büntetési rendszer, mind az eljárás és büntetés-végrehajtás tekintetében.

3. Az olasz jogtudósok éppen úgy, mint a hatályban levő törvényhozások azt állították oda sarktételül, a mit az *iskolának* Carrarát megelőző, nagyhírű vezére *Carmignani*, a pisai jogtanár, ekképpen fejezett ki: *a büntetendő cselekmény* az emberi akarat szabad elhatározási képességének, *az erkölcsi szabadságnak következménye*, a büntetésre pedig a jogrend védelme céljából van szükség.

Carrarának »Programmját«, mely a mult század második felében ennek az irodalomnak legkiválóbb terméke, a bölcsélet és a rationalismus szelleme hatja át.

Kiindulási pontjuk tehát az *akarat szabadsága*; az ember egyéni bűnösségére és egyéni felelősségére alapított *beszámítás*. A büntető törvénykezésnek az az alapja, hogy a bűncselekményre vezető motívumokkal szemben a büntetéssel való fenyegetés útján lehet sikerrel küzdeni.

Ez iskola hívei a speculativ philosophia, a metaphysika és a jogi dogmatika módszerével dolgoztak.

Szemben ezekkel a tételekkel, a melyek a büntetőjogi beszámítást az erkölcsi szabadságra fektetik, *Ferri* idézett művében kereken kijelenti a következőket: »A tapasztalati lélektan bizonyítja, hogy az úgynevezett akarat szabadság nem más, mint metaphysikai illusio«.

V.

Brusa Emil tudományos vitája az olasz pozitivistákkal.

A mikor *Brusa* amsterdami egyetemi előadásait megkezdte, majd a midőn hazájába visszatért, tapasztalta, hogy a pozitivisták akkor megjelent munkái, kivált a természettudósok és a fiatalabb jogtudósok közt nagy hatást keltettek.

Mindazok, a kiket — a hogy *Tarde* finom gúnynyal írta — a természettudományoknak még forrásban levő új bora elkábított, tapsolva hirdették a győztes új Caesarnak, *Lombroso*-nak diadalát és gúnyosan kiáltották, hogy vége a régi büntetőjognak s egy évszázad nagy jogtudományi munkájának.

E támadások által *Brusa* alapjaikban megingatva látja mindazokat a tételeket, melyeken mesterének, az agg *Carrara*-nak egész életén át kidolgozott rendszere nyugszik. Az a nagyterjedelmű főmunka is, a melyről éppen *Brusa* azt tartotta (*Liszt* : Zeitschrift I. k. 135. l.), hogy »egész Olaszországban vitatlanul az első helyet foglalja el s tekintélye mind az elméletben, mind a gyakorlatban érvényesül«.

A hálás tanítványnak rokonszenves ragaszkodásával (az agg mesternek előrehaladott korát kiméletesen elhallgatva), úgy nyilatkozik *Brusa* (*Liszt* : Zeitschrift I. 136. l.), hogy »Carrara egyéni irányával már nagyon előrehaladt arra, hogysen a physikai és psychophysikai kísérleti módszerekkel szemben azzal a bátorsággal és azzal az erővel rohanjon a küzdelemben, a mely a győzelemhez szükséges volna; de megszámlálhatlan tanítványai közt bizonyára akadni fognak olyanok, kik a racionális és kísérleti lélektan egészséges elveire és alapos tanulmányozására támaszkodva, majd szembe szállnak azokkal a támadásokkal, a melyeket a positiv iskola kezdett.«

Tanítványi kegyeletes hálája és tudományos meggyőződése tehát arra indítják *Brusát*, hogy a positiv iskola támadásaival szemben három nagyobb munkájában síkra szálljon. *E munkák címei* : *La morale et il diritto criminale al limbo.* (1880.), *Sul nuovo positivismo nella giustizia penale.* (Torino, 1887.) és *Prolegomeni al diritto penale.* (Torino, 1888.)

1. *E munkák módszere és Brusának idevágó három műve* kétségtelen bizonyítékai annak, hogy, habár a jogtudományokat művelte, alaposan ismerte a bölcészet és a sociológia irodalmát. Kritikailag főleg *Hegel* és *Spencer* tételeivel foglalkozik és leginkább *Kant*, *Stuart Mill* és a XIX. század második felének néhány francia bölcseleje, főleg *Renouvier*, *Fouillée* és *Ribot* műveire támaszkodik.

Brusának mind a három, most szóban forgó művében kutatási módszere legnagyobb részben a régi bölcséleti okoskodás. Csak egyes részekben használja fel olyan írónak, kik az általa leginkább olvasott francia bölcészeti folyóiratokban tették közzé, vagy ismertették dolgozataikat, mint pl. *Boussinec*nek, valamint az élettan és psychophysika amerikai munkásának, *James*nek természettudományi kutatásait »az akarás lélektanáról és élettanáról«.

2. *Alláspontja az akarat szabadság és a beszámítás kérdésében.*

a) Már 1877-ben, az amsterdami egyetemen tartott tanév-megnyitó beszédében kijelentette *Brusa*, hogy az olasz klasszikus iskola legnagyobb képviselőjének, *Carrarának*, követője s egyik fő céljául jelölte meg, hogy »megvédje az erkölcsi és jogi törvényt a materialismus elméleteivel szemben s valóban biztos és minden önkényt kizáró alapot létesítsen annak számára«.

b) A torinói egyetemen 1879-ben tartott székfoglaló beszédében *Brusa* újból kifejtette tudományos meggyőződését és tanításának irányáról mintegy programot adott.

Egyik olasz jogtanár, *Righini di Sant Albino*, a torinói egyetem évkönyvében közölt emlékbeszédében ¹⁾ (9. l.), melynek még négy pontjára az alábbiakban visszatérek, így foglalja össze e könyvnek tartalmát:

»Ama történeti iskola követőjének vallotta magát, a mely a tényekből vonja le az elméleteket és azokat a társadalmi életnek egy meghatározott korszakában létező szükségletekhez alkalmazza s a mely távol tudja magát tartani mind a mult

¹⁾ *Emilio Brusa*. Estratto dall' Annuario della R. Università di Torino. (1909.)

intézményeihez való feltétlen ragaszkodástól, mind a túlzó újítóknak elsietett alkotásaitól.«

Egyben visszautasította Brusa a materialismus és a spiritualismus felfogását s kötelességének jelölte ki azt, hogy az erkölcsi szabadságot a determinismus és positivismus türelmetlensége ellen védelmezze.

»Valóban szükséges, — írja *Brusa* — hogy szemeinket kinyissuk és vizsgáljuk azokat a veszélyeket, melyekkel a determinismus tanai az erkölcsi és jogi tudományokat és különösen a büntetőjogot fenyegetik.« Meggyőződése volt, hogy olyan merész feltevések alapján, mint ezt a naturalisták tették, a büntetőjogot egyáltalában nem lehet új, positiv alapra felépíteni. Mert a szabadság általában a felelősségnek és különösen a büntethetőségnek szükséges alapja.

Brusa második főmunkájának címe : « *Az új positivismus a büntető igazságszolgáltatásban* » ¹⁾, egy kritikus elmélkedései, a ki többre becsülné a régít. (Torino, 1887. 323 l.) A bevezetés után három főrésze oszlik.

Dolgozatát a szerző Renouvier Károlynak ajánlotta, mint a kinek bölcsellete ezen elmélkedéseket sugallta.

A bevezetésben ²⁾ *Brusa* kifejti dolgozatának alapelveit és rámutat arra, hogy a positiv módszer alkalmazásakor felmerülő tévedések súlyosan veszélyeztethetik a közszabadságot és az egyéni jogokat.

A dolgozat *első* részében, melynek felirata : »A büntetendő cselekmények növekedése és a büntető eljárás«, szerző ismerteti a positivisták követelményeit, összehasonlítva azokat a perbeli teendőkkel, különösen a vádjog gyakorlásának feltételeire és a bizonyítási teherre nézve. Mindenütt feltünteti, hogy a positivisták követelményeinek elfogadása esetén mily tág tere nyílnék a bírói önkénynek.

A *második* rész felirata : »A büntetendő cselekmény, a büntettes félelmissége ; a büntetések és a segítség módjai.«

¹⁾ E dolgozatnak egy részét *Brusának* egyik volt buzgó magyar hallgatója, *dr. Bernolák Nándor* kassai jogakadémiai tanár, magyarra is lefordította. Ez a fordítás eddig nem tétetett közzé. Egyes részeit a fordító úr szíveségéből az alábbiakban idézem.

²⁾ V. ö. *Righini di Sant' Albino* : Emlékbeszéde 11. l.

Ebben a szerző kifejti felfogását az akarat szabadságról; hangsúlyozza azonban, hogy az egyéni és a társadalmi solidaritás érzete a tettes cselekményének elhatározására befolyást gyakorolhatnak.

Végül az *utolsó* részben: »Általános elmélkedések« felírással a szerző a conclusiókat foglalja össze.

E dolgozat tárgyalási módszerének jellemzésül álljon itt néhány tétele és conclusiója: 1)

»Stuart Millel együtt azt hiszem, hogy illusorius úgy egy agyvelőlélektan, mint egy spiritualista lélektan. *Renouviervel* azt hiszem, hogy a lélektani rend részleteiben meg nem határozott, azaz hogy az emberi akarat szabad.

A míg lélektani téren mozgunk, addig követelhetjük a szabad akaratot, ha az *erkölcsi* térre megyünk át, azt követelnünk *kell*.

Az indeterminismusnak helyet kell adni, mert azt mindig követeli az erkölcs. Az erkölcs valóban azt tanítja, hogy az embernek különböző lehetőségek közül egyet *kell* megvalósítania, egyet, a mely *eszmei* céljaihoz méltó lévén, azokhoz alkalmazkodni tud. Az erkölcs azt mondja s a míg létezni fog, mindig azt fogja mondani az embernek: tenned *kell*. Ha tehát tenned *kell*, akkor tenned *lehet* is. Így a tudományok sorrendjében az első hely mindig az etikát fogja megilletni.«

»A positivizmus rendszere — írja *Brusa* — azon a pusztá feltevésen alapszik, hogy az emberi cselekmény változhatatlan szükségszerűségét előre lehet látni azon elemek ismerete alapján, melyekből ezen cselekmény keletkezik.«

Gúnyosan hozza fel a következő példát: »A positivisták már eldöntötték, hogy a büntett az előzmények szükséges következménye, a mint »azt a nagy társadalmi törvény kívánja«. Mechanikus szükségszerűség tehát Cajusnak a büntettest, Semproniusnak a bíró szerepét juttatja, s ezért Cajusnak az a végzete, hogy felakasztassa magát, ellenben Semproniusra az a sors vár, hogy kora hajnalban végignézi az akasztást, s aztán haza megy reggelizni.«

Harmadik főmunkájában, a melyet *Bevezető a büntetőjogba*

1) Dr. Bernolák Nándor kartársam fordításából.

czímmel *Carrara* emlékének szentelt (Torino, 1888.) és a melyet 1897-ben spanyolra is lefordítottak, első sorban szintén a szabadság és a felelősség kérdéseit teszi vizsgálódás tárgyává.¹⁾

E munkában összefoglalja bölcsészeti felfogását a büntetés jogáról.

Az első részben vizsgálja ezen jog tartalmát és szigorúan bírálja azt a büntető sociológiának nevezett tudományágat, a melyet *Ferri* és utána mások kidolgoztak.

A második rész a büntetés jogának észszerű alapjával foglalkozik. Veszélyeseknek és téveseknek tartja a moralista és absolut elméleteket; kimutatja, hogy a czélszerűségi vagy relativ elméletek önkényesek és logikai alapjuk hiányzik, az egyesítő elméletek pedig hasztalanul erőlködnek e különböző felfogások összeegyeztetésére. Végül kifejti saját elméletét.

A harmadik részben vázolja a büntető intézmények történetét, figyelemmel azokra az általános befolyásokra, a melyek azoknak fejlődésére az idők folyamán érvényesültek.

Végre a negyedik részben vizsgálja a törvényt magyarázat elveit, valamint a kutfők időbeli, területi és személyekre vonatkozó hatályát.

3. *Az új iskolák és Brusa eltérő álláspontjai a büntetés jog-alapjáról, természetéről és feladatairól.*

A positivisták, a mellett hogy a beszámítás és az egyéni felelősség régi tételeit teljesen mellőzték, jelentékenyen átalakították volna a büntetés jellegét s a büntetés helyett több irányban a társadalmat biztosító, megelőző intézkedéseket, büntetést pótló rendszabályokat (sositutivi penali) tartottak szükségeseeknek.

Az új tanok szerint teljesen megváltoztak volna a büntetés kimérésének szabályai is.

A ma is élő német psychiater, *Kroepelin* volt az első úttörő, a ki »Die Abschaffung des Strafmasses« című munkájában kifejtette azt az álláspontot, hogy teljesen lehetetlen a bírói ítéletben a büntetésnek relative határozott mértékét kiszabni, mert a büntetendő cselekmény a tettes betegségének jelensége s

¹⁾ V. ö. *Righini di Sant' Albino*: Emlékbeszéde 12—13. l.

ezért ezzel szemben a bírónak nincs más feladata, mint jó orvosságot találni.

Még tovább mentek *Lombroso* és *Garofalo*, a kik a közbiztonság szempontjait voltak hajlandók egyedül irányadóknak elfogadni, tehát a született büntetettel szemben, a ki a társadalomra állandó veszélyt alkotna, nem riadtak volna vissza az életfogytig tartó eliminálástól sem.

Brusa idézett műveiben panaszosan említi, hogy ilyképpen »az igazság valóban mellékessé, üres szóvá lesz, a büntetőjog pedig orvosi vagy *rendőri tudomány*nyá alakul át.«

Ő ragaszkodik az akarat, az egyéni felelősség és a beszámítás fogalmaihoz s megtartaná a régi értelemben vett büntetést, mint megtorlást is.

VI.

E tudományos küzdelemnek eddigi eredményei.

I. Azt hiszem, abban a három évtizedre terjedő tudományos küzdelemben, a mely a két iskola vezetői és kiválóbb tagjai közt lefolyt s előreláthatólag még évtizedeken át folytattni fog, a büntetőjog irodalomtörténete egyik küzdő félnek sem juttathatja a *teljes* győzelem pálmáját.

1. Tévedtek azok a szélső radikálisok, a kik a hatályban levő jognak felforgatására törekedtek, sőt ma is a büntetések valamennyi csoportjára nézve a bűncselekmény, a beszámítás és büntetés fogalmainak végleges eltörlésében látják a megoldás egyetlen, helyes útját. De éppen úgy tévednek azok a túlzó »conservatívek« is, a kik mereven ragaszkodnak a hatályban levő törvénykönyveknek minden tételéhez, melyekről fanatikusan hirdetik, hogy »egészségesek, mint a makk« s az emberi belátásnak és hosszú tapasztalásnak elérhető legtokéletesebb termékei.

A ki az emberiség haladását folytonos figyelemmel kíséri és őszintén óhajtja is, annak természetesen be kell látni ezen utóbbi álláspontnak teljes tévességét.

Minden törvényhozásnak *szünet nélkül* arra kell törekednie, hogy a tételes jognál jobbat, megfelelőbbet, helyesebbet alkosson.

Ha emberi alkotás nem érheti is el a tökéletességet, legalább törekednie kell annak megközelítésére.

Különösen lehetetlen a megállapodás a büntető törvényhozás és az igazságszolgáltatás terén, a mely az emberi életviszonyokkal s azok folytonos fejlődésével oly élénk és sokszoros kölcsönhatásban van.

Mindenek felett igaz ez korunkban, a midőn a büntetőjog és törvénykezés döntő nézőpontjai a társadalmi viszonyoknak és a kriminalitásnak gyökeres átalakulásával néhány évtized alatt jobban változtak, mint azelőtt évszázadokon át.

A ki tehát azt állítja, hogy a hatályban levő büntetőjog már tökéletes és javításra nem szorul, vagy hogy az évtizedek előtt alkotott Btk.-ekhez vissza fognak térni, az önmagát áltatja és elzárkózik a haladás lehetősége elől.

Különben ezt, a mit manapság több német, sőt magyar conservatív jogtudós is hirdet, *Brusa* sohasem vitatta. Ő a régi büntetőjognak csupán *néhány sarkíteléhez* ragaszkodott. Egyéb-ként a haladásnak nemcsak barátja, de mind a tudományban, mind a törvényelőkészítés terén egyik munkása is volt.

2. Semmi kétségem a felől, hogy *a büntetteknek több csoportjára nézve* meg is marad az eddigi büntető ítélkezés s a büntetőjogi felelősségnek s a büntetésnek régi fogalmai. De viszont nem kétlem, hogy az egész büntető törvénykönyv nem marad fenn változatlanul abban az alakjában, a mint azt a mult század törvényhozása a 70-es évekig megállapította.

A mint korunkban átalakult (szerencsére általában véve szelidebbé vált) a kriminalitás jellege, épp úgy változtak a felfogások a bűncselekmény természetéről, valamint a büntetés lényegéről és feladatairól is.

E változott felfogások következtében *új feladatok* hárulnak a tudományra és a törvényhozásra.

Az a végső cél, hogy a bűncselekmények száma csökken-
tessék és a társadalmat a büntettekkel szemben hathatósabban védjék meg, inkább lesz megközelíthető akkor, ha a kriminalitás okait és tényezőit tüzetesen kutatják és az új segédtudományok kutatási módszerét is felhasználva, e segédtudományok mun-

kásainak, különösen az elmekórtan művelőinek közreműködésével haladnak az elérendő cél felé.

3. A régi jog védőinek bizonyára érdeme, hogy visszautasították azokat a jogosulatlan követeléseket, a melyek az évszázados alapelveket *teljesen és minden büntetresre nézve* megdönteni akarták, hogy megállapították a pozitív iskola túlzásait s azokat a kellő határookra szorították vissza.

Viszont tévedtek azonban, a mikor a régi bölcsészet fegyvertárából kölcsön vett érvekkel akartak harczolni a társadalmi és természettudományok, különösen az orvostudományok és első sorban az *elmekórtan* némely megállapításai ellen.

A pozitivistáknak köszönhetjük azt, hogy alaposabban tanulmányozták a büntetéseket, nemcsak testi szervezetüket, de életviszonyaikat és szokásaikat is és e tanulmányok alapján figyelmeztettek arra a szoros kapcsolatra, a mely a büntetések egész nagy csoportjainál, *a degeneráltaknál, az abnormisoknál* elmeállapotuk rendellenességei és büntettes életmódjuk között mutatkozik.

Hasonlóképpen az ő érdemük, hogy behatóbban vizsgálták a bűncselekmények okait és tényezőit s új eszközöket vittek a kriminalitás ellen folytatott küzdelembé.

E kutatásaik eredménye lett, hogy manapság, különösen a hivatásának magaslatán levő rendőrség közreműködésével és a szokásszerű gonosztevők pontosabb megfigyelésével, jobban megismerték a büntetéseket, hathatósabbá tették a velük szemben való védekezést s alaposabban tanulmányozták a kriminalitás jelenségeit, mindezek által pedig a büntetési rendszernek gyökeres átalakítására szolgáltatottak alapot.

Viszont nagyban hibáztak a pozitivisták abban, hogy *valamennyi* bűncselekményt és minden tettes vagy részes magatartását és cselekvőségét természettudományi alapon vélték megmagyarázhatónak s nagyot tévedtek, midőn mindent egyszerűnek láttak, holott ez a probléma egyike a legbonyolultabbaknak, a melynek vizsgálatánál a tudomány még évszázadok mulva is csak a kezdet kezdetén lesz.

Brusa és azok a munkatársai, kik a régi rendszer alapelvei mellé álltak, az által szereztek érdemet, hogy abban az időben, a midőn az új irányok akkora merészséggel és határozottsággal

vitatták a tételes jogrendszernek teljes lerombolásának szükségességét, az ő bírálatuk és óvó szavuk megmentette a merész törvényelőkészítőket és törvényhozásokat az elhamarkodott intézkedésektől és a sötétbe ugrástól. Ők voltak a konzervatívek elővédjei. Bátorságuk és rendíthetetlen meggyőződésük lelket öntött a klasszikus iskola híveinek táborába, a mely azután a védelemből csakhamar heves támadásba is ment át, sőt újabban egyes államokban nemcsak folyóiratokban, hanem e végből szerkesztett gyűjteményes munkákban ¹⁾ is iparkodik a régi jog alapjait védeni. A mint oly sokszor történik, a túlzás a visszahatásban sem marad el. A túlzó konzervatívek mindazt, a mit »reform-eszmék« gyűjtőnév alatt foglalhatnánk össze, bírálni és czáfolni törekeshetnek.

II. A két ellentétes tábor a tudományos harczot három évtized mulva is a régi tüzzel folytatja.

A könyvtárakra menő nagy irodalom, mely ebből a tudományos vitából keletkezett, már ez idő szerint is megállapíthat némely igazságokat.

Ezek lényege a következő :

I. A régi jogrendszerek nagy általánosítással minden terhelte alkalmi, kezdő büntetésre és közveszélyes visszaesőre egyforma jogszabályokat állapítottak meg és csak az enyhítő és súlyosító körülmények mérlegelésénél, a büntetés kiszabásánál engedtek megkülönböztetéseket.

Az új jogszabályok ellenben figyelembe veszik azt a két nagy igazságot, hogy *a bűncselekményt elkövető egyéneknek különböző csoportjai vannak* és hogy — mint már évezredek előtt Aristoteles megírta — »a nem egyenlőkkel egyenlően bánni a legnagyobb méltánytalanság«. A magyar törvényhozás által is elfogadott és az 1908 : XXXVI. t.-cz.-ben, a röviden ú. n. büntető novellában is keresztülvitt némely új eszmék arra a tételre vannak alapítva, hogy a bűncselekményeknek számára és fajaira az élettani, természeti, társadalmi és égvöi tényezőknek egész hosszú sora és ezeknek bonyolult volta gyakorol befolyást,

---

¹⁾ Ilyen a *Birkmeyer* müncheni és *Nagler* baseli tanár által kiadott : »*Kritische Beiträge zur Strafrechtsreform*« című gyűjtemény ; Leipzig 1908-tól kezdve.

továbbá hogy a társadalmi tényezőkkel szemben az állam és a társadalom hathatós küzdelmet fejthetnek ki.¹⁾

A socialpolitikai jellegű új munkásság révén az állam hatásai nemcsak a jogrendet védik a bűncselekménnyel szemben és nem csupán a megtorlás szempontját szolgálják; az ügyvédi kar pedig nem csupán a védőknek eddigi tennivalóit fogja végezni.

Mindnyájukra új hivatás is vár és mindegyiküket áthatja az a megnyugtató, felemelő tudat is, hogy — a mint a büntetőjog új irányainak egyik legnagyobb tehetségű vezérferfia, *van Hamel*, az amsterdami egyetem tanára írja — »munkájuk által hozzájárulhatnak az emberiség társadalmi és erkölcsi viszonyainak javításához és a bűncselekmények számának lehető csökkentéséhez.«

Ezenfelül az új jogszabályok a törvénynek rideg betűje és az általánosítás merev tétele helyett az *egyéniesség* elvére fektetett méltányosabb, *emberiesebb*, *sokszor igazságosabb* új tételeket emelnek érvényre, sőt a büntető ítélkezésre társadalmi kötelességeket is hárítanak. A mi eddig a törvény szerint jogos volt (pl. az elhagyott, hibáján kívül züllésnek indult fiatalok számára fogházba küldése), az ezentúl gyakran méltánytalannak és célszerűtlennek fog feltűnni.

2. A mi a részleteket illeti, a kérdést ezúttal csak két szempontból kívánom érinteni: egyrészt a tudományos munkásság iránya, másrészt a büntettek osztályozása alapján.

A büntetőjog tudományának *dogmatikai*, szorosan *jogász* *irányban való művelése* nemcsak jogosult, hanem mindenkor szükséges is fog maradni. E téren csak a túlzásoktól és az egyoldalúságtól, különösen a kizárólagos dogmatikai iránynak scholasticus felosztásaitól és attól kell óvakodni, hogy egyes fejezeteket (pl. a halmazat tanát) jogász finomságokkal az értetelenségig *céltalanul* összebonyolítsák.

Ezenfelül a jogi dogmatika egymagában véve *nem elég*. A büntetőjoghoz hozzá kell fűzni az új irányok értékesíthető tanait. Tulajdonképp a jogász is két tudományát műveljen: *büntetőjogot* és *kriminológiát*.

¹⁾ Ezt bővebben tárgyaltam *Nyomor és büntettek* cz. tanulmányomban (Budapest, 1908.) 81—89. l. az *Olcsó Könyvtár* 1500—1502. sz.

A mint az új irányok munkásai nem pótolhatják a büntető jogtudomány dogmatikai művelését, éppen úgy viszont a dogmatikusok a munkakörnek csak egyik részét töltik be. A kettőt össze kell kapcsolni; a kettőnek egymást ki kell egészíteni.

Bármilyen sok túlzás van az új irányokban, akármennyi tételüket már is megczáfolták s akárhány jogosulatlan követelésüket visszaautasították, mégis ki kell emelni érdemeiket is. Kétségtelen, hogy tanaiknak egy része a kriminalitással szemben mind a megelőzés, mind a megtorlás terén kifejtett küzdelem számára új eszközöket teremtett. Így a pozitivisták egyes tételeikkel nem csupán a jogrend fentartásának és az igazságszolgáltatásnak, hanem általában az emberiség haladásának is szolgálatokat tettek.

A büntető törvényhozásra és igazságszolgáltatásra, *régi feladatai mellett, különösen a büntetteknek egyes csoportjaival szemben új feladatok várnak*, a melyek nem kevésbé lényegesek, mint azok, a melyeket eddig betöltött.

A törvényhozásoknak különösen fel kell használniok az új irányok igazságait a büntettek három nagy gyakorlati horderejű, jelentékeny számban előjövő csoportjának tagjainál: a degeneráltak, a fiatalkorú büntettek és a hivatásszerű gonosztevők tekintetében.¹⁾

3. A büntettek most említett három csoportjára nézve nem vélem fentarthatóknak a büntetőjogi beszámítás és felelősség *régi* általános szabályait, továbbá velük szemben megváltoznék a büntetés jellege és feladata, különösen háttérbe szorul a megtorlás és annak helyét a fiatalkorúaknál a munkára való átalakítás, az abnormisoknál és a hivatásszerű gonosztevők tekintetében pedig az ártalmatlanná tétel, illetőleg a társadalom hathatósabb védelmének szempontja foglalná el.

E három csoportnál tehát a jövő törvényhozásnak, a mint ezt a magyar újabb törvényhozás részben a fiatalkorúak tekintetében már keresztül is vitté, el kell térni a határozott tartamban való büntetés rendszerétől és *a határozatlan tartamban*

1) A részletekre nézve véleményemet kifejtettem a fiatalkorúakról *Fiatalkorúak és büntetőjog* cz. m. 99—271.; a közveszélyesekről *Büntetőjogi értekezések* I. 61—67.; az abnormisokról a III. és V. Orsz. elmeorvosi Értekezet évkönyvében.

megállapított büntetés végső pontja vagy az illetőnek magaviseletétől, vagy valamely hatóság (különösen az abnormisokra nézve az elmeorvosok meghallgatásával határozó hatóság) döntésétől lesz függővé teendő.

Már a fennebbiekből következik, hogy az új irányok elveinek érvényesülése esetén a fennebb említett büntettescsoportok ügyeiben lényegesen megváltozik a bíró szerepe és hatásköre is. A bíró nem csupán a bűnösséget megállapítja, vagy felment, hanem feladata lesz, hogy kiismerje a terhelt egyéniségét, ehhez képest a terhelteket osztályozza és velük szemben olyan intézkedés alkalmazását rendeli el, a mely az adott esetben *leginkább* célravezetőnek mutatkozik.

A bíróra ilyképpen bizonyára újabb, széles hatáskör és nagy felelősség hárul, de, hogy korunk törvényhozása ettől nem riad vissza, azt a magyar büntető-novella 15—33. §-ai vagy az üzletszerű tolvajokra nézve a 49. §. 3. pontja már is kétségtelenül bizonyítják.

Ez ma már nemcsak elméleti nézet. Ahhoz a felfogáshoz, hogy a büntetőjognak a büntettesek fennebb említett csoportjaira nézve több irányban gyökeresen át kell alakulnia, a magyar törvényhozás is csatlakozott, midőn az 1908 : XXXVI. t.-cz.-ben elfogadta a büntető tudományoknak új igazságait és beleillesztette jogrendszerünkbe az utolsó három évtized büntető törvényhozási reformirányainak néhány jelentős intézményét és jogtételét.

Igaz, hogy manapság csak a forrongás korszakát, a büntetőjog lassú átalakulásának átmeneti idejét éljük, de az újabb törvényhozások már is több irányban jelentékenyen módosították a klasszikus iskola álláspontját.

VII.

Brusa egyéb büntetőjogi munkái.

A fennebb (V. a.) említett polemikus iratokon felül *Brusa* rendszerének alapozását több munkájában vitte keresztül.

1. *Appunti per una introduzione al corso di diritto e proce-*

dura penale című munkája (Torino, 1880. 227. l. Ismertette *Liszt*: Zeitschrift I. 341—342. l.) három fejezetre oszlik.

Az *elsőben*, mely a büntetőjog fogalmát és a büntetőjogi elméleteket tárgyalja, a szerző a büntetést a történeti igazságosságra alapítja, egyrészt a társadalom önvédelmi kötelességére, másrészt a büntettes jogaira. Ebből vezeti le az elvi különbségeket a *megtorló igazságszolgáltatás* és a *megelőző rendőri tevékenység* közt.

Brusa is hangsúlyozza, hogy a büntetési rendszert okvetlenül ki kell egészíteni a megelőzés rendszerével, de helytelen a megelőzést annyira túlbecsülni, mint ezt *Ferri* a büntetést pótló rendszabályokról szóló fejtegetéseiben teszi.

A *második* fejezet a büntetőjog történetét az ókortól fogva, valamint az olasz büntetőjog tételes forrásait és javaslatait fejtegeti.

A *harmadik* fejezet szól a büntetőjog segédtudományairól és bibliográfiájáról.

Ebben újból hangsúlyozza a szerző, hogy a büntetőjognak alapelvét a bölcsészetből kell átvennie. A bölcsélet bizonyította a büntetőjognak nélkülözhetlen alapját: az akarat szabadságát. Ennek tagadása lehetetlenné teszi a büntetőjogot; a megtorlást rendőri jellegű megelőzés váltaná fel és a bűncselekmény által fenyegetett társadalomnak zsarnoki teljhatalma megsemmisítené az egyéni szabadságot.

2. E munkájának folytatása: »Saggio intorno ad una teoria generale del reato« (Torino, 1884.) cz. m.,¹⁾ melyben a büntetőjog általános tanait, dogmatikai alapon, a külföldi irodalomnak lelkiismeretes felhasználásával dolgozta fel.

3. Egyéb kisebb dolgozatok az *anyagi* büntetőjogból.

A letartóztató intézetek tanulmányozása körül külföldi útjaiban szerzett tapasztalatait értékesítette *Brusa*: *La riforma penitenziaria in Italia* című művében.

A büntetőjog alapjait és a büntetési elméleteket és némely újabb idevágó reformeszméket kisebb tanulmányban vizsgálta: *Alcuni idee fondamentali sul diritto di punire* cím alatt (1906.)

Mind a megelőzés, mind a megtorlás szempontjából kifej-

¹⁾ Ismertetését l. *Liszt* Zeitschrift V. 267. és köv.

tette nézeteit a visszaesés bonyolult kérdéséről (*Studi sulla recidiva*; 1886) a torinói Accademia-ban a kísérletről értekezett (*Il tentativo di delitto*, 1900).

A végből, hogy az olasz iskola tanait spanyol anyanyelvű jogtudósoknak könnyebben hozzáférhetővé tegye, »*Los caracteres de la escuela criminalista italiana, 1883*« felírás alatt ismeretést írt.

A reformeszmék közül tüzetesen foglalkozott a feltételes elítélés és feltételes megkegyelmezés intézményeivel, a melyek közt az utóbbinak pártolói közé sorakozott (*Grazia o condanna condizionale*, 1901).

4. A *Rivista Penale* című folyóiratban tette közzé az alábbi tanulmányokat: *L'unificazione penale e la politica* (vol. I. pag. 24.); *Il sistema di penalità nel progetto Vigliani* (vol. I. pag. 133.); *Pareri sul processo Arnim* (vol. III, pag. 21.); *Dei segreti politici* (vol. VI, pag. 282.); *L' Istituto di diritto internazionale a Oxford e l' estradizione dei delinquenti* (vol. XIII, pag. 5.); *Efficacia delle modificazioni legislative sul patto di estradizione* (vol. XLVI, pag. 5.); *Efficacia delle riparazione del danno privato, ecc.* (vol. XXIX, p. 5 e 149.); *Della concausa nell' omicidio* (vol. XXX, p. 5.); *Della tentata subornazione e del tentativo in generale* (vol. XXXVII, p. 105.).

VIII.

Brusa dolgozatai az igazságügyi szervezet és a büntetőperjog köréből.

Az *alaki* büntetőjogról megkezdett rendszeres munkája: *Lezioni di procedura penale* (1900) befejezetlen maradt, főleg az új olasz bűnvádi perrendtartás előkészítésének munkálatai folytán.

A büntető igazságügyi szervezetnek alapvető kérdését: a laikus elem részvételét a *Rivista Penale* XV. kötetének 309. és köv. l. *Sul giuri* cz. alatt tárgyalta.

A semmitőszéki bíraskodásnak egységes szervezését 1881-ben sürgette. Dolgozata: *Unità di cassazione penale* alapul szolgált az 1888 decz. 6-iki olasz törvény megalkotására.

Egyéb büntetőperjogi monographiái és értekezései a következők:

Sistemi legislativi intorno alla parte civile nel giudizio penale. Ebben összehasonlította a magánfél perjogi hatáskörét az európai törvényhozásokban és különösen bírálta az osztrák jognak azokat a szabályait, melyek szerint a magánjogi igény a büntetőper folyamán érvényesíthető.

Contumacia dell'imputato (1898.), melyben a távollevők elleni eljárás megengedését ellenezte.

»*Azione civile e rapporti fra giudicato penale e civile.*« (1901.)

Contravvenzione penale e l'azione civile. (1903.) *Presunta assenza e contumacia dell'imputato. Correzione straordinaria di condanne penali* (1899) stb.

Mint Olaszország szenátora az 1906 május 11-én tartott ülésen két terjedelmesebb beszédben szólalt fel az elítéltek rehabilitációjáról szóló javaslat mellett (*Riabilitazione dei condannati*).

A *Nuova Antologia* 1906. évi áprilisi füzetében (*Sul nuovo processo penale italiano*) ismertette az olasz büntetőperjogi törvényelőkészítés eredményeit, melyekben önmagának is jelentékeny része volt.

Della giustizia penale eccezionale (*Rivista penale XXXIX, 413*) cím alatt a kivételes büntető jogszabályok, különösen a katonai joghatóság alapját, valamint e kivételes helyzetből eredő összeütközések elhárításának tételeit vizsgálta.

IX.

Brusa részvétele a nemzetközi börtönügyi kongresszusokon.

A kriminalitás ellen folytatott állami küzdelemnek a rendes elmeállapotú és nem alkalmi büntetésekkal szemben legfontosabb eszköze korunkban a szabadságvesztésbüntetés. Ennélfogva mind a büntetéseket, mind a nagy társadalmat a büntetőtudományokból leginkább érdekli a szabadságvesztésbüntetés okszerű és célszerű végrehajtásának kérdése.

A börtönügyi irodalom 1776-tól kezdve teljesen átalakult. Nevezetesen a csupán leíró jellegű első termékekből las-

sanként a börtönrendszerekkel és a büntetés végrehajtásával foglalkozó munkák tették ki a mult század irodalmának legnagyobb részét, újabban pedig ez az irodalom a bűnügyi körökben, a megelőzés, az igazságügyi szervezet s a büntető törvényhozás igen számos jelentős problémáját is tárgyalja.¹⁾

Ilyen körülmények közt fontosságban növekedtek azok a nemzetközi tudományos összejövetelek, a melyeket az 1870-ben tartott amerikai nemzetközi kongresszus kezdeményezésére »Congrès Pénitentiaire International« elnevezés alatt tartanak.

Az 1878-ik évi stockholmi kongresszuson Brusa részt vett a szabadságvesztés büntetésnek osztályozásáról és a transportációról szóló vitákban (*Actes du Congrès Pénitentiaire International de Stockholm* I. 155—160. és 189. l.); mint a teljes ülés előadója pedig a svéd király jelenlétében hosszabb beszédben terjesztette elő a szakosztály megállapodását a visszaesés fontos kérdéséről. (U. o. I. 619—626. l.) Indítványát a kongresszus egyhangúlag elfogadta.

Az 1885. évi római nemzetközi börtönügyi kongresszuson Brusa hozta javaslatba a raboknak szabadban való foglalkoztatását, a mi főleg agricultur államokban, mint hazánk, nagy gyakorlati jelentőségű eszme.

Az 1900 augusztusban Brüsszelben és 1905 szeptemberben Budapesten tartott VI. és VII. kongresszusokon Brusa a gyermekekre és fiatalkorúakra vonatkozó kérdéseket tárgyaló IV. szakosztálynak elnöke volt s ezenfelül a teljes ülések vitáiban is élénk részt vett.

Igy Brüsszelben felszólalt abban a nagy vitát eredményezett kérdésben: mik volnának a leggyakorlatiabb eszközök arra a célra, hogy a büntetett s sértettnek kártalanítást adjon. (*Actes du Congrès Pénitentiaire International de Bruxelles* I. 122—127. l.)

Az 1900 augusztus 10-én tartott teljes ülésen (id. h. I. 290. l.) kifejtette, hogy a vádlottak elmeállapotára vonatkozó kérdésekben első sorban az elmeorvos szakértőket illeti ugyan a döntés,

¹⁾ A börtönügyi tudomány fokozatos fejlődését és átalakulását a »Budapesti Szemle« 345. számában (1905 szept.) 398. és köv. lapon fejtettem ki.

azonban a gyakorlati jogászok tapasztalatait és jogászai érzékét sem kell teljesen elvetni. Továbbá felszólalt a visszaesőkkel való elbánás szabályozására nézve (id. h. I. 366—367. l.) és két ízben (id. h. I. 468—469. és 479. l.) abban a kérdésben, hogy az állam a patronage-egyesületeket mennyiben ellenőrizheti.

A budapesti VII. kongresszuson (Actes du Congrès de Budapest, I. 350. és köv. l.) a csalás tényálladékanak szigorítására vonatkozó indítványokkal szemben fejtette ki aggodalmait.

X.

Brusa Emilnek mint jogtudósnak és embernek általános jellemzése.

1. Mint kutató és jogi író, *Brusa Emil* a klasszikus olasz iskola tanainak és a büntetőjogi szabadelvűség elveinek tipikus megtestesülése.

Büntetőjogi világnézetének alaposzlopai: az akaratszabadság, az egyéni felelősség és a büntetőjogi beszámításnak mai tételes jogi szabályai.

A büntetési rendszer terén az emberiességi irány követője. Elvi ellenese a halálbüntetésnek, a melynek megszüntetésére hazájában a törvényelőkészítés terén önmaga is közreműködött.

Az igazságügyi szervezetre nézve a szabadelvű intézményekhez, az eljárásban pedig a vádrendszer sarkételéhez ragaszkodik és nagy súlyt helyez a büntetőjog alkotmányjogi vonatkozásainak tökéletes érvényre juttatására és sértetlenül fentartására.

Brusa nem zárkózott el a fokozatos haladástól, sőt a részletek javításában maga is közreműködött hazája tételes jogának átalakításánál, de az olasz klasszikus iskola rendszerét minden alaptételében helyesnek és igaznak tartotta és még a büntetőjog közvetítő irányaihoz sem csatlakozott.

Hazájának pártpolitikai küzdelmeiben mint képviselő nem vett részt, pedig legnagyobb tehetségű tudományos ellenfele, *Enrico Ferri*, a pisai, később római jogtanár, 1894-től fogva, mint az olasz sociáldemokrata pártnak egyik vezérférfia, poli-

tikai téren is heves szerepet játszott. Mikor azonban *Brusát* Olaszország szenátorává nevezték ki, a szenátus bizottságaiban és plénumában minden igazságügyi törvényjavaslat tárgyalásánál szorgalmas és alapos tevékenységet fejtett ki.

Brusa nemcsak a büntetőjogban volt szabadelvű, hanem lelkesedett más, előtte ismeretlen nemzetek szabadságáért is és habár általában nem szeretett feltűnni vagy szerepelni, meggyőződéséhez való ragaszkodását mégis elég merész volt tetteikkel is bizonyítani.

Righini di Sant' Albino idézett emlékbeszédében (6—7. l.) fel is említi, hogy midőn »1898-ban az orosz kormány elnyomta Finnország alkotmányát, Brusa minden habozás nélkül csatlakozott azokhoz a kiváló férfiakhoz, a kik mint Európa 12 nemzetének a tudomány, az irodalom és a művészetek terén szereplő képviselői, Szentpétervárra indultak a minden oroszok czárja elé abból a célból, hogy az elnyomottak javára kivívják az eltiport szabadságot. A bizottságot a czár nem fogadta, azonban az Oroszországban bekövetkezett nagy politikai átalakulások bizonyítják, hogy ezek a kiváló férfiak helyesen ismerték fel a történeti pillanatot. Finnország később visszanyerte szabadságát és Oroszország is képviseleti alkotmányt kapott.«

2. Mint családapa, a társas élet embere és kartárs, *Brusa* a legszeretetre méltóbb egyéniségek egyike volt.

Nagyon boldog családi életet élt.

Buzgó és kiválóbb tanítványait úgy tekintette, mint tágabb, nagy családjának tagjait s viszont az ő ragaszkodásukat és érdeklődésüket rendkívüli mértékben tudta felkelteni.

A társas érintkezésben udvarias, figyelmes, kedélyes volt és olasz temperamentummal könnyen lelkesült; régibb ismerőseihez pedig hű ragaszkodással vonzódott.

Különösen jól érezte magát a nemzetközi börtönügyi kongresszusokon, a hol évtizedeken át annyi ismerőst és jó barátot szerzett s hol a két utóbbi alkalommal, mint a IV. szakosztály tárgyalásainak vezetője, konciliáns magatartásával a leghevesebb viták közt is egyetértő megállapodást tudott biztosítani.

A tudományos munkálkodás egén nem volt elsőrendű csillog; de egyike azoknak a hasznos kutatóknak, a kiknek munkája eléggé nem értékelhető, mert hangyaszorgalommal, egy

egész életén át, fáradhatatlanul dolgoznak és minden téren, a melyre őket a Gondviselés állította, kötelességeiknek legjobb meggyőződésük szerint, híven és mintaszerűen eleget tesznek.

Ezeket az érdemeket ismerte el az Akadémia, midőn őt 1906 márcziusban (ritka eset) *egyhangú szavazattal* külső tagjává választotta.

E választással mi magyarok egyúttal hálánkat fejeztük ki azért a külföldön ritkán található rokonérzésért, a melyet a torinói egyetemet hallgató, tehetséges, fiatal magyar jogászok iránt s a személyes érintkezésben, akár külföldön, akár hazai földön történt az, egész Magyarország és nemzeti törekvéseink irányában is mindenkor tanúsított.

Brusa szerencsés volt abban, hogy életének utolsó éveiben az elismerésnek és rokonérzésnek több jelét észlelhette.

1906-ban nevezték ki Olaszország szenátorává.

A torinói olasz kir. tud. Akadémia (»Reale Accademia delle Scienze di Torino«) rendes és működő tagja, a nápolyi »Regia Società di Scienze e Lettere«, a »Regio Istituto Lombardo di Scienze e Lettere« lev. tagja és a sveiczi Jogászegylet tiszteletbeli tagja volt.

Kitüntetései közül Akadémiánk választása — a mint ezt többször hangoztatta — nagyon jól esett neki.

Tisztelet emlékének, a melyet a büntetőjogtudományok magyar munkásai is kegyelettel fognak mindenkoron megőrizni!

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Bevezetés	1
I. Életrajzi vázlat	3
II. Brusa munkásságának főirányai	3
III. Irodalomtörténeti előzmények	5
IV. Ellentétek az olasz klasszikus iskola jogtudósai és a positivisták közt	6
V. Brusa vitája a positivistákkal	11
VI. E tudományos küzdelmek eddigi eredményei	16
VII. Brusa egyéb dolgozatai főleg az anyagi jog terén	22
VIII. Az igazságügyi szervezet és a büntető perjog körébe vágó dol- gozatok	24
IX. Brusa részvétele a nemzetközi börtönügyi kongresszusokon	25
X. Brusa Emil tudományos egyéniségének jellemzése	27

V. kötet.	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— kor. 40 fill.
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	— > 40 >

I. kötet.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól ...	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól ...	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Ózobor Béla</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Mattekovics Sándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól ...	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól ...	— > 60 >

I. kötet.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	V. Ráczsa Ráczszendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacsovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól ...	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól ...	— > 60 >

I. kötet.	I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól ...	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól ...	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Bárány <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 30 >
	XI. Markuszovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	1 > 50 >

I. kötet.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérváthy László</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >

X. kötet.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> 1. tagtól ...	—	kor. 30 fill.
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	1	> — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	—	> 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	—	> 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	1	> — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	—	> 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1	> — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól ...	1	> — >
	XII. Gr. Andrásy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	—	> 30 >
XI. kötet.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	—	> 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól ...	1	> 20 >
	III. Térfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	—	> 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos</i> r. tagtól ...	2	> — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kétly Károly</i> l. tagtól ...	—	> 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	—	> 40 >
	VII. Hollósy Jusztnián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól ...	—	> 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	—	> 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	—	> 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	—	> 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Móricz</i> l. tagtól ...	—	> 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	1	> — >
XII. kötet.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól ...	—	> 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> l. tagtól ...	—	> 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
	VII. Kronos Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> l. tagtól ...	—	> 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór</i> l. tagtól ...	—	> 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól ...	—	> 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád</i> l. tagtól ...	—	> 45 >
XIII. kötet.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól ...	—	> 40 >
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző</i> r. tagtól ...	—	> 80 >
	III. Staub Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	—	> 80 >
	IV. Gróf Kuun Géza tisz. és ig. tagról. <i>Goldziher I.</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M.</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő</i> lev. tagtól ...	1	> — >
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	—	> 30 >
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> r. tagtól ...	1	> — >
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos</i> r. tagtól ...	—	> 80 >
	X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> r. tagtól ...	1	> 20 >
	XI. Schmidt Sándor l. tagról. <i>Schafarzik Ferencz</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
	XII. Hegedüs Sándor r. tagról. <i>Nagy Ferencz</i> r. tagtól ...	—	> 80 >
XIV. kötet.	I. Bubics Zsigmond t. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> r. tagtól ...	1	> 20 >
	II. Sir William Thomson, lord Kelvin l. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól ...	1	> — >
	III. Falk Miksa l. tagról. <i>Gaal Jenő</i> r. tagtól ...	—	> 40 >
	IV. Vadnai Károly r. tagról. <i>Berczik Árpád</i> r. tagtól ...	—	> 40 >
	V. Széchy Károly l. tagról. <i>Décsi Lajos</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
	VI. Boissier Gaston k. tagról. <i>Csengeri János</i> l. tagtól ...	—	> 60 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIV. KÖTET. — 9. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
HÖGYES ENDRE

R. TAG FELETT

TANGL FERENCZ

L. TAGTÓL

(Felolvasta a M. Tud. Akadémia 1909. évi decz. 20-án tartott összes ülésén.)

ARCZKÉPPEL

Ára 60 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1909.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAIRÓL.

I. kötet.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— > 20 >
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— > 20 >
II. kötet.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— > 80 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— > 20 >
III. kötet.	I. Tarczay Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	— > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— > 40 >
IV. kötet.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvoreányi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 20 >
	VI. Poinpéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
V. kötet.	I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczi József</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	— > 40 >

Höglund

HÓGYES ENDRE RENDES TAG EMLÉKEZETE.

(1847 november 30. — 1906 szeptember 8.)

TANGL FERENCZ I. tagtól.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1909 decz. 20-án tartott összes ülésén.)

Mély megilletődéssel lépek e díszes helyre, hogy megfeleljek azon megtisztelő kegyeletes feladatnak, melyet a Tek. Akadémia reám bízott azzal, hogy nagynevű rendes tagjának, Hógyes Endrének emlékét felújítsam s ezzel az Akadémia összes ülésének színe előtt, hódoljak azon el nem muló érdemeknek, melyekkel e kiváló tudós nemzetét, hazáját és a tudományt háladósaivá tette. Ő hazánk szellemi munkásainak sorában messze túlhaladta a mindennapos tevékenység szokott határait. A tudós önfeláldozó buzgóságával kivette a maga részét hazája és nemzete haladó kulturájának irányításában és örökbecsű munkákkal abban az időben is tudott tiszteletet és elismerést szerezni a magyar természettudós nevének, a mikor a világ összes kulturnépe már lázasan dolgozott a természettudományok felvirágoztatásán.

De nemcsak egy nagy tudós emléke iránti kegyelet, egy kiváló magyar tudós elvesztése feletti szomorúság és tudományos tetteivel minden magyar ember szívében keltette hála érzete az, mely lelkemet most betölti, hanem feléled újra bennem az a fájdalom, melyet a hálás tanítványban szeretett és tisztelt mestere elvesztésének és tragikumának emléke kelt. Mert valóban Hógyes Endrét sem kímélte meg a sors a magyar tudós tragikumától: letört férfikora delelőjén, a mikor tudományos ambíciójának

teljes kielégítésével Ő is élvezhette volna fáradozásainak gyümölcsét, s új alkotásokkal öregbíthette volna tovább nemzete becsületét az emberiség kulturtörténetében.

* * *

Hőgyes Endre született 1847-ben november 30-án Hajdú-Szoboszlón, Hajdúmegyében. Atyja vagyontalan iparosmester volt, a kinek nem állott módjában gyermekeit taníttatni, úgy hogy ezek csakhamar saját erejükre és szorgalmukra voltak utalva, a mikor arról volt szó, hogy magasabb iskolai kiképzetésükről gondoskodjanak. *Hőgyes Endre* így már gyermekkorában edzette azt a vasakaratot és kitartást, mely őt később pályáján és tudományos munkáiban a biztos sikerhez vezette. Az elemi iskolákat, valamint a gimnázium 4 első osztályát Szoboszlón, az V. és VI. osztályt és a bölcsészeti tanfolyam I. és II. évét Debreczenben a református főiskolán végezte és ugyanott 1865. július havában az érettségi vizsgát is letette.

1865. őszén a pesti egyetem orvosi karán iratkozott be. Nagy szorgalmával és buzgalmával rövid idő múlva felkeltette tanárainak figyelmét. Már az 1867/68. tanévben a kórbonecztanból nyert pályadíjat és a rákövetkező évben a tanártestület a Balassa-féle ösztöndíjban, később pedig versenyvizsga alapján állami ösztöndíjban részesítette.

1870. december havában orvos-doktornak promoveálták s miután anyagi körülményei arra kényszerítették, hogy diplomájával mindenek előtt kenyerét keresse és az egyetem valamely elméleti tanszékénél tanársegédi állás nem volt üresedésben, a Rókus-kórházban keresett és nyert alkalmazást mint segédorvos. Bár csak három hónapig teljesített kórházi szolgálatot, ezen idő mégis nagybecsű tapasztalatokkal gazdagította s megvetette azon, későbbi működése alatt újra meg újra hangoztatott meggyőződésének alapját, hogy kórházi anyag, betegek nélkül a betegségek lényegének sikeres tanulmányozása alig lehetséges. Nem egyszer mondta maga is, hogy mennyire örül annak, hogy kórtani pályáját kórházban kezdhette.

Kórházi működése rövid ideig tartott Az »exaktabb buvárkodási vágy« mint ő mondá az egyetemhez vezette vissza. Már

1871. márczius havában Balogh Kálmán, a ki nagy emberismere-tével Hőgyes Endrében már orvostanhallgató korában felismerte tehetségét s megszerette nagy szorgalma miatt, maga mellé hívta tanársegédnek az elméleti orvostani tanszékhez, mely az akkor még fennállott orvos-sebészi tanfolyamhoz tartozott. Mint ezen intézet tanársegéde Hőgyes még ugyanazon évben a sebész-doktori oklevelet szerezte meg. Ezen állásban bő alkalmá nyílt az általános kór- és gyógytan és gyógyszerteran terén továbbképeznie magát és az élő állatokon végzett bonyodalmas és fáradságos kísérletek végzésében a hazánkban páratlan jártas-ságra és ügyességre szert tenni. Itt vezették be a kísérletes tanítás módszereibe, itt végezte első önálló tudományos kutatásait.

Miután 1872-ben az orvos-sebészi tanfolyam megszűnt s Balogh Kálmán a gyógyszerteran tanárává neveztetett ki és mint helyettes az általános kórtan tanításával bízott meg, Hőgyes Endre is mint tanársegéd ezen tanszékhez ment át, s 1874-ben a kísérleti kórtan magántanárává képesítettett. Előadásokat azonban csak 2 félévén át tartott, mert már az 1874/5. tanév első felében a kolozsvári egyetem orvosi kara az általános kór- és gyógyszerterani tanszékre hívta meg, melyet rendes tanári minőségben még 1875-ben foglalt el, nem egészen 28 éves korában. A kettős tan-tárgy tanítása nagy feladatot rótt a fiatal tanárra, a ki azonban kimeríthetlen buzgalomával és munkaerejével, ezen különösen kezdetben fárasztó munkásság mellett, még bűvárkodási kedvét bámulatos szorgalmú laboratóriumi kísérletes kutatásokkal elé-gítette ki. Igen jelentékeny rész jut ki neki abból a pezsgő és termékeny tudományos életből, mely akkor a kolozsvári inté-zetekben virult, különösen miután 1878-ban Klug Nándor, a kihez Hőgyes Endrét szoros barátság fűzte, az élettani tanszé-ket foglalta el.

Hőgyes Endre 1883. őszéig volt Kolozsvárt, a mikor a buda-pesti egyetem orvosi karának meghívása folytán az újonnan létesített általános kór- és gyógytani tanszéket foglalta el, mint ezen tárgy első rendes tanára.

Ugyanazzal a buzgósággal és kitartással, melylyel Kolozs-várt dolgozott intézetének fejlesztésén, hozzálátott most új inté-zetének berendezéséhez és kialakításához, a mit annál nagyobb kedvvel tett, mert végre minden erejét teljesen kedvencz szakmá-

jának, a kísérletes kórtannak szentelhette. Munkakedvét nem csökkentették azok a nagy nehézségek, melyekkel mindjárt kezdettől fogva kellett intézetének berendezésénél megküzdenie. Az új orvostudományi központi épületnek negyedik emeletén, oly magasságban kapott szűk és már kezdettől fogva elégtelen helyiségeket, hogy ezeknek ellátása vízzel nem egyszer okozott a kísérletezést igen érzékenyen zavaró nehézségeket. Bár nehezen s igen sok kellemetlenség árán ebbe is belenyugodott, bízva az illetékes körök azon kijelentésében, hogy ez csak ideiglenes állapot, mely csak néhány évre van tervezve. De sajnos ezen, a tudományos munkásságot annyira megnehezítő provisorium 20 évig tartott s igazán érthető, hogy még a csendes és higgadt Hőgyes Endrét is annyira elkésértette, hogy Balogh Kálmán halála után igen komolyan foglalkozott azzal a szándékkal: kedvencz szakmáját felcserélni a gyógyszerertannal, azon alkalomból, hogy a tanártestület által kiküldött bizottság őt akarta a megüresedett gyógyszerertani tanszékre meghívásra ajánlani. Végre azonban Hőgyes Endre éles szemével felismerte a kellő pillanatot és vas-
kitartásával megtalálta a helyes utat, mely lehetővé tette, tudománya jelentőségéhez méltó és nagy széleskörű munkásságra is alkalmas intézetet megteremtenie. A mit megtagadtak tőle évtizeden át mindaddig, a míg csak tudománya jogos igényeinek teljesítését kérte, megadták, a mikor közvetlenül a szenvedő emberiség szolgálatába állította kutató erejét és megmutatta, hogy mindaddig, a míg megfelelő intézetet nem kap a veszett ebmarta szerencsétlen embertársain nem segíthet, úgy a hogy kellene és lehetne. Ily érvek előtt még a könyörtelen takarékoság elvének is meg kellett hódolnia. Hőgyes Endre megkapta az általa kért összeget egy fényes intézet építésére, mely nemcsak kizárólag a veszett ebmarta emberek gyógyításának szolgáló Pasteur-intézetet és kórházat fogadhatta magába, hanem bőven helyet adott a kísérletes kórtani intézetnek is, oly terjedelemben, hogy a kutatásnak minden iránya helyet és módot találhatott benne.

De Hőgyes Endre két évtizedes fáradozásának annyira megérdemelt gyümölcsét már nem élvezhette. A kegyetlen sors még közvetlen az elért cél előtt is csak az új intézet megteremtésének, az építkezés és berendezés körül folyó küzdelmeknek keserűségeiből juttatott részt számára — de már nem a nehéz

munka sikeres befejezésének öröméből. A megerőltető szellemi munka letörte volt már akkor Hőgyes Endre erejét, mikor új intézete tervezésén dolgozott és a mire az 1904. őszén elkészült, kimerült idegrendszere felmondta a szolgálatot, s aggodó barátai már akkor látták a katasztrófának jeleit, mely néhány hónapra rá bekövetkezett. Feltartózzhatatlan erővel megindult az a lassú, de biztosan ölü betegség, mely az agykéreg működésének elpusztításával előbb az elmét borítja sötétbe, majd az életet oltja ki. Hőgyes Endre 1906. szept. 8-án halt meg, 59 éves korában, a magyar tudósok végzetes korában, az élet oly szakában, a melyben más szerencsésebb nemzetek tudósai teljes szellemi és testi erőben állanak a produktív munka közepette. »Mintha — mondotta Klug Nándor, Hőgyes Endréről írt megemlékezésében — valami láthatatlan balvégzet üldözné a budapesti tudományegyetem orvosi fakultását s vele az egész magyar orvosi rendünket. Az utóbbi néhány év alatt Mihálkovics Géza, Fodor József, Laufenauer Károly, Plósz Pál, Kézmárszky Tivadar, legutóbb Schulek Vilmos . . . , mindannyian férfikoruk teljes erejében dőltek ki a munka mellől, csak úgy mint régebben számosan. Mintha még mindig megerősítésre szorulna Fodor tanulmányának az az eredménye, mely szerint a magyar tudós élete a legrövidebb az európai nagy nemzetek tudósai és tanárai között.«

Hőgyes Endre — ha életének tragikus végétől eltekintünk — azon szerencsés emberek közül való volt, a kiknek élete egy ideális célratörő sikeres, a kedély nyugalmát meg nem zavaró csendes küzdelemben folyik le. Fáradhatatlan lelkes munkával buzgóságához és ritka lelkiismeretességéhez méltó sikereket ért el életének még oly korában, a mikor a sikerek és elismerés feletti öröm erősen szítja a munkakedvet, növeli a munkaerőt és új alkotásokra serkent. Már pályája kezdetén sem kellett tehetségének felfedeztetéseért küzdenie, nagy és az orvosi karban hatalmas pártfogója Balogh Kálmán csakhamar a doktorátusa után visszaszerezte a tudománynak s Hőgyes Endre teljesen annak élhetett, a miért annyira lelkesedett. Serény munkássága nemcsak új meg új tények felfedezésének gyönyöreihez vezette, hanem tudományos sikereit rövid idő múlva a külső elismerés is követte. Igen fiatal korban lett rendes egyetemi tanár s még mint fiatal tudós élvezhette ambícióját kielégítő munkásságban és jelentőségének

megfelelő gondtalan társadalmi állásban, tehetségének és fáradozásainak gyümölcsét.

A nem lankadó munkával kiérdemelt szerencse később sem hagyta el, mikor nemcsak tudományos ambíciójának kielégítését kereste, hanem mikor nagy tudását és munkaerejét közvetlenül szerencsétlen embertársai szolgálatába állította. Sikerült megnyerni mindazon tényezők közreműködését és támogatását, melyek lehetővé tették a veszettségellenes ojtások meghonosítását hazánkban és megteremtette a budapesti Pasteur-intézetet és kórházat, mely a világ hasonló intézetei között ma is az elsők sorában van.

Hőgyes Endrét azonban sikerei sohasem vetkőztették ki lényének egyszerűségéből és azon szerénységből, mely oly jól megegyeztethető a nagy és alapos tudással s nem csábították őt arra, hogy csendes munkásságát, melynek főszínhelye laboratoriuma volt, nagy nyilvános és lármás szerepléssel cserélje fel. Ez különben sem jellemével, sem temperamentumával, sem pedig a tanár és tudós hivatásáról alkotott felfogásával sem fért volna össze. Ő mindenek előtt tudós, igazi tudós volt a szó legnemesebb értelmében, a ki mindenki csak a tisztelet érzetét ébresztette. E magas hivatásra »a sors — mint *Lenhossék Mihály* Hőgyes Endre ravatalánál oly találóan mondta — Hőgyes Endrét kimagasló, értékes tulajdonságokkal ruházta fel tehetség és jellem dolgában. Megajándékozta őt kiváló mély értelemmel, mely be tudott hatolni a dolgok mélyébe a tudomány terén s a gyakorlati élet kérdéseiben egyaránt, a mely be tudott mélyedni a tudomány legszövevényesebb kérdéseinek labirintusába is; megáldotta őt termékeny alkotó tehetséggel... S mindez párosulva volt nála alapossággal, józan kritikával, böles óvatossággal a következtetésekben s párosulva nagy szorgalommal és munkabírással.

Ily tudós a tudományt magával a munkával járó ideális gyönyörűségért műveli s ha egy dolgot elvégzett, mint Hőgyes maga is mondta tanárságának 25-ik évfordulóján ¹⁾ »új gyönyörűségért új munkához fog«.

¹⁾ Lőte Hőgyes sírjánál mondott beszédében említi (Orvosi Hetilap 1906. 807. lap.).

Tudományos hajlama és sokoldalú érdeklődése, valamint a külső körülmények alakulásának kényszere, nem kevésbé azonban tulajdonképeni szakmájának fejlődési iránya szabta meg és alakította Högyes Endrének nagy kiterjedésű és változatos bűvárkodását, mely az elméleti orvosi tudományoknak igen sok ágát gazdagította. Az élettan, gyógyszeratan, kísérletes gyógytan mezején kereste ő a problémákat, melyeket jórészt sokszor éveken át tartó fáradhatlan munkásság után, sikeresen meg is fejtett.

Tudományos pályájának kezdetén, valamint kolozsvári tanárságának idejében inkább élettani és gyógyszeratani kérdések foglalkoztatták kutató elméjét, míg Budapestre jöve, abban az időben, a mikor a fertőző betegségek aetiológiájának és gyógyításának tanát *Pasteur*nek és *Koch Róbert*nek korszakot alkotó felfedezései oly hatalmas, az egész művelt világot érdeklő és lelkesítő s az egész emberiségre oly rendkívüli jelentőségű fejlődésnek indították a fertőző betegségek gyógyításának nagyfontosságú kérdése bilincselte le majdnem teljesen figyelmét és irányította egész működését.

Mint *Balogh Kálmán* assistense 4 éven át fáradhatlanul dolgozott, úgy hogy ezen rövid idő alatt 17 dolgozat jelent meg tőle. Különösen érdekesek ezen időből azok a vizsgálatok, melyeket Högyes a vese működéséről végzett. Ha a szövettani leletek, melyek az akkori még tökéletlen technikának felelnek meg, nem is bizonyultak alkalmasoknak a vese kiválasztó működésének magyarázatára, úgy a nagy gonddal és ügyességgel végzett állatkísérletek mégis először bizonyították be az emlős veséjéről, hogy a velőállomány vérkeringése nagy mértékben független a kéregállományétól.

1875-ben a fulladásos görcsök keletkezését magyarázhatta meg érdekes kísérletekkel, melyekből kiderült, hogy a látó-telep vagy az agyféltekék kiirtása után a megfulladás görcsök nélkül következik be s hogy ezen görcsök csakis az agyféltekék közreműködésével jöhetnek létre.

Bebizonyította azután, hogy az embryo bizonyos mérgezéssel szemben nagyobb ellenálló képességgel bír, mint a kifejlett állat. Rendszeresen tanulmányozta a paprika (*capsicum annuum*) egyes alkotórészeinek élettani hatását. Igen beható kísérleteket

végzett a jodoform hatásáról s annak átalakulásairól az állati szervezetben ; kimutatta, hogy a jodoform bizonyos állatfajtaikat (kutyát, macskát) elbódít, míg másokban (házi nyúl) még halálos dosis sem idéz elő ilyen hatást. A szervezetben belőle jó szabadul fel, mely fehérjékkel részben oldható, részben oldhatatlan vegyületeket képez.

Igen érdekes és elmés azon új módszer, melyet feltalált a halló erőnek a telephonnal való meghatározására.

Hőgyes Endrének legjelentősebb és tudományos szempontból legértékesebb, invenczióban és eredeti gondolatokban leggazdagabb munkája, mely mondhatnám tudományos egyéniségének hű tükröképe, az *assocziált szemmozgások idegmechanismusról* szóló értekezései. Ezek valóban a mesteri kísérletezésnek, a nagy és alapos tudáson nyugvó szellemes kombináló tehetségnek maradandó becsű emlékei, melyekre hazai tudományunk mindenkor büszke lehet, hiszen bennük vannak megörökítve azon vizsgálatok eredményei, melyeket — igaz, sok évvel később — *Ewald* strassburgi fiziologus méltán sorozott *Flourens*, *Goltz* és *Mach* korszakalkotó, a füllabyrinthus élettanát megalapító művei mellé, mert hatalmas lépéssel mozdították előre e fontos szervnek oly nehezen kikutatható működéséről szerzett ismereteinket. Milyen kitartás kellett e munkához, mely évek hosszú sorára terjedt ki, mennyi türelem e ritka nehézségű operációkkal járó kísérletekhez, melyeknek sikere a bámulatos finomsággal dolgozó experimentátor dicsősége volt ! Hőgyesnek ezen, részben teljesen új eredeti methodikával végzett vizsgálatai derítették ki azt a csodálatosan szövevényes és rendkívül érdekes mechanizmust, mely a hallóideg végkészülékei és a szemmozgások között fennáll, s a mely a test egyensúlyi helyzetének fentartását szabályozó egyensúlyérzésnek és ennek szolgálatában álló akaratos és öntudatlan izomműködésnek alapfeltétele.

Ennek bonczani alapja a szemizmok és hártvás labyrinthus ampulláinak idegvégkészülékei között fennálló összeköttetés keresztezett reflexívek útján.

Ha ezen reflexívek mindkét oldali peripheriás végén egyenlő izgalom áll fenn a két szem izmaiban egy labilis bilateralis nyugalmi állapot tartatik fenn, a mint azonban az egyiknek izgalma nagyobb vagy kisebb lesz, azonnal kétoldali assocziált szem-

mozgás keletkezik, még pedig a különböző labirinthbeli részek izgalma szerint különböző társult mozgások. Ezen érdekes törvényszerű keresztezett reflexeket Hógyes Endre fedezte fel emlősökön és madarakon végzett rendkívül nehéz kísérletekkel, melyeket ily tökéletességgel azóta sem ismétel meg senki.

S milyen finom részleteit ezen érdekes reflexmechanizmusnak tárták fel új meg új kombinációkkal végzett kísérletei. Sikerült megállapítania, hogy az ampullák végkészülékeinek cocainnal végzett érzéstelenítése megszünteti a szemmozgások társítását, hogy a téli álmodó mormotában a szemmozgásokat társító centrumok működése szünetel s csak a felébredéssel tér ismét vissza. S mily fényes ezen vizsgálatoknak betetőzése az emberen végzett kísérletekkel, melyekben a hipnózis segítségével és hangvilla alkalmazásával bizonyította be, hogy a hallóideg ampullavégződése és a szemizmok között ugyanazon reflexes kapcsolat létezik, mint az állatokban és hogy így az ember társított szemmozgásainak mechanizmusa is ugyanaz. Kiderült még az a fontos tény is, hogy az embernek bizonyos dobüri bántalmaival járó szédülés szintén a labirinthus rendellenes működésével hozható kapcsolatba.

A budapesti kir. orvosegylet 1885-ben a Balassa-féle díjjal tüntette ki Hógyes Endre ezen kutatásait. Igazán kevés ilyen bámulatot nehéz technikával s a részletekben is oly mesterileg kidolgozott vizsgálatokat találhatunk az egész világirodalomban. Milyen kára a tudománynak, hogy Hógyes Endre ezen nagyszerű vizsgálatait nem fejezhette be s nem valósíthatta meg azt a tervét, melylyel életének utolsó éveiben újból sokat foglalkozott, t. i. egy nagy, kutatásainak eredményeit összefoglaló munkának megírását, melyet idegen nyelvre is akart lefordítani. Ennek meghiusulását annál mélyebben sajnálhatjuk, mert szomorú szívvel kell itt is látnunk, hogy nyelvünk izoláltságánál fogva, s mert Hógyes Endre nem gondoskodott annak idején arról, hogy vizsgálatait egész terjedelmükben idegen nyelven is ismertessenek, magyar tudós dicsőségét alkotó felfedezések a tudományok történetében leszorulnak az őket megillető helyről. Ez nem egy magyar tudós tragikuma!

Hógyes Endre a tudós, fénykorát élte, a mikor ezekkel a vizsgálatokkal foglalkozott. Ezek eredeti, teremtmény kutatásának

kétségtelenül legjelesebb termékei, ha későbbi nagyobb szabású alkotásainak gyakorlati értéke jóval nagyobb s az a szolgálat, melyet utóbbiakkal hazájának tett, a haszon, melyet embertársainak hozott, sokkalta közvetlenebb is. Ezek azok a kutatások, melyekkel hazánkban a Pasteur-féle ojtásokat meghonosította és tökéletesítette. Ő volt az első, a ki nálunk felhívta az ország figyelmét Pasteurnek korszakalkotó felfedezésére, melylyel először sikerült a veszett ebmaria emberek életét megmenteni. Hőgyes Endre ismerte fel ezen védojtások nagy jelentőségét hazánkra nézve, a hol daczára a törvényes intézkedések czélszerűségének, végrehajtásuk nagy fogyatékoságánál fogva még ma is lehetetlen a veszettség terjedését gyökeresen megakadályozni.

Hőgyes Endre tulajdonképen már 1882-ben kezdett a fertőző betegségek gyógyításával foglalkozni, a mikor a földművelésipar- és kereskedelmi ministerium egy bizottság elnökévé nevezte ki, mely kísérletileg tanulmányozott egy a ministeriumnak felajánlott lépfenygyógyító eljárást.

Pasteur 1885. okt. 26-án adta elő a párisi tudományos akadémiának azon eljárását, melylyel a veszett ebmaria emberben megakadályozhatta a veszettség kitörését. »Az a rettegésszerű félelem — írja Hőgyes Endre — mely a veszett ebmarás következményei iránt a köztudatban él, óriási érdekeltséget keltett fel, úgyszólván egyszerre az egész világon e gyógyításmód iránt.« Benne azonban nemcsak érdeklődést keltettek Pasteur közleményei, hanem áthatva az ügy nagy fontosságától, az őt jellemző alaposzággal és körültekintő óvatosszággal azonnal hozzálatott a saját tervezete alapján a veszettség fertőző anyagának tanulmányozásához s Pasteurnek rövid leírásai nyomán az erősített és állandósított fertőző anyag előállításához, oly buzgalommal és oly eredménynyel, hogy már az 1886. év elején a M. T. Akadémiának jelentést tehetett vizsgálatainak első sorozatáról. Hőgyes Endrének már ezen első jelentése is azt a jogos reményt keltette, hogy a veszettség gyógyítását czélzó kísérletei is teljes eredményhez fognak vezetni és meggyőzött mindenkit ezen kísérletek országos jelentőségéről is. Nem is habozott az akadémia ezeket anyagi támogatással előmozdítani, a mit a rákövetkező évben a törvényhozás is megtett, azzal, hogy az 1887-iki állami költségvetésben e vizsgálatok folytatására évi átalányt vett fel. Felkarolta az

ügyet a budapesti kir. orvosegyesület is, mely a veszettség tanulmányozására Hőgyes Endre elnökletével szakértőkből álló állandó bizottságot küldött ki.

Megindultak erre a nagyszabású vizsgálatok, melyek elsősorban ugyan Pasteur alapvető kísérleteinek eredményét erősítették meg, e mellett azonban sok tekintetben új adatokat is szolgáltatottak, melyek számos értékes közleményben láttak napvilágot. Nemcsak hogy Hőgyesnek sikerült a veszettség vírusával beoltott állatokban és veszett ebmarta emberekben a veszettség kitérését megelőzni és életüket megmenteni, de éveken át tartó kísérletezésének eredményeképpen tökéletesítette is a Pasteur-féle eljárást. Bebizonyította, hogy a gyógyító ojtásokhoz a Pasteur szerint hővel gyengített vírus helyett czélszerűbb a hígítással gyengítettet használni, mert egyrészt ép oly hatásos s másrészt pontosabb adagolást tesz lehetővé. Hogy mily lelkiismeretességgel fogta fel Hőgyes vállalkozásának kötelességeit, látható abból, hogy ő maga kérte az Akadémia III. osztályától egy bizottság kiküldését, mely kísérleteit figyelemmel kísérte.

A nagy munkának és kitartó fáradozásnak meg is volt az eredménye, melyért joggal megérdemli Hőgyes Endre a magyar Pasteur nevet. Felépült a magyar Pasteur-intézet, melyben most évenként ezrekre megy az ebmartak száma, a kiknek életét a Hőgyes módosította ojtó eljárással mentik meg.

Már működésének első évében 1890-ben 528 ember részesült teljes védőoltásban, 1894-ben az ojtottak száma az ezret meghaladta (1182) és 1907-ben 4314 volt a számuk! *Székely Ágoston*, a budapesti Pasteur-intézet jelenlegi igazgatójának jelentése ¹⁾ szerint az 1907. év végéig az intézet fennállása óta eltelt 18 év alatt összesen 36.555 egyén vétetett fel ojtásra, még pedig 32.175 magyarországi illetőségű és 4380 külföldi. Ezek közül összesen 32.316 egyént ojtottak Hőgyes módszere szerint, közülük meghalt 108 = 0.33%. Ezzel szemben 5 éves statisztika adatai szerint a veszett ebmarta, de nem ojtott emberek halálozási százaléka 13.91.

A milyen megdöbbentően mutatják e számok ezen rettenetes baj gyakoriságát hazánkban, úgy másrészt minden dicsőítésnél

¹⁾ Székely Ágoston. A budapesti Pasteur-intézet 1907. évi kimut. Budapest, 1908.

hangosabban és meggyőzőbben hirdetik Hőgyes Endre e nagyszabású alkotásának jelentőségét és áldásos hatását. Ezen, nemzetét a legnagyobb hálára kötelező alkotásával igazán rászolgált arra a magas kitüntetésre, melylyel Ő Felsége őt a ministeri tanácsosi cím adományozásával kitüntette és teljes mértékben kiérdemelte a 200 aranyas nagyjutalmat, melyben az Akadémia őt 1889-ben részesítette.

Hőgyesnek, a tudósnek, kulturafejlesztő hatása azonban nemcsak írott munkáiból indult ki. Hazánkban ő alapította meg mint önálló szakmát a kísérletes kórtant, ő juttatta a jelentőségének megfelelő szerepre az orvosképzésben s saját példájával érvényesítette a tudományos kutatás gyakorlati tanításában. Rendkívül alapos és széleskörű tudása, éles megfigyelő tehetsége, bámulatos higgadtsága és nyugodtsága a kísérletezésnél és ítéletének elfogulatlansága észleleteinek mérlegelésénél a lelkesítő és magával ragadó példa erejével hatottak tanítványaira, a kik vele együtt dolgozhattak. Ha valakitől, tőle tanulhatták meg, hogy mint legidősebb tanítványa, Lőte József mondta,¹⁾ »a tudomány-építés felséges munkája nem titokzatos mesterség, csak nyitott szem kell, mely a jelenségekben meglátja az újat és az, hogy a mit meglátott az ember, elfogulatlan elmétől vezérlett szorgalmas munkával igyekezzék annak törvényét megállapítani.« Ott a laboratóriumban, a kísérleti asztalnál, azokban az eszmecserékben, melyek a kísérleteket követték, lehetett a mester igazi nagyságát megismerni. Ott érvényesült ő sokkal inkább, mint az előadási asztalnál, a hol a többnyire halk, sokszor szintelen hangon mondott szavainak gazdag tartalmát csak a feszülten figyelők ismerhették fel.

Ha Hőgyes Endre mindenekelőtt tudományának élt, nem élt annak egyedül. Abban az időben kezdte ő meg pályafutását, a mikor hazánkban feltámadt az új nemzeti élet, a mikor a közművelődés minden terén a nemzeti kultúra megteremtése volt az igazi hazafiság legnemesebb célja. Akkor fáradtak Balassa János, Balogh Kálmán és Markusovszky Lajos orvosi rendünk és orvosi közügyeink újjászervezésén és magyar orvosi iskola és magyar orvosi irodalom megteremtésén. Melléjük sorakozott

¹⁾ Orvosi Hetilap 1906. évf. 37. sz. 857. lap.

akkor mindenki, a ki magában erőt és hivatottságot érzett e dicső feladatra. Ezek között, még pedig a legelsők között volt Hógyes Endre is, a ki melegen érző szívével mindig megértette és mindig lelkesen követte a hazafias kötelesség hívó és parancsoló szavát. Ő tudását és erejét mindenkor készséggel és teljes odaadással állította ezen kulturmissió szolgálatába, melynek sikereit kitaratása, de nem kevésbé szilárd férfias jelleme és tiszteletet követelő egyénisége biztosította.

Már mint egyetemi hallgató igen jelentékeny részt vett az orvostanhallgatók önképző-körének megalapításában, melynek alapszabálytervezetét ő dolgozta ki. A mint Kolozsvárra került és az ottani egyetem intézeteiben megindult a serényebb tudományos élet, csakhamar érezte a hiányt az ottani orvosok és természettudósok társadalmi érintkezésében. Ennek megkönnyítése s az orvosi és természettudományok terjesztésének előmozdítása céljából alapította ő már 1875-ben a kolozsvári orvos-természettudományi társulatot és oly sikerrel szervezte, hogy ugyanazon év végén a társulatnak már 120 tagja és 1883-ban közel 300 tagja volt. Hógyes a társulatnak több éven át titkára, azután elnöke volt. A társulat azután 1879-ben Hógyes Endre kezdeményezésére az erdélyi Múzeum-egylet természettudományi osztályával egyesült s mint ezen egylet »orvos-természettudományi szakosztálya« az évenként megjelenő »Értesítőben« tehetette közzé tagjainak dolgozatait. Ezen »Értesítő«-ben jelent meg 1879. évtől kezdve a magyar orvosi irodalom bibliographiája is, a mi ép úgy Hógyes Endre érdeme, valamint jórészt a szakosztály felvirágozása is, a mit ez különben az által juttatott kifejezésre, hogy Hógyes Endrét 1883-ban, a mikor Kolozsvárt elhagyta, érdemeinek elismeréseül tiszteleti tagjává választotta.

Hógyes Endre ezen hasznos tevékenységét Budapesten sem hagyta abba. Igen élénk részt vett a természettudományi társulat munkásságában. Több éven át volt a társulat választmányi tagja, azután egyik alelnöke. Ép oly szorgalmas tagja volt a budapesti kir. orvosegyletnek is, mely igazgató-tanácsa tagjának választotta. A »Magyar orvosi könyvkiadó-társulat« igen hasznos hazafias működését először mint titkár, 1893 óta pedig mint elnök hathatósan mozdította elő. Nem kevésbé buzgó és lelkiismeretes munkása volt a Magyar Tudományos Akadémiának is, mely

1881-ben levelező-, 1889-ben pedig rendes tagjává választotta, s mint ilyen, igen tevékeny részt vett a III. osztály szerkesztőbizottságának munkáiban is.

Az a nagy tekintély és tisztelet, melyet Hőgyes Endre a tudomány és a közügyek terén kifejtett munkásságával a társadalom minden részében kivívott magának, abban is nyilvánult, hogy a kormány őt bízta meg a millénium alkalmával a »Magyarország felső oktatásügyéről« kiadott nagy munkában az »Orvosi oktatás ügy« című rész és az orvoskari tanártestület a budapesti egyetem orvosi kara »Emlékkönyvé«-nek megírásával, mely utóbbit Székely Ágoston segédkezésével, kútforrások alapján, oly alapossggal és részletességgel dolgozott ki, hogy az orvosi kar nagyrértékű forrásmunkájává lett. Igen nagy szolgálatot tett ő még a magyar orvosi kulturának azzal is, hogy 1899-ben átvette a Markusovszky Lajos által 1857-ben alapított »Orvosi Hetilap«-ot, melynek tudományos színvonalát, karöltve hű és buzgó munkatársával Székely Ágostonnal nemcsak megtartotta, hanem jelentékenyen emelte is, híven azon vezérlő eszméhez, melyet ő az Orvosi Hetilap 25 éves fennállásának ünnepén mondott beszédének ezen lelkes zárószavaiban fejezett ki: »A harang megkondult, fel a kötelekkel, hajtsuk a hajót, magyar orvosi kulturánk irányt kapott hajóját rendeltetése útján előre, tovább.«

* * *

Ez Hőgyes Endrének a tudósnek, a tanárnak és a lelkes hazafinak életmunkája, mely méltán nagyjaink sorába emeli őt, azon magas polczra, melyhez csak az igazi hódoló tisztelet érzetével pillanthatunk fel. S a tisztelet Hőgyes Endrét az embert is ép olyan mértékben illeti meg. Kristálytisztta, szilárd jellem, puritán gondolkodás és igénytelen egyszerűség képezték tiszteletet parancsoló egyéniségének alapvonásait. Tetteiben és elhatározásaiban higgadt és okos előrelátása, valamint nagy körültekintése visszatartották őt ép úgy elhamarkodástól, mint a túlzásoktól, a miért is fontos ügyekben barátai mindig szívesen kérték ki tanácsait, melyeket mindenkor készségesen adott, gyér, de tartalmas szavakban. Nagy általános műveltségét csak az ismerte igazán, a ki többször érintkezett vele, mert sohasem

csillogtatta, sőt hallgatásba rejtette még ott is, a hol mások tündökölték volna vele. S a mit melegen érző szíve jóságban, szeretetben érezni és tenni tudott, azt sem sejtette s talán nem is kereste senki a tartózkodó külső mögött, de tudták és becsülték hozzátartozói és barátai, a kik őt mindenkor szeretettel vették körül.

Meghajtjuk hálánk és tiszteletünk zászlaját e kiváló ember emléke előtt és siratjuk azt a nagy veszteséget, mely életének megsemmisülésével hazánkat és a hazai tudományt érte.

De fájdalmunkba a büszkeség felemelő érzése is vegyül, a mikor örökbecsű műveire gondolunk, melyeket nem lankadó fáradsággal önerejéből alkotott, a mikor tudományos munkásságát szemünk elé varázsoljuk. Mert az ő munkája is valóban az az emberi munka volt, melyről Kautz Gyula emlékezetes elnöki beszédében joggal mondta, hogy a legnemesebb, legfensőbb, a legnehezebb, mely annyi önmegtagadással, utánjárással, keresgéléssel, önfegyelemmel, sokszor testi és lelki erőt emésztő fáradozással egybekötött. S ha mint Kautz Gyula ugyanakkor mondá: munka, fáradság és kitartó erőfeszítés, minden nagynak, nemesnek és maradandónak előfeltétele és alapja, nélküle kultúra, előhaladás, feljebb jutás sem egyesek, sem egész népekre nézve nem képzelhető; s ha másrészt örömteljes büszkeséggel mondhatjuk Hógyes Endréről, a »hajdúk unokájáról«, hogy tősgyökeres igazi magyar és igazi tudós volt: úgy élete nemcsak ragyogó példája a magyar tudományosságnak, hanem ennek megnyugtató reménysége és lelkesítő erőforrása is, mert Lőte szavaival élve, »ismét megczáfolja azt a magunk között is már-már hitelre kapó balvélekedést, hogy nemes fajunk nem alkalmas a kitartó tudományos munkálkodásra«.

HÖGYES ENDRE IRODALMI DOLGOZATAI.

1. Kísérletek és észleletek a cantharidin élettani hatása felett. Orv. Hetilap 1872
2. Az ondószálcák behatolásáról a fiatal sejtek protoplasmájába. Orv. Hetilap 1872
3. Adatok a vese élet- és kórtanához. Orv. Hetilap..... 1872
4. A vese kanyar. csatornáinak és Malpighi-testecseinek szövet-szerkezetéről és működéséről. Orv. Hetilap..... 1872
5. Kurze Mitteilung über die hist. Structur und phys. Funktion der Malp.-Körperchen und der bogig gewund. Harnkanälchen der Niere. Allg. med. Central-Zeit. 1872
6. Előleges közlemény a vese vérker. viszonyai felett tett kórt. kísérletekről. Orv. Hetilap 1872
7. Kurze Mittheil. über die Circulationsverh. der Niere. Allg. med. Central-Z. 1872
8. A vese kany. csatornáinak és Molp.-testecsei hámfedezetének kóros változásairól. Orv. Hetilap 1872
9. A vese szereplése az anyagforgalomban. Pest, Khór és Wein könyvny. 1872
10. A vese vérk. viszonyairól. Értekezések a természettudományok köréből III. k. XII. sz. 1873
11. Experimentalpath. Beiträge zur Kenntniss der Circ.-Verhältnisse in den Nieren. Arch. f. exp. Path. und Pharm. I. Band.. 1873
12. Cohn kísérletei és a tápl. önállóság a vese velőáll.-ban. Orv. Hetilap 1873
13. A felbontott vér hatásáról az áll. szervezetre. Orv. Hetilap 1873
14. Zur Wirkung des zersetzten Blutes auf den thier. Organismus. Centralbl. f. d. med. Wiss. 1873
15. Rö. közlemény a Bunsen-f. szívófűvőről, mint mesters. légz. készülékről a légvételi elégtelenségek kiegyenlítésére. Orv. Hetilap 1874
16. Kurz. Mittheil. über das Bunsensche Wassertrommelgebläse, als künst. Athm.-Apparat zur Ausgleichung der Athmungsinsufficienzen. Centralbl. f. med. Wiss. 1874

17. Kísérleti töredékek a koleraürülékeknek hatásáról az állatokra.
Orv. Hetilap. 1873
18. Kurze Mittheil. über die Wirkung der frischen Choleraentleerungen auf die Thiere. Centralbl. f. med. Wiss. 1873
19. Rövid közlem. a bud. kir. egyetem gyógyszerzert. intézetéből.
1. A Hüter-f. keringési tünetényről. 2. Némely gáznemű test és vegyi anyag hatása az életűdőbeli keringésre. Orv. Hetilap 1873
20. Experim. Fragmente über die Wirkungen der Choleraentleerungen auf Thiere. Zeitschr. f. Epidemiologie 1874
21. A kórtan viszonya a többi természettudományokhoz. Orv. Hetilap 1874
22. A mesters. vesebántalmaknál előforduló hengeres képletekről. Orv. Hetilap 1874
23. Két kísérl. kórt. előadás a tüdői légzés zavarai felett és a mesters. légzés értékéről e zavarok kiegyenlítésénél. Orv. Hetilap..... 1874
24. Kísérletek a köhögésről. Orv. Hetilap 1875
25. Kísérleti adatok a légzőmozgások fuladás alatti lefolyásához. Orv. Hetilap 1875
26. Exp. Beiträge über den Verlauf der Athm.-Bewegungen während der Erstickung. Arch. f. exper. Path. und Pharm. V. Band.... 1875
27. Londoni levél. Orv. Hetilap 1876
28. A lélegzésmérésről (spirometria) Orv. Term. Ért. 1876
29. A gelsemium sempervirens élettani hatásáról. Orv. Term. Ért. 1877
30. Adatok az emlősmagzat életszívósságához. Orv. Hetilap..... 1877
31. Beitrag zur Lebensfähigkeit des Säugethierfoetus. Pflügers Archiv XV. Band 1877
32. Adatok a capsicum annum (paprika) alkatrészeinek élettani hatásáról. Orv. Hetilap..... 1877
33. A dithiocyansavas káli és aethyl élettani hatásáról. Orv. Term. Ért. 1877
34. Beiträge zur. phys. Wirkung der Bestandtheile des Capsicum annum (Spanisch. Pfeffer.) Arch. f. exp. Path. und Pharm. IX. Band. 1878
35. Phys. Wirkung des dithiocyansäuren Kalium und Aethyl. Arch. für exp. Path. u. Pharm. IX. Band..... 1878
36. Telefonszerkezetű magnetoinductor idegizom-izgatásokra. Orv. Hetilap 1878
37. Az élettani módszertan újabb irodalma az angoloknál és németeknél. Orv. Hetilap 1878
38. Némely gáznemű anyag befolyása a légzőmozgásoknak fuladás alatti menetére. Orv. Hetilap..... 1878
39. Über den Einfluss versch. Gase auf den Verlauf der Athm.-Bewegungen während der Erstickung. Centralbl. f. d. med. Wissensch. 1878

40. Jegyzetek a jodoform élettani hatásáról és szervezetbeli átváltozásairól. Orv. Hetilap 1878
41. Anmerk. über die phys. Wirkung des Jodoform und seine Umwandlung im Organismus. Arch. f. exper. Path. und Pharm. X. Band 1878
42. Az izzasztó idegek hatásáról. Orv. Term. Ért. 1878
43. Az arcideg-kiirtás után keletkező szembeli változásokról. Orv. Term. Ért. 1878
44. Módszer a hallóerőnek telephonnal való meghatározására. Orv. Term. Ért. 1878
45. Über die Veränd. des Auges nach Facialis exstirpation. Arch. f. exp. Path. und Pharm. XI. Band 1879
46. Előleges jelentés a szemtekerezgésre (nystagmus) vonatk. vizgálatokról. Orv. Term. Ért. 1879
47. Az akaratlan együttjáró kétoldali szemmozgások idegmechanismusáról. Orv. Hetilap 1880
48. Módszert. észrevételek az állatok végbélbeli hőmérséke meghatározásának módjairól és egy új állatrögzítő módszerről a hőmérsékkel járó vivisectionokhoz. Orv. Hetilap 1880
49. Bemerk. über die Methode der Mastdarmtemperaturbestimmung bei Thieren und über einige mit diesen in Zusammenhang stehende Fragen. Arch. f. exp. Path. u. Pharm. XIII. Band 1880
50. Néhány alkaloid hatása a testhőmérsékre. Orv. Hetilap 1880
51. Die Wirkung einiger Alkaloide auf die Körpertemperatur. Arch. f. exp. Path. u. Pharm. XIV. Band 1880
52. A hallóideg átmetszésének következményeiről. Orv. Term. Ért. 1880
53. Az associált szemmozg. idegmechanismusáról. Első közlemény. Ért. a term.-tud. köréből X. k. XVIII. sz. 1880
54. Az associált szemmozg. idegmech.-ról. Második közl. Ért. term.-tud. köréből. XI. k. I. sz. ....
55. Néhány vegyi anyag hatásáról az associált szemmozgásokra. Orv. Term. Ért. 1881
56. Über die Wirkung einiger chem. Stoffe auf die associirten Augenbewegungen. Arch. f. exp. Path. u. Pharm. XVI. Band 1881
57. A szédülési tünetmények valódi oka a fülbeli nyomás növekedésénél. Orv. Term. Ért. 1881
58. Über die wahren Ursachen der Schwindelerscheinungen bei der Drucksteigerung in der Paukenhöhle. Pflügers Archiv. XXVI. B.
59. A szédülés igazi okáról fokozódott dobürbeli nyomásnál. Orv. Hetilap 1882
60. Elnöki megnyitó beszéd a kolozsvári orvos term.-tud. társulat 1882-iki közgyűlésén. Orv. Term. Ért. 1882
61. Folytatólagos kísérleti adatok a szédülés tanához. Orv. Hetilap 1882
62. Magy. orvosi kultúránk uralkodó eszméi a multban és jelenben. Orv. Term. Ért. 1882

63. A kolozsvári lépfene-gyógykísérletek. Orv. Hetilap 1882
64. A hypnotismus tünetényei. (Laufenauer tanárral.) Orv. Hetilap 1884
65. A hysteropileptikusok fokozódott reflexingerlékenységének tünetei 1884
66. A szemmozgás assziáló idegmechanismus centralis és centrifugalis részének detailberendezéséről. Math. és Term. Ért. III. k.
67. Az assziált szemmozgások idegmechanismusáról. Harmadik közlemény. Értekezések a term.-tud. köréből. XIV. k. 9. sz. ... 1885
68. Újabb adatok a hallóidegreflexek élet- és kórtanához. Orv. Hetilap 1885
69. Forgató készülék a szédülés tünetényeinek tanulmányozására.
70. Az acusticus végek és testegyensúlyzavarok. 1885
71. Adatok a veszettség fertőző anyagának ismeretéhez. Math. és Term. Ért. IV. kötet..... 1885
72. Egy újabb acusticus reflextünetényről. Math. és Term. Ért. IV. k. 1885
73. Nystagmus és assziált szemmozgáskísérletek hysteropileptikánál. Orv. Hetilap 1886
74. Jelentés a veszettségre vonatkozó vizsgálataim jelen állásáról. Orv. Hetilap 1886
75. A párizsi és budapesti fix veszettségvirus összehasonlítása. Math. és Term. Ért. V. k. ....
76. Ugyanez németül. Math. és Naturw. Ber. aus Ungarn VI. Band. 1886
77. Új eljárás mód a veszettség megelőzésére harapás előtt és után. Math. és Term. Ért. VI. k. 1886
78. Jelentés a Pasteur-f. ebdühellenes védőoltásokra vonatkozó állatkísérletekről és az 1885. óta a Pasteurnál gyógyított magyarországi veszett-ebmarottokról. Orv. Hetilap. (Közeg. és törv. orv. melléklet) 1888
79. A veszettség gyógyításáról. Értekezések a term.-tud. köréből. XVIII. k. 50. sz. 1888
80. Le virus rabique des chiens des rues dans ses passages de lapin à lapin. Annales de l'Inst Pasteur 1888
81. Összehas. kis. adatok néhány altatószer hatásáról. Orv. Hetilap 1889
82. Vizsg. az ebdühellenes védőoltások értékére vonatkozólag rag. előtt és rag. után. Math. és Term. Ért. VII. 1889
83. Kis. adatok a veszettség némely függőben levő kérdésének tisztázására. Math. és Tud. Ért. VII. k. 1889
84. A veszettség elleni immunitás mechanismusáról. Orv. Hetilap 1889
85. Die exp. Basis der antirabischen Schutzimpfungen Pasteur's. Stuttgart. Verl. Euke 1889
86. A Párisi Pasteur-int.-ben eddig kezelt magyarországi betegekről. Math. és Term. Ért. VIII. k. 1889
87. Contribution exp. à l'étude de quelques questions pendantes au sujet de la rage. Annales de l'Inst. Pasteur 1889

88. Jelentés az antirabikus védőoltások kérdésének jelen állásáról és az oltások megkezdéséről a bud. Pasteur int.-ben. Math. és Term. Ért. VIII. k. 1890
89. Ugyanez németül. Math. u. Naturw. Ber. aus Ungarn. VIII. B. 1890
90. A bud. Pasteur-intézet első kéthavi antirabikus oltásai. Orv. Hetilap 1890
91. A bud. Pasteur-intézet első félévi statisztikája. Orv. Hetilap .. 1890
92. Vaccinations contre la rage avant et après infection. Annales de l'Inst. Pasteur 1890
93. A közegészségügyi tanács jelentése az orvosi kamarák felállítása tárgyában. Orv. Hetilap 1890
94. Emlékbeszéd Balogh Kálmán fölött. Akad. emlékbesz. VI. k. 9. sz. 1891
95. Az antirab. védőoltások gyakorlati eredményéről az 1890. ápr. 15-től 1891. ápr. 14-ig terjedő első év alatt. Orv. Hetilap..... 1891
96. A bud. Pasteur-intézet első két évi statisztikája. Term. Közl. 1892
97. Mikor kezdődik és meddig tart a mesterséges mentesség a veszettség ellen? Emlékkönyv a k. m. term.-tud. társulat félszázados jubileumára 1892
98. A term.-tud. társulat élettani szakosztályának története. U. o.
99. Az orsz. közegészségügyi tanács felterjesztése a veszettség elleni védőoltások ügyének rendezése tárgyában. Orv. Hetilap (Közeg. és tör. orv. melléklet)..... 1893
100. A bud. Pasteurint. harmadik évi statisztikája. Term. Közl. .. 1893
101. Veszettség. Rabies. Belgyógyászat kézikönyve. I. k..... 1894
102. Csontvázfotografálás testen keresztül Röntgen szerint. Orv. Hetilap 1896
103. Elnöki megnyitó a magyarországi könyvkiadó társulat 1896. évi közgyűlésén. Orv. Hetilap 1896
104. Emlékbeszéd Markuszovszky Lajos felett. Akad. emlékbeszédek VIII. k. 11. sz..... 1896
105. Emlékkönyv a budapesti királyi magyar tudomány-egyetemi orvosi karának multjáról és jelenéről. 1896
106. Lyssa. (Specielle Pathologie u. Therapie v. Nothnagel.) V. kötet. V. rész..... 1897
107. Jenner és a védőoltások tana. Orv. Hetilap 1896
108. A veszettség ellenes védőoltások újabb eredményeinek és egy definitív Pasteur-intézet felállításának szükségéről. Orv. Hetilap 1897
109. Elnöki megnyitó a magyar orvosi könyvkiadó társulat 1898. évi közgyűlésén. Orv. Hetilap..... 1898
110. A budapesti Pasteur-intézet statisztikája 1897. évben, kapcsolatban az előbbi évek adataival. Orv. Hetilap 1898
110. Statistik des Budapester Pasteur-Institutes im Jahre 1897, mit Bezug auf die Ergebnisse der vorangehenden Jahre. Budapest, Pester Lloyd-Gesellschaft..... 1898

111. Elnöki megnyitó a magyar orvosi könyvkiadó társulat 1899. évi közgyűlésén. Orv. Hetilap 1899
112. A budapesti Pasteur-intézet statisztikája 1898-ban, kapcsolatban az előbbi évek adataival. Orv. Hetilap..... 1899
113. Statistik des Budapester Pasteur-Institutes im Jahre 1898, mit Rücksicht auf die Ergebnisse der vorhergegangenen Jahre. Budapest, Pester Lloyd-Gesellschaft 1899
114. Újabb kísérleti adatok a fül és szem között lévő reflexkapcsolatok ismeretéhez. Math. és Természettud. Értesítő..... 1899
115. A budapesti Pasteur-intézet 1898. évi működése. Természettud. Közlöny 1899
116. A fül és szem között levő reflex kapcsolatról. Természettud. Közlöny 1899
117. Megemlékezés Török Józsefről és Antal Gézárról, korvázlat a természettudományok fejlődése köréből. Természettud. Közlöny 1899
118. Emlékbeszéd Pasteur Lajosról. Orv. Hetilap. kül. mell. 1900
119. Elnöki megnyitó a magyar orvosi könyvkiadó társulat 1900. évi közgyűlésén. Orv. Hetilap, kül. mell. 1900
120. A veszettség elterjedéséről és annak gyógyításáról Magyarországon. Magy. Orv. Arch. 1900
121. Tíz évi tapasztalatok a Pasteur-intézetben. Természettudományi Közlöny 1900
122. Szükséges-e veszett állatmarás ismétlődése esetén újra védoltani. Orv. Hetilap 1901
123. Bericht über die Thätigkeit des Budapester Pasteur-Institutes im Jahre 1901. Mathemat. u. Naturwissenschaftl. Berichte aus Ungarn. XIX. Band..... 1901
124. A budapesti egyetem általános kór- és gyógytani intézetével kapcsolatos Pasteur-intézet 1900. évi működése. Orv. Hetilap 1902
125. A budapesti egyetem általános kór- és gyógytani intézetével kapcsolatos Pasteur-intézet 1901. évi működése. Orv. Hetilap.. 1902
126. Újabb vizsgálati módszerek a nerv. vestibularis működésének tanulmányozására. Orv. Hetilap 1902
127. A budapesti Pasteur-intézet 1901. évi működése. Math. és Természettudományi Értesítő 1902
128. A budapesti Pasteur-intézet 1902. évi kimutatása. Orv. Hetilap 1903
129. Újabb adatok az előcsarnoki idegből kiinduló reflexek tanához (dr. Marikovszkyval egyetemben). Orv. Hetilap..... 1903
130. Markusovszky-féle egyetemi jubiláris előadások a budapesti tudományegyetemen. Orv. Hetilap 1903
131. Elnöki megnyitó a magyar orvosi könyvkiadó társaság 1902. évi közgyűlésén. Orv. Hetilap 1903
132. Associált szemmozgás, testmozgás és a hártás labyrinth. Természettud. Közlöny..... 1903
133. Fodor József emlékezete. Természettud. Közlöny..... 1903

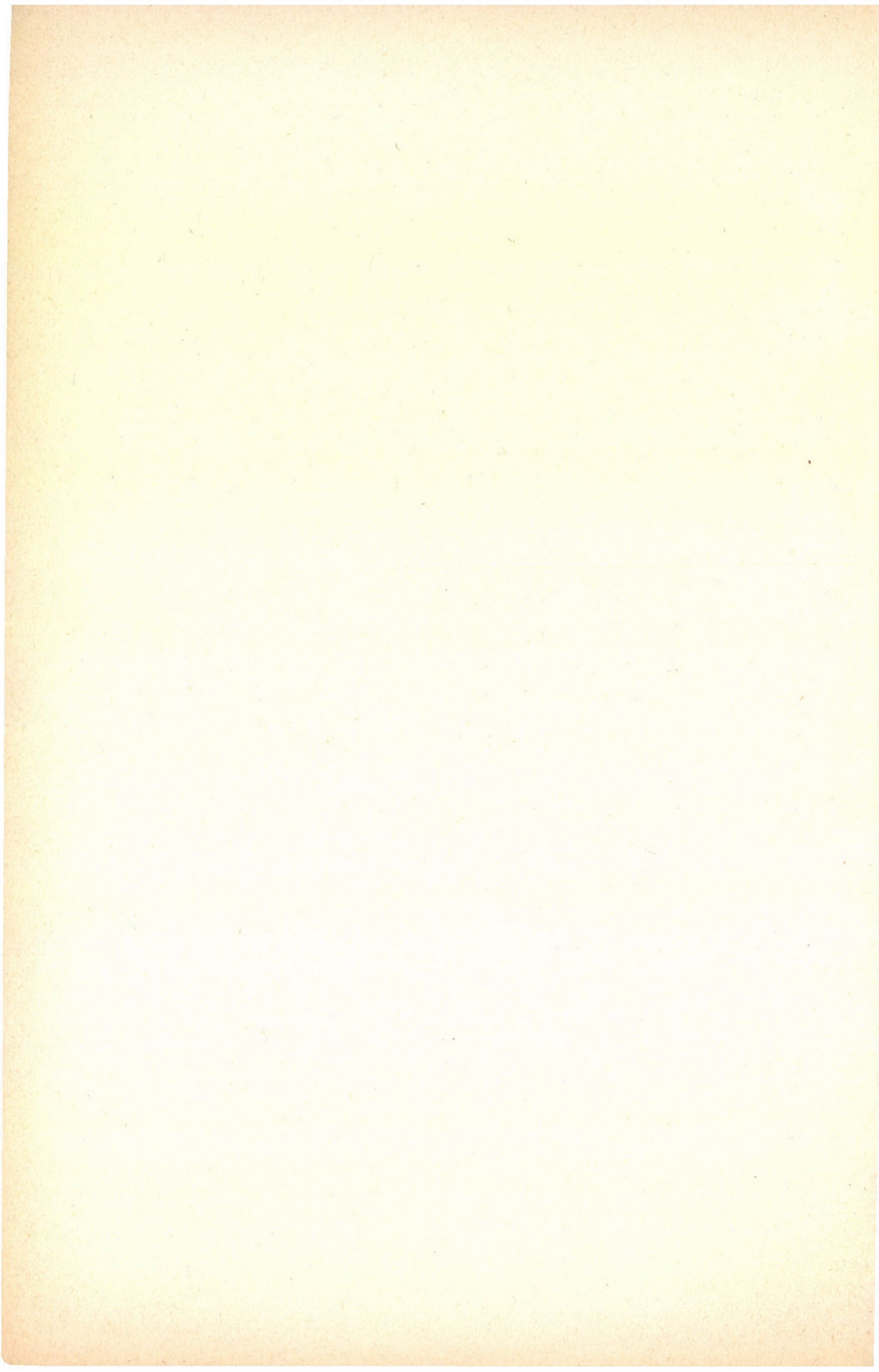

134. Az ampullák physiologiai működése. Természettud. Közlöny 1903
135. A budapesti Pasteur-intézet 1902. évi működése. Math. és Természettud. Értesítő 1903
136. Bericht über die Thätigkeit des Budapester Pasteur-Institutes im Jahre 1901. Math. u. Naturwissensch. Berichte aus Ungarn 1903
137. Bericht über die Thätigkeit des Budapester Pasteur-Institutes im Jahre 1902. Math. u. Naturwissensch. Berichte aus Ungarn 1903
138. A Pasteur emlékezetére emelt emlékmű felavatása Párisban. Orv. Hetilap 1904
139. A Szilágyi Dezső emlékleplezési ünnepélye Tátrafüreden. Orv. Hetilap 1904
140. Előszó a »Markusovszky-féle egyetemi jubiláris előadások« cím alatt meginduló kiadványok I. füzetéhez 1904

VI. kötet.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Ózobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. kötet.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> l. tagtól	— > 30 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacsokovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. kötet.	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Báró <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. kötet.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >

X. kötet.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól	— > 50 >

X. kötet.	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 kor. — fill.
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— » 30 »
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 » — »
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1 » — »
	XII. Gr. Andrásy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— » 30 »
XI. kötet.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— » 30 »
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól	1 » 20 »
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— » 80 »
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos</i> r. tagtól	2 » — »
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kéty Károly</i> l. tagtól	— » 30 »
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— » 40 »
	VII. Hollósy Jusztián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól	— » 40 »
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól	— » 40 »
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— » 20 »
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— » 40 »
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Móricz</i> l. tagtól	— » 40 »
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 » — »
XII. kötet.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— » 60 »
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól	— » 60 »
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— » 60 »
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól	— » 30 »
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> l. tagtól	— » 80 »
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> l. tagtól ...	— » 60 »
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> l. tagtól	— » 30 »
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór</i> l. tagtól	— » 30 »
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> l. tagtól	— » 60 »
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— » 80 »
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól	— » 60 »
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád</i> l. tagtól	— » 45 »
XIII. kötet.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— » 40 »
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző</i> r. tagtól	— » 80 »
	III. Staub Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól	— » 80 »
	IV. Gróf Kuun Géza. tiszt. és ig. tagról. <i>Goldziher I.</i> r. tagtól.	— » 60 »
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M.</i> r. tagtól.	— » 60 »
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő</i> lev. tagtól	1 » — »
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	— » 30 »
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól	1 » — »
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos</i> r. tagtól	— » 80 »
	X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól	1 » 20 »
	XI. Schmidt Sándor l. tagról. <i>Schafarzik Ferencz</i> l. tagtól ...	— » 60 »
	XII. Hegedüs Sándor r. tagról. <i>Nagy Ferencz</i> r. tagtól	— » 80 »
XIV. kötet.	I. Bubics Zsigmond t. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól ...	1 » 20 »
	II. Sir William Thomson, lord Kelvin l. tagról. <i>Fröhlich</i> <i>Izidor</i> r. tagtól	1 » — »
	III. Falk Miksa l. tagról. <i>Gaal Jenő</i> r. tagtól	— » 40 »
	IV. Vadnai Károly r. tagról. <i>Berczik Árpád</i> r. tagtól	— » 40 »
	V. Széchy Károly l. tagról. <i>Dézi Lajos</i> l. tagtól	— » 60 »
	VI. Boissier Gaston k. tagról. <i>Csengeri János</i> l. tagtól	— » 60 »
	VII. De Goeje M. és Barbier de Meynard k. tagokról. <i>Gold-</i> <i>ziher Ignác</i> r. tagtól	— » 60 »
	VIII. Brusa Emil k. tagról. <i>Balogh Jenő</i> l. tagtól	— » 60 »

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIV. KÖTET. — 10. SZÁM.

KISFALUDI LIPTHAY SÁNDOR

RENDES TAG

EMLÉKEZETE

KHERNDL ANTAL

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1910. február 28-án tartott összes ülésén.)

ARCZKÉPPEL

Ára 60 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1910.

EMLÉK BESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAIRÓL.

I. kötet.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	— > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	— > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól	— > 60 >
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— > 20 >
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	— > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	— > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	— > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— > 20 >
II. kötet.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	— > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— > 80 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	— > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	— > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	— > 20 >
III. kötet.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	— > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	— > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	— > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	— > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	— > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— > 40 >
IV. kötet.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	— > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 20 >
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	— > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	— > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Korizmics László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
V. kötet.	I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— > 20 >
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczi József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

Lipsky Saviour

KISFALUDI LIPTHAY SÁNDOR RENDES TAG EMLÉKEZETE.

KHERNDL ANTAL r. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1910 febr. 28-án tartott összes ülésén.)

Mélyen tisztelt Akadémia! Fájdalmas emlékeket újítok meg, midőn emlékbeszédem megtartásához fogok az oly korán elhunyt kartársunkról, Lipthay Sándorról, a kiváló tudósról és szeretetreméltó kedves emberről, a ki megnyerő modorával elragadta mindazokat, a kik vele érintkeztek.

Találóan fejezi ki e ragaszkodást és tiszteletet a »Pesti Napló«, midőn a következő szavakkal emlékszik meg arról az ünnepélyről, a melyet a műegyetemi hallgatóság Lipthaynak, 1886/87-iki rektori megnyitó beszéde alkalmából rendezett: »Valóban lélek-emelő látványt nyújtott — mondja a cikkíró — midőn a tanári kar és az ifjúság egy szóval-lélekkel éltette vezetőjét, szeretett rektorát«.

Miklós Ödön pedig a többi között így szól, a Magyar Mérnök-és Építész-Egyletben, az 1906. május hó 1-én, Lipthay halálának évfordulóján tartott emlékbeszédében: »... De itt, e testület kebelében meg kell emlékezni a magyar mérnököknek ama benső szeretetéről, a mely őket egyetemlegesen Lipthay Sándorhoz fűzte, meg kell emlékezni a hálás tanítvány azon igazán el nem multható és csak a halál által megszakított emlékei nyomán, a melyek nemcsak bennem, hanem mindazok kebelében élnek, a kik a fiatalabb, vagy középső generáció tagjai közül szerencsések lehettek, tőle a tudomány ígéit hallhatni.«

És a mit itt Miklós Ödön mond, az nem a fájdalom kitörésének pillanatnyi megnyilatkozása, hanem valóban az egész mérnöki kar érzelmeinek hű kifejezése.

Lipthay egész lényét jellemzi az a vonzóerő, a melylyel környezetére hatni tudott. Ha a műegyetemen, a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben, vagy más testületben, a tanácskozások szenvedélyessé váltak: rövid felszólalásával képes volt az ellentéteket elsimítani s a tanácskozást rendes medrébe visszaterelni.

Lipthay Sándor 1847-ben Tatán született, középiskolai tanulmányait Esztergomban és később Budapesten, a műegyetemet Bécsben végezte, a hol akkor a vasútépítéstan tanára az úttörő irodalmi és tanári működéséről ismeretes Winckler volt. Gyakorlati pályafutását a Stadlau- és Laa közötti vonalszakaszon mint vállalati mérnök, kezdette s miután folytatólag rövid időt az akkori Magyar államvasút igazgatóságánál töltött, 1871-től 1873-ig az Északkeleti Vasúttársulat vonalait építő vállalatnál dolgozott, ezután pedig 1873-tól 1876-ig megint a Magyar Államvasutaknál volt, mint budapesti osztálymérnök, alkalmazva.

Ebben az időben hívta őt meg a műegyetem, 1875-ben, az út- és vasútépítéstan súlyosan megbetegedett akkori tanárának, Szabó Gyulának helyettesítésére. És midőn az út- és vasútépítéstan tanszéke, Szabó Gyula halálával megürült: 1876-ban rendes tanárrá neveztetett ki.

Innen kezdve Lipthay nagy tehetségét és fáradhatatlan buzgalmát a műegyetemi oktatásnak, szaktudománya fejlesztésének, és a legtágabb értelemben vett technikai ügy előmozdításának szentelte.

Eredménydús működésével csakhamar a megtiszteltetések egész sorát vívta ki.

A műegyetem mérnöki és építészeti szakosztályának tanártestülete már 1882-ben, hat évvel rendes tanárrá történt kinevezetése után, dékánjává választotta őt meg; 1886/87-től három tanéven át, s később még egyszer 1898/99-től két éven át a rektori méltósággal tisztelte őt meg.

A Tud. Akadémia Lipthayt, az irodalom terén szerzett érdemei elismeréséül 1891-ben levelező, 1896-ban rendes tagjává választotta meg.

Tiszteleti tagja volt az 1887-ben, az akkori közlekedésügyi miniszteriumban szervezett Orsz. Műszaki Tanácsnak és tagja volt a földművelésügyi miniszteriumban 1889-ben szervezett Orsz. Vízügyi Műszaki Nagy Tanácsnak.

Tagja volt továbbá 1897-től az Országos Közoktatási Tanácsnak és 1900-tól a Fővárosi Közmunkák Tanácsának.

1885-ben Ő Felsége megengedte neki, hogy az anyai ágon való kisleludi Lipthay név és a vele járó magyar nemesség reá átszálljon.

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1878-ban főtitkárának és közlönye szerkesztőjének választotta őt meg, s Lipthay az akkor fölöttébb nagy elfoglaltsággal járó főtitkári hivatal 4 évig viselte. Midőn e tisztségéről lemondott, az Egyesület 300 tag arcképet tartalmazó díszalbum átnyújtásával fejezte ki köszönetét.

Alig pár évvel később az Egyesület 1888-ban az alelnöki, 1891-ben az elnöki tisztséggel, 1903-ban a tiszteleti tagsággal tüntette őt ki, az 1905 évi közgyűlés pedig arcképének megfestését határozta el.

Az Egyesület könyvkiadó vállalata szerkesztő bizottságának állandó elnöke, az Egyesület tanácsának állandó tagja volt. Az ő indítványára határozta el az 1885 évi közgyűlés, hogy az Egyesület évenként kiadandó pályadíjat alapít, első elnökének, Hollán Ernőnek nevére és emlékére.

Fáradhatatlan munkabírásnak és akadályt nem ismerő buzgóságának hozzá méltó tanújelét Lipthay pályafutásának már elején, helyettes tanári éveiben adta.

Elvállalta ugyanis abban az időben a helyettes tanári megbízatást a műegyetemen, a nélkül hogy a Magyar Államvasutaknál viselt osztálymérnöki hivatal teendői alól felmentette volna magát. Meg kellett tehát kezdenie, fiatal mérnök létére, előadásait, anélkül hogy előkészítésükre a legcsekélyebb ideje is lett volna, és egyidejűleg az osztálymérnöki teendőket is végeznie kellett. Pedig ezek maguk is egész ember munkáját követelték meg. Nagy átalakítások voltak ugyanis folyamatban az akkori, úgynevezett Losonczy pályaudvarban, a hálózat és a pályaudvari

építkezések kibővítésére. E munkálatok vezetése igen terhes felelősséggel járt, minthogy a fölöttébb kényes építkezéseket a forgalom korlátozása nélkül kellett végeztetni, minek következtében, az óvatosság vagy előrelátás legkisebb hiánya is katasztrófát okozhatott volna. Ezeket a nagy nehézségeket tetőzte a kemény téli, hófúvásos időjárás. Megtörtént, hogy az éjjelt, hózivataros időben, a pályaudvaron töltötte, reggel pedig előadását tartotta meg a műegyetemen. Az ő szívóssága és munkabírása kellett ahhoz, hogy e bénító elfoglaltságot elbirta.

De teendőinek ily fárasztó zsúfolódása később sem riasztotta őt vissza attól, hogy ne érvényesítse nagy tehetségét egyidejűleg a műegyetemen, a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben, az irodalom terén és a közéletben, a technikusok és a technikai ügy érdekének megvédésében.

Már az 1882/83-iki műegyetemi szervezeti szabályzat és nagy számú mellékletének nagy körütekintést és fárasztó munkát követelő kidolgozásában is nagy része volt. És ettől az időtől kezdve tovább is fáradhatatlanul dolgozott a műegyetemi oktatás mélyítésén és fejlesztésén, a miről a Műegyetemi Tanács jegyzőkönyvei és Lipthay rektori beszédei élénken tanuskodnak. Lan-kadatlan kitartással küzdött a mellett, hogy a műegyetemen a nemzetgazdasági és jogi szakok bővebben adassanak elő. A matematikai oktatásnak sokat vitatott és sokak által Németországban is ferde irányba terelt kérdésében pedig mindig a mélyreható, alapos matematikai előképzés mellett kardoskodott. És arra, hogy a fölmerülő kérdésekben befolyását érvényesítse, nem kimélt sem időt, sem fáradtságot. Rektorsága idejében órákat töltött naponként hivatalában, hogy kartársai-val érintkezzék, véleményüket megismerje és irányítsa.

Hogy műegyetemünk, a közoktatási kormány hathatós támogatása és az ország áldozatkészsége mellett, ipartanodából pár évtized alatt a legjobban szervezett külföldi műegyetemekkel jogosan párhuzamba állítható technikai egyetemmé fejlődött, ebben — Sztoczek József, a műegyetem elévülhetetlen érdemű első szervezője és rektora, és Sztoczeknek a szervezés érdemében utóda Szily Kálmán mellett — Lipthaynak is nagy része van.

Ernyedetlen buzgóságának tanújele, hogy, sokoldalú elfoglaltsága daczára, Lipthay a hallgatókat is egész életében vezetni

és támogatni iparkodott. Rektori beszédeiben gyakran foglalkozik ügyeikkel. Folyton figyelmezteti őket arra, a mit időközben tett tapasztalatai szerint rájuk nézve fontosnak és üdvösnek vél. Így az 1887/88-iki rektori beszédében kiemeli, hogy a Tanács kidolgozott ugyan oly tervet, a mely szerint a hallgatók a műegyetemet 4 év alatt elvégezhetik, hogy azonban azok, a kik nehézségekkel küzdenek, osszák el tanulmányaikat több évre.

Atyai barátja és bölcs vezetője volt a hallgatóságnak a politikailag izgalmas, mind a kétszer az ő rektorsága idejére eső nehéz időkben. Súlyos felelősséget kellett ekkor viselnie, s a vele járó izgalmak ingatták meg először egészségét.

Nagyrészt az ő önfeláldozó fáradozásának köszönhető a technikus ebéd intézménye is, a mely 1899-ben, Liphay második rektorsága idejében lépett életbe, s a szegény sorsú hallgatók nagy részére valóban áldásos jótéteménynek bizonyult. Liphay nem szünt meg ez intézményt a tőle megszokott, fáradságot nem ismerő odaadással élete végéig támogatni.

Hasonló buzgó tevékenységet fejtett ki Liphay a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben is. A mint már említettem, ő az egyletnek 1878—1882-ig lelkes főtitkára, 1879—1881-ig szerkesztője, 1891—94-ig buzgó elnöke volt. Irányadó részt vett az Egylet, lehet mondani, minden fontosabb ügyének sokszor hónapokig tartó tárgyalásában, a miről az alább következőkben még részletesebben szólok. Mindig azon volt, az egész Egyesülettől őszintén tisztelt és szeretett egyénisége egész súlyával, hogy az összetartás érzetét az egyesületi tagok között éleszsze és fönntartsa. Liphay ezzel feledhetetlen érdemet szerzett magának, főképp az Egyesület korábbi éveiben.

Oly mélyre hatott befolyása az Egyesületben, hogy okkal mondhatta a »Hon« 1880. márczius 17-iki száma egyik cikkének szerzője, — noha Liphay nézeteinek egy részét nem osztotta — hogy akkor »a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletet Liphay a már küszöbön álló végbomlástól mentette meg«.

Kiterjedt irodalmi működését Liphay már mint fiatal mérnök, a mármarosai vasút Taracz hidjának ismertetésével, kezdte meg, a mely hidnak építését ő vezette. Ezt követte 1874-ben a »A keskeny pályákról« írt, a Tudományos Akadémiától dicsérettel kitüntetett pályaműve. Folytatólag a »Vasúti vas-

felszerkezetek» című értekezését tette közzé (M. M. és É. E. K. 1877) mint fiatal tanár, a melyben az akkor tőle tervezett felszerkezetet is megismertette.

Ezt követte 1879-ben »A vasúti üzlet befolyásáról a nyomjelzésre« (M. M. és É. E. K.), 1880-ban »A vasutak valószínű bevételeinek előzetes meghatározása, különös tekintettel a budapest—győri és a budapest—zimonyi vasutakra« című tanulmánya (M. M. és É. E. K.), a mely tanulmány élénk eszmecserét indított meg a napilapokban.

Ugyane kérdéssel foglalkozik »A vasutak jövedelmezősége, kapcsolatban a tarifákkal« című, a Tudományos Akadémiában 1882-ben felolvasott levelezőtagsági székfoglaló értekezése.

Rendes tagsági székfoglaló értekezését Liphay 1897-ben tartotta meg, megismertetve művének a vasuti alépítményt tárgyaló, akkor megjelent kötetét s kiemelve tartalmából saját kutatása eredményeit.

A Magyar Tudományos Akadémia 1895 nov. 3-án tartott Széchenyi-ünnepén Liphay mondott, az Akadémia megbízásából, ünnepi beszédet, megismertetve kivonatossan a »Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai«-ról, közel 3 évi beható kutatás alapján írt nagy tanulmányát. Általánosan ismeretes, hogy Liphay e tanulmánya a Széchenyi-irodalom egyik igen becses műve.

Midőn a feledhetetlen emlékü Erzsébet királyné halálának híre az egész nemzetet fájdalmasan megindította, Liphay mondott a műegyetemi tanács megbízásából, az 1898 szeptember 25-én tartott gyászünnepélyen, a meghatottság hangján beszédet.

Liphay tollából származik a Tudományos Akadémia 2- és 3-ik osztályától, a 2000 koronás Wahrmann-jutalom tárgyában 1897-ben, és később, a legközelebbi 6 éves időközre 1903-ban, kiküldött bizottságnak tágas látkörű, szép megokolású jelentése.

Maradó irodalmi becsű Liphay Sándornak 1902-ben, Hollán Ernő elhunyt tiszteleti tagról tartott emlékbeszéde is. Hű korrajza ez vasuti ügyeink fejlődésének a 1870-es években, a mely időben vasutaink ügye Hollán Ernő nevéhez fűződik.

Felemlitem még Liphaynak »Bosznia és Hercegovina keskenyvágányú vasutai« (M. M. és É. E. K. 1896) és »Adalékok műegyetemünk történetéhez« (M. M. és É. E. K. 1895) című értekezését.

Az utóbbiban kiegészíti Szily Kálmánnak korábban közzétett értekezését (Szily Kálmán: »Műegyetemünk elhelyezésének kérdése 1836-tól 1882-ig Budapest, 1884) és további adatokat hoz föl gróf Széchenyi Istvánnak a hazai műegyetem szervezése körül kifejtett tevékenysége tárgyában. Közzéteszi itt Lipthay a Széchenyi megbízásából 1846-ban készült, a homlokzatok képére kiterjedő terveket is.

Lipthay főmunkája a »Vasutépítéstan« című, kerek számban 132 nyomtatott ívre terjedő nagy műve, a melynek első kötete 1885-ben jelent meg, s a melynek utolsó, 8½ nyomtatott ívre terjedő részét már csak a nagyérdemű szerző halála után, hátrahagyott iratai alapján fia, Lipthay Ervin adhatta ki 1908-ban.

A mű a vasutépítés minden részére kiterjed s méltán párhuzamba állítható a nagy kulturnemzetek irodalma hasonló tartalmú munkáival, noha ezek többnyire több specialista együttműködésének gyümölcsei. Lipthay kiforrott tudásának, kiterjedt irodalmi ismereteinek s lelkesült buzgalmának köszönhető, hogy művét egymaga, aránylag oly rövid idő alatt, megírhatta. A mű a vasutépítéstan egyes részeinek általános megismertetése mellett kiter különleges hazai viszonyaink befolyásának méltatására is.

Igy mindjárt az I kötet bevezetésében igen szépen kidomborítja a szerző, kútforrás-tanulmányok alapján, a magyar vasutak fejlődésének történetét. Ugyane kötetben a kanyarulatokban létrejövő ellentállás szép elméletét teszi tanulmány tárgyává. A lejtéseket, kanyarulatokat és ezzel kapcsolatosan az átmeneti görbéket tárgyaló fejezetek tartalma is nagyon értékes. Igen egyszerű és szép a kitérők elmélete, mely német nyelven is megjelent. (Berechnung der Weichen und Geleisanlagen 1892. Verl. Fr. Kilián). Maradandó becslések továbbá a földtömegek térfogata megállapítását, elosztását és elszállítását tárgyaló fejezetek, a melyekben Lipthay új irányt mutatott. Az utolsó kötet írása kapcsán beható tanulmányokat tett az alagutak szilárdságának vitás elmélete körül. E tanulmányok befejezését azonban a halál — fájdalom — megakasztotta.

Lipthay életének képe, a melyet a megelőzőkben vázolni megkíséreltem, éppen egyik legjellemzőbb részében befejezetlen lenne, ha ki nem egészíteném ama, lankadást nem ismerő tevékenységének ecsetelésével, a melyet a hazai technikai ügyek

intézése és ezzel kapcsolatosan a technikai karnak a közszolgálatban elfoglalt állása dolgában kifejtett.

Úttörők voltak ebben »A Közmunkák vezetéséről« a »Pesti Napló«-ban 1880 febr. 5-, 7- és 15-én közzétett cikkei.

Élesen gáncsolja Lipthay e cikkeiben a műszaki erőknek háttérbe szorítását az akkori közmunka- és közlekedésügyi Minisztériumban.

»Mindenki ismeri — így szól cikkében a többi között, az akkori viszonyok találó jellemzésében — hazánk nagy részében a feneketlen közútakat, ismeri a gyűjtő mellékvonalakat nélkülöző, csonka és gyakran hozzáférhetetlen vasúthálózatunk hátrányait. Folyószabályozásaink legnagyobb része nincs befejezve . . . a hajózás érdekében alig történt valami . . . és a helyett, hogy vizeink földeinket termékenyítőleg öntöznék, csak vészt és nyomort hoznak kiöntéseikkel . . . E minisztérium teljesen betölteni véli hivatását akkor, ha a status quo, a chablonszerűleg elkészített budget »keretén belül« fenntartatik; a hozzá érkezett ügyiratokat több-kevesebb gyorsasággal elintézi: a kezdeményezést kívülről várja. Az ügy ezen állása érthetővé válik azonnal, ha fölemlítjük, hogy a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium összes szakosztályi főnökei között egyetlen szakember sincs. Ez a mérnöki kar öntudatos kifejlődését meggátolja és hazánkat ez által megfosztja azon fontos tényezőtől, melynek más államok virágzásukat köszönik.«

A cikkek a sajtóban élénk, részben szenvedélyes eszmecserét indítottak meg. A napilapok — legnagyobbbrészt természetesen nem tárgyilagos okokon alapuló meggyőződés, hanem pártállás szerint — részben Lipthay mellett, részben ellene foglalnak állást.

Az »Egyetértés«-ben lendületes cikk jelent meg Lipthay felszólalása mellett (1880 febr. 10) s a »Függetlenség« is mindenben helyesli e felszólalást. (1880. febr. 7.)

A »Magyarország« ellenben úgy találja, hogy »nem lehet tagadni, hogy az erkölcsi élet nyilvánulásainak universuma a jogi és a politikai téren központosul«. (1880. febr. 11.)

Más lapok személyes érdekekben irotnak tartják Lipthay cikkeit és óva intik az országot a mérnöki kar térfoglalásának veszedelmétől.

Igy a »Független Hírlap« (febr. 9.) azzal érvel, hogy a (Tolnaytól épített) budapesti összekötő vasuti hid »olyan Damokles kardja az ország szíve, a főváros fölött, hogy bizonyos esélyek mellett — bár rossz próféták lennénk — majdnem kikerülhetetlen annak elpusztulása«.

Ugyane lap febr. 12-iki számában azon tépelődik, Lipthay föllépését helyeslő egy újabb cikk megjelenése alkalmából, hogy a »közmun- és közlekedési ügy, valamint a folyamszabályozási téren, a szereplő szakemberek által halmazzal elkövetett és Európa szaktekintélyei által evidenter konstatált vészthozó hibáknak (a cikkkiró itt jó társaságban ki nem mondható más kifejezést használ) a Pesti Naplóban második prókátora akadt«.

Látnivaló, hogy ez időben még azok ítélkeztek a csálhatatlanság hangján műszaki ügyeinkben, a kiknek fogalmuk sem volt arról, a miről írtak. Minden lap munkatársa nemcsak tág látkörű politikusnak, de műszaki kérdésekben is illetékes szakembernek tudta magát, valószínűleg az is, a ki a Duna 1876-iki árvize alkalmával azt sürgönyözte Vácraól egyik nagy napilapunknak, hogy ott a Duna 1 mm-rel megduzzadt, a mire a szerkesztőség azt jegyezte meg, hogy itt 1 mm helyett valószínűleg 1 km értendő.

Csak ebben az időben történhetett meg az, hogy midőn az akkori közlekedésügyi minster, folyóink szabályozása dolgában 1879-ben külföldi szakértőket hívott meg, a magyar mérnököket, a kik őket felvilágosíthatták volna, mint vádlottakat, hermetikusan elszigetelték tőlük és hogy ezután az ekképen félrevezetett külföldi szakértők jelentését (A hazai folyókon végrehajtott szabályozási munkálatok megbírálására meghívott külföldi szakértőkből alakult bizottság jelentései. Budapest 1879, francia és magyar nyelven) csálhatatlan igazságnak tartották. Pedig csakhamar bebizonyult, hogy e jelentés — a mint a föladat óriási kiterjedése, a megoldására fordított idő rövidsége és a szükséges adatokat ismerő szakemberek gondos távoltartása mellett nem is volt másképp lehetséges — elhamarkodott, sokban téves mű volt. És bebizonyult, hogy a magyar mérnökök igenis tudtak folyamokat szabályozni és csakis a lehetetlent nem tudták lehetővé tenni.

Lipthaynak nagy érdeme, hogy a magyar technikusok mun

kája megbecsülésének kivívásához, a félrevezetett közvéleménynek helyesebb irányba terelésével, már ebben az időben lényegesen hozzájárult. Országos érdekeknek szolgált, midőn ezzel a magyar mérnöki kar befolyása megerősítésének útját egyengette.

Később a műegyetemen és a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben folytatta Liphay ez irányú tevékenységét.

Már 1888/89-iki rektori megnyitó beszédében (32—33 oldal) föllépett a műszaki doktorátus intézményének életbeléptetése mellett. »Melegen óhajtanám — mondja e beszédében — hogy az ez irányban elmaradhatatlan sikert majdan ne a külföldiek győzedelmének nyomában érjük el, hanem hogy hazánkat illesse meg ama dicsőség, hogy elenyésztette az utolsó sorompót, a mely a műszaki tudományok tekintélyének rovására eddig még fennállott.« De Németország, a hol a műszaki doktorátus, maga a császár elhatározásából, 1899/900-ban lépett életbe, mégis megelőzött bennünket.

Szivós kitartással küzdött Liphay évtizedeken át a technikus kar egyik nagyfontosságú ügye, a mérnöki cím és gyakorlatjog rendezése körül. Buzgó részt vett az e tárgyban a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben lefolyt, 1878-tól 1881-ig tartó ama beható tanácskozásokban, a melyekben kifejtett elveket és javaslatokat az 1883. I. t.-cikk valósította meg, mely törvényezik az állami hivatalokra való minősítés föltételeit szabályozza, s a melynek hatása később az állami befolyás alatti községi és magánhivatalokra is kiterjedt.

Lankadatlan kitartású munkatársa volt továbbá Liphay ama tárgyalásoknak, a melyek a műegyetemnek 1874 óta többször megismételt fölterjesztései következtében, eredetileg a minisztériumok között, később dr. Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi akkori államtitkár vezetésével kiküldött vegyes bizottságban folytak le. E tárgyalások eredménye a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, a mérnöki cím viselését bizonyos mértékben szabályozó, 1890 május hó 23-án kelt rendelete. (1888/89. rektori megnyitó, 30 old. és az I Magyar országos technikus kongresszus 8 oldal.)

Minthogy azonban az imént említett intézkedések nem terjedtek ki a technikus kar összes ügyeire, Liphay — a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben megelőzőleg lefolyt tanácskozások

kapcsán — az 1896-iki Első magyar országos technikus kongresszuson, műszaki kamara szervezésén alapuló előadói javaslatot terjesztett elő. E javaslatot, valamint Zielinsky Szilárdnak hasonló tárgyú előterjesztését, a kongresszus egyhangú helyesléssel elfogadta.

Később elnöke volt Liphay a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletnek, 1899 decz. 6-iki közgyűléséből, a kongresszus határozata végrehajtásában megválasztott bizottságnak és a tőle kiküldött albizottságnak. E bizottságok, az elnök és Zielinsky Szilárd előadó javaslatai alapján, mintegy 60 nyomtatott oldalra terjedő törvényjavaslatot dolgoztak ki a »Műszaki címek és a műszaki gyakorlat rendtartása« dolgában. A javaslatot az Egyesület választmánya és közgyűlése lényegtelen változtatásokkal elfogadta és a kereskedelemügyi minisztériumhoz fölterjesztette. Törvénytényé a javaslat még nem vált.

Élénk részt vett Liphay a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben 1901/902-ben, a hajózácsatornák építése kérdésében lefolyt tanácskozásokban is, a melyekhez az 1902 január 14-én tartott ülésen tartalmas előadásával is hozzájárult. (A hajózácsatornákról. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet tárgyalásai 1901/902-ben. 126 oldal.)

Előadói javaslatot terjesztett elő továbbá Liphay, ugyan az I. Magyar országos technikus kongresszuson, a technikusok nevelése dolgában.

Azokon a tárgyalásokon, a melyek az I és később a II Magyar országos technikus kongresszus e tárgyú határozatai következtében, közelebbi javaslatok tétele céljából, a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben 1903-ban folytak le, Liphay, akkor már ingadozó egészségi állapota következtében, ugyan nem vett közvetlen részt, de tanácsadásaival ezeknek a tárgyalásoknak irányításához is hozzájárult.

Két évvel később a halál véget vetett Liphay munkás és eredménydús életének. Családja a szerető, gondos vezetőt, a technikusok kara önfeláldozó fegyvertársát és támogatóját, ismerőseinek nagy serege szeretett és nagyrabecsült barátját, a tudományos világ egyik legbuzgóbb és legérdemesebb munkatársát veszítette el benne.

VI. kötet.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorenyi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J. l.</i> tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. kötet.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 30 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendrakúla Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacs Kovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól ...	— > 60 >

VIII. kötet.	I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól ...	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Bárá Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. kötet.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L. r.</i> tagtól ...	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l.</i> tagtól ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >

X. kötet.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	— > 50 >

X. kötet.	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 kor. — fill.
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1 > — >
	XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
XI. kötet.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól	1 > 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos</i> r. tagtól	2 > — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Ketty Károly</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	VII. Hollósy Jusztnián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Mór</i> r. tagtól	— > 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > — >
XII. kötet.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól	— > 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> l. tagtól	— > 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór</i> l. tagtól	— > 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól	— > 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád</i> l. tagtól	— > 45 >
XIII. kötet.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Staub Mór	— > 80 >
	IV. Gróf Kuun Géza tiszt. és ig. tagról. <i>Goldziher I. r.</i> tagtól.	— > 60 >
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M. r.</i> tagtól.	— > 60 >
	VI. Fayer-László lev. tagról. <i>Balogh Jenő</i> lev. tagtól	1 > — >
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	— > 30 >
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól	1 > — >
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos</i> r. tagtól	— > 80 >
	X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól	1 > 20 >
	XI. Schmidt Sándor l. tagról. <i>Schafarzik Ferencz</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Hegedüs Sándor r. tagról. <i>Nagy Ferencz</i> r. tagtól	— > 80 >
XIV. kötet.	I. Bubics Zsigmond t. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól ...	1 > 20 >
	II. Sir William Thomson, lord Kelvin l. tagról. <i>Fröhlich</i> <i>Izidor</i> r. tagtól	1 > — >
	III. Falk Miksa l. tagról. <i>Gaal Jenő</i> r. tagtól	— > 40 >
	IV. Vadnai Károly r. tagról. <i>Berczik Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	V. Széchy Károly l. tagról. <i>Décsi Lajos</i> l. tagtól	— > 60 >
	VI. Boissier Gaston k. tagról. <i>Csengeri János</i> l. tagtól	— > 60 >
	VII. De Goeje M. és Barbier de Meynard k. tagokról. <i>Gold-</i> <i>ziher Ignác</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Brusa Emil k. tagról. <i>Balogh Jenő</i> l. tagtól	— > 60 >
	IX. Högyes Endre r. tagról. <i>Tangl Ferencz</i> l. tagtól	— > 60 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIV. KÖTET. — 11. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
SCHENEK ISTVÁN

LEV. TAG FELETT

KOSUTÁNY TAMÁS

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1910. márczius 21-én tartott összes ülésén.)

ARCZKÉPPEL

Ára 30 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1910.

EMLÉK BESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAIRÓL.

I. kötet.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— » 40 »
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól ...	— » 60 »
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— » 20 »
	VII. Ami Boné külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— » 80 »
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— » 40 »
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— » 20 »
II. kötet.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— » 40 »
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— » 20 »
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— » 80 »
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— » 20 »
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— » 20 »
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— » 40 »
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— » 60 »
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— » 60 »
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— » 20 »
III. kötet.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— » 40 »
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— » 20 »
	VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	— » 20 »
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	— » 40 »
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— » 40 »
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— » 40 »
IV. kötet.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— » 60 »
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— » 40 »
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— » 60 »
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— » 20 »
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— » 20 »
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	X. Korizmnics László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
V. kötet.	I. Fábián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól ...	— » 20 »
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— » 80 »
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— » 60 »
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— » 40 »
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— » 40 »
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— » 40 »
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól ...	— » 40 »
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	— » 20 »
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	— » 40 »

Dr. Lhenek Kluay

DR. TANÁDI SCHENEK ISTVÁN LEV. TAG EMLÉKEZETE.

(Született 1830 július 3., meghalt 1909 július 26.)

KOSUTÁNY TAMÁS lev. tagtól.

(Olvastatott a Magy. Tudományos Akadémia 1910 márczius 21-én
tartott összes ülésén.)

Tekintetes Akadémia! Nekem jutott a reám nézve megtisztelő, de annál szomorubb feladat, hogy 1909. évi július 26-án elhunyt tagtársunkat elbucsuztassam és e díszes helyen élete folyását vázolván, emléke körül az elismerés koszorúját fonjam.

Ha szívem sugallatát akarnám követni, mint a boldogultnak tanítványa, akkor, emlékbeszédem írásakor tollamat nagyon élénk színekbe kellene mártani s ezt nagyon készségesen tenném is, de ez nem volna az elhunythoz méltó, az ő szerénysége tiltakoznék a magasztalás ellen, mert hiszen éppen szerénysége lehet az egyedüli oka annak, hogy az akadémia által megkívánt életrajzi adatokat sem szolgáltatotta be az irattárba s így egyedül csak más oldalról vett információk és saját tapasztalataim után indulhatok, midőn a megboldogultnak érdemeit méltatni kívánom.

Schene István, mint főbányatanácsos és a Selmeczbányai m. kir. bányászati és erdészeti főiskola nyugalmazott tanára halt meg 79 éves korában Budapesten, itt az Akadémia palotájában levő lakásán. Életfolyása nem mutat fel érdekes részleteket, de halála egy páratlan lelkiismeretességgel, kiváló tudással s nagy szorgalommal s tegyük hozzá, ritka tehetséggel átélt élet befejezése volt.

A régi chemiai tudomány célja nem annyira a tudás, mint inkább az általa elérhető haszon volt. Ez vezette az alchimistát, midőn aranyat akart készíteni; ez vezette azokat, a kik a bölcsek kövének, az életelixirnek felfedezésén évszázadokig fáradoztak, míg később a chemia két ágra oszlott és pedig a bányászati, kohászati chemiára, midőn a természet szolgáltatta nyers anyagban a különböző értékes anyagokat felismerni és azokból előállítani törekedtek; a másik ág a gyógyászati ág volt, midőn állatokban, ásványokban, növényekben olyan anyagokat igyekeztek felfedezni, a melyek segítségével az életet meghosszabbíthatják, bizonyos betegségek ellen küzdhetnek és az egészséget visszaadhatják. A mult század első felében jeleskedő chemikusoknak legnagyobb részét a gyógyszerészpálya szolgáltatta. A gondolkozó és törekvő gyógyszerész nem egyszerűen mechanikai munkát végzett, midőn az orvos által előírt chinahéj-főzetet, vagy ópiumot kiszolgáltatta vagy adagolta, de feltétlenül eszébe kellett jutni, hogy mi lehet ezen növényeknek a tapasztalat által igazolt hatékony anyaga? nem-e lehetne ezeket az anyagokat idegen anyagoktól mentesen, tisztán előállítva alkalmazni? s így jöttek rá, hogy a chinakéreg helyett az annak hatékony anyagát képező chinint, ópium helyett morphint stb. stb. kezdték megfelelő sók alakjában előállítani s később forgalomba hozni és rendelvényezni.

A mult század első felében lépten-nyomon találjuk az ily felfedezéseket. A dohányban a nikotint, a belladonnában az atropint, a digitalis-félékben a digitalint stb. fedezték fel s állították elő, a melyek részben ma is igen értékes részét képezik a modern gyógyszereknek. Az ezzel foglalkozó chemikus nem elégedve meg az egyes gyógyszerházakban nyert főleg gyakorlati tapasztalattal, az egyetemekre ment, hol azután belemerült a természettudományok, különösen a chemia, a fizika és botanika stb. tanulmányozásába, bucsut vett a gyakorlati pályától, s az említett tudományágaknak lelkes művelőjévé lőn, noha ezidőben egyedül a tanári pálya volt az, a melyen ily különleges készség után existenciáját biztosíthatta. Így történt ez a mult század elején Liebiggel és sok másokkal, hazánkban a boldogemlékezetű Thán Károlylyal s kortársa és jó barátjával, Schenek Istvánnal is.

Schenek István 1830 júl. 3-án született Esztergomban s éppen úgy mint Thán, középiskolai tanulmányainak félbeszakításával ő is a gyógyszerészi pályára lépett s Pozsonyban, Nyitrán és Bars-Újbányán gyakornokoskodván, 1851-ben a bécsi egyetemre iratkozott be a gyógyszerészeti tanfolyamra. Ekkor fejlődött ki benne a chemiának és a fizikának a szeretete s ekkor érlelődött meg benne az az elhatározás, hogy egész idejét és szellemi munkásságát a vegytan tanulmányának fogja szentelni. Ministeri engedélyt szerzett tehát arra nézve, hogy félbehagyott gymnáziumi tanulmányait, mint gyógyszerész-növendék folytathassa, hogy érettségi bizonyítványt szerezhessen, mely a további haladásnak első lépcsőjéül tekintetett. A bécsi egyetem nagynevű chemia tanára Redtenbacher volt az, a ki felélesztette benne a tudomány szeretetét, a kinek haláláig mélységes tisztelője volt s a kinek arczképét állandóan íróasztala fölött tartotta.

1855-ben már mint tanárjelölt és állami ösztöndíjas a felsőbb chemiai tanfolyamot hallgatta s Redtenbacher felismerve benne a rendkívül tehetséges és ügybuzgó tanítványt, 1856 végén a bécsi egyetem chemiai tanszékéhez asszisztensnek vette maga mellé. Egyik társa és holtáig jó barátja elhalt jelesünk, Thán Károly volt. Ezen idő alatt, mely három évig tartott, nyerte a chemiai doktori oklevelet.

A jeles képzettségű fiatal chemikust 1859-ben a bécsi ministerium a kassai reáliskolához nevezte ki tanárnak, hol 1867-ig működött s ezen időben, ezen fejlett iparú városban, a reáliskolákban akkor bővebben tanított gyakorlati tudományokkal alkalma volt tökéletesebben foglalkozni, midőn is a szeszgyártás, sörfőzés, czukorgyártásból a pénzügyi közegeknek előadásokat tartott és a gyárosok is gyakran vették igénybe Scheneknek chemiai tudását. Ötet elsősorban a gyakorlati élet érdekelte, ez azután az oka, hogy midőn 1860-ban a budapesti egyetemen a chemia tanszéke betöltendő volt, és a helytartó-tanács Redtenbachernek véleményét kérte ki, ez olyformán nyilatkozott, hogy »ha kiválóan tudományos képzettségű chemikust akarnak a tanszék számára megnyerni, akkor Thánt, ha azonban a chemia gyakorlati részére fektetnek nagyobb súlyt, akkor Scheneket ajánlhatja«. A mint tudjuk, a választás Thán Károlyra esett s az eredmény mutatta, hogy a választás igen szerencsés volt ;

bárha kétségtelen, hogy dr. Schenekben is kiváló erőt nyert volna az egyetem. Scheneket később a műegyetemre akarták tanárnak meghívni, ezt azonban előttem ismeretlen okból nem fogadta el; lehet, hogy már tüdőbeteg nejeének akkori betegeskedése volt az irányadó, s azt nem akarta a nagyváros rosszabb levegőjébe hozni; 1867 őszén azonban a keszthelyi, akkor orsz. gazd. felső tanintézet tanári székén találjuk. Én 1867—69-ben Keszthelyen voltam tanítványa, hol ő úgyszólván semmiből csinált laboratóriumot. Rendkívül ügyes kezű kísérletező volt Schenek s bámulatos ügyességgel mutatott be oly kísérleteket, a melyek a hallgatóságát nemcsak állításának valóságától meggyőzték, hanem valósággal meg is bűvölték. Későbbben hallottam, hogy Redtenbacher még évek multán is emlegette Scheneket, midőn egyik-másik előadási kísérlet nem sikerült úgy, mint annakidején, midőn a kísérletet Schenek készítette elő. Keszthelyen a laboratórium berendezésén kívül különösen a borászati chemiát kedvelte, melyet nemcsak behatóan tanulmányozott, de a mely élte végéig kedves foglalkozása volt.

Schenek előadása rendkívül világos, logikus, élénk, modora pedig minden tekintetben megnyerő volt, s így valóságos áldás volt az ujonnan megindult mezőgazdasági tudományos fejlődésre; midőn azt a szomorú hírt hallottuk, hogy elhagyta Keszthelyt s 1870. év február havában a selmeczi bányászati és erdészeti akadémiához rendes tanárrá neveztetett ki, hol szakmájának élve, 1872. évtől számítva kir. bányatanácsosi rangban, 1889-től kezdve pedig főbányatanácsosi czímmel kitüntetve 1892-ig működött.

A mi a gazdasági felső tanintézettől és a borászattól eltávolította, az jóformán arra volt visszavezethető, hogy az alkotmányos éra elején valakinek sikerült Gorove István akkori földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministert, egy új, gyorsabban keresztülvihető len- és kenderáztatási eljárással végzendő kísérletnek megnyerni, a melylyel Budapesten Schenek vezetése alatt kísérleteztek. A kísérletek azonban sehogyszem akartak sikerülni, a minister pedig az eredményt türelmetlenül várva, nap-nap után meglátogatta a telepet, midőn egyik alkalommal egy, a minister társaságában jelenlevő tanácsos Scheneknek, ki minden odaadással dolgozva sem tudott megfelelő ered-

ményt felmutatni, odasúgta, hogy »ennek a kísérletnek saját érdekében és Ő Excellenciája irányában, ki magát ez ügyben nagyon exponálta, feltétlenül sikerülnie kell«. Schenek azonban nem volt hajlandó mást mondani, mint a mit tapasztalta s elkedvetlenedve, elfogadta a Selmeczre való meghívást s nehéz szívvel távozott Keszthelyről, hol annyi jó barátot szerzett és a mely bőséges alkalmat nyújtott arra, hogy az agrikulturchemia és a borászat terén megkezdett tanulmányait és kísérleteit folytathassa.

Selmeczre érkezvén, éppen olyan feladat előtt állott, mint annakelőtte Kassán és Keszthelyen, mindenekelőtt chemiai laboratóriumot kellett teremtenie. Azon időben a selmeczi chemiai laboratórium az államkincstár tulajdonát képező »Belházy«-nak nevezett régi épületnek néhány sötét és szűk helyiségében volt elhelyezve, s miután a bányászat és kohászat súlypontja már akkor a hallgatóságnak a chemiában való alapos kiképezésén nyugodott, Scheneknek első teendője volt, az ugyanazon épületben levő tanári lakással a laboratóriumokat kibővíteni, átalakítani, hogy az céljának, ha nem is egészen, de az adott viszonyokhoz mérten megfelelhessen.

Modern chemiai laboratóriumot világítógáz nélkül ma-napság már nem is képzelhetünk, Selmeczbányán pedig nem lévén világítógáz, Schenek egy fogas kérdés előtt állott. Egy, a világítógázt valamiképpen pótoló világító és fűtő anyagról kellett gondoskodnia. Hosszas tanulmányozás után arra a szerencsés gondolatra jutott, nem lehetne-e a nyers petroleum finomításánál nyert könnyen illó 0·6—0·7 fajsúlyú szénhydrogéneket erre a célra felhasználni? A kísérlet tényleg sikerült s őset képezi a ma már világsszerte használt ezen rendszerű gázpótló berendezéseknek. A felfedezés lényege abban áll, hogy Schenek ventillátor segítségével egy alkalmas, általa hidrürnek nevezett, könnyű fajsúlyú szénhydrogén keverékbe levegőt fújtatott s így azt az ő mondása szerint karburizálván, éppen olyan csöveken, mint a gázt vezetni szoktuk, azt rendeltetési helyére juttatta s éppen olyan lángzókka, mint a világítógázt, részint világításra, részint pedig Bunsen-lámpákba hevítő lángul elégette. A gázosító készülék, a melylyel magam is egy évtizednél tovább dolgoztam, rendkívül szellemes gép, a mely, tekintettel a hidrürfolyadék rendkívüli gyulékonyására, egy víz-

köpenynyel van körülvéve, s melyben nagyobb gázkészlet sosem volt egynéhány liternél, a mely azután a használat mértéke szerint folyton újból képződött. Saját több évi tapasztalataim után mondhatom, hogy ezen komplikált, de egy egyszerű selmeczi bádigos mester által készített gép minden jogos igénynek megfelelt s másfelé is szélteben használták, így tudtommal a magyar-óvári gazdasági akadémián, a keszthelyi gazdasági akadémián, hol még ma is használatban van s egyik legelső készülék közel 30 évig folytonosan működött, ezenkívül a leobeni, přibrami akadémiák, a diósgyőri, salgótarjáni, rohnici és likéri vasművek ezen gázgenerátorral rendezték be laboratóriumukat, mely később a bécsi világtárlaton haladási éremmel is ki lett tüntetve.

Szintén 1872—73-ban történt, hogy Farbaky István főiskolai tanár tanczélokra egy kis gépészeti műhelyt rendezett be s ez alkalommal felmerült annak a kérdése, hogy milyen kis mótort lehetne a munkagépek hajtására a legelőnyösebben használni s a legkevesebb költséggel beszerezni? A fenforgó viszonyok között vízre, gőzre vagy villamosságra, mint hajtóerőre még gondolni sem lehetett s így a választás egy, az 1867-iki párisi közkiállításon díjazott és feltűnést keltett Langen Ottó-féle 2 lóerős ú. n. atmoszferikus gázgépre esett, mely úgy a beszerzési költség-, mint az egyszerű és külön embert nem igénylő kezelésénél fogva a legmegfelelőbbnek mutatkozott.

A nehézséget ismét csak a kőszéngáznak hiánya okozta és ekkor Farbaky és Schenek szövetkezve, kísérletek útján tanulmány tárgyává tették, hogy mily feltételek mellett és mi módon lehet hidrűrgázt használni az említett gép hajtására, mely volta-képen kőszéngázra volt eredetileg konstruálva? Eleinte bizony a dolog sehogy sem ment; a kőszéngáz könnyebb, a hidrűrgáz pedig nehezebb a levegőnél, s ez a körülmény különösen a gyújtó készülék működésében okozott zavarokat. Később azonban sikerült egy oly gázfejlesztő készüléket szerkeszteni, mely teljesen bevált és azon alapult, hogy a gép szívás közben automaticæ termelte a minden egyes explozióhoz szükséges gázmennyiséget, a gyújtókészülékbe pedig erősebb nyomás alatt szorította be a kész gázt.

Ez a berendezés is több éven át, a városi kőszéngázvilágítás létesítéséig volt Selmeczen használatban és még Budapestről is sokan megnézték.

Ezzel kapcsolatban említésre méltó, hogy a most néhány év óta hirdetett »Benoid-gáz« és »Aerogén-gáz« szintén szénhidrogéngőzöket tartalmazó levegőből áll és így mondhatni, hogy a Benoid-gázhoz és az Aerogén-gázhoz hasonló gáznemű világító anyagnak, nemkülönben a benzinnel vagy gazolinnak motorikus célokra való alkalmazását Schenek kezdeményezésére a selmeczbányai főiskolán már 35 évvel korábban ismerték és tényleg használták.

Az alkotmányos éra bekövetkeztével, tudományos intézeteink rendkívül fellendültek és a hallgatóság száma az összes intézeteken növekedvén, szükségessé vált mindenfelé, az oktatásra szánt helyiségeknek lényeges kibővítése annyiival is inkább, mert a kornak nagymérvű haladása a tanintézetek iránt egyre nagyobb követelményeket támasztott. Így történt ez Selmeczen is, hol a nyolczvanas évek elején új helyiségeket létesítettek és azok a kívánalmaknak megfelelő világítása képezte megfontolás tárgyát. Ez időben Selmecz városa már világítógázzal el volt ugyan látva, de az Auer-fény még nem lévén ismeretes, a rajztermeknek és egyéb helyiségeknek a folyton lobogó, úgynevezett pillangólánggal való világítása nagyon sok panaszra adott okot s azonkívül a sok láng, különösen ha nagyszámú hallgatóság is volt a teremben, annak levegőjét nemcsak megrontotta, hanem a nagy hőség miatt kellemetlenné, sőt elviselhetetlenné tette.

Az 1883-iki bécsi elektromos kiállítás tanulmányozása folytán Schenek, Farbaky István tanártársával abban állapodott meg, hogy az újból berendezett akadémiai főépületet, főleg a rajztermet, az akkor Edison-fénynek nevezett izzólámpákkal fogják világítani, annyiival is inkább, mert a főiskolán az elektromosságra más tudományos célok tekintetéből is szükség volt. Tekintettel mostan arra a körülményre, hogy a különböző tanhelyiségekben, különböző mértékben és különböző időben volt elektromos áramra szükség, ezt csak állandóan üzembe tartott generátorokkal lehetett volna elérni, de ennek megvalósítása felette költséges voltánál fogva nem volt keresztülvihető, minélfogva abban állapodtak meg, hogy a világítást akkumulátorok segítségével rendezik be. Az akkumulátorok azonban ezeitőben még annyira költségesek és megbízhatatlanok voltak, hogy céljukat csak úgy remélhették elérni, hogyha az akkumulátorokat

alapjukban tanulmány tárgyává tevén, az ily módon elért eredmények alapján, saját utasításaik szerint otthon készített akkumulátorokkal világítanak. Használható elektromos akkumulátorok még ebben az időben nem léteztek, de igen is ismeretesek voltak Planténak és Faurenak alapvető kísérletei, sőt utóbbinak két összegöngyölt elektródából álló nagyon tökéletlen akkumulátora is.

Fáradozásukat siker koronázta s ezen új akkumulátorral, mely azon időben a legjobbjának lett elismerve, Schenek és Farbaky a messze külföld előtt is becsületet vallottak. Legyen szabad ezekből ennek a történetét röviden vázolni:

Általánosan ismert dolog, hogy midőn az elektrolitos czellán áramot vezetünk keresztül, akkor az elektrolizis termékei a czellában elektromos indító erőt keltenek, a mely ezen cella áramkörében bizonyos ideig önállóan elektromos áramlást képes fentartani. Az elektrolitos cella ennél fogva a belevezetett energiát mintegy raktározza, akkumulálja s ez okból az ezen célra szolgáló berendezéseket akkumulátoroknak nevezik. Planté Gustave volt az első, ki 1860-ban ezen elektromos polarizáción alapuló sekundaer elemeknél elektródául az ólmot használta s így a később oly nagy szerepet játszó ólomakkumulátorok tulajdonképeni kezdeményezője. Ezen Planté által szerkesztett akkumulátorok azonban csak mint laboratóriumi fizikai műszerek jöhettek tekintetbe, mert gyakorlati alkalmazásra nem váltak be. Az akkumulátor hatását felismerve Faure, az ólomakkumulátorokat azáltal igyekezett nagyobb hatásfokúvá tenni, hogy a működő hasznos felületet nagyobbította oly módon, hogy az ólomlemezeket mennige-péppel bekente és nemezzel körülkötötte. Mindazáltal úgy a Planté-, mint a Faure-féle akkumulátor kapacitása és tartóssága rendkívül csekély volt.

Midőn Schenek feladatául tűzte ki a selmeczi akadémia megvilágítását és hogy a rajztermekbe és irodákba szép, nyugodt és egyenletes fényt kapjon, elektromos úton és pedig akkumulátorokkal fogja eszközölni a már meglevő Planté- és Faure-féle akkumulátorokból indult ki. Látván ezen akkumulátorok hátrányát, azonnal megállapodott aziránt, hogy a hasznos, működő felületet kell nagyobbítani, mely célból a tömör ólomlemezek helyett öntött és rácsozott ólomrámákat kezdett alkalmazni,

melyekbe a hatóanyagot (massát) bedörzsölte és pedig a pozitív lemezeket egyenlő súlyban összekevert ólomoxid és miniummal; a negatív lemezeket pedig tisztán ólomoxiddal és hogy pedig a töltelékét lyukacsosabbá tegye, a pozitív lemezek töltelékébe 10% kokszt, a negatív lemezekébe ellenben 5% kásaszem nagyságú horzsakövet kevert; ezen lemezeket most 30 térf. % kén-savat tartalmazó ólommal bélelt faladába, később pedig nyitott üvegedénybe helyezte.

Az így készített akkumulátor hasznos, működő felülete jelentékenyen megnagyobbodván, kapacitása is annyira fokozódott, hogy már most a gyakorlat kívánalmainak megfelelt, s így azután, midőn a bécsi Operaház, a császári lak (Burg) és az Udvari színház elektromos világítása elrendeltetett, Schenek és a vele együtt működő Farbaky tanár meghívást kaptak, hogy akkumulátoraikból néhány példányt kipróbálás végett Bécsbe küldjenek, a mely 1885 augusztus elején a szerkesztők, valaminthet franczia, svájci és osztrák szakértők jelenlétében meg is történt. Azokra nézve, kik a Farbaky—Schenek-féle akkumulátorokat még nem ismerték, az eredmény nagyon meglepő volt, mert a még Selmecezen töltött s talán még nem is teljesen formált magyar akkumulátorok több napi vasuti szállítás után és kisebb abszolút súly mellett sokkal több elektromos energiát adtak, mint a velük versenyző angol Selon, Faure—Volkmar, a franczia Reuner, a svájci Monnier és az osztrák De Calé-féle tetemesen nagyobb akkumulátorok. A verseny annyira a magyar akkumulátorok előnyére dőlt el,*) hogy a vállalkozók azonnal ajánlatot tettek a feltalálóknak, a készítés jogának és titkának átengedése iránt. Az erre vonatkozó szerződés már augusztus 10-én aláíratott s így a bécsi Operaház nagyrészen, a Burg és az Udvari színház, s ezenkívül több más bécsi épület elektromos világítását a Farbaky—Schenek-féle magyar akkumulátorok végezték.

A folytonos kísérletezés és tanulmányozások után, hogy az akkumulátorok tartósságát fokozza, később a pozitív lemezek

*) A kísérleteknél alkalmazott akkumulátor, mely négy negatív és három pozitív lemezből állott, melyeknél a lemez és a töltőanyag összes súlya 15 kg. volt, a lemezek 1 kg.-ja után (7/15 ólom, 8/15 rész kitöltő anyag) két Volt feszültséggel 15 ampér-órát adott.

ólomrácsait egymásba vágó körök által képezte, hogy így a töltésnél a töltelék tágulása a lemezeknek kevésbbé árthasson, s így a töltelék ki ne hullhasson; ennek azután az lett a következménye, hogy a selmeczi akadémia világításánál alkalmazott akkumulátorok 10 éven át is működtek egyfolytában, s csak néha-néha kellett egy-egy pozitív lemezt kicserélni.

A Schenek-féle akkumulátorok kiválóságát illusztrálja a következő: Volkmar 1881 szeptember 9-én az ólomakkumulátorok hasznos felületének nagyobbítása s a töltelék biztos elhelyezése céljából szabadalmat vett az ólomrácszat alkalmazására; Faure és Volkmar patenseit az »Electrical Power Storage Co« angol társulat vette meg s így az első gyakorlati akkumulátort egy és ugyanazon időben, anélkül, hogy egymásról tudtak volna, két helyen is készítették, mihez megjegyzem, hogy Schenek Angliában is kapott akkumulátorára szabadalmat. Ezen társulat őt, miután a Schenek-féle gyártmányok határozottan jobbak voltak, perrel akarta megtámadni; az, hogy egy hatalmas angol társulat perrel fenyegetődött azokkal szemben, kik úgyszólván minden tőke nélkül csak kicsinyben gyártottak akkumulátorokat, legjobban bizonyítja, mily kitünők voltak a Schenek—Farbaky-akkumulátorok! Ezen akkumulátorokat Budapesten is használták. Így régebben a Hungária-szálloda, az egyik dohánygyár, Gerbeaud elődje Kugler, a tudományos egyetem (50 drb. akkumulátort), a műegyetem és azonkívül többen vidéken is. (Nagyvárad, Szombathely, Herény stb.)

Schenek a gyakorlatban alkalmazható akkumulátoroknak nemcsak feltalálója és készítője volt, hanem tudósa is, mert folytonos tanulmányozásokkal és kísérletekkel az akkumulátorokban végbemenő chemiai és fizikai processzusokat teljesen megvilágította s ennek eredményét 1885-ben a Bányászati és Kohászati lapokban Farbakyval együtt »Az elektromos akkumulátorokról« címmel közzétették.

Ezen munkát a »Magyar Tudományos Akadémia« a Marci-bányi mellékdíjjal, azaz 50 db arannyal jutalmazta s a szerzőknek külön-külön az akadémiai bronz emlékérmét adományozta. 1887-ben ugyanazon szerzőktől megjelent »Utasítás a középiskolai használatra készült Farbaky—Schenek-féle elektromos akkumulátorok kezelésére nézve« című kis füzet.

De a külföld is méltányolta a Farbaky—Schenek munkálkodását. Így a bécsi műegyetemmel kapcsolatos elektrotechnikai intézet igazgatója, Dr. Ad. von Walterhofen ismételtan alapos kísérleteket végzett a Farbaky—Schenek-féle akkumulátorokkal s ezekről igen kedvezően nyilatkozott.

Ilyen véleményes jelentések a következők:

»Gutachten über die Farbaky—Schenek'schen Akkumulatoren Wien, 9. April 1886.«

»Bericht über die Akkumulatoren von Farbaky und Schenek. Zeitschrift für Elektrotechnik. Heft VI. 1886.«

»Berichte und Bemerkungen über Akkumulatoren namentlich jene von Farbaky & Schenek. Centralblatt für Elektrotechnik S. 158. 1888.«

*

Schenek éppenséggel nem volt szobatudós; ő a természet-tudománynak majdnem minden ágával foglalkozott. Legyen szabad jellemzésül a következőket felemlíteni:

Természetben kapott lakásához kert néven egy hegyoldal járult, ezeknek terrazsirozása által itt a legszebb gyümölcsös- és virágskertet létesítette. Maga készített csontokból műtrágyát s azt alkalmazva, meglepő sikereket ért el. Maga ültetett mindent s folyton kísérletezett; így termelt Selmeczen elég jó dohányt, s 1873-ban kitűnő dinnyét, a mit ezen a vidéken más még csak meg sem mert kísérteni.

Kertjében egy forrást talált, azt cementépítménynyel és ólomcsővezetéssel azonnal hasznosította, a mennyiben nemcsak az összes chemiai épületeket és magánlakását, hanem a hegyoldalon levő utcát is friss ivóvízzel látta el. A kertben 1884-ben elhalt tüdőbeteg anyától származó gyerekei edzése céljából nagy fürdőt, szökőkutat létesített s itt töltötte nyáron minden szabad idejét, télen pedig a befagyott medenczén versenyt korszolyázott gyermekeivel. Fáradtságát e téren is fényes siker követte, mert daczára a ragályozott környezetnek, a tüdőbeteg anyától származó fiait erőteljesebb duzzadó férfiakká és lányát egészséges anyává sikerült felnevelnie s bizonyára ezen fáradtságos kísérletnek örült legjobban életében.

Kedvencz foglalkozása volt a borászat is, a melyhez bizonyára keszthelyi tanárkodása közben jött meg a kedve! Aligha tévedek, ha azt állítom, hogy a borászatnak tudományos alapra fektetése Magyarországon az ő közreműködésével kezdődik. Rendesen kezelte Császká érsek badacsonyi pinczejét, a pannonhalmi benczések és a premontreiek pinczejében gyakran megfordult s ha valami zavar adta elő magát, nagyon sok jó barátja kérte ki tanácsát a borkezelésre nézve s nem hiában!

A közéletben is igen hasznos és tevékeny szerepet játszott. Selmecz városa ismerve az ő kitűnő gyakorlati érzékét, igen sok dologban kérte ki Schenek véleményét. Így a vihneyi fürdő vízvezetékét és fürdőjét az ő tanácsa szerint alakították át s így az ő tanácsa lett alapja Vihnye felvirágzásának.

A selmeczi gázgyár az ő kezdeményezésére épült. Hidrurgáz-készülékét, az akkumulátorait, selmeczi kisiparosokkal készítette, a kiket ő maga tanított, jó tanácsccsal ellátott s állandóan felügyelet alatt tartott. A helybeli természettudományi egyletnek elnöke és igen buzgó, tevékeny tagja volt, sok népszerű és tudományos előadást tartott és sokakat buzdított ilyenek előadására. Azonkívül sok tiszteletbeli állással birt, mint egyletek elnöke s nagy szerepet játszott, mint törvényhatósági tag.

A selmeczi akadémián a chemiát ő adta elő először magyar nyelven; hallgatóinak sorsát mindig a szíven viselte s nem egy előkelő állású egyéntől hallottam, hogy Schenek atyai, tapintatos és mégis erélyes fellépésének köszönheti, hogy kiváló ember vált belőle.

Tanári működése alatt a magas kormány három ízben küldötte ki tanulmányok czéljából külföldre és pedig 1868-ban a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministerium részéről a németországi gazdasági tanintézetek és chemiai kísérleti állomások tanulmányozására küldetett. Ezen tanulmányi utazása eredményéről kimerítő jelentést tett.

1870-ben ugyanazon ministerium részéről a klosterneuburgi oenochemiai intézetbe küldötték s megbízták, hogy onnan visszajövet Balatonfüreden a balatonmelléki bortermelők számára a borkezeléshez szükséges chemiai alapelveket előadja.

1875-ben a pénzügyministerium küldte ki azon czélból, hogy a kohászati mellékterményeknek értékesítési módszereit a

tanulmányozza külföldön s egyúttal a chemiai iparműtani tanintézetek berendezését is megtekintse.

Tapasztalásait ezen utazásából 1876-ban kimerítő jelentésben a magas ministeriumhoz terjesztette fel.

Scheneket különösen az akkumulátorokkal elért eredményeiért, melyet, mint említve volt, a Marczibányi mellékjuttalommal lett kitüntetve, 1889-ben levelezőtagjává választotta a Tudományos Akadémia, melyre mindig büszke volt s a III. osztály üléseit, míg egészsége engedte, szorgalmasan látogatta.

Schenek kiváló érdemeinek elismerésül 1891-ben »tanádi« előnévvel magyar nemességet nyert s 1892-ben nyugdíjazását kérvén, Budapestre költözött.

*

Schenek István nem volt termékeny író. Tudományának elméleti részével úgy látszik nem igen volt kedve foglalkozni, azonban se szeri, se száma a rendkívül sokféle gyakorlati eljárásnak és kézfogásnak, a melyet az előadási kísérletek tétele közben, továbbá a chemiai laboratóriumokban alkalmazott, a melyről volt asszisztensei tudnának számot adni; sőt saját tapasztalatból mondhatom, hogy nem tudta magát még arra sem elhatározni, hogy még jelentősebb eljárások leírásával és publikálásával vesződjék, elméje folyton-folyvást új tervekkel, gondolatokkal volt elfoglalva és sajnálta azt az időt, a melyet ezek keresésében olyan dolog leírásával kellett volna eltölteni, a mit ő már ugyis tudott. A kik a chemiai szaklapokat olvasni szoktuk, tudjuk, hogy azokban gyakran mily csekély jelentőségű dolgok vannak nagy hangon leírva, hogy Schenek még a jelentősebbeket sem írta vagy iratta le, ennek magyarázata csak az ő, a rendesnél sokkal nagyobb-fokú szerénysége lehetett.

Hogy Schenek milyen szeretettel szolgálta a chemiát, mi sem bizonyítja jobban, hogy midőn 1892-ben tanári székétől végre megválván, Budapestre költözött, itt az Akadémia palotájában bírt lakásán egy, kis szerény, laboratóriumot rendezett be magának, pipettákat, bürettákat szerzett be és bizonyos eszméit, melyeket Selmecezen nem tanulmányozhatott, itten nyomozta tovább.

Nyugdíjazása kezdetén élénk összeköttetésben maradt a tudományos körökkel, barátaival, míg mindinkább elbetegesedvén, lassankint egészen visszavonult s csak a szép idő csalta ki a friss levegőre az Akadémiánk előtt álló Széchenyi-szobor köré, hol az ott összegyűlő gyerekseregben gyönyörködött, köztük bíraskodott, a jobbakat saját maga által készített pörkölt czukorszeletkéekkel jutalmazta, azokat legnagyobb részben névszerint ismerte, saját fülemmel hallottam, mikor tanította őket, hogy kell viselkedni a fiatalabb testvérrel szemközt s ha a kis pajkos ígéretet tett a megjavulásra, a jó Schenek bácsi újból és újból a kabátzsebébe nyult a czukorkaszelenczéért, hogy a javulni vágyót megjutalmazza.

Legutolsó nyilvános megjelenése felejtethetlen barátjának, Thán Károlynak a temetésén volt, midőn én vezettem a ravatal fölött álló balustrádhhoz s midőn a koporsót kivinni kezdték, azt jegyezte meg: »nagy tudós, szép és nemes lélek volt, ime, már ő is elhagyott, most már én vagyok a soron.« Vigasztalni próbáltam, de ő egy könnyet törölve szeméből, leintett és utasított, hogy menjek a menettel. Igaza volt! egy év múlva, 1909 július 26-án végelgyengülés következtében csendesen elhunyt, követte barátját. Benne egy kiváló tanárt, kitűnő, praktikus fizikust és vegyészt veszítettünk. Áldás emlékére! Legyen neki oly könnyű a föld, mint a minő nehéz lett barátainak és volt tanítványainak szíve, midőn elhunytáról értesültek!

A tudományos szaklapokban és művekben megjelent értekezései a következők:

A németországi chemiai kísérleti állomások szervezéséről és berendezéséről. (Természettudományi Társulat Közlönye 1869.) A spectral-analysisről egy cikksorozat s a vas és mangan spectrumainak szerkesztése Ruhmkorf-féle inductor szikrájával. (Bányászati és Kohászati Lapok 1871-ben.)

Kísérletek és tanulmány a szomolnoki cementvizekben tartalmazott réznek kiejtéséhez használt vas és koksznak elegyéről. (Bányászati és Kohászati Lapok 1880.) A másodrendű galvan-elemekről (akkumulátorokról) egy cikksorozat. (Bányászati és Kohászati Lapokban 1885.)

Abhandlung über die elektrischen Akkumulatoren. (Dingler Polyt. Journal 1885.)

A bukovinai savanyúvíz, a velejteí sósforrás, a szklenói Mária nevű hévforrás, a vihnyi artézi forrás vegyelemzése. (Dr. Bolemann Fürdőtan 288, 244, 101 és 269 oldal.)

Tizenegy szepesi vasércznek vegyelemzése. (Kerpely Magyarország vaskövei és vasterményei című művében, 1877-ben, 17, 24, 25, 37, 43 oldal.)

Az Urvölgyit nevű rézércznek analysise és chemiai képletének megállapítása. (Dr. Szabó József Értekezések a természettudományok köréből, 1879, IX. kötet, IX. szám, 7 oldal.)

Selmecz városa ivóvizeinek vegyelemzése Greisiger Róbert volt asszisztense és dr. Cserei Adolf közreműködésével. (Selmecz városa most megjelenő monografiájában.)

Kísérleti adatok az akkumulátorok működéséhez, mint székfoglaló felolvasás 1890 márczius 17-én.

VI. kötet.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. kötet.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 30 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádcza Rádczendrakla Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacsikovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. kötet.	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól ...	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Bárány <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markuszovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. kötet.	I. Canth Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >

X. kötet.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedűs István</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	— > 50 >

X. kötet.	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 kor. — fill.
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1 > — >
	XII. Gr. Andrassy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
XI. kötet.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól	1 > 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos</i> r. tagtól	2 > — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kéthy Károly</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	VII. Hollósy Jusztnián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Mór</i> l. tagtól	— > 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > — >
XII. kötet.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól	— > 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> l. tagtól	— > 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór</i> l. tagtól	— > 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól	— > 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád</i> l. tagtól	— > 45 >
XIII. kötet.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Staub Mór l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Gróf Kuun Géza tisz. és ig. tagról. <i>Goldziher I.</i> r. tagtól.	— > 60 >
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M.</i> r. tagtól.	— > 60 >
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő</i> lev. tagtól	1 > — >
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	— > 30 >
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> r. tagtól	1 > — >
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos</i> r. tagtól	— > 80 >
	X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> r. tagtól	1 > 20 >
	XI. Schmidt Sándor l. tagról. <i>Schafarzik Ferencz</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Hegedűs Sándor r. tagról. <i>Nagy Ferencz</i> r. tagtól	— > 80 >
XIV. kötet.	I. Bubits Zsigmond t. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> r. tagtól ...	1 > 20 >
	II. Sir William Thomson, lord Kelvin l. tagról. <i>Fröhlich</i> <i>Izidor</i> r. tagtól	1 > — >
	III. Falk Miksa l. tagról. <i>Gaal Jenő</i> r. tagtól	— > 40 >
	IV. Vadnai Károly r. tagról. <i>Berczik Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	V. Széchy Károly l. tagról. <i>Décsi Lajos</i> l. tagtól	— > 60 >
	VI. Boissier Gaston k. tagról. <i>Csengeri János</i> l. tagtól	— > 60 >
	VII. De Goeje M. és Barbier de Meynard k. tagokról. <i>Gold-</i> <i>ziher Ignác</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Brusa Emil k. tagról. <i>Balogh Jenő</i> l. tagtól	— > 60 >
	IX. Högyes Endre r. tagról. <i>Tangl Ferencz</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Liphay Sándor r. tagról. <i>Kherndl Antal</i> r. tagtól	— > 60 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIV. KÖTET. — 12. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
KÖVÁRY LÁSZLÓ

LEV. TAG FELETT

MÁRKI SÁNDOR

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1910. április 25-én tartott összes ülésén.)

ARCZKÉPPEL

Ára 1 korona.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1910.

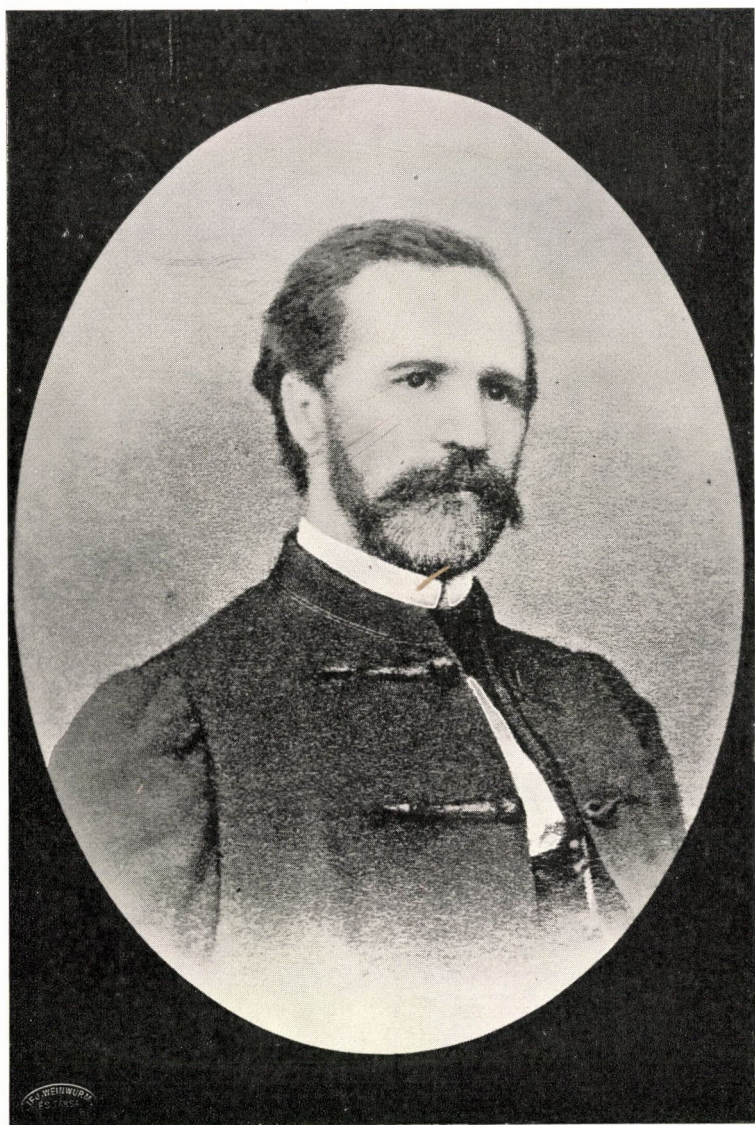

I. kötet.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossek József</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— > 20 >
	VII. Ami Boné külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— > 20 >
II. kötet.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— > 80 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— > 20 >
III. kötet.	I. Tarczay Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	— > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— > 40 >
IV. kötet.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 20 >
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Korizmic László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
V. kötet.	I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	— > 40 >

Környöndi

KÖVÁRY LÁSZLÓ EMLÉKEZETE.

MÁRKI SÁNDOR lev. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1910 április 25-iki összes ülésén.)

Harmadfél esztendeje mult, hogy a M. T. Akadémia és a kolozsvári egyetem bölcsészeti kara nevében koszorúkat tettem Erdély történetírójának, *Köváry* Lászlónak sírjára. Széchenyi, a kinek halhatatlan emlékezetét most kéthete országszerte fölújítottuk, s nagygyűlésünkön is felujítjuk, hervadónak tartott minden koszorút, melyet ember fon ember halántékai körül. Könnyen felejtő korunkban aggódva kérdezem, nem hervadott-e el már is az a koszorú, melyet az Akadémia nyujtott *Kőváry*nak? Hiszen Széchenyi szerint legalább egy esztendeig vagy még tovább kellene várni, míg szőnyegre szabad hozni, a nagynak ösmert hazafi is megérdemli-e, hogy a haza legszentebb földjébe, a nemzeti temetőbe, a Pantheonba helyezték nyugalomra. Pedig azokra is gondolt, a kiket az életben félreismertek, félreértettek, nem méltányoltak, sőt gyűlöltek és üldöztek, nem törődve vele, hogy az elszigetelés erkölcsi kínjaitól szivök összetörhetik; de a kik mégis utolsó leheletökig bajnokilag vívtak abban a reményben, hogy legalább a sírban nyerik a megismerésnek és a hálának megkésétt, de annál inkább megérdemelt koszorúját.

Az Akadémia hervadó koszorúját újabbal cserélem ki ma, midőn, az Akadémiától nyert megbízatásomhoz és az elhunynak többször nyilvánított akaratahoz képest, megemlékezem *Köváry*-ról, erről a sok tekintetben szintén félreismert, félreértett, nem méltányolt, sőt egyidőben, mondhatni, gyűlölt, üldözött, elszige-

telt tudósról; a ki azonban mindhalálig, még élete nyolczvankilenczedik esztendejében is dolgozott. És megemlékezem azért, mert Széchenyivel együtt hiszem, hogy az *előket* senki sem kárhoztatja s nem ítéli el olyan könnyen, ha látja, hogy a nemzet, vagy annak egy testülete, az *egész embert* állítván maga elé, az utolsó jutalmában, a *halott* érdemeinek elösmerésében néha inkább a kevésbé méltányoltakat, vagy éppen üldözötteket részesíti, mint azokat, kik fény és tömjén közt élték le napjaikat. Mert ha nem is egyedül, de rendesen csak *a többé nem élőkről* mondott ítélet az igazságos.

Híres emberekről rövidesen lehet beszélni, mert életök a nyilvánosság előtt folyt le, művelt emberek annak minden részletét ösmerik, az adatok részletezése fölösleges és ítéletünket általánosan tudott tényekre alapíthatjuk. Azonban a csöndesen dolgozó tudósok a hír virágait nem szedegetik gyöngyös koszorúba, s a ki végigtekint életük küzdelmeinek letarolt mezején, maga kénytelen kiválogatni a még el nem taposott virágokból azokat a szálakat és leveleket, a mik koszorúba illenek. Azért tartom szükségesnek, hogy *Kőváry* életrajzát a legközvetlenebb följegyzések alapján ¹⁾ az eddigieknél *bővebben* állítsam egybe s irodalmi munkásságát, olvasmányaimra támaszkodva, behatóbban ösmertessem. Hiszen ki tudja, lesz-e még alkalom erre visszatérni a M. T. Akadémiában, a melynek pedig *Kőváry* Kruspér Istvánnak halála után két évig Nestora volt.

¹⁾ *Kőváry* kéziratai közt nagyon sok emlékjegyzet maradt, de ezek még rendezésre és feldolgozásra várnak. Fölhasználtam azonban a M. T. Akadémiához beadott önéletrajzát, egyik unokaöcsésének, a nemrég elhunyt dr. *Kanyaró* Ferencznek róla Szinnyi Magyar Íróiban közölt s másik unokaöcsésének, Kövendi *Weress* Sándor ügyvédnek kéziratban rendelkezésemre bocsátott életrajzát; továbbá számos nyomtatott adaton és kiadatlan följegyzésen kívül azt a szép jellemzést, a melyet halálakor róla *Junius* írt; azt az alapos biographiát, a melyet róla *Kozma* Ferencz tagtársunk közölt a Keresztény Magvetőben (XLIII. kötet, 122—142. l.) s azt a pontos bibliographiát, a melyet irodalmi munkásságáról *Köblös* Zoltán állított egybe az Erdélyi Muzeumban (Új folyam II. 1907., 336—349.)

I.

Kőváry László ifjusága.

Újtordai *Kőváry* László 1819. július 17-én született Tordán, éppen kétszáz esztendővel azután, hogy a kézdikővári eredetű családnak egyik őse, *Kőváry* Tamás, Firtosváraljáról Tordára telepedett át. A mint gyermekek számára Erdélyről irt verses geographiájában maga *Kőváry* mondja :

»A hon középpontja Gerebenesnél van,
Azért hát én Tordamegyéből indultam.
Torda híres bora- és sóaknájáról,
Sziklahasadéka- s remek fahidjáról.«

Az első vers, a mit kicsi korában az iskolában tanult, szintén a szülőföldet dicsőítette és szomszédjuk, téglási *Ercsei* József írta :

»Szép folyó az Aranyos,
Nem zavaros mint a Maros ;
Itt születtem, itt rengettek,
Itt zárjanak koporsóba :
Majd — százesztendős koromba'.«

Olyan kívánság, a mely annyiban teljesedett, hogy *Kőváry* László tizenkét év hijján százesztendős lett ; azonban 1863-ban politikai magatartása miatt szülővárosában annyira tüntettek ellene, hogy oda többé, negyven éven át, sohasem látogatott el.

Atyja, *Kőváry* József, jóra való, értelmes, eszes szücsmester volt, a ki délelőtt szorgalmasan dolgozott műhelyében, délután pedig nemesi szántóföldjén és szőlőjében. Évtizedeken át ő volt a szücsök czéhmestere s nagyerejű ember lévén, az összeveszett mesterek közt egyszer úgy tett igazságot, hogy az ellenzőket egymásután kilökte az utcára. 1866-ban köztisztviselőben és szeretetben halt meg. Felesége Sepsiszentgyörgyi *Miklós* Katalin volt. Gyermekeik : 1. *Józsa*, ki 1817. márczius 9-én született (helyesebben kereszteltetett). Mint ügyvéd, majd megyei tisztviselő élt Tordán, hol 1875. május elsején halt meg. Kéziratait beküldte a M. T. Akadémiának. Felesége Boross Róza volt. Fiuk Ottó, határrendőrségi főtisztviselő. 2. *László*, a második fiú, kiről emlékbeszédem szól.

3. *Katalin*, Kövendi Weress Józsefné; 4. *Agnes*, Dersi *Kanyaró* Ferenczné, az idén elhunyt dr. Kanyaró Ferencz történetíró anyja; 5. *Endre*, festőművész, kiról atyja megjósolta, hogy minden testvérét túléli; 6. *Mihály*, a legkisebb testvér, Tordán 1837-ben született s mint ügyvéd, okleveles vivómester és jogtudományi író hunyt el. Felesége Modt Augusztá. Fiuk Arthur főszolgabíró és Ernő vajdahunyadi orvos.

Atyjuk elég szűkös viszonyok közt élt, de könyvekre szívesen költött. — Káldy bibliája, Gyöngyössy János ujtordai pap leoninus versei; Vida tordai hadnagy tréfás és Radák Pólika szomorú históriái mellett egyéb könyveket is tartott. Gyermekeit iskolába járatta, de úgy gondolta, hogy mégis jobb lesz, ha azután mesterségekre adja őket. Felesége szép kis kék kötött varrt Lászlónak is, a ki kivettek az iskolából, hogy szűcsinasnak szegődtessek. László azonban, a ki nagyon jól tanult, sírva kérte apját, adja el inkább a házat, taníttassa tovább, mert ha tanulhat, öregségére majd más házat vesz neki. És a szülék, valóban eladván házukat, elhatározták, hogy nem csak Lászlót, hanem többi gyermeküket is taníttatják az árából. Nem hallgattak barátaikra, a kik eleget korholták őket, hogy mesterember létükre uraknak nevelik gyermekeiket. De nemcsak azoknak nevelte. Mindnyájokban korán kifejlesztette a nemzeti érzést és a családi büszkeséget; mert hiszen székelyek és palotáshajdúk ivadékai voltak. A gyermekek vele együtt énekelték, hogy:

»Hunnia nyög letiporva, sírnak a bús magyarok,
Hazájokban széjjel-szórva sujtják az égi karok.
Megtellett már a magyarnak búval töltött pohara . . .«

A kis Lászlónak első benyomásai közé tartozott, hogy fegyverek közt hátrakötött kezekkel kísérik az ujonczokat katonáknak: »Ujtordában verbuválnak kötéllel, elfogják a szegény legényt erővel.«

1829-ben, tizesztendőős korában, beadták az unitáriusok tordai algymnasiumába, a hol akkor neves emberek tanítottak: Abrudbányai *Szabó* Sámuel, az »Igaz Theológus« (1795.) és sok más egyházi beszéd írója, a ki 1855-ben a kolozsvári zsinaton élete századik esztendejében még prédikációra vállalkozott. Ott tanított Nagy-

ajtai *Darkó* Mihály, egy latin nyelvten s több nyomtatott egyházi beszéd szerzője. S a hír már emlegette Aranyosrákosi *Székely* Sándort, több történeti mű íróját, a ki 1823-ban »A székelyek Erdélyben« című hőskölteményével tünt fel. Nagy hatással volt Kőváryra ez a jeles költő és historikus, az unitáriusok későbbi püspöke, a ki olyan szép nyelven mondta el, hogy a székelyek :

»Isteni végzetként indultak mennybeli jellel
A tündérország keresésére.«

... Utóbb Kőváry is ennek a tündérországnak leírásával lépett az elősmert írók sorába. Most azonban még úgy tanították, nevelték, mintha Dacia római tartomány polgárává kellene lennie. Az alsóbb osztályokban a Rudimentum, a Plenior Grammatica, Aesopus, egy kis mythologia stb. járta. A poetikában Ovidius, Vergilius, Horatius, a retorikában Cicero, Livius, Sallustius, Tacitus, de különösen Cornelius Nepos, legkedvesebb auctoruk, már közelebb férközött szívéhez. A modernebb gondolkodásra az ifjúsági könyvtárnak magyar darabjai, pl. Trenk emlékiratai, Young Római éjszakái készítették elő. S maga az élet. Hogy elszorult a szíve, mikor a lengyel forradalom leverése után Torda utczáin keresztül vitték a gyulafehérvári várba az elfogott vilnai hős lengyel diákokat. S milyen büszke magyar érzés vett rajta erőt, mikor 1832-ben a főispáni beiktatáson Torda utcái díszmagyarruhás urakkal, bandériumokkal teltek meg. Forrni érezte a vérét, mikor hallotta, hogy a katonaság Kolozsvárt 1834. februárius 11-én a tüntető tanulókra lőtt. Vagy mikor értesült, hogy az erdélyi nevezetes országgyűlést a király 1835. februárius 6-án feloszlatta, az alkotmányt felfüggesztette s Estei Ferdinánd főherceget bízta meg a polgári és katonai kormányzással.

A mikor a legsötétebb reactio köszöntött be, Young római éjszakái után ő a magyar hajnal hasadását várta s Erdély fővárosába vágyott, melynek híresebb iskoláján kívül az erősebb politikai izgalmak is vonzották. Tordáról 1836 őszén more patrio : gyalogszerrel ment át Kolozsvárra, hogy az ottani unitárius collegiumban hallgassa a philosophiát.

A kolozsvári unitáriusok éppen akkortájtban, 1836. augusztusában, temették el Nagyajtai *Molnos* Dániel tanárt, a ki valaha

földrajzi tanulmányokat irt az Erdélyi Muzeumba s jó magyarságú halotti beszédekét nyomtatott ki. A kedves öreg rendesen latinul kezdte történelmi előadásait, de ha tűzbe jött, magyarul folytatta s egy-egy nemzeti szerencsétlenségnek, pl. a mohácsi csatának elbeszélésénél, könnyek között fejezte be. Teljesedett Kővárynak az az óhajta, hogy történelemre hozzá hasonlóan lelkes professor tanítsa. A megüriült tanári állásra az unitáriusok egyházi főtanácsa *Brassai* Sámuelét választotta meg, a ki már akkor megírta »Bévezetés a világ, föld és státusok esmertetése« című könyvét, a melylyel erre a tanítószékre jogot szerzett; azonban alig foglalta el azt (1837. márczius 2.), mathesist, chemiát s egyebeket is kellett tanítania. A szabályokkal keveset törődve, már akkor magyarul tanított s rajta volt, hogy a leggyöngébb deák is megértse. Kőváryra ő gyakorolta a legnagyobb hatást; mert *Brassai* a fiúknak nemcsak tanítója és nevelője, hanem Mentora is volt, a ki a nagyobbakat valóságos önképzésre és seminariumi munkára szorította. Kőváryt szivességből két hónap alatt megtanította a francia nyelv elemeire. Korholta, mikor az ifjuság olvasó-egyesületében észrevette, milyen föllengző modorban ír. »Ugy írnak — zsörtölődött — mintha a világot a lábuk között hátranézve néznék s fejük tetejére állítják a dolgokat.« Intette, hogy olvassa ugyan *Sallustius*t, *Tacitus*t, de írásaiban senkit se utánozzon. Isten minden madárnak adott tollat, minden embernek stilust. Az első tanácsot *Kőváry* nem fogadta meg s öregeje napjaiban e miatt a M. T. Akadémia bírálóitól (a *Semsey*-pályázaton) szigorú, majdnem kegyetlen bírálatot kellett hallania. Azonban a másodikat, a stilusra vonatkozó tanácsot, megszivlelte. Stilusában senkit sem utánczolt, de abban nem is követte őt senki sem.

Önéletrajzában *Brassait* nevezi szellemi szülőatyjának, a ki őt az írói pályára terelte. *Kőváry* huszesztendő volt, mikor 1839-ben egy verse és három epigrammája megjelent az unitárius ifjak »Remény« című zsebkönyvében. Ugyanakkor s a következő esztendőben *Tekéről* egy kis néprajzi ösmertetést s utirajzokat közölt a »Nemzeti Társalkodó«-ban. Ezek 1837-ből valók, mikor egy ideig *Teke* kolozsmegyei városkában tartózkodott, hogy a német szót megszokja. *Brassai* mindenkor szívesen átnézte dolgozatait s egyik értekezését (Föld- és országtani vázlatok *Szilágyról*) már 1840-ben kiadatta a »Tudománytár«-ban, egy eredeti elbeszé-

lését pedig 1841-ben az Athenaeumban. Kövályt az első írói tiszteletdíjaknál is jobban lelkesítette az a tudat, hogy a legelőkelőbb tudományos és irodalmi folyóiratok megnyitak előtte. Azt a hálát, a melyet ezért mestere, *Brassai* iránt érzett, hatvan esztendőn keresztül mindenkor nem csak megőrizte, de meg is mutatta s a majdnem százesztendős korában elhunyt tudósnak szép irodalmi emléket állított.¹⁾

A kolozsvári unitárius collegiumban Kövály mindig első eminens volt. A philosophiában *Kantot* és *Hegelt* olvastatták vele ; az utóbbira későbbi munkáiban is többször hivatkozott, pedig, saját vallomása szerint, már tanuló korában kiábrándult belőle. Sokkal jobban örült annak, hogy megjelent már az első magyar modern bölcsészeti munka is, *Szontágh* Gusztáv philosophiai propylaeuma (1839.). A történelemből *Budai* Ezsaiás Polgári Lexikonát, *Péczeley* József kétkötetes magyar történetét (1837.) és *Böttiger* Károlynak 1839 óta életrajzok alakjában kiadott egyetemes történelmét (Die Weltgeschichte in Biographien) olvasta legszívesebben. Mindezt főképpen Brassai ajánlatára, félig-meddig mint iskolai feladatot. De saját jószántából látogatta a kolozsvári Nemzeti Színházat, hol *Shakespeare*, *Schiller*, *Victor Hugo* stb. darabjain nemesedhetett s olvasta a magyar irodalom újabb alkotásait, *Vörösmarty* remekeit, *Eötvös* Karthausiját s az Athenaeumban közölt szépirodalmi műveket, aetheticai tanulmányokat, bírálatokat.

1840-ben joghallgató lett a kolozsvári ev. ref. collegiumban s most már *Zsoldos* és *Szlemenics*, *Tocqueville* és *Bentham* művei, *Rotteck* Staatslexikona, *Szemere* Bertalan külföldi utazása stb. érdekelte legjobban. Rendkívüli hatást gyakorolt reá 1841 óta *Kossuth* Pesti Hirlapja s *B. Kemény* Zsigmond Erdélyi Hiradója. Boldognak érezte magát, mikor 1841. november 25-én megnyit Kolozsvárt az erdélyi országgyűlés, mert most már politikai szónoklatokat hallhatott. Azonban tanulmányainak befejezése után már 1842-ben, tehát az országgyűlés befejezése előtt, átment Marosvásárhelyre, hogy, az akkori szokás szerint, mint fölesketett cancellista (jurátus) szerezzon és folytasson joggyakorlatot. Táblai

¹⁾ A száz évet élt dr. Brassai Sámuel pályafutása és munkái. Kolozsvár, 1897. 8 r. 74 lap.

gyakorlatának befejeztével ügyvédi oklevelet szerzett, de barátjának *Dósa* Dánielnek és *Iszlai* László kolozsvári iskolai felügyelő gondnoknak ajánlatára házitanító lett Kelementelkén Sárdi *Simon* György és felesége, *Rauber* Rozália báróné gyermekeinél. Az öt felnőtt leánynak ¹⁾ történelmi felolvasásokat és előadásokat tartott, a fiút pedig, Györgyöt, elemi ösmeretekre tanította. Egyik szép tanítványa megszerette, de egymáséi nem lehettek. Kolozsvárra visszatérve, Kőváryt Simén Klára, gróf Bethlen Sámuelné beajánlotta titkárnak és jószágigazgatónak fiához, gróf *Bethlen* Domokoshoz ; a nagyasszony azonban nemsokára (1848.) elhunyt, pár esztendő múlva Domokos gróf is sírba vitte a fejedelmi ágat.

Magát Kőváryt a márcziusi idők szelleme időközben már különben is politikai térre sodorta. 1848. május 2-án *Tilsch* János kiadásában Kolozsvárt elég radikális irányban, először mint heti, de egy hét múlva már mint hetenkint négyszer megjelenő politikai lapot indította meg, az *Ellenőrt*. Május 29-én a Redouteban megnyílt országgyűlésen szerkesztőségi asztala az elnöki szék mögött, a régi tróntól jobbra állt. A mit az unió kimondásáról lapjában s utóbb könyvében megírt, mint szemtanú írta. S megérte azt az örömet, hogy az unió kimondásának félszázados emlékünnepe, a melyet a kolozsvári egyetemi ifjuság 1898. május 29-én rendezett, az emlékbeszédet ő tarthatta ²⁾, a szabadságharcz ötvenedik évfordulóján pedig külön könyvben emlékezhetett vissza a forradalom derüesebb napjaira. ³⁾

Tíz nappal az unió kimondása után, 1848. június 8-án, *Szemerere* Bertalan belügyminiszter kinevezte titkárnak az országos statisztikai hivatalhoz. Lapja szerkesztését tehát *Dósa* Dánielnek átadván, Pestre ment, hol különösen a pénzügyminiszteriumból nyert adatokat dolgozta fel. Jelen volt az első magyar parlament megnyitásánál s mint *Demény* József tordamegyei képviselő követe, az »argonautákkal« (az országgyűlés küldöttségével) szep-

¹⁾ Róza (Ugron Lázárné) ; Klári (a ki mint hajadon hunyt el) ; Ivánka (gróf Lázár Dénesné) ; Amália (gr. Lázár Kálmánné) és Katinka (a ki mint hajadon hunyt el néneivel, Klárral és Ivánkával együtt 1849-ben, éppen a világozi fegyverletétel napjaiban, egyszerre.)

²⁾ Közölte az Erdélyi Múzeum, 1898. 297—306.

³⁾ Visszaemlékezések a forradalom derüesebb napjaira. Kolozsvár, 1898. 8 r. 101 lap. Különlenyomat a Történelmi Lapokból.

tember 5-én ő is fölment Bécsbe. A szeptember 8-i fogadtatáson Schönbrunnban Deák Ferencz háta mögött állt. »Kezem a vészharang kötelén nyugszik« — így fogja kezdeni legközelebbi vezérczikét, gondolta magában, mikor a király megtagadta a törvények szentesítését. Másnap vöröstollasan indultak haza. Komáromban Kőváry megindultan hallgatta *Palóczi* László szónoklatát, mely úgy hatott reá, mint a forradalom dala. Pestre hazatérve, a Neugebäudeban tüzerönkéntes lett *Mack* parancsnoksága alatt, de mint hirlapíró pontosan eljárta a képviselőházba is. Szeptember 28-án a budai vár fokáról nézte, mikor Lamberget meggyilkolták s másnap már ő is Jellasics ellen indult a képviselőkkel együtt; de Tétényből visszafordultak, mikor Perczel pákozdi diadalának hírét hallották.

Október elején az akkor alakult honvédelmi bizottság a legnagyobb sietséggel küldte őt Erdélybe, a székely fölkelésre vonatkozó utasításokkal. Október 16-án résztvett az agyagfalvi gyűlésen, honnan őt és *Dósa* Dánielt báró *Rauber* Nándor főszállás- és élelmezési biztos azonnal magával vitte adjutánsnak. Mind a hárman piros kabátot vettek, piros sapkát tettek föl s megkezdték a székely sereg élelmezésének nagy munkáját. Azonban *Gedeon* cs. altábornagy már november 5-én szétrobbantotta a marosvásárhelyi tábort, mely azután átmenekült az Erdőhátra. *Kőváry* egy-két nyugodtabb napot csak Olasztelkén tölthetett báró *Raubernél*, a kinek kastélyát azonban a császáriak csakhamar felverték. Oda-vezetett *Kőváry* piros kabátja is, de élete megmaradt, mert átment Háromszék ülésére, Sepsiszentgyörgyre, a hol a szék, midőn már Erdély veszve látszott, november 12-én kimondta, hogy megvédelmezi szabadságát. *Kőváry* onnan *Dósával* Kézdivásárhelyre ment, s láthatta, *Gábor* Áronék másodszor hogyan találják fel a puskaport és az ágyút. Láttá, mikor a kökösi hidcsatában először megdördülő ágyúkat a székelyek ölelték, csókolták. S Háromszék önvédelmi harcában látta, hogy nem mese az a harci dicsőség, melyet egy 60 négyszögmdnyi Spárta a történet lapjaira véres betűkkel írt: az 52 négyszögmdnyi Háromszék is véres betűkkel írta azt fel.

Kőváry többnyire báró *Rauber* Károlynál, a román határozred lemondott császári ezredesénél, Szentiványban tartózkodott. Az öreg ezredes a székelyeknek nagyon jó tanácsokat adott

Háromszék védelmére, de Kőváryt és Dósát rávette, hogy *Scheidenberg* konstantinápolyi mérnökkel meneküljenek át Oláhországba, sőt kétfejű sasos útlevelet is szerzett nekik. Bakauban azonban megtudták V. Ferdinánd lemondásának s Bem előnyomulásának hírért, s december 24-én már megint innen voltak az ojtózi szoroson. Az ünnepek alatt folytonosan bujdosnak, de az újesztendő meghozta a Székelyföld felszabadulását s Kőváry kedvező tudósításokat küldhetett a kormánynak Erdélyből.¹⁾

Kőváry Marosvásárhelyen és Kolozsváron át utrakelt Debreczen felé. Nagyváradon *Irinyi* János, a gyufa feltalálója csatlakozott hozzá, hogy a kormánynak a puskapor és a gyutacs gyártásában szolgálatait felajánlja. Kőváry Debreczenben *Gyergyai* Ferencz kolozsvári képviselőhöz szállt, s rendesen látogatta az elég ritkán tartott képviselőházi üléseket. A statisztikai hivatal ugyan nem működött, de ő megkapta fizetését. Remélte, hogy a sajtóosztályba helyezik át, a hol főnöke b. *Jósika* Miklós lett volna. Azonban márczius 15-én *Kossuth* személyesen tudatta vele, hogy hatodmagával haditudósítónak, tábori történetírónak nevezte ki. *Jósika* azonnal ellátta utasításokkal s meghagyta, hogy *Brassai* Sámuel után siessen, a kinek Nagyszebenben a hadtestparancsnokság térképeit s a román békéltető bizottság iratait kell összeszednie. Kővárynak a hivatalos Közlöny részére haditudósításokat s a kormány számára bizalmas értesítéseket kellett küldenie. *Kossuth* néhány lelkesítő szóval bocsátotta útnak *Bem* táborába.

Kőváry utóbb (1861-ben) külön könyvben számolt be *Bem* táborában tett jegyzeteiről és tapasztalatairól és a Közlönynek is szorgalmasan küldte leveleit. Ezzel be nem érve, külön lapot akart indítani, mire nézve *Szemere* miniszterelnök, május 16-án felvilágosítást kért *Csányi* kormánybiztostól.²⁾ A viszonyok azonban nem kedveztek a lapalapításnak s a háború is szerencsétlen fordulatot vett. A zsidói fegyverletételnél 1849. augusztus 26-án, Kőváry letette a tollat.

Eleinte Kelemenelkére vonult, a Simén-családhoz, majd a székelyföldi, udvarhelymegyei Szentdemeterre. Ott, a Kis-Küküllő

¹⁾ A Csányi-levéltárban (az aradi ereklyemuzeumban) csak 1849. februárius 11-ről szóló tudósítása maradt meg (720) 663. sz.

²⁾ Csányi-levéltár, 2134/3314. sz.

folyó völgyére nyuló hegyfokon, öreg fák mögött festőileg áll egy emeletes várkastély, két bástyával, néhány épülettel és lakóházzal. Gróf *Toldalaghy* Ferencz, ki ezt a várkastélyt 1845-ben vette meg,¹⁾ az egyik elhagyott épületszárnyban rejtegette *Köváry* Lászlót és *Terényi* Lajost, *Ipolyi Arnold* testvérét, a ki 1861-ben országgyűlési képviselő és Békés vármegye alispánja lett. Köváry ezen bujdosása közben írta meg az erdélyi szabadságharcz történetét. Azonban 1850. szeptember 4-én éjszaka meglepték a csendőrök és szuronyok közt szállították a marosvásárhelyi várba, onnan pedig Kolozsvárra, a börtönné átalakított régi vármegye-házára, majd az unitárius főgymnasiumba. Mikor beteget jelentett, bevitték a Mátyás király szülőházában berendezett katonai kórházba, a hol nagy titokban Erdély régiségeit kezdte írni. Ha jött a vizsgálat, ágya alá dugta kéziratát, de a mint távozott, azonnal elővette. Néhány hónap mulva azok közé jutott, a kiknek *Urbán* tábornok kegyelmet adott, mert arra számított, hogy mint történetíró, hálás lesz iránta. Köváry Erdély Jellasicsának nevezte őt a szabadságharczról írt történetében; elősmerte vitézségét, de különben teljes tárgyiaszággal írt róla, a hogy történetíróhoz illett. *Urbán* nem gátolta, hogy irodalmi munkásságát folytassa.

Rendőri felügyelet alá helyezte, azonban megengedte, hogy áttegye lakását Pestre, a hol 1851-ben egykori tanára, *Szilágyi* Ferencz lapjának, a hivatalos Budapesti Hirlapnak tárczarovatát szerkesztette. »Gyönyörű, független állás — írta barátjának, *Dósa* Dánielnek. — Mintegy az irodalom gyepője egy szálát érzem gyöngé kezeimben.« Bírálatai miatt csakhamar meghasonlott a szerkesztővel s átment a Pesti Naplóhoz, de amellett a Hölgyfutárba is irogatott. 1852-ben, hogy Erdély ösmertetését folytassa, visszatért Kolozsvárra, hol azonban a rendőrség megint felügyelet alá helyezte, mert nem hitte el, hogy tudományos kirándulásainak és útjainak politikai céljai ne legyenek.

A mikor *Mack* József volt honvéd tüzérezredes, Kossuthnak 1851. június 25. adott felhatalmazására hivatkozva, a láthatatlan kormány nevében összeesküvést szervezett, 1853. deczemberében az osztrákok őt Torda és Kolozsvár közt elfogták és Nagyszombatba csukták. Hétheti vizsgálati fogság után *Mack* megszökött

¹⁾ Köváry, Erdély régiségei, 208.

Kolozsvár felé, honnan *Kőváry* küldte tovább. Báró *Heydte* ekkor 1854. januárius 24-én egész Erdélyben összefogatta az összeesküvés miatt gyanúsítottakat s a hadbírótság ítélete alapján *Török* Jánost, *Horváth* Károlyt és *Gálfi* Mihályt Marosvásárhelyen ki is végezték. *Kőváryt* szintén befogták, de mivel nem tudott az összeesküvésről, rendőri felügyelet alatt szabadlábbon hagyták. *Kőváry* megjegyzi önéletiratóban, hogy ez az összeesküvés »döntő befolyással volt további életére«, de nem mondja meg, mennyiben. Politikai tekintetben mindenesetre óvatosabbá tette; és pedig anynyival inkább, mert 1854. június 4-én megházasodott. Elvette eddigi könyvei kiadójának, *Tilsch* János kolozsvári könyvkereskedőnek unokahugát, *Krausz* Jeannettet, a kivel azután ötvenhárom esztendeig, mindhalálig, zavartalan boldogságban élt.

Mostantól fogva anyagi tekintetben teljesen függetlenül művelhette az irodalmat. És beválthatta szüleinek adott szavát. A tordai Gát-utczában csinos házat vásárolt nekik, a hol csöndesen éldegéltek tovább a jó öregek, kik mindenöket gyermekeik neveltetésére fordították. S mikor *Kőváry* József elhunyt, fia László és felesége díszes sírkövet állítottak neki.

II.

Erdély története.

Kőváry még jogász korában elhatározta, hogy megírja Erdély földrajzát és történelmét. A Pesti Hirlap megindítása idejében (1841.) megragadta őt Kossuth mondása, hogy Magyarországon sok millió ember óhajtaná az egyesülést Erdélylyel, de kevesen vannak, kik Erdélyt s különösen az oly igen érdekes Székelyföldet ismernék; holott a keresztény Európában, talán a baskokat kivéve, a feudalismus minden fertőzése nélkül, csupán a székelyek tartották meg egy eredeti szabad nép jellegét. *Kőváry* ezen a hiányon akart segíteni. *Arokaljinak*, *Nagy* Ferencznek, *Vándornak* és *Szentiványi* Mihálynak a Nemzeti Társalkodóban megjelent székelyföldi útleírásain felbuzdulva, 1841-ben maga is bejárta s mindjárt le is írta a Székelyföldet. Első önálló művének kéziratát a censor jócskán megrövidítette s *Kovács* Miklós erdélyi püspök, a gubernium tagja, a fiatal szerzőt azzal bocsátotta el,

hogy »Sajnálom, fiam: liberális vagy, semmire sem fogsz menni«. A könyv azonban 1842-ben megjelent ¹⁾ s terjedelmével, okos fejtegetéseivel s írói tulajdonságaival Kőváryt Erdély határain túl is ösmeretessé tette.

Könyve megjelenésének legjobban *Tilsch* János kolozsvári könyvkereskedő örült. Már üzlete megalapításakor, 1829-ben, czélul tűzte maga elé, hogy megíratja Erdély jó földrajzát és statisztikáját; rá is szánt néhány ezer forintot a vállalatra, a melyet nélkülözhetetlennek tartott, de a felszólított írók közül senki sem mert vállalkozni. Most úgy hitte, hogy Kőváryban megtalálta, a kit keresett. Gróf *Kemény* József és *Mike* Sándor orsz. levéltárosokon kívül melegen ajánlotta őt volt tanára, *Brassai* Sámuel is, a ki azonnal kezébe is nyomta a *Journal des Savants* egyik füzetét, hogy az abban foglalt statisztikai tervezetet vegye alapul. Brassai közbenjárására a fiatal író csakugyan szerződést kötött *Tilsch*sel. Munkájában gyakran panaszkodott, hogy roppant akadályokkal kell küzdenie. Derék kiadója azzal vigasztalta, hogy tökéletes statisztikája a Föld egyetlen birodalmának sincs. Be kell érniök vele, hogy a lehető legjobbat adják; hiszen ez is nyereség ahhoz képpest, hogy paragon heverő mezőt kell megművelniök. Néhány főúr és a tudományok több más barátja lelkesen támogatta Kőváryt adatok gyűjtésében, melynek fogyatékoságát mindamelllett élénken érezte. A mint tehát a munkának I. kötete megjelent, ²⁾ a derék kiadó 1846. márczius 16-án mindenkit felszólított, hogy a második kiadás számára jegyzeteiket, helyreigazításait vele közöljék; mert hiszen »sokkal könnyebb bírálni, hiányokat felfedezni, mint a munkát megírni.« *Erdélyország statisztikája* első kötetének első, jóakarátú kritikusa maga a kiadó volt. »A munka terjedelme, az adatok halma — szólt ³⁾ — mindenesetre érdem; és szükségét pótol akkor, midőn ennek nagy részét az író magán-utazásának, levelezésének, gyűjtögetésének köszönhetni.« Azonban *Ajtai Kovács* István a Nemzeti Társalkodóban keményen lerántotta az ifjút, ki még az iskola porát is alig rázta le magáról. Nem vette figyelembe, a miről *Fényes Elek* Magyarország statisztikájában azelőtt öt esztendővel még

¹⁾ Székelyhonról, MDCCCXLI. Kolozsvár, 1842. 8 r. 205 lap.

²⁾ Erdélyország statisztikája. I. kötet. Kolozsvár, 1847. 8 r. 296 lap.

³⁾ Ugyanott az előszóban.

Schwantner remekműve után is panaszkodott, hogy rendkívüli politikai helyzetünk következtében akkor a legfontosabb statisztikai adatokat mély államtitkok gyanánt őrizték. Csaknem áttörhetetlen akadályokkal kellett annak küzdenie, a ki hazája képét csak türethetően is akarta festeni. Ha tehát erősebb nem áll elő, miért ne álljon fel a gyöngébb? ¹⁾

Fényes Elek munkája különben sem terjeszkedett ki Erdélyre, *Kőváry* tehát már ennél fogva is nagyon hasznos kiegészítő munkát végzett. De éppenséggel nem volt amannak függeléke, mert tervezete és beosztása tekintetében különbözött s az állapotokat aránylag bővebben is tárgyalta. Első könyve az *anyag*i álladalom ismertetése (1—284. l.), vagyis a mértani álladalom (*Fényesnél* a föld), a természetleírási álladalom (*Fényesnél* a termékek), s az ember körüli physiographia, vagyis a népesség, műipar, kereskedelem (*Fényesnél* mindjárt a föld után a lakosság és ettől külön, a termékek után tárgyalva, a nemesítő ipar és a kereskedelem) bemutatása. A második könyv a *szellemi erők álladalmát* tárgyalta volna; de ebből csak az alsóbb iskolákra vonatkozó rész jelent meg. Tervezetét nem közölte előre s így nem tudjuk, csak gyanítjuk, mit akart előadni. Mindenesetre más lett volna a sorrendje és felfogása, mint *Fényesnek*, a ki a II. és III. kötetet egészen az ország alkotmányának szentelte s ennek keretében tárgyalta a közművelődési viszonyokat.

Örökre kár, hogy *Kőváry* ezt a munkáját be nem fejezhette; azonban 1848. május 31-én Magyarország és Erdély egyesülése kimondatván, Erdélyről mint országról többé nem is lehetett szólni. Mindenesetre jellemző, az anyaországban milyen fontosságot tulajdonítottak a félbemaradt munkának, hogy egy héttel az unió kimondása után, június 8-án, *Szemere* Bertalan belügyminiszter őt azonnal titkárrá nevezte ki a *Fényes Elek* vezetése alatt szervezett országos statisztikai hivatalhoz, a hol Kossuth őt bízta meg a pénzügyminiszterium statisztikai adatainak feldolgozásával.

Erdélyország statisztikájában *Kőváry* már 1847-ben megígérte, ²⁾ hogy a kerített városok, várak, kastélyok, várromok, régi

¹⁾ *Fényes*, Magyarország statisztikája. I—III. kötet. Pest, 1842—3. az előszóban.

²⁾ I. 169.

templomok s általában a régi maradványok statisztikáját regéikkel, történelmi emlékekkel együtt külön munkában adja. Az 1848. évi hadjáratban bő alkalma nyílt, hogy Erdélyt szélteben, hosszában bejárja. Föl is keresett minden útjába eső várat, várromot, csatatér, de a háborus viszonyok közt elegendő nyugalommal nem kutathatott. Mégis igen sok jegyzetet és leírást készített, helyrajzi ösmereit pedig nagyban bővítette. A forradalom után jegyzeteinek egy része elveszett, a könyvtárakat pedig nem volt szabad használnia. Mindamellet *Tilsch* sürgetésére munkához látott, és szavát beváltotta.

Már 1852-ben kinyomatta »*Erdély régiségei*« című könyvét¹⁾, melyet a Magyar Akadémiának, mint a hazai emlékek pártfogójának ajánlott. Az Akadémiát s a művelt közönséget figyelmeztette, hogy Erdély gazdag, de ismeretlen múzeum. Érdeme, hogy ennek a múzeumnak régiségei közt magyar nyelven először vállalkozott a kalauz szerepére. Nemcsak a régiségeknek, hanem a róluk fennmaradt ismeretesebb eseményeknek, népregéknek és hagyományoknak följegyzését, vagy, a mint ő mondja, statisztikáját nyújtotta. Munkáját bevégzettnek nem tartotta, mert ilyen művet, kivált egy ember erejével, bevégezni sohasem lehet. Jegyzeteihez akkor, 1842-ben fogott, a mikor statisztikája érdekében a kis hazában utazgatni kezdett; s gyűjtése eredményével már mostan azért számolt be, hogy a régiségeknek új barátokat szerezzen. Úgy hitte, irodalmunknak szebb föladata ennél akkoron alig lehetett; de ösmerte munkája hiányait, melyeknek egy részén a legjobb akarattal sem segíthetett. Így is 35 helyet írt le a dák és római s ötöt a hún korból; leírt azonfelül 7 kerített várost, 9 használható várat, 2 fellegrát, 79 várromot és várhelyet, 14 nevezetesebb ép kastélyt, 9 templomkastélyt, 29 régi szent építményt, 14 régi világi épületet és 21 hadjáratí emléket, összesen tehát 224 tárgyat.

Munkája szerkezetét maga is kezdetlegesnek tartotta,²⁾ a közönség azonban szívesen vásárolta, s így a második kiadás és Erdély természeti ritkaságainak följegyzése érdekében könyve megjelenése után *Köváry* azonnal újabb utazáshoz fogott. Ebben

¹⁾ Pest, 1852. 8 r. 290 lap.

²⁾ Erdély építészeti emlékeinek előszavában.

egy második rendőri internálás akadályozta meg. De a császári kormány 1853. december 31-én középonti bizottságot (Central-Kommission) alakított az országos építészeti emlékek fenntartására, 1854. márczius 12-én Erdély északnyugati megyéire *Kőváryt* nevezte ki conservatornak s így alkalmat adott kutatásai folytatására. Ekkor Kőváry már rendszeresen foglalkozott Erdély történetével s az építészeti részletes fölvételekre nem maradt ideje. Mindamellett annyiszor sürgették úttörő munkájának második kiadására, hogy 1866. július 30-án »Erdély építészeti emlékei« címmel mégis közrebocsátotta a második javított és bővített kiadást.¹⁾ Ebben már 260 helyet írt le, a multkorinál 36-tal többet és világosabb, áttekinthetőbb beosztással, de ezúttal is inkább könnyed turista, mint tudományos modorban. Megvan az az érdeme, hogy a szakembereket földadataikra figyelmeztette s kutatásaik helyét kijelölte, a közönségben pedig érdeklődést keltett a műemlékek iránt.

A természet szépségei iránt való fogékonyságot viszont »*Erdély földje ritkaságai*« című könyvével²⁾ fokozta. Megnyitotta vele »Erdély gazdag, de ismeretlen múzeumának második osztályát. Erdély földismei s földirati ritkaságait, vagy az erdélyi festőiségek képcsarnokát«. Szemére vetette honfitársainak, hogy csak bálványozták, de nem tanulmányozták gyönyörű országukat. Erdélynek alig van vö'gye, a melyet vérrel nem öntöztek volna ; de alig van tája, melyet meg vizsgáltak és tudományosan leírtak volna. A természeti viszonyokat legfeljebb idegenek kutatták. Vádolta az írókat, hogy a multban elhanyagolták ezt a hazát és csak a királyok tetteiről írtak ; megfedkeztek a nemzeti élet történetéről s eszökbe sem jutott az érzéketlen föld változatainak, szépségeinek nyomozása. Az ő feladata az volt, hogy a földrajzi adatok hiányát pótolja, a föld ismeretét pedig, a teljesen homályban borongó geognosiát bevezesse. Ezen a téren műkedvelőnek tartotta magát, de a tudomány azóta igazolta föltevését, hogy Erdély tulajdonképpen tergermedence volt. Csak töredékeket nyújtott ennek a medenczének földismerete és földirata köréből ; munkáját egyszerűen a ritkaságok és festőiségek felsorolása végett írta.

¹⁾ Kolozsvár, 1866. 8 r. 335 lap.

²⁾ Kolozsvár, 1853. 8r. 264 lap.

Prózai vázlatokat ígért, de figyelmeztette olvasóit *Jósika* Miklós gyönyörű tájleírásaira. Igaza volt, hogy Erdély Jósikának, Skóczia Walter Scottnak többet köszönhet, mint sok tudományos írójának. S felsóhajtott, vajha belátnák a költők, »mennyi szép táj, mennyi regényes esemény, bájos rege kínálkozik a hon határaitban ; belátnák, hogy a mit mi leírunk, ők azt meglelkesíthetik ; a mit mi ösmertetünk, ők azt klasszikaivá tehetik«.

181 természeti nevezetességet sorolt fel, sokkal kevesebbet, mint a mennyit akár csak a turisták is számon tartanak ; de hiszen éppen ő indítványozta ebben a könyvében, hogy *honismertető társulatot és folyóiratot* alapítsanak. Még megérte, hogy az Erdélyi Múzeum, az Erdélyi Kárpátgyesület és a szász Karpathen-Verein a természet szépségeinek fölkeresésére, szeretetére s megértésére szoktatta a nagyközönséget is.

1854-ben már »Erdély gazdag, de ismeretlen, eszményi múzeumának *harmadik* osztályát : az úgynevezett *lovagtermet*« nyitotta meg olvasói előtt ; vagyis kiadta »*Erdély nevezetesebb családai*« című könyvét.¹⁾ Ösmerte föladatának kényes voltát. Tudta, hogy némelyeknek hiúságát sérteni fogja, sőt egyesek becsületökben is sértve érzik magukat, ha mindent úgy mond el, a hogy volt, családjukat nem dicsőíti, a többi fölé nem emeli. De szívesebben akarta túrni a genealogia hézagait, mint hogy azokat valótlán, vagy bizonytalan adatokkal hidalja át. Nem hitte el az arisztokratáknak, hogy az erőstől erősek és jók származnak s hogy erős sasoknak gyáva galambok legyenek a fiai ; de a demokraták kedvéért sem mondott le a történelem aranybányáinak bizonyos aknáiról s nem akart lemondani a multról. Szabadkozott azon vád ellen, hogy a nemes családok leírásával erősíteni óhajtaná a társadalmi elválasztó falat. Ha a családok ezentúl valóban nem gyakorolhatnak befolyást a közéletre s ha ezentúl csak egyéni érdek alapján lehet boldogulni, akkor a történetírónak már nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy vizsgálat alá vegye az elhagyott küzdőtér. Attól sem tartott, hogy a könyvében a kitünőbbek közé sorolt családok, hírnevök fenntartása végett, most már erejükön felül is költenek, mert a többivel versenyezni törekesz-

¹⁾ Kolozsvár, 1854. 8 r. 279 lap.

nek. A családok multja különben is annyira összeforrt a nemzet történetével, hogy *ezt* érteni sem lehet amaz nélkül. A családok alapították és tartották meg a hazát; belőlük kerültek ki a tisztviselők, hadvezérek; dicsőségek, gyalázatuk a nemzet dicsősége, gyalázata. Erdély történetírója azonban hamarabb kifogy a fényes, mint a sötét színekből, mert a családok története tele van szép, nagy, dicső tettekkel, magasztos jellemekkel. S mivel a sok százados családokat sokféle atyafiság fűzi egybe, *Köváry* azt remélte, hogy könyve nem hogy elválasztaná, hanem még közelebb is hozza egymáshoz az embereket, mert Erdélyt úgyszólván közös családnak tünteti fel. Hiszen nem is erdélyi ember, a kinek excellentiás és kéknadrágos rokonai nincsenek.

Öt esztendővel a nemesi kiváltságok megszüntetése után így kellett *Köváry*nak védekeznie, hogy rosszra ne magyarázzák családtani vállalkozását. Pedig a családokat magukat is meglepte a közölt levéltári adatoknak bősége, s a bemutatott 257 család összefüggésének, részben pedig címereik rajzának bemutatása. Valóban sikerült nemes dicsvágyat keltenie, hogy a családok phalanxát a nemzet érdekében az újabb kor is tiszteletben tartsa.

Félszázad mulva (1901.) megint ő állított szép emléket a *XIX. században kihalt erdélyi főuri családoknak*.¹⁾ Lelkesedett azért a munkás, költőies, fényes, de takarékos és a köznemességgel együttérző aristokrátiáért, mely az akkori erdélyi társadalomban végtelen tiszteletnek örvendett. Inkább politikai és közgazdasági, mint történelmi jelentőségnek tartotta, hogy az aristokráciával együtt pusztul az erdélyi szellem és »porlik alattuk a föld«. Szám tekintetében — szerinte — különben sem annyira az aristokrácia, mint a nemesség felsőbb rétege pusztul. *Köváry* a szabadságharcz kitörése idejéig 38 grófi és 54 bárói oklevelet ösmert Erdélyben s most 25 grófi és bárói család letüntéről számolt be. A »Csillaghullás, magfa-dőlés, nemes sarjak, családok, ősi erények pusztulása« miatt kesergő tudóst egyben-másban helyreigazították, néhány családra nézve kimutatták tévedését; de igazságot adtak neki abban, hogy ezeknek a családoknak kipusztulása nemzeti veszte-

¹⁾ A millennium századában Erdélyben kihalt főuri családok s visszaemlékezés végső sarjai szereplésére. Kolozsvár, 1901. 8 r. 78 lap. (Különlenyomat az Erdélyi Muzeumból).

ség. Nem írt szoros értelemben vett tudományos munkát, nagyszámú adomáit sem lehet mindig ellenőrizni eléggé, de füzetét Erdély családjainak egyetlen történetírója sem mellőzheti.

Családtörténeti adaléknak szánta a *magyar unitáriusok* XVIII—XIX. századbeli történetéről szóló emlék- és életratait is, a melyekből azonban csak az unitárius vallást megmentő családok ösmertetésének első füzete jelent meg.¹⁾ Münchenben, vagy Párisban látta — úgymond, — hogy ugyanazt a szobrot egyszerre több helyről rajzolták; ő arról az oldalról veszi őket, hogy milyen befolyást gyakoroltak reá, az íróra. Nem annyira életrajzokat, mint pillanatnyi fölvételeket közölt 21 családról.²⁾ Ekként lemondani látszott műve tudományos értékéről, de megmentette azt annak következtében, hogy adatokkal járult a XIX. század jellemzéséhez. Visszaemlékezéseinek üdesége miatt mint olvasmány is kedves. Arra a következtetésre jutott, hogy a maroknyi unitáriusok fennmaradása oly történelmi csoda-számba vehető, mint nemzetünk fennmaradása.

*Kövár*y mindenkor büszke volt reá, hogy Erdély családainak ismertetésével újabb ösztönzést adott *Nagy* Ivánnak Magyarországi családai ösmertetésére, a mely 1857-ben indult meg. Ő maga azonban az erdélyi családoknak nemcsak genealogiájával, hanem belső életével is foglalkozott.

A nemzeti fejedelmek korának magyar családi és közéleti viseleteit és szokásait³⁾ éppen akkor írta meg, mikor *Kerékgyártó* Árpád tett kísérletet az első magyar művelődéstörténelem megírására. *Kövár*y szerint a nemzet nemcsak nyelvében, hanem szokásaiban is él; sőt éppen a szokások a nemzet szellemének igazi kifejezései. A nemzeti szokások ápolása, nemesítése, kutatása oly hazafias kötelesség, melyet minden nemzedéknek örökség gyanánt kell hagynia az utókorra. Nem annyira tudományos szempontból írt tehát, mire ideje sem volt, mint inkább azért, hogy öntudatossá tegye azt a magyaros szellemet, a mely a Bach-korszak bukásával a nyelvben, a szokásokban és a viseletben is újraéledt. Mind-

¹⁾ A magyar unitáriusok története a XVIII. és XIX. században. Kolozsvár, 1899. 8 r. 92 lap. A Keresztény Magvető 1908—9. évi folyamából.

²⁾ Könyve második részében az egyes egyházakörök patronusait ösmertette.

³⁾ Kolozsvár, 1860. 8 r. 184 lap.

ezt nem akarta szembeállítani a külföldi művelt nemzetek viseletével, szokásaival s egész társadalmával ; de bizonyította, hogy *önálló műveltségünk van*, mely nem szorult idegenek gyámkodására. Ázsiai ősműveltségünk, szerinte, csak annyit vett át az itt talált európaiból, a mennyit nemzeti jellegével összeegyeztetett. Viseletünk keleti fénye, háztartásunk önzetlen egyszerűsége, családi életünk patriarchális kedélyessége, társadalmunk őszinte ember- és vendégszeretete, a közéletben tanúsított jog- és szabadságszérzés, a harcainkat jellemző hősiesség önfeláldozás mind egy ősibb műveltségből fakadó *nemzeti sajátosságok*. Ha ezeket a művelésünkre törekvő elsatnyult nemzetek tapsáért feláldoztuk volna, a magyar ma nem volna magyar.

Úgy hitte, hogy a mi idegenszerű van az erdélyi magyarság szokásaiban, az mind a görög-római kor maradványa ; európaias szokásainkat pedig nem Európa valamely külön nemzetének, hanem egész Európának köszönhetjük. Azonban semmit sem fogadtunk be módosítás nélkül s idegen elemekkel gyarapodva is önállóan fejlődünk tovább. Még tévesebb föltevés, mintha a magyart egyes ideszakadt néptöredékek civilizálták volna ; hiszen akkor szokásaink is ezerfélék volnának ; holott szokásaink a Kárpátoktól az Adriáig, a Lajtától az Oltig alapjukban véve ugyanazok. Nem idegen származásuak, hanem a nemzet szelleméből eredtek s a nemzeti királyok, fejedelmek, főurak termeiben finomodtak.

Munkájának megírásában *Apor* Péter Metamorphosisa lebegett szemei előtt, de sok egyéb emlékirat, oklevél, törvény s hagyomány felhasználásával mondta el, a nemzeti fejedelmek idejében milyen volt a lakóhely és a butorzat, a magyar férfiak és nők viselete, az asztaltartás, a családi élet a bölcsőtől a sírig. Kedvesen vázolta a társadalmi életet (látogatás, vendégszeretet, fogatok, játékok és időtöltések). Elkalauzolta olvasóit a csatatérre is. Leírta a vitézek vértetét, fegyverzetét, lószerszámait, a fegyveres erő szervezetét és a harcolás szokott módját. Befejezésül Erdély alkotmányos közéletét vázolta : a három nemzetet a négy vallással, a törvényhozást, közigazgatást, igazságszolgáltatást s magát a fejedelemséget. Egyben-másban tévedett s hiánya, hogy csakis a nemesosztálylal foglalkozott, de *Apor* óta senki sem festett oly igaz és tetszetős képet Erdély társadalmáról, mint ő ebben a könyvében.

Erdély oknyomozó történetének előkészítése végett Kőváry számba vette a történelmi regéket és adomákat is.

1857-ben két kötetben adta ki »kisebb munkáit«: a *száz történelmi regét* s a *történelmi adomákat*.¹⁾ Mind a kettőt Erdélyben gyűjtötte, a nép ajkáról vagy az irodalomból. Munkatársai voltak Száva Farkas, Pataki Ferencz és Dósa Dániel, ki néhány regét versbe foglalt.

A történelmi regéket Kőváry mint a nemzet legszentebb erekyeit becsülte és bevezetésül figyelemreméltó tanulmányt írt történelmi regéink philosophiájáról. Esdve kérte nemzetét, ne csak Homerosban, az arab regékben, Ossiánban gyönyörködjék, hanem saját regéiben is. Értse meg a hazai költőt, kinek nyelve maga a virágzó tavasz, érzelme maga a gyöngytermő tenger, képzelete a legédesebb tündér-szárnycsattogás. Ez a költő maga a nemzet geniusza, a *népköltészet szelleme*. Minden rege egy nagy eposz része s valamely lángész idővel ilyen részekből állítja össze a mostan még ösmeretlen nemzeti eposzt. Nálunk is elmondja még valaki, mint a keltáknál Ossián: Népem, te voltál a kőszál, melyről én, a sas, fölrepültem.²⁾

Kőváry meg volt győződve, hogy a fenmaradt regék valóban csak töredékei egy nemzeti eposznak, mely »nem egyes kort karol fel, hanem őstörténeteink homályától le egész napjainkig kíséri a történet lapjait«. A helyreállított eposz eredetiségét egész Európa tisztelné, s költőinknek most sincs okuk, hogy tárgyakért a külföldre folyamodjanak. A pogány rabszolgaság és a keresztény jobbagyság ideje szerint Erdélyben két regekört különböztetett meg. A nép amott tündérek, emitt ördögök, királyokat, óriásokat látott elnyomóiban, a nagy urakban; de elbeszélését mindenkor történeti eseményekhez kötötte. Kőváry szerint Argyrus királyi és Tündér Ilona regéje tulajdonképpen azt mondja el, Traianus miként foglalta el Daciát; Tarkó regéje azt példázza, Attila halála után különböző irányokban induló fiai (az Olt és a Maros) hogyan tűnnek el más népek közt. A keresztény korszakban a regekor még jobban közeledik a valóhoz és a történeti elbe-

¹⁾ Száz történelmi rege. Kolozsvár, 1857. 8 r. XII., 216 lap. Történelmi adomák. Ugyanott 8 r. 212 lap.

²⁾ Kőváry ezt a mondást gyakran idézte.

széléshez. A nép eleinte Szent László körül csoportosította a vallásos történeteket, a melyeket többnyire csodák alakjában tartott fenn. A másik korszak a lovagok s a tündérek helyébe lépő nők tetteit színezi ki ; s utolsó, legszebb alkotása : Görgény vár eleste 1708-ban, a hol a nép a hős kurucz Ráthonyit érti az óriás neve alatt.

Kőváry elméletével irodalmunk nem foglalkozott érdeme szerint s nem törődött eléggé azzal a gondolattal, mely »elke világában borongott«. A gyűjtés azonban megindult, a folklóre napról-napra nagyobb meglepetésekkel szolgál s ha következtetéseiben nem megy is olyan messzire : mint *Kőváry*, igazolja azt a fel fogását, hogy majdnem minden regében egy-egy történelmi esemény magva rejtőzik.

A második kötetben közölt 138 történelmi adomában sok, könnyen észrevehető tévedés van, s nincs is mindeniknek adomajellege ; összegyűjtésekkel *Kőváry* mindamellet jó szolgálatot tett, mert sok jellemző történetkét mentett meg a feledéstől.

Mindezekből látható, hogy írói munkásságának első tizenöt esztendejében (1842—1857.) *Kőváry* Erdély oknyomozó történetének *előkészítésével* s az erre vonatkozó előtanulmányok kiadásával alaposan foglalkozott. Megösmertette a területet Erdély statisztikájában és a föld ritkaságaiban ; a *romokat* Erdély régi-ségeiben ; a *szereplőket* Erdély családaiában ; a *műveltséget* a családi élet és a viseletek rajzában ; a *hangulatot* a történelmi regékben és adomákban.

Az előkészítés munkájához tartozott az is, hogy versekben 1846-ban már megírta iskolás gyermekek számára *Györke geographiáját és históriáját Erdélyről*,¹⁾ a mely azután számos kiadást ért. Két külön füzetre osztva nagyon elterjedt Erdély unitárius iskoláiban s Erdély históriájából még 1867-ben is új kiadás kellett. A hogy írta :

»Te-rólad is, újkor sötéte, hajnala,
Zengeni fog múzsám gyermekies dala.
És mondok annyi jót és annyi sok viszályt :
Megértjük, hogy mért kell szeretni e hazát.«

¹⁾ Györke geographiája és históriája Erdélyről. 2. képes és átnézett kiadás. Kolozsvárt, 1847. 8 r. 84 lap.

Tankönyveinek és tudományos munkáinak ítéletei közt a teljes egybehangzást nem lehet mindig megtalálni. Pl. az Erdélyt bejáró Györke Fráter Györgyről a forradalom előtt ezt tanítja :

»Alvincen gyilkolák meg *gaz* Martinuzzit
S temetetlen hagyák soká holt tetemet,
Mert a *hont árulá* most egynek, majd másnak, —
Igy vevé hasznát a bibornok-palástnak !«

Később, Erdély történetében, azzal bucsuztatta el, hogy gyászos esete Tarpeia sorsára emlékeztet, ki a capitolumot a sabínusok kezére játszotta s hasonló véget ért. Magyarország történetében viszont megjegyezte, hogy a hatalomhoz ragaszkodva, az eszközökben nem válogatott s változékony politikájának lett áldozata.

***

A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár használata érlelte meg Kóvályban azt az elhatározást, hogy megírja *Erdély történetét*, melyet Benkő József latin művének megjelenése óta annyira elhanyagoltak. Meg volt győződve, hogy ha Erdélynek akkora *történetírói* lettek volna, mint *adatgyűjtői* : Erdély történelme egy sorban állna bármely országéval. Szívesen nyújtotta a »hála adóját« azoknak az örök tiszteletreméltó hazafiaknak, kik gyűjtéseikkel, följegyzéseikkel annyi nemes szolgálatot tettek hazájoknak ; de magát az erdélyi történetírást bölcsőben szendergő gyermeknek tartotta. Sajnálta, hogy Erdély történelmének magyar nyelven való megírását egy szerencsésebb kor az ő szerencsétlenebb korára hagyta. Előtte azonban, munkához fogva, »a szerencsésebb jövő kor lebegvén«, maga után nem akarta bevágni azokat az ösvényeket, a melyeken ő maga járt. Utóbb tehát, Erdély történetéről írt munkája második kötetének az élén, rendre bemutatta a *levéltárakat*, mint kútfőket, hogy »édes hazánk gyönyörű történelme hamarabb földerítettessék«. Odavezette az ifjakat az adatok tengerének »még ösmeretlen történelmi gyöngyszigeteire« s figyelmeztette a levéltárak óriási fontosságára. Úgy hitte, Erdély oknyomozó történetét meg sem lehet addig írni s a ki mégis dolgozik rajta, tantalusi szomjuságot érez mindaddig, míg *Erdély Codex Diplomaticusa* meg nem je-

lenik. Négy évtized mulva megérte az Erdélyi Országgyűlési Emlékek tizenkilencz, a Székely Oklevéltár hét s a szász Urkundenbuch négy kötetének és több más becses gyűjteménynek megjelenését. De hol van ez attól az *összefoglaló* erdélyi oklevéltártól, a melynek kiadását ő már 1859-ben halaszthatatlannak tartotta ? !

Tudta, hogy *történelmi kritikára* kell törekednie, de azt is, hogy nincs joga megtagadni a *történelmi képzelőerőt*, a mely sok kicsiségen felülemelte kortársai közül Chateaubriand-t a kereszténység szellemének, Gobineaut az emberi fajok egyenlőtlenségének vizsgálatában. Azért nem talált reá okot, hogy a *székelyek eredete* kérdésében ne higgyen régi történetíróinknak s a székelyek hagyományainak. Történelmi meggyőződésén kívül ez az erő is izmosítja nemzeti érzését, mikor magának a magyar nemzetnek bejövételéről szól. Európa árja népei az ő korában foglalkoztak legjobban egymással való rokonságuk fokának megállapításával. Bántotta, hogy eközben a magyarokat a lappoktól, finnektől származtatják. »Talán nekünk sem árt, — fakadt ki, — ha legalább régi dicsőségünkre büszkék maradunk s nem feledjük, hogy az egykor virágzott hún-scytha család nemes vére, melyhez a hún, avar, bolgár, kazar, palóc, besenyő, kún nemzet tartozott, egyedül bennünk maradt meg legtisztábban ; s hogy mint egy hajdani hatalmas népcsalád tagjait, minket sem a golya költött.«

Nincs miért szemére lobbantani, hogy ebben a kérdésben, a melyet különben csak fölvetett, de nem mélyedt bele, bizonyágnak veszi a csíki Székely krónikát is és teljes megnyugvással beszél Zandirhám fő rabonbánról, a magyarok és székelyek szövetségéről, a székelyek vezérekkorabeli államszervezetéről, a Szent Istvánval kötött szerződésről stb. *Szabó* Károly nyomozásai (1854) óta akkor hitelesnek tartották azt a krónikát, *Horváth* Mihály 1871-ben meg éppen úgy idézte, mint előtte tizenkét esztendővel *Kováry*, a ki azonban 1907-ben már mellőzte az egész elbeszélést, mert *Szádeczky*, kevéssel azelőtt, a krónikát hamisítványnak bizonyította be. Az aggnak fáj megválnia olyan adatoktól, a miket a férfiú valódi gyöngyöknek tartott ; de a megismert igazság ellen nem tusakodott, s nehéz szívvel, de mégis pálczáat tört a tarthatatlan nemzeti hagyományok és krónikás adatok felett. Azonban vagy nem vett észre, vagy nem fogadott el minden javítást, a mit

történetírásunk a részletekbe ható kritikának köszön. Így pl. 1859-ben Szalay tekintélyére hivatkozva állította s 1907-ben Karácsonyi nyomozásai után is úgy találta, hogy Szilveszter pápa bullája hiteles.

A mai kutatásokkal ellenkező alapon áll, mikor az oláh nyelvet az itteni népekkel összekeveredett római gyarmatosok nyelve hatásának tartja, de mégis hinni látszik, hogy az a Balkán-félszigeten keletkezett. Szerinte olyan talány ez, a melynek még nem akadt Oedipusa. Természetes, hogy a szászok letelepedéséről is a tudomány akkori álláspontján beszél, Luxemburgot tehát még nem vehette számításba. Kellő óvatossággal fogadta az 1224. évi Andreanum diplomát is, de hitelét kétségtelennek tartotta. Általában véve maga is mentegetőzött, hogy az Árpádok korának, a magyar hazának nagy napjait, a kútfők hézagossága következtében, kellő színben ecsetelni nem bírta. De bizonyára használt új színeket is. Az egyik az, hogy az Erdély és a Magyarország közt mutatkozó ellentéteket részben a *gazdasági ellentétekben* kereste; mert úgy találta, hogy Erdély a kisbirtokosoknak, Magyarország a nagybirtokosoknak a hazája. A másik az, hogy szerinte az erdélyiek nyugatról keletre, *Magyarországból Erdélybe akarták áthelyezni a királyság fő- és székvárosát*. Gyula vezér, Géza és István hercegek, Opor László vajda stb. zendülését, lázadását, forradalmát, polgárháborúját erre a törekvésre vezette vissza.

Ítéletének közvetlenségével, eredetiségével kitűnik az Anjouk és a Hunyadiak korának megítélésében is. Adatainak egy része *Pór, Fraknoi* s mások nyomozásai következtében a rájuk épített ítéletekkel együtt elesnek, de oly sziporkák vannak bennök, melyek ma sem aludtak ki s még mindig gyűjthetnek. A mit az Anjouk önkényes hajlamainak s a magyar alkotmányosságnak kiegyenlítődéseről, a törökök első hatásáról, a huszita-kérdésről stb., néha csak odavetve mond, mind olyan gondolat, a mivel érdemes foglalkozni.

Művének legérdekesebb része a harmadik kötettel, »az ábrándossáig lelkes Erdély hősiek szerepével»: a *nemzeti fejedelemség korával kezdődik*. Ezt tartja Erdély *saját* történetének, »melyben a myrmidonok hitregés jelenetei újulnak meg». Erdély abban az időben két világeszmét képviselt. A magyar nemzetnek alkotmányos és a protestánsoknak vallásszabadságát. A fejedelmek azon-

ban ez örökigazságú eszméknek nemcsak képviselői, hanem vértanúi is; *Kőváry* három kötetben beszélte el küzdelmeket s a befejező hatodik kötetben a gubernium korának 1848-ig terjedő eseményeit tárgyalta. A független fejedelemség romjaira épült szervezetet nem festhette ragyogó színekkel. A letűnt nagyság romjain járva, minduntalan érezte a hazafiui bánat nyomását. A nemzeti politikától való eltérést látott a vallási türelmetlenség és a rendiség felülkerekedésében; ezen tört meg sokáig az anyaországgal való törvényes kapcsolat helyreállítása is. Lelkesedéssel csak a nemzeti politika helyreállításának jelszavát: az *uniót* üdvözölhette.

Erdély története hetedik és nyolczadik kötetének tekinthető egy másik munkája, az *1848—49. évi események leírása*,¹⁾ melyre tulajdonképpen a szabadságharcot vezető kormánytól nyert megbízatást. Jegyzeteit a csatatéren készítette, bujdosása közben, elárútatásra mindenkor készen rendezte, s 1861-ben hamarosan bocsátotta sajtó alá, mert a nagyjából megadott sajtószabadság állandóságában nem bízhatott. Mindezt tekintetbe kellett volna venniök mindazoknak, a kik művét egy vagy más tekintetben megtámadták, vagy legalább is erősen bírálták. Például a miatt, hogy in medias res vezeti olvasóit. De ez a vád magától elesik, mert a szabadságharc története csak folytatása Erdély története VI. kötetének, mely csupán öt esztendő múlva (1866.) jelenhetett meg. Előadását Kőváry ebben a művében a februáriusi párisi forradalom hatásával kezdi s a zsidói fegyverletétellel (1849. augusztus 26.) végzi. Szemtanúja volt az események legnagyobb részének és hivatalos feladatai közé tartozott, hogy azokat leírja. A harminczéves, lelkes fiatal ember, ki a csatatéren, vagy a hatalom elől bujdosva írt, nem írhatott az íróasztala mellett görnyedő tudós csöndes nyugalomával; de tárgyiasság tekintetében könyve megállja helyét más, arról a nagy korszakról szóló művek mellett. A hozzácsatolt okmánytár,²⁾ a mely 114 kiáltványt, rendeletet stb. közöl, eléggé mutatja, hogy leírását nem pillanatnyi benyomásokra, nem csatatéri kószahírekre alapította.

¹⁾ Erdély története 1848—49-ben. Pest, 1861. 8 r. 279 lap.

²⁾ Okmánytár az 1848—9-iki erdélyi eseményekhez. Kolozsvár, 1861. 8 r. 204+4 lap.

Általában véve *nagyon jól meggondolt terv szerint* fogott Erdély története megírásához. A mit ezen a téren majdnem negyedszázadon át ritka kitartással és szorgalommal tett, a magyar történetírásnak előismerésére, sőt hálájára méltó. A legszebb emléket éppen akkor emelte a kisebbik magyar hazának, Erdélynek, a mikor az 1848-ban és 1867-ben ismételve egyesült az anyaországgal. Ez az emlék talán csak homokkőből és nem gránitból való; sokan már a maga idejében keveselték s ma valóban elérkezettnek tartják az idejét, hogy helyébe újat emeljenek. Kőváry maga örült legjobban, hogy könyve utolsó kötetének megjelenése esztendejében *Szilágyi Sándor* már ki is adta Erdélyről írt történetének első kötetét s attól fogva majdnem teljesen Erdély történetének szentelte munkás életét. Ő Erdély különállásának teljes megszűntével *rendszeresen* többé nem foglalkozott Erdély történetével; csak *adalékokkal* járult hozzá s a munkára más tért keresett. De mindörökre megmaradt az az érdeme, hogy rendszeresen és legtöbb oldalról először ő világította meg Erdély multját. Méltó reá, hogy az irodalom őt mint Erdély történetíróját mindenkor tiszteletben tartsa.

III.

Kőváry politikai és közgazdasági munkássága.

Erdély 1848-ban lemondott a maga különállásáról. Egyesült Magyarországgal, de ezt a győzedelmes önkényuralom nem ősmerte el és Erdélyt még tizenkilencz esztendőn át külön Kronlandnak tekintette. *Kőváry* 1852—1855-ben a Kolozsvári Hetilapban, 1856—1857-ben pedig a Kolozsvári Közlönyben s egyes pesti lapokban valamint az általa alapított Erdélyi Naptárban (1854—5.) gyakran foglalkozott erdélyi társadalmi kérdésekkel; de hiszen a politikaiakhoz nem is nyúlhatott. Már 1854-ben sürgette ¹⁾ egy »eszményi múzeum« felállítását; Erdély történetét bevezető munkáit is ilyen eszményi múzeum külön kalauzai gyanánt tekintette. 1856-ban összefoglalta az Erdélyi Múzeum és Múzeum-Egylet alakítására vonatkozó adatokat s 1857-ben hosszasan ismertette

¹⁾ Hetilap, 1854., 96. sz.

annak ügyét. 1859-ben része volt az Erdélyi Múzeum megalapításában ; de nem követelt részt magának a vezetésben.

Gróf *Mikó* Imrével politikai tekintetben is ellentétbe jutott, mert nem elégítette ki a gróf lapjának, a Kolozsvári Közlönynek, az 1860. októberi diploma kiadatása óta követett irányja. Gróf *Teleki* Domokossal és ifjabb gróf *Bethlen* Jánossal egyetértve tehát *Korunk* címmel új napilapot alapított, sőt utóbb azt meg is vette, s 1862. augusztus 31-től maga szerkesztette Deák-párti irányban. Nagy gondot fordított tárczarovatára, mely a legjobb pesti lapokéval vetekedett. A cenzorral azonban itt még több baja volt, mint Erdély Története nyomtatásakor, mikor a már kiszedett ívekből néha egész oldalak estek áldozatul a vörös cerusának.

A szerkesztőség eleinte az óvári Bástya-utczában, Kőváry saját házának két földszintes szobájában volt, hol többnyire unitárius kollégiumi deákok és teológusok végezték az apróbb munkákat. 1864-ben a szerkesztőséget a főtéri (most Mátyás királytéri) gróf Gyulay-házba tette át.

A politikai küzdelmekből is kivette részét, pl. mikor az uralkodó 1863. április 21-én az erdélyi tartománygyűlést Nagyszebenbe összehívta. Július 14-én a magyar és székely követek zárt értekezletet tartottak, melyen mint vendég gróf *Andrássy* Gyula, és *Tisza* Kálmán, s mint szerkesztő, *Kőváry* is részt vett. Többen azt akarták, hogy egyáltalán meg se jelenjenek a másnap megnyíló tartománygyűlésen ; mások ugyan meg akartak jelenni, de csak azért, hogy azt, tiltakozásuk felolvasása után, odahagyják. Ennek a tiltakozásnak kefelenyomatát *Kőváry* készen tartotta ; a többség azonban nyilatkozatot intézett Groisz elnökhöz, hogy a törvénytelen gyűlésen nem jelenik meg, mire a követek gr. *Crenneville* kir. biztostól elbucsuzván, hazautaztak. Mindamellet *Kőváry* tervezett nyilatkozata egy ujságíró élelmessege következtében megjelent a Kolozsvári Közlönyben, a mi sok kellemetlenséget okozott Kővárynak, mert pártját, a Deák-pártot, arról gyanúsították, hogy, elvei fenntartásával, hajlandó részt venni a tartománygyűlésen.

Kőváry valóban úgy találta, hogy a magyarok és a székelyek nem nézhetik tovább is összetett kezekkel a románok és a szászok hegemoniáját, nem engedhetik meg, hogy »mások szervezzék a hazát számukra«. Széchenyire hivatkozott, hogy meg kell

mentenünk nemzeti jellegünket, ha feladunk is valamit alkotmányunkból. A nemzeti erő a földbirtokban és a közügyekre gyakorolt befolyásban gyökerezik. Ha ezeket mások kezére játszszuk és anyagi érdekeinket feladjuk, a mennyi tért és földet veszítünk visszavonulásunk következtében, a nemzeti elem annyit veszít súlyából, a magyar elem Erdélyben annyival szűkebb térre szorul. Már pedig alkotmányt huszonnégy óra alatt is lehet teremteni, de századokba kerül, míg egy elbukott nemzetiséget helyreállítanak. Ha feltétlen megadást követelnek, jöjjön, a minek jönnie kell. De ő a maga részéről elmenne addig, mint Magyarország, hogy a nemzet programját előterjesztené.

Azonban a tartománygyűlésbe bemenni annyi volt, mint újabb egyezkedéssel kétségbevonni az unió törvényességét. Így fogták föl ezt a tordaiak is, s a képviselőválasztáson majdnem bántalmazták Kőváryt, ki többé sohasem is kereste fel szülővárosát. A tartománygyűlés újabb ülésszaka pedig 1864. május 23-án megint a magyarok és székelyek részvétele nélkül nyílt meg.

Deák husvéti cikke után *Kőváry* felfogása annyiban mégis győzött, hogy a szebeni tartománygyűlés feloszlata után Kolozsvárra összehítt országgyűlésen 1865. november 19-én a magyar és székely képviselők is megjelentek s az országgyűlés december 6-án újra nagy többséggel kimondta az uniót. Pár hét múlva az uralkodó az erdélyi országgyűlést elnapolta s meghagyta, hogy képviselőket válasszszanak a pesti országgyűlésre. Az az út tehát, melyet cikkében *Kőváry* kijelölt, április 14-én a magyar képviselőházba vezetett, mert ott akkor jelentek meg az erdélyi képviselők. Az elnapolt kolozsvári országgyűlést a király 1867. június 20-án feloszlatta s ezzel Erdély utolsó törvénytelen országgyűlése és vele Erdély erőszakolt különállása véget ért. *Kőváry*, a ki különben is elveszettnek tartotta a politikára fordított idejét, mostan már 1867. július 31-én megszüntette lapját, a *Korunkat*. A napilapokba azontul is irogatott ugyan társadalmi cikkeket, s ennyiben mindhaláláig hirlapíró maradt, de többé nem politizált.

1867-ben nem vett részt a M. Történelmi Társulat alapításában, sem annak 1868. szeptember 20—25-én Kolozsvárt tartott első vidéki gyűlésében s ekkor alakított állandó bizottságában. Tudtommal soha sem írt a társulat folyóiratába, a Századokba, mely szintén nem vett tudomást őrá, hacsak kicsinylő megjegy-

zések kíséretében nem.¹⁾ A társaság csak később, *Szilágyi Sándor* titkársága idejében számított munkásságára. Részt vett Kőváry 1874. április 7-én a *székely történeti pályadíj-alap-bizottság* megalakításában, s ezt Mikó Imre és Lázár Miklós grófok elhunytá után 1889. június 8-án éppen ő szervezte újra;²⁾ de, egy-két esetet kivéve, a tudományos intézetektől távol maradt. 1868-tól 1889-ig történelemmel csak mellékesen foglalkozott, mert mostan már jobban érdekelték a *közigazdasági tanulmányok*.

Ezekhez bevezetésül az szolgált, hogy Kolozsvár városa 1869. október 2-án őt választotta meg *népszámláló bizottsága elnökének*.

A nehéz és fárasztó küldetést már csak azért is elvállalta, mert ez a népszámlálás »Kolozsvár történelmi életének oly nevezetes fordulópontjára esett, milyennel egy város csak nagy időközökben találkozik. Az unió következtében elvesztett fővárosi jelleg megszűnt, de a város vasutat kapott s ez a változás »a politikai vezérlobogó helyett az ipar és kereskedelem zászlaját adta kezébe«. Helyesen gyanította, hogy Kolozsvár ekkori patriarchalis viszonyait pár évtized múlva meg sem érthetnék, ha nyilvánosan be nem mutatnák a mostani *népszámlálás* adatait, a melyeket a nagy munka bevégeztével egy tanulságos füzetben közzé is tett.³⁾ Tizenkilencz esztendő múlva külön füzetben vizsgálhatta, Kolozsvár *közigazdasági fejlődése* s annak iránya mennyiben felelt meg mostani várározásainak⁴⁾ 1871-ben, mikor az országos statisztikai hivatalt — egyelőre csak rendelet útján — *Keleti Károly* vezetése alatt újraszervezték, a miniszterium Kőváryt is meghívta 1848. évi állásának elfoglalására, de ezt a meghívást nem fogadta el.

Időközben ugyanis elvállalta az 1858-ban alakult Első Magyar Általános Biztosító Társaság kolozsvári főügynökségét, majd egyik igazgatója lett a társaságnak. Ettől fogva két évtizeden át irodalmi uton is a *biztosítás* eszméjének akarta megnyerni a közönséget. Először a magyar és osztrák megszűnt, működő és kelet-

1) Pl. Századok, 1875. 143.

2) Ez a bizottság 1874-ben Szabó Károlyt s az ő elhunytá után Szádeczky Lajost bízta meg a székelyek történetének megírásával. Kőváry a bizottságnak 1889-től fogva alelnöke és pénztárnoka volt mindhalálig.

3) Kolozsvár sz. kir. város lakosai és lakásai az 1869—70-ki népszámlálás szerint. Kolozsvár, 1870. 8 r. 63 lap.

4) Kolozsvár, 1889. 8 r. 32 lap.

kező biztosító társaságok történeti és statisztikai átnézetét állította egybe¹⁾ majd külön füzetekben fejtegette milyen az állami *tűzbiztosítás* másutt s milyen lehetne nálunk is. Az *életbiztosítást* mint a tőkeszerzés legbiztosabb módját ajánlotta. Ismertette a megyei és az országos állami biztosítás rendszerét, a hazai és külföldi kölcsönös segélypénztárakat és gondoskodó intézeteket, az iskolai takarékpénztárakat, a családmentő életbiztosítást Emlékiratot szerkesztett a vasutasoknak a balesetek ellen való kötelező biztosításáról. Tanulmányt irt a külföldi nyugdíjintézetekről, s a hírlapírók nyugdíjintézetéről. Szemlét tartott a hazai és külföldi biztosítás ügyének multja és jelene, valamint a hazai és a külföldi biztosításügyi politika fölött; s elmélkedett a katonakötelezettség és háborúvesztély esetében való biztosításról stb.

A hetvenes években megírta a *biztosítás encyclopaediáját* négy kötetben. Az első kötet, mely annak bibliographiáját, politikáját, matematikai elméletét s a biztosítás különböző ágainak rendszerét ösmerteti, németül kéziratban kever. Francia nyelven pályázott a III. kötet egy részével a francia akadémiánál, mely azt 1883. november 10-én *dicshetre* méltatta. Ezt a részt, mint encyclopaediája III. kötetének első felét, »Az életbiztosítás rendszere« címmel 1884-ben magyarul adta ki.²⁾ Munkáját azonban nem fogadták a várt melegséggel, minek következtében lemondott encyclopaediája kiadásáról.

Mint Kolozsvár város tiszt. főjegyzője és közgazdasági előadója még azután is többször foglalkozott közgazdasági kérdésekkel. Pl. 1889-ben Kolozsvár közgazdasági fejlődéséről, 1892-ben a város köztisztasági és közegészségügyi mozgalmairól, 1897-ben Kolozsvár testedző intézményeinek multjáról s közben 1890-ben a lajtántúli fürdők szervezetéből és berendezéséből az erdélyi fürdőkre vonható tanulságokról irt egy-egy füzetet. Megmaradt továbbra is a kolozsvári kisegítő takarékpénztár élén s munkás részt vett a város közéletében. A vasuti alkalmazottak lakásvizonyainak javítása végett a fellegvári oldalon levő birtokát parcellázta; ott, a mostan már róla nevezett *Köváry-telepen*, öt utcát épített ki s a házakat törlesztés mellett a jelentkező vas-

1) Pest, 1870. 8 r. 151 lap.

2) Budapest, 8 r. VIII és 210 lap.

utasok tulajdonába bocsátotta. Közgazdasági irodalommal azonban többé alig foglalkozott.

Ennek a tudományos és irodalmi kitérésnek az vetett végét, hogy valahára, 64 esztendőskorában, 1883. május 17-én a M. T. Akadémia is beválasztotta őt levelező tagjainak sorába s Erdély koszorús történetíróját ezzel visszaadta a magyar történettudománynak. Székfoglalójában azt fejtegette, hogy Magyarország történetét elbeszélő modorban, de művelődéstörténelmi szempontból kell megírni.

IV.

Magyarország története.

A Magyar Történelmi Társulatnak 1883. április 5-én tartott választm. ülésén *Bánó József* azt indítványozta, kérjék meg az országgyűlést, hogy az ország fennállásának ezredik évfordulója alkalmából 15—20,000 forint pályadíjat tűzzön ki Magyarország történetének megírására. »Ezen munkának főczélja — az indítványozó szerint — az legyen, hogy a legszigorúbb történeti kutatások és okmányok alapján írja meg a *magyar nemzetnek és fajnak mint élő organismusnak történetét*, jellemét, tulajdonságait, életfeltételét, befolyását a mindenkori eseményekre ; különösen azon indító okokat, melyeknél fogva mindenkor fenmaradt s döntő befolyását érvényesítette.« A társulat nagy lelkesedéssel fogadta a javaslatot s ebben az ügyben *Hunfalvy Pál* elnöklete alatt tíztagú bizottságot küldött ki, melynek *Kőváry* is tagja volt.¹⁾ *Kőváry* már a gyűlés megnyitása előtt jelezte, hogy most, az egyházi és politikai pártoskodások korában, sem az országgyűléstől, sem az akadémiától nem várhatják, hogy az ilyen *oknyomozó történelem* írásának dolgát felkarolja.²⁾ Felszólalt a bizottságban is, mely két ízben (április 10. és május 2.) tartott ülést s május 5-én a választmány elé valóban pártolással terjesztette ezt a javaslatot, de a nagy munkát *megbízás* alapján akarta elkészíttetni. A választmány hosszas eszmecsere után elhatározta, hogy mivel a millennium meg-

¹⁾ Századok, 1883. 391—2.

²⁾ *Kőváry*, Magyarország Tört. I., az előszóban.

tartásának ideje még nincs kitűzve s erről bizonyára országos bizottság fog határozni, a társulat a módozatokról csak az országos bizottság kinevezése után fog dönteni. Saját bizottságát a további teendők intézésével addig is megbízta.¹⁾ *Ipolyi* Arnold és *Szilágyi* Sándor — amaz a társulat elnöke, emez titkára — odafordultak *Kőváry*hoz, hogy írja meg ezt a történetet. »Már késő« — felelt *Kőváry*, a ki akkor volt élete 64. esztendejében. »Dehogy késő! — biztatták. — Hiszen Curtius is 77, Ranke pedig 84 esztendő korában fogott legnagyobb munkájához.« *Kőváry* azonban szabadkozott, hogy neki gondtalan életmód mellett is húsz esztendő kellett Erdély története megírásához; ez pedig még nagyobb feladat, tehát még hosszabb munkaidőre van szüksége. Mindamellett foglalkozott a nagy mű megírásának gondolatával.²⁾

A Keresztény Magvetőben (1883., 1884.) történetbölcselemi tanulmányokat közölt a magyarok honfoglalásáról és a magyar kereszténység kezdetéről, 1885-ben pedig a Turulban, mint a harmadéve alakult Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság választmányi tagja, a *hűbéri rendszer szellemét* a családi és társadalmi életre való tekintettel történetbölcselemi tanulmányban ösmertette. A hűbérrendszert a kereszténység és a nemzetiség mellett a legerősebb eszmének tartotta, mely a honfoglaló magyarságra hatott. Nemcsak az egyetemes, hanem a magyar történelem szempontjából is vallotta, hogy olyan eszmét, a mely majdnem ezer esztendeig vezetett és alkotott, nem szabad megvetni csak azért, mert »az ujkor politikai hitvallása más oltárokat állított«, holott mai művelődésünk a hűbériségben gyökerezik.

Mindez tanúsította, milyen széles alapokra szerette volna fektetni Magyarország története megírását. 1886-ban az Erdélyi Muzeumban meg is tette észrevételeit a *magyar történetírás jelenkori feladatáról*,³⁾ hogy a pályadíjjal szemben elfoglalt álláspontját mintegy igazolja. Különben is meg volt győződve, hogy »a nemzet közelgő ezredéves ünnepe alkalmából történetírásunkra nagy fel-

¹⁾ Századok, 1883. 473. Téved tehát *Kőváry* (id. h. és Erdélyi Muzeum kiadványai, III. 1886., 130.), hogy a választmány ezt a kérdést levette a napirendről.

²⁾ *Kőváry*, Magyarország. Tört. I., előszó.

³⁾ Az Erdélyi Muzeum-egylet kiadványai. III. 1886. 130—158.

adat vár». A világ a mi történetünk muzsájától remél emlékbeszédet a lefolyt ezredév sírja felett. A mit idáig írtak, az inkább az események, mint az eszmék története. Hányzik belőle az európai hátsóter, az európai eszmék befolyásának feltüntetése. Történetünket újra kell írunk, hogy jelenünket a multtal egybekössük. Az idő is alkalmas reá, mert történetírásunknak verőfényesebb korszaka alig volt.

Ugy hitte, hogy a honfoglalás ezredik évfordulójára hazánk történetét *a magyar állameszme és a magyar államiság szempontjából* kellene megírni; mert ezt a szempontot, a sajtóviszonyok következtében, még *Szalay* és *Horváth* sem képviselhették eléggé. Az egyház után pedig az állam az emberiség legnagyobb gondolata. De látni, éreztetni kell e mellett a vezető eszméket s megadni a történelmi Magyarország számára az európai környezetet, a milieut. Vezető eszméink szerint ugyanazok, a melyek időnkint a művelt Nyugat-Európát foglalkoztatták; mert az európai uralkodó eszmék előtt mindenkor meghajoltunk, de a miben lehetett, nemzeti jellegünkhöz képpent módosítottuk. Annyi bizonyos, hogy hazánk történelmét nem szoríthatjuk a Kárpátok közé; multunk nagy részét csak az *egyetemes* történelem világításában láthatjuk igazán. »A Kárpátok mögött — úgymond — ott áll Európa, az emberiség alkotó vagy romboló közszelleme.« De nem elég, hogy megadjuk az európai hátsóteret; ki kell emelnünk azokat a mozzanatokat is, a melyekben nem mi számoltunk Európával, hanem az számolt mivelünk, s érezte, elfogadta a magyar hatást.

Nagyon elégedetlen volt történetírásunk szellemével, a mely nem állt arányban, legalább az ő felfogása szerint, a nemzet önértékelével, törekvéseivel, reményeivel. A felekezetiesség s a pártoskodás sok vezető eszmét helyeztek hamis világításba. Egymást kizáró eszmének tüntették föl a katolicismust és a protestantismust, a melyek közül amabban az önkényuralom, emebben a szabadelvűség megtestesülését látták. Kárhoztatták a középkort, különösen a hűbériséget, pedig ebben gyökereznek családi és társadalmi életünk nemesebb szokásai, erkölcei, házi szabályai s hazánk mint állam is a középkorban volt a legdicsőbb. Kőváry azonban történetírásunknak nemcsak szellemét, hanem stilusát is módosítani törekedett; a ledaráló előadás helyett Macaulayval együtt azt tekintette a nemzeti történetíró feladatának, hogy elbeszélése min-

den vallásos kedélyt hálaérzettel, minden hazafias szívet remény-nyel töltsön el. De hozzátette, hogy a magyar történetírónak hatnia kell a duzzogó nemzetiségekre és a szomszédokra is és meg kell nyernie Európa rokonszenvét. A hogy mondta, a magyar történetíró fiú-
lében meg-megcsendül a Rákóczi-induló ; de míg a multat dicsőíti s a csillagokra mutat, nem szabad felejténie, hogy minden nemzet történelme csak szerény része az *egyetemes* történelemnek.

Megdöböntő, de igaz képet festett Kőváry arról, az ő korában még mennyire nem volt együtt a magyar történetírás anyaga s milyen egyoldalú az eddigi gyűjtés, mely a társadalommal és a gazdasági élettel alig számolt. »A történeti adatok — szölt — a nemzetet az író asztalánál tüntetik föl, holott az élet szinpadán szeretnők felmutatva látni.« Történetírásunk csak a *tények* s nem a tényekből levonható *tanulságok* tudománya volt. Hiányzott a művelt nemzetek történetírásának az a genre-e, a melyet kezdetben *történetbölcséletnek*, majd *műveltségtörténelemnek* neveztek. A nemzet már maga sem érdeklődött saját történelme iránt annyira, mint azelőtt. Kőváry bízott benne, hogy a történelem és bölcsélet szövetkezése a magyar történetírást egészen átalakítja. A történelemnek ez a philosophiája inkább az eszmék mint az események történelme volna ; de úgy találta, hogy még külföldi művelői sem találták meg az előadás helyes módszerét s némelyiknek munkájában igen kicsiny a históriai mag.

Kőváry nem érte be az elmélettel, hanem komolyan készült Magyarország történetének megírására. Mikor a M. T. Akadémia 1890. május 8-án erre *Semsey* Albert ajándékából tízezer forintos pályadíjat tűzött ki, elhatározta, hogy résztvesz a pályázatban. Források alapján, a művelt nagyközönség által is élvezhető alakban s oly módon kellett írnia, hogy a külső események mellett, de azokkal szerves összefüggésben, az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi s műveltségi viszonyait is tárgyalja, a szereplő egyéniségek jellemét, egyéniségét kiemelje s kijelölje azt a helyet, a melyet Magyarország első sorban szomszédjaival s azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben időnkint elfoglalt. Kőváry 1895. szeptember 30-án *névtelenül* tizenegy füzetben adta be pályamunkáját,¹⁾ a melyhez utóbb még két füzetet csatolt s megjegyezte,

1) Jeligióje : Imperium iis retinetur artibus, quibus initio partum est.

hogy az idő rövidsége miatt nem rendezhette azt teljesen sajtó alá. Egyedül pályázó munkáját az Akadémia október 7-én kiadta bírálatra a II. osztálynak, a mely a bizottságba *Pauler* Gyulát, *Hajnik* Imrét és *Thallóczy* Lajost küldte ki. A bizottság 1896. április 28-án készült el jelentésével, a melyet a nagygyűlés május 13-án egyhangulag elfogadott.

Saját tagjáról keményebb, kiméletlenebb, lesújtóbb bírálatot az Akadémia, tudtommal, sohasem mondott, mint ez alkalommal Kőváryról.¹⁾ Nagy részletekre kiterjedve bizonyítgatta, hogy »a különben bizonyára igen érdemes szerző műve mindenesetre teljesen beválik, ha az Akadémia arra tűz ki pályázatot, *miképpen nem kell írni magyar történelmet.*« A pályázatot tehát teljesen meddőnek nyilvánította.

Nagyon kevesen tudtak a hetvenhétosztendős érdemes történetíró vereségéről, a melyhez pedig ugyanakkor anyagi téren egy másik is járult, t. i. a *Kolozsvári Kisegítő Takarékpénztár* bukása, mely miatt, mint igazgatót, első sorban őt vádolták. Ez a takarékpénztár 1858-ban szövetkezeti alapon keletkezett s legrégibb ilyen pénzügyintézete volt az egész országnak. Harminczhat évi fennállása alatt a közgazdasági érdekeknek sok hasznos szolgálatot tett,²⁾ de 1893-ban részvénytársulattá alakulván át, szerencsétlen üzletek következtében kénytelen volt felszámolni.

Történetírói s közgazdasági téren tehát Kőváryt a legnagyobb csapás 1896-ban érte, a millennium esztendejében, a melynek megünneplésére pedig harminczhét esztendővel azelőtt először éppen ő buzdította a nemzetet. »Ezredév! Roppant idő! — szölt akkor,³⁾ még az önkényuralom korában. — S mégis pár évtized múlva nagy nemzeti ünnep vár a magyarra: a honfoglalás ezredéves ünnepe. Az áldomások, melyeket a honfoglalók kezdenek (Árpád nevenapján), hihetően meg fognak újulni a hazában. Háromszoros hálát adhatunk; egyszer, hogy élünk; másodsor, hogy Európában élünk; s harmadszor, hogy a keresztény vallás emlőjén ujjászülettünk.«

1) Egész terjedelmében közli a M. T. Akadémiai Értesítő 1896. 370—396. l.

2) A kolozsvári keresk. és iparkamara jelentése 1895—7., 267. l.

3) Erdély Története, I. 164.

Csöndesen szemlélte az *ezredév* fényes ünnepeit, a miknek megítélésére az essay-író, leírására az epikust tartotta hivatottnak; de egy kötetben ő maga is megírta történetét, vagy inkább korrajzát,¹⁾ hogy emlékül adja a szemtanúknak, buzdításul a jövőendő kornak. Olyan váratlanul fényes jelenetnek tartotta ezt az esztendő, mintha nem is tartoznék a mi borús történetünkhöz. Megérte azt az örömet, hogy a magyar búban és örömben oszthatatlan. Bebizonyítva látta, hogy teljesen európai lett. Úgy hitte, a nemzet ezekkel a fényes ünnepségekkel megújította a vérszerződést, Európa a quedlinburgi békét, az uralkodóház a Mohács utáni hitlevelet. A mit mostan írt, a hirlapok nyomán írta, de abban a hitben, hogy örökbecsű forrást nyit meg vele a történetírók számára.

Az Akadémia kemény bírálata következtében nem teljesedett az a vágya, hogy az ezredéves ünnepen a nemzet történelmének megírásával vegyen részt. 1895—8. közt különben is megjelent a Szilágyi-féle tízkötetes történelem, mely a munkatársaknak egész sorával dolgozta fel az újabb kutatások eredményeit. Kövály azonban sem ebben a nagy vállalatban, sem az elég szép számmal megjelenő kisebb történetekben nem találta meg azt a vezető eszmét, a melyet korábbi terveiben keresett s meghiusult pályamunkájában követni kívánt. Elhatározta, hogy pályamunkáját újra írja s azt Árpád halála ezredik évfordulójára kiadatja.

A bírálók lesújtó megjegyzései után ez teljes lehetetlenségnek látszott. Az újabb tízesztendei munka után kedves feleségének, *Knausz* Johannának, költségén megjelent két nagy kötet igazolja, hogy az ismételt vállalkozás csak részben sikerült. De mély megilletődéssel kell tekintenünk az ősz tudósra, az Akadémiának egyik Nestorára, ki mögött az irodalmi sikereknek egész sora áll, de nem duzzog, nem polemizál, mikor vereséget szenvedett, s a kedvezőtlen fogadtatást csupán annak tulajdonítja, hogy *szabad-
elvű* irányt követett.²⁾ Erről az új dolgozatban sem mond le, azonban hasznára fordítja a legkiméletlenebb megjegyzéseket is és

1) A millennium lefolyásának története s a millenáris emlékhalkozások. Budapest, 1897. 8 r. 320 lap.

2) Kövály, Magyarország Tört. II. 1058. l. Ezzel szemben bírálói homályosaknak tartották a liberalismusra vonatkozó fejtegetéseit. (Akad. Értesítő, 1906. 391.)

fáradhatatlanul töröl, módosít, pótol, javít, a hogy azt akadémiai bírálói kívánták. Mintha csak kedves Kazinczyjára hallgatna, hogy munkájának felét s annál is többet tűzbe vetve, várni fogja az olympusi kar! Könyvének kinyomatásakor valóban majdnem kivétel nélkül elhagyta mindazt, a mit szemére lobbantottak, vagy a miért éppen kigúnyolták. Egész fejezeteket újra írt vagy átalakított, a munkát rendszeresebbé tenni igyekezett; de mindezt a nélkül, hogy írói multjából, módszeréből, stílusából, felfogásából, világnézetéből akármit is megtagadjon. Egy szóval sem említette, micsoda tisztítóüzön ment keresztül, de kész munkájával a kezében, az akkor már nyolczvannyolcz esztendő tudósna joga volt hinnie, hogy ebből a tűzből phoenixként kelt új életre.

Ennek tulajdoníthatta azt a megtiszteltetést, a mely 1902-ben a kolozsvári Ferencz-József tudományegyetem részéről érte. Már harmincz esztendővel azelőtt, az egyetem fölállításakor, az erdélyi közvélemény a magyar történelmi tanszékre három erdélyi historikust jelölt. *Kőváry* Lászlót és *Szilágyi* Sándort, Erdély koszorús történetíróit és *Szabó* Károlyt, a vezérek korának íróját. A király *Szabó* Károlyt nevezte ki. Harmincz év mulva az egyetem négy történettanára *tiszteletbeli bölcsészetdoctori* címet kért *Kőváry* részére. Az indítvány szerint azt, »a ki itt, egyetemünk közelében működik annyi év óta, első sorban nekünk kell méltányolnunk. A nyolczvankét év nem várhat sokáig az előismerésre; használjuk fel az időt és alkalmat, ne halasztzuk — magyar szokás szerint — a végső leszámolásra«. A kar 1901. deczember 19-én *Kőváryt*, ki »a magyar közművelődést, irodalmat több mint egy félszázad óta lankadatlan buzgalommal szolgálja és főképp a történetírás terén szerzett elévülhetetlen érdemeket«, valóban tiszteletbeli doctorrá választotta, az egyetem pedig, 1902. márczius 31-én kelt királyi elhatározás alapján, június 7-én föl is avatta.

»Öreg napjaimat bizonyos önérzettel aranyozza be — írta *Kőváry* a karhoz, — hogy . . . a kar munkásságomat figyelemre méltatta, s mi benne érték: faj- és hazaszeretetem, Erdély szellemének, temperamentumának és energiájának commentálása és ápolása, azt ily szokatlan kitüntetéssel honorálta.« Kitüntetését — mint a felavatáskor mondta — nem annyira munkái értékének, mint magas életkorig folytatott munkássága jutalmának tekintette. A régi Erdély az — folytatta, — mely őt történetíróvá

nevelte. A régi Erdély most örömmel látja az új Erdély szellemének ezt az oltását, az egyetemet, hol a régi Erdély hagyományait fejlesztik s nem iárkóznak el attól a gondolattól, hogy Magyarország különböző temperamentuma, az Alföld, Felső-Magyarország, a Dunántul szellemének harmóniája az erdélyi temperamentum szelleme nélkül hiányos volna. Nem tartja magát egyébnek, mint az erdélyi szellem neveltjének, hirdetőjének; s a mi dísze van ennek a kitüntetésnek, megosztja azokkal, a kik neki a történetírásban segítői és mesterei voltak.

Mostantól fogva bizalmában megerősödve folytatta nagy munkáját, *Magyarország történetét*, a melyen egyhuzomban újabb öt esztendeig dolgozott. Az első kötet *Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából* címmel 1907. május 5-én jelent meg, éppen az nap, mikor az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület Árpád halála ezredéves fordulóját ünnepelte. »Most, a midőn — írta Kőváry — a nemzet a férfi halála ezredévi fordulója megünneplésére készül, ki nemzetünket, anyanyelvünket kihozta, kitől temperamentumunkat, ember-, faj-, haza- és szabadságszeretetünket örököltük, kinek édes hazánkat köszönjük: a honfoglaló Árpád emléke felujulása alkalmából örök hálánk tolmácsolásához hozzá kívántam járulni. Különben is már két év óta az Akadémia Nestora vagyok; ideje, hogy a mennyire kész, sajtó alá bocsássam.« Hálát adott a gondviselésnek, mely Erdély történetének megírása után Magyarország története megírásához is megadta neki a második húsz évet.

Kőváry ebben a kötetben a legrégibb időktől a mohácsi csatáig terjedő részt adja. A hogy megjelenésekor ismertettem,¹⁾ nem köti semmiféle megszokás. Soha sem olyan, mint más, de önmagához mindenkor hű és következetes. Ezen a művén is az a tavaszi szellő fuvall végig, a mely Erdély Történetét, eddigi főmunkáját, olyan kedvessé és vonzóvá tette. Könyve azok közé tartozik, a miknek olvasása közben sokszor megcsóváljuk a fejünket, de a mikből mindenkor okulást, tanulságot és élvezetet merítünk. Egyik gondolat a másikat kergeti s ha nem fogadjuk is el mindet, mindenikben ösztönt találunk a gondolkodásra. Kőváry könyvét nem is tesszük le addig, míg végig nem olvassuk. Olyan dicséret, a

1) Erdélyi Hírlap, 1907. 110. sz.

milyenre hasonló tárgyú és célú munkák ismertetésénél alkalom a lehető legritkábban kínálkozik.

A bírálat talál benne tévedéseket, vagy legalább összeakasz-
kodik vele egyben-másban ; de ennél sokkal bizonyosabb, hogy az
olvasó *történeti szellemet* talál benne, valami frissiséget, a mi őt
magát is elevenebbé teszi s a mi talán a bírálat élet is elveszi.
Különben is úgy találtam, hogy Kóváry már tul van a kritikus
időn. Nem, mintha csak hódolat illetné meg, nem bírálat ; hanem
mivel nem adhat mást, csak a mi lényege. Bírálat helyett öröm-
mel üdvözöltem a magyar történettudósok Nestorát s kívántam,
hogy Árpád dicső emlékezetének ajánlott nagy művét egészsége
és szelleme mostani csodás épségében nyugodtan és teljesen befe-
jezhesse.

Árpád emlékezete lelkesítette mindhalálig. Julius végén
megírta, augusztusban kiadta azt a szép imádságot, melylyel lebo-
rult Árpád ezeréves sirjánál, hogy hálát adjon neki, a kinek vér-
mérsékletünket, nyelvünket, hazánkat köszönjük. De már a saját
sirjára is gondolt. Augusztus 28-án kora és egészségi állapota kö-
vetkeztében idején valónak látta, hogy beküldje önéletrajzát a
M. T. Akadémiának. Betegeskedett, de azért folytonosan dolgo-
zott s belefogott »Missiónk és jövőnk« czímmel Magyarország tör-
ténete utolsó fejezetének megírásába. »A magyar honfoglalása
— mondta ebben, — nem kevesebbet jelentett, mint határfel-
huzást a keleti és nyugati szellem között ; s a nemzetnek európaivá
tétele nem kevesebb jelentőségű mint hazánk területének a nyu-
gateurópai civilisatio részére lett megnyerése.« Ezeknél a szavak-
nál kihullt kezéből a toll, a melylyel 68 esztendőn át oly szorgal-
masan dolgozott. Műve második, befejező kötetének sajtó alá ren-
dezését unokaöccsére, Kövendi Weress Sándor marosujvári ügy-
védre bízta és szeptember 25-én déli egy órakor elhunyt. A csa-
ládi szomorú jelentés szerint testi szenvedés nélkül, szellemi képes-
ségeinek teljes birtokában, ügyeinek gondos elrendezésével, szép
és magas életkoráért a gondviseléshez emelt hálával, övéitől és bará-
taitól meleg érzéssel vett búcsú mellett zárult le az ő nemes, mun-
kás élete, a mely 89 esztendőre terjedt. Hosszú életét s írói munka-
kedvét, mint a műve második kötete elé írt ajánlatban ő maga
mondta, kedves feleségének, Knausz Johannának köszönte, kivel
ötvenhárom esztendőt töltött házasságban.

V.

Kőváry irodalmi jelentősége.

Kőváry László élete *időben* több mint 88 esztendő, de *térben* csak 25 kilométer közt mozog. 1819-ben Tordán kezdődött s 1907-ben Kolozsvárt ért véget. Mesterének, Brassai Sámuelnek élete időben és térben kevéssel volt hosszabb. Van valami tanulság abban, hogy évtizedeken át egymásután ez a két kolozsvári, jobban mondva erdélyi tudós volt a M. T. Akadémia Nestora. Nagyön életető, edző erő rejlik abban a ritkán kellő híves szellőben, a melyet a kolozsvári ember belehel. Majdnem négyszáz méterrel a tenger fölszine fölött, nem csekély magasságból nézi a világot, melyből talán még sem lát többet, mint a mennyit hegyek közé rekesztve láthat. De ez a világ azután egészen az övé. Ősmeri úgy, a hogy egész szépségében eléje tárul.

Kővárynál ki ösmerte volna jobban? Hatvannyolcz esztendő írói munkássága ebben a megösmérésben telt el. És abban, hogy a mit látott, megtudott, tapasztalt, másokkal is közölte.

Ágról ágra szállt mint a madár s a rege szájról szájra szállt vele. Ifjan Csaba népének, a székely honnak bemutatásával kezdte. Elaggva, Árpád ezeréves emlékének megszentelésével végezte: azzal a szép imádsággal, a melyet a honalapítóhoz intézett és Magyarország történetének első kötetével, a melyet öneki ajánlott.

Hatvannyolcz esztendő röpke pillanatnak is kevés volt, hogy megtörje eszményi gondolkodását, a mely nemcsak a nemzeti hagyományok, szokások, regék följegyzésében, hanem — mint Erdély első oknyomozó történetíróját — az adatok bírálásában is vezette. A történelmi materialismus híve volt annyiban, hogy a tényekből indult ki; hiszen különben is mint statisztikus kezdte irodalmi munkásságát s az Erdély és a Magyarország története megírása közt lefolyt huszonöt év alatt főképpen közgazdasági téren működött. Csakhogy e közben semmit sem engedett elpusztulni abból a nemes idealismusból, mely csordultig töltötte meg a negyvenes évek ifjának kebelét: Erdélyben Wesselényi és Bethlen János, Magyarországon Széchenyi, Kossuth és Deák kortársának a szívét.

A szívét kereste hatvannyolczéves munkásságának egész ideje alatt. És megtalálta Erdély régiségei közt, nemes családainak sírhalmai fölött, a nép viseletének, szokásainak, regéinek szépségeiben, Erdély egész multjában, magyar hazája ezer esztendő's történetében.

Helyet az irodalomban, széket az Akadémiában mint *Erdély történetírója* nyert. A mikor az unió még csak a leglelkesebb hazafiak égő vágya volt, a Székelyföldnek ismertetésével s Erdély statisztikájának megkezdésével kisebb hazája, Erdély állapotát, adott helyzetét kívánta feltüntetni. A Székelyföldre, mint valaha *Saussure* a svájci Alpok szépségeire, magyar nyelven ő hitta föl nemcsak a turisták, hanem az államférfiak figyelmét is. Munkája és hatása nem volt olyan mély, mint *Saussure*-é, a ki Svájcot divatba hozta s megnyitotta a világ és a vagyonosodás előtt. Székelyföldi politikánk még mostan is rendszertelen, gyámoltalan, kapkodó, pedig *Köváry* munkáját *Orbán* Balázs, *Kozma* Ferencz, *Hankó* Vilmos és mások sikeresen folytatván, az ehhez szükséges történelmi s föld- és néprajzi alapot elég biztossá tették. Minden esetre igazságuk volt abban, hogy ezen az alapon akarták megnyitni a fejlődés útját. De a tudomány nehézkes társzekere s a politika könnyű hintaja nem-igen jár egy uton, mert emezt attól féltik, hogy eltörik a tengelye, rugója, ha amannak mély kerékvágásába zökken s haladni sem tudnak olyan gyorsan és merészen. Annyi azonban bizonyos most, *Köváry* könyvének megjelenése után 68 esztendővel is, hogy a Székelyföldnek nemcsak terepe van, hanem *népe* is, a melynek történelmi szellemébe nem lehet olyan alagutakat vágni, mint a Hargitába és a határhegyekbe. Semmiféle politikában sem szabad kihagyni a számításból egy eredeti és szabad népnek azt a jellegét, a melyet *Köváry* nemcsak első, hanem utolsó könyve megírásakor is talált a székelyeknél.

S a *transzylvanizmus* sem emelgetné napjainkban szárnyait, ha nemcsak a historikusok, hanem a politikusok is tisztában volnának Erdély különállása megalapításának, fenmaradásának és megszűnésének okaival. Azok, a kik a negyvenes években Erdély unióját sürgették, legalább szükségesnek tartották, hogy megismerjék azt az erőt, a melylyel Erdély növelheti az anyaország erejét, hatalmát. Windisch, Éder, Ballmann, Lebrecht, Marienburg, Leonhard, Benkő és Benigni részben elavult, részben egyoldalú

statisztikai adatai után *Kövár*y volt az első s mondhatni utolsó író, a ki Erdélyország statisztikáját az akkori tudomány álláspontján írta meg. Könyve 1847-ben jelent meg s az uniót egy esztendő múlva már törvénybeiktatták. Erdély nagyságát $1054\frac{3}{4}$ □ mfdnek, akkorának találta, melyen egy korona is megférne ; lakosságát 2,300.000-re tette, de mindjárt megjegyezte, hogy ha a gyáripar kifejlődik, 7—8 millió is boldogabbul megélhet ottan, mint most, könyve írásakor, a sovány föld szűk adományából. Erdély egyik szerencsétlenségének tartotta, hogy politikailag rémítően szét van szaggatva de még jobban félt a sok nemzetiségtől, mert a *sokat* egy ország sehol sem bánja meg inkább mint a nyelv sokaságában. Különösen feltűnt neki, hogy a magyarság nem is egy harmadrésze az ország népességének s hogy a lakosok $\frac{3}{5}$ -ének nincs birtoka.

Sok dolog másképpen történhetett volna, ha az unió kimondásakor jobban tekintetbe veszik az ő statisztikai adatait. De nem bíztak, sőt egészen önmaga sem bízott bennök. Hiszen, mint Magyarországon a halhatatlan *Fényes* Eleknek, Erdélyben ő neki egymagának kellett végeznie egy egész statisztikai hivatal föladatait ; a hézagok, hiányok, tévedések tehát természetesek. De éppen kettejük érdeme, hogy 1848-ban a belügyminisztérium fölállította az országos statisztikai hivatalt, mely azóta, húsz esztendei megszakítással, a legszigorúbb tudományos alapon dolgozik tovább s világszerte nagy tekintélyben áll. Nagyon feledékeny korunk se feledje el, hogy ennek az intézetnek első főnöke *Fényes* Elek, első titkára *Kövár*y László volt. Nevök egybeforrt a magyar statisztikának mint tudománynak s mint állami intézménynek történetével.

A körülmények hozták magukkal, hogy *Kövár*y hadi statisztikus lett, mert a honvédelmi bizottság haditudósítónak küldte ki s Bem hadjárata eseményeinek följegyzésével bízta meg. *Hivatalos történetírója* lett tehát Bem hadjáratának, a húnok harcza eme megújulásának, a mely Petőfit dalra fakasztotta. Ez a küldetés tette történetíróvá. Ettől fogva hatvan esztendeig történetphilosophusnak vallotta magát. De lehetett-e philosophiai nyugalma olyan historikusnak, a ki nem valami egyetemi seminariumban, hanem egy világhírű költő oldalán, a csatatéren kezdett történetet írni ? Petőfi talán reá gondolt, mikor megkérdezte :

»Egy szálig elveszünk-e mi,
Vagy fog maradni *valaki*
Leírni e
Vad fekete
Időket a világnak ?«

Kőváry megmaradt s megírta Erdély 1848—9. évi történetét. Mindazok, a kik mai napság a könyvtárakban, levéltárakban, vagy otthon, saját kényelmes íróasztalukra hajolva csendesen, a forrásművekben válogatva dolgozhatnak, ne kérdezzék Petőfivel :

»Akad-e majd,
Ki ennyi bajt
Higgyen, hogy ez történet?
És a beszédet nem veszi
Egy örült rémülésteli,
Zavart meséjének ?«

Más a történelmi módszere az olyan munkának, a mit este a tábor tüzénél, vagy a hadsereg vonulása közben rázós szekéren, majd egy elhagyatott várkastély omladékai közt elfogatásra minden perczben készen, azután pedig hadi fogságban, katonai kórházban, a kéziratot a börtönőr elől folytonosan dugdosva, végül szabadlábon ugyan, de rendőri felügyelet alatt állva kell megírni, kinyomatás előtt pedig a censor minden zaklatásának kitenni. A kik tévedéseket, hiányokat, fogyatkozásokat vetnek *Kőváry* szemére, gondolják meg, nem ejtenének-e ők maguk még súlyosabb hibákat, ha tizenkét esztendeig *ilyen* körülmények közt kellene dolgozniok? *Kőváry*nak pedig a szó szoros értelmében dolgoznia kellett, mert a *csüggedéstől* mentette meg azzal az erdélyi magyarságot, hogy Erdély történetét megírta s a fényes multat a jövőbe vetett bizalom alapjává tette. Az ötvenes években Erdélynek ő volt legmunkásabb történetírója, a ki fölrebbentette a száraz ágon hallgató ajakkal ülő csüggedt madarakat, szembeszállt a censura ezer veszedelmével s jóformán egymaga végezte az erdélyi történetírás földadatait.

Életének ez a legnagyobb érdeme. Tudományos és politikai érdem egyszerre; reánk azonban *inkább* amaz tartozik.

Erdélynek, a mely dicsőséges különállását 1848-ban befejezte, *Kőváry* Erdély története megírásával akart méltó emléket állítani.

Föladatát *két részre* osztotta. Először művelődéstörténelmi monographiákat írt, azután rendszeres, egybefoglaló, oknyomozó történelmet.

Az *első csoportba* tartozik Erdély régiségeinek, Erdély földé ritkaságainak, Erdély nevezetesebb családainak, Erdély hajdani családi és közéleti viseleteinek és szokásainak, végül Erdély történelmi regéinek és adomáinak ösmertetése. Hat alapvető munka, a melyet később még sok tekintetben kiegészített, bővített és javított. Nem hiában vallotta magát az akkor alig emlegetett *művelődéstörténelmi irány* hívének; oly kincseket gyűjtött össze, a mikkel odáig csak nagyon kevesen törődtek; olyan bőségben, a melyet az érdeklődők maguk sem gyanítottak; s olyan módszeresen, a melyet az ő journalista vérmérsékletétől kevesen vártak. Nemcsak ez a vérmérséklet okozhatta, hanem a lázas sietséggel és nehéz körülmények közt történt gyűjtés is, hogy a szakemberek ezt a hat kötetet nem fogadták olyan szívesen, mint az olvasók, mert részletes kutatások nem egy tévedést tüntettek ki. De ennek a hat kötetnek mégis van hat nagy érdeme. 1. Kétségtelenné tette Kőváry, hogy Erdélynek önálló műveltsége volt, melynek történelme sokkal fontosabb mint odáig általában véve hitték. 2. Legfőbb ideje, hogy történetírók és folkloristák az erdélyi népelet emlékeit megmentsék és tanulmányozzák. 3. Ösztönt adott egyes tudósoknak részletesebb munkára; pl. Nagy Ivánnak Magyarország családjai, Kerékgyártó Árpádnak a magyar műveltség, Radvánszky Bélának a magyar családi élet bemutatására, az archaeologusoknak, geographusoknak, turistáknak behatóbb kutatásokra, a szépirodalmi íróknak a mondai és történelmi adatok költői feldolgozására. 4. Erősítette azt a törekvést, hogy Erdély nemzeti sajátságait társadalmi életét, szokásait *történelmi* alapon kell fejleszteni. 5. Gyűjtéseinek sokaságával halaszthatatlanná tette az Erdélyi Muzeum és több más országismertető egyesület megalapítását. S végre 6. Erdélyben a történelemnek minden eddiginél nagyobb olvasóközönséget teremtett.

A *második csoportba* Erdély oknyomozó történelme tartozik, mely 1859—1866 közt (a szabadságharcz történetét és okmánytárát is odaszámítva) nyolcz kötetben jelent meg. Irodalomtörténeti jelentősége abban áll, hogy *Erdélynek ez az első rendszeres, összefoglaló, oknyomozó történelme*. Dicsérete, hogy Szilágyi Sándor

munkája nem tette fölöslegessé s az a négy-öt évtized, a mely megjelenése óta eltelt, mint olvasmánynak vonzó erejét nem csökkentette. Tudományos értéke mindenesetre nagyobb lett volna, ha a szabad kutatás korában írhat; de egy megszűnt országról olyan korban írt, mikor élőhalott volt az az állam is, melylyel ez az ország egyesült. Kőváry azonban, mint maga mondta, nem volt olyan néma gyermek, a ki atyját végső veszedelemben látva szólalt meg; nem volt olyan historikus, kit Róma elsiratásának vágya a capitolium romjain lepett meg. Erősebb historikusra, szerencsebb korra várakozva, sokáig késett munkája kiadásával, míg észrevette, hogy magának kell munkához látnia s másokat is munkára buzdítania. »Mert sok a munka — mentegetőzött; — s ha mindenikünk csak *remeket* akar, ha senki sem határozza el magát az *úttörő* keserű poharát kiüríteni, akkor a sisyphusi munkát százan meg százan fogják elül kezdeni s Erdélynek története még sem lesz.« Valóban, azóta is csak *Szilágyi* Sándor lépett a nyomába, de máig is hiába várakozunk Erdélynek arra a történetére, a melynek megíratását a M. T. Akadémia határozta el. Pedig már *Kőváry* tudta, hogy a megírást halogatni nem lehet, mert a forradalom a feudális kornak s vele Erdély függetlenségének záróköve lett. »A letűnt nagy idők számtalan évlapjai a jövő nemzedékek előtt érthetetlenekké válnak, ha meg nem írják, ki nem tisztázzák azok, kik a multnak szerény napszámossai s a jelennek figyelemmel kísérői voltak.« S hozzá tette, hogy azért vállalkozott erre a *hazafias* munkára, mert késlekedtek *hazánk tudósai*, a kiktől elvégzését várta.

Kőváry akkor már, mikor ezt a nyilatkozatot tette, húszéves írói multra, önálló irodalmi alkotásokra hivatkozhatott; de *nem a tudósok*, hanem egyszerűen *a hazafiak* közé számította magát. Sok tanulság van ebben a szerénységben, mert hiszen a hazafiság nem is érdem, hanem természetes kötelesség; a mi korunk azonban ezt a tanulságot nem-igen hajlandó levonni. A M. T. Akadémia is jogos önbírálatnak vette *Kőváry* nyilatkozatát és Erdély története megírása után csak majdnem negyedszázad mulva sorozta őt tagjai közé. Pedig *Kőváry* tudományos módszerrel dolgozott. A kútfők és levéltárak fontosságára kevés historikus utalt nyomatékosabban mint ő, Erdély Történetében, a melyben a jegyzetek hosszú sorával ellenőrzi elbeszélését és ítéleteit. Néhol sejtethetjük,

hogy ítéleteiben szigorúbb, könyörtelenebb lett volna ; de a censoredra gondolva sóhajtott fel Tacitussal, hogy ritka boldogság, mikor úgy érezhetünk, a hogy akarunk s meg is mondhatjuk, a mit ére-zünk. Ő azonban a censorok idejében is elég szabadon megmondta, a mit érzett, a mi megint nem csupán a hazafinak, hanem — s még inkább — a tudósnak is kötelessége. Szabadelvűségén kívül nagyon tetszett az erdélyieknek elbeszélő modora, mely néhol Jósika történelmi regényeinek egyes részleteire emlékeztette őket. Megbo-csátották rhapsodikus, töredékes modorát, mert egyéniségéhez tartozónak találták. Nem bánták, hogy a középkorból is előre néz és annak dicsőségét a jelen nyomorúságaival veti egybe ; mert hiszen éppen az életnek szóló történelmet vártak tőle s minden his-torikustól. Egyes fejezetei vezércikkek gyanánt hatottak ; de hiszen Kövály Erdélynek egyik legkitűnőbb hirlapírója volt, élete végén nemcsak a történetírásnak, nemcsak Akadémiánknak, hanem a hirlapírásnak is *Nestora*, annak hatvannyolcz esztendeig fáradha-tatlan munkása. Magát a történelmet is hirlapírói könnyedséggel tárgyalta. Gondolatait nem mindig fejtette ki eléggé, de gondolatai mindig voltak. *Cserey* János óta egy erdélyi historikus sem izgatta fel jobban az erdélyi mozzanatokat kereső regényírók és elbeszélők képzeletét. Hiszen, oknyomozó történetíró létére, maga is a romantikusok közé tartozott s a képzelőerő jogát a történelem-benélősmerte. Mint vezércikkeiben, a történelemben szintén rövid, szaggatott mondatokban írt ; de olvasóit stílusának sajátosságai-val is érdekelte. Erdély római koráról szólva, sajnálkozott, hogy akkor a történetek följegyzésének mostani ingere hiányzott, mert nem volt sajtó, táviró, hirlap.

Kövály hatásának, Erdélyben bizonyára *nagy* hatásának titka abban állt, hogy a történelemnek mindig arról a kérdéseről írt, mely az erdélyieket éppen a legjobban érdekelte ; pl. 1860-ban, a magyar divat kezdetekor, a magyar viseletről ; 1861-ben, a poli-tikai élet újräledésekor, az erdélyi szabadságharczról írt könyvei-vel szakította meg összefoglaló történeti munkáját. Ennek becsét pedig az erdélyiek előtt éppen az növelte, hogy — saját vallomása szerint — »az ő látóköre csak Erdély«. Az a bérczes Erdély, mely, mint a kisbirtokosok hazája, a rónaságba vesző Magyarorszá-gal, a nagybirtokosok hazájával gyakran ellenkező, még inkább pedig ellenzékibb irányt követett ; öntudatos, később hagyomá-

nyos politikájánál fogva makacsabbul szegült ellene a vérmérsékletével nem találó fejlesztésnek. De már Erdély Története I. kötetének megjelenésekor, ezelőtt ötvenegy esztendővel, az *egész haza* nagy ünnepének, a *honfoglalás* emlékének megülnésére gondolt. Hálát adott a gondviselésnek, mely Erdély története megírására husz évet adott, s Magyarország története megírására is másik husz évet adott neki. *Árpád* halála esztendejében jelent meg művének első kötete, a melyet a honalapító emlékének ajánlott. A második befejező kötetet műve kiadójának, feleségének, *Knausz* Johannának ajánlotta, »kinek hosszú életét s, mint író, ösztönét köszönte«. Másfél esztendeje pihent már sírjában, mikor ezt a kötetet unokaöccse, Kövendi *Weress* Sándor, a közönség elé bocsáthatta. »Nagy lelke elszállt — írta a kegyeletos rokon, — de itt hagyta nagyszámú munkáit, reánk hagyta mindörökre értékes jelen művét, hogy a késő unokák is megtanulják belőle történelmi nagy multunk emlékeit, s azokat olvasva, szívökbe vésődjék, hogy hazánk fenmaradása európai szükség, a gondviselés intézkedése.«

De nem a késő öregkor alkotása, hanem az erős férfikor munkája, *Erdély története*, jelölte ki Kőváry helyét a magyar irodalom és tudományosság történetében. Ő maga sem tartotta magát egyéneknek, mint az erdélyi szellem neveltjének, hirdetőjének. *Ezért* a M. T. Akadémia már életében megkoszorúzta. Halálakor engem bízott meg, hogy sírjára letegyem koszorúját s itt, az összes ülésen, föllevenítsem emlékezetét. Ezt a megemlékezést én azzal végzem, a mivel *Kölcsey* végezte *Berzsenyi* fölött a M. T. Akadémiában tartott emlékbeszédét :

»Árnyéka az elköltözöttnek ! Sírod fölött zeng az engesztelő szózat . . . Emberek valánk : miért szégyelnők azt ? Az élet útjai keresztüljárnak egymáson s leggyakrabban elveink szentsége sem oltalmazhat meg akár tévedéstől, akár félreértéstől. De a sírdomb békesség laka, s küszöbén földi érdek nem léphet be. Te a földi leplet s vele a halandó gyarlóságait levetkezéd. Elköltözött az ember. A tudós a mienk, e nemzeté marad végiglen ; e nemzeté, a mely *Erdély történetírójának* nevét és dicsőségét szent örökség gyanánt bírandja.«

VII. kötet.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Pécs Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. kötet.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 30 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Ráczsa Ráczsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacsokovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. kötet.	I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Bárány <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markuszovszky Lajos t. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. kötet.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól	— > 80 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >

X. kötet.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedűs István</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól	— > 50 >

X. kötet.	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 kor. — fill.
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— » 30 »
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 » — »
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1 » — »
	XII. Gr. Andrassy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— » 30 »
XI. kötet.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— » 30 »
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól	1 » 20 »
	III. Télyi Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— » 80 »
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos</i> r. tagtól	2 » — »
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kéty Károly</i> l. tagtól	— » 30 »
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— » 40 »
	VII. Hollós Jusstinián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól	— » 40 »
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— » 40 »
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— » 20 »
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— » 40 »
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Móricz</i> l. tagtól	— » 40 »
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 » — »
XII. kötet.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— » 60 »
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól	— » 60 »
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— » 60 »
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól	— » 30 »
	V. Bethlenfalvi Balassy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> l. tagtól	— » 80 »
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> l. tagtól ...	— » 60 »
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> l. tagtól	— » 30 »
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór</i> l. tagtól	— » 30 »
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> l. tagtól	— » 60 »
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— » 80 »
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól	— » 60 »
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád</i> l. tagtól	— » 45 »
XIII. kötet.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— » 40 »
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző</i> r. tagtól	— » 80 »
	III. Staub Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól	— » 80 »
	IV. Gróf Kuun Géza tiszt. és ig. tagról. <i>Goldziher J.</i> r. tagtól.	— » 60 »
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M.</i> r. tagtól.	— » 60 »
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő</i> lev. tagtól	1 » — »
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	— » 30 »
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól	1 » — »
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos</i> r. tagtól	— » 80 »
	X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól	1 » 20 »
	XI. Schmidt Sándor l. tagról. <i>Schafarzik Ferencz</i> l. tagtól ...	— » 60 »
	XII. Hegedüs Sándor r. tagról. <i>Nagy Ferencz</i> r. tagtól	— » 80 »
XIV. kötet.	I. Bubics Zsigmond t. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól ...	1 » 20 »
	II. Sir William Thomson, lord Kelvin l. tagról. <i>Fröhlich</i> <i>Izidor</i> r. tagtól	1 » — »
	III. Falk Miksa l. tagról. <i>Gaal Jenő</i> r. tagtól	— » 40 »
	IV. Vadnai Károly r. tagról. <i>Berczik Árpád</i> r. tagtól	— » 40 »
	V. Széchy Károly l. tagról. <i>Décsi Lajos</i> l. tagtól	— » 60 »
	VI. Boissier Gaston k. tagról. <i>Csengeri János</i> l. tagtól	— » 60 »
	VII. De Goeje M. és Barbier de Meynard k. tagokról. <i>Gold-</i> <i>ziher Ignác</i> r. tagtól	— » 60 »
	VIII. Brusa Emil k. tagról. <i>Balogh Jenő</i> l. tagtól	— » 60 »
	IX. Högyes Endre r. tagról. <i>Tangl Ferencz</i> l. tagtól	— » 60 »
	X. Liphay Sándor r. tagról. <i>Kherndl Antal</i> r. tagtól	— » 60 »
	XI. Schenek István l. tagról. <i>Kosutány Tamás</i> l. tagtól	— » 30 »